Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Україна

Іннсбруцький університет імені Леопольда і Франца, Австрія

universität
innsbruck

Курт Шарр, Ґунда Барт-Скалмані

Сучасність минулого в урбаністичному просторі Чернівці-Іннсбрук

Результати проекту спільної програми для студентів Чернівецького та Іннсбруцького університетів про культурну спадщину в громадському просторі

Українською мовою видання підготували
Герегова С. В. та Олексишина Л. Г.

ВИДАВНИЦТВО

УДК 82-3
Ш 25

Шарр Курт, Барт-Скалмані Ґунда
Сучасність минулого в урбаністичному просторі Чернівці-Іннсбрук / Курт Шарр, Ґунда Барт-Скалмані ; укр. видання підготували Герегова С. В. та Олексишина Л. Г. – Чернівці : Книги – XXI, 2019. – 404 с.

ISBN 978-617-614-234-8

Редактори видання: Ґунда Барт-Скалмані та Курт Шарр
Редагування статей Чернівецьких учасників: Світлана Герегова, Лариса Олексишина, Наталя Масіян
Редагування статей Іннсбруцьких учасників: Ґунда Барт-Скалмані, Вєра Камаун, Курт Шарр, Міхаела Зеєвальд
Літературний редактор українською: Інга Кейван
Переклад статей (німецько-український та українсько-німецький): Лариса Олексишина, Микола Заполовський, Юлія Мельник

Головні спонсори
Дослідницький проект *The Presence of the Past in Urban Space – Chernivtsy-Innsbruck* фінансувався Австрійською службою обміну (OeAD) в рамках програми IMPULSE (тривалість з 30 січня 2016 року по 30 січня 2018 року).

Дякуємо за підтримку
Університет імені Леопольда і Франца м. Іннсбрук (Австрія)
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Україна)
Мерія міста Іннсбрук
Крайовий уряд Південного Тіролю (м. Боцен)
Муніципальна бібліотека ім. А. Добрянського (м. Чернівці)
Монастир Премонстратів Вільтен (м. Іннсбрук)
Ґранд-готель Pragser Wildsee (Prags)
Палац Амбрасс, (м. Іннсбрук)
Ing. Stefano Illing, Funivia Lagazuoi, Cortina d'Ampezzo
Dr. Karen & Dr. Gerhard Pierer, Lans

Зміст

Вступ 9

Супровідне слово 11

Передмова видавців 12

ІННСБРУК ВИРУШАЄ ДО ЧЕРНІВЦІВ 2016

Штефан Луттінґер, Іван Рунґальдір
Розвиток міста Чернівців з огляду на соціально-топографічні зміни 15

Кароліне Грайдерер, Юлія Танасковіч
Формування ідентичності через освіту. Навчальні заклади як рушійна
сила формування ідентичності 31

Вєра Камаун
Вплив середнього класу на пресу початку XX століття.
(на прикладі газет «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» та «Боцнер Цайтунґ») . . 45

Міхаела Зеєвальд
Заклади для добробуту містян.Огляд громадських
та приватних закладів за експозицією краєзнавчого музею міста Чернівців . . . 57

Рікарда Гофер
Зелені насадження в Габсбурзькій монархії.
Порівняльні спостереження ролі скверів та парків
у Чернівцях за австрійських та українських часів. 73

Тереза Геммерлє
Чернівці – Відень сходу. Театр як носій культури на Буковині
близько 1900 року 91

Штефані Лутц, Марія Ваєрмайр
Розвиток конфесій на Буковині 113

Сабіна Ґутвенґер, Лінус Концетт
«Культура смерті». Коротка історія традиції поховань
та структури кладовищ у Чернівцях 127

Вєра Камаун, Міхаела Зеєвальд
Буковинські посли Райхстаґу та Райхсрату у 1848–1918 рр. 137

Бріґітте Штраус
Слідами почесного чернівчанина Фердінанда фон Ціґлауера
(1829–1906) за матеріалами архівів його рідного міста Брунека 159

Франц Курц
«Тоді я все ще тужив у «Напів-Азії»…
«Спогади із Буковини» Вільгельма Роттлойтнера 171

Мартін Роде
Внутрішньоімперські навчальні процеси?
Національне питання Іннсбруцького університету
на початку XX століття: галицько-український погляд 185

Набутий досвід 207

Список використаної літератури 217

Рисунки 241

Таблиці 243

Список авторів з Іннсбруку 244

ЧЕРНІВЦІ ВИРУШАЮТЬ ДО ІННСБРУКУ 2017

Супровідне слово 247

Іван Рунґальдір
Іннсбрук: розвиток міста з точки зору містобудування
та фізіономіка альпійського міста у Габсбурзькій монархії 255

Наталія Масіян
Архівні та бібліотечні зібрання Північного Тіролю 267

Марина Равлюк, Ольга Білоус
Вплив розвитку конфесій на міське середовище Іннсбрука з XIX ст. 283

Прозорова Альона
Віденська сецесія в архітектурі як характеристика періоду
на межі століть: Іннсбрук – Чернівці 297

Оксана Гергелійник, Марко Кулик
Присутність минулого у парках Чернівців та Іннсбрука 307

Юліанна Баланюк
Державно-приватне партнерство у сфері збереження об'єктів
культурної спадщини на федеральних землях Австрії 319

Світлана Герегова, Микола Стецюк
Присутність постаті Андреаса Гофера у міському середовищі Іннсбрука. . . . 323

Катерина Пазюк, Вікторія Мазур
Культура міжнаціонального співіснування. 333

Аліна Ексман та Богдан Куделько
Вулиці Іннсбрука: політичний та історичний аспекти 343

Ірина Урсуляк
Розвиток університету та вищих навчальних закладів у місті Іннсбруку 349

Олександра Микитюк
Між минулим та сьогоденням. Як змінювався тірольський
Національний театр 361

Вікторія Циганюк
Пам'ятні місця Іннсбрука в історичній ретроспективі 375

Анастасія Майщук
Розвиток шкіл Тіролю в XIX-XXI ст.. 389

Список рисунків 398

Список авторів з Чернівців 402

Вступ

Чернівці належать до тих місць, в яких утопія не дратує, а тішить […] Ми успадкували цей ландшафт наприкінці століття одночасно з розпадом і ще однієї «найтолерантнішої імперії». Ми успадкували Чернівці з їх заклеєною та магічною виноградною аурою, з усіма можливими повоєнними націями, захаращеними двориками, де чужоземні (румунські? німецькі?) написи пробиваються нечитабельними примарними знаками через штукатурку на стінах. Ми успадкували місто з усіма його втратами.

Юрій Андрухович[1]

Паша повертається до розбитого вікна і під густим жовтим світлом місяця помічає візерунки – ледь помітні, мовби прокреслені грифелем, витиснуті на твердій кам'яній поверхні. Торкається пальцями й відчуває ці холодні рубці, відчуває тонкі западини й зрізи на поверхні каменя. Які дивні малюнки, думає, хто міг усе це накреслити?

– Це папороть, – повторює металевоголовий. – Їй мільйон років. Ось тобі скільки років? – питає він Пашу.
– Тридцять п'ять, – розгублено відповідає Паша.
– А їй – мільйон, – нагадує військовий.
– І шо? – не розуміє Паша.
– І хоч би шо, – пояснює йому військовий, як маленькому. – Мільйон. Ми з тобою ще не народились, а їй уже був мільйон років. Ми з тобою здохнемо, а вона далі десь лежатиме собі. Історія, розумієш? Ось оце – історія. А ми з тобою – не історія: сьогодні ми є, завтра нас не буде. Це я в музеї взяв, – пояснює.
– Для чого? – не розуміє Паша.
– Для чого шо? – з притиском перепитує його військовий.
– Для чого взяв? – пояснює Паша. – Хай би лежала в музеї.
– Так немає музею, – терпляче кричить йому військовий. – Розбили його. Сміття одне залишилось. Та й те поплавилось. А ось папороть уціліла. Ти ж учитель, правда? – перепитує він, мовби забув.
– Ну, – відповідає Паша роздратовано.
– Візьми, – показує військовий на камінь. – У вас же там є якийсь музей. Чи кабінет географії. Хай там буде. Їй же мільйон років. Не гнити ж їй у землі. Ладно?
Ладно, - кричить Паша.
Візьмеш?
Візьму.
Ну, спасибі, - полегшено видихає металоголовий […]

1 Ohlbaum & Andruchowytsch 2017, Czernowitz, 81.

Виходять на повітря. Паша торкає малого за плече. Той допитливо підводить голову, мовляв, як там, поговорили?
Поговорили, - пояснює Паша. – Поговорили.

Сергій Жадан[2]

2 Жадан 2017, «Інтернат», с. 304.

Супровідне слово

Місто між утопічною проекцією та музейними спогадами на основі артефактів. Навряд чи можна більш суперечливо підійти до урбаністичного простору, його мешканців, суспільства та його забудованого середовища.

Закам'яніла папороть, яку тримає в руках солдат в романі Сергія Жадана, пережила мільйони років, вона символізує просто масштабне значення та відносність часу, такого важливого для нас, людей. Цим епізодом Жадан дає нам можливість в надзвичайно імпозантний спосіб відчути ті ситуації, які для багатьох людей в Україні сьогодні є сумною буденністю. На сході країни панує війна, мешканці міст, окупованих тією ідеологією та жагою влади, боряться передусім за своє існування. Люди в інших частинах країни, на заході України, в Чернівцях, де панує позірний мир, невпевнено дивляться в невизначене майбутнє. Кому є діло до утопії та минулого? Однак минуле, можливо, чи не єдиний об'єднавчий момент спільноти, здається, не є байдужим. Суспільство неможливо позбавити цього минулого всупереч всьому.

Міста як ущільнення громадського життя завжди були підвладні таким протилежностям. Зрештою утопія, яка, згідно Андруховичу, саме в Чернівцях не «дратує», а навпаки, дарує радісний настрій, допомагає прокласти мости, що спочатку видаються неможливими, думати про нове – чи про музей міста, який варто відбудувати, чи про закам'янілу папороть, яку варто зберегти для музею. Навіть якщо Іннсбрук чи Австрія перебувають у зовсім іншій ситуації, ніж Чернівці чи Україна, у обох міст є одне спільне: «Ми успадкували місто з усіма його втратами» і надбудовуємо історію, допоки в нас ще живі спогади.

Подані в цій збірці роботи студентів з Іннсбрука та Чернівців з'явилися в процесі досліджень спогадів, спрямованих у майбутнє. Часто демонструються протилежні уявлення про урбаністичний простір, які ґрунтуються на власному досвіді. У пізнанні цих принципових подібностей до іншого, чужого, його минулого та буденного полягає, власне, частина цієї утопії, звук якої вже стихає, однак звучить радісно та об'єднує людей, аби вони, навчаючись одні від одних, зрештою могли краще порозумітися.

Курт Шарр, Іннсбрук-Чернівці влітку 2018

Передмова видавців

Культурна спадщина міст на кшталт Чернівців обмежується не лише своєю будівельною субстанцією, а й представлена різноманітними способами передусім у громадському міському просторі. Правда, з плином часу постійно змінюється характер, а саме випромінювання та читабельність цих записів у громадському просторі. З одного боку, це сприйняття. Впродовж останніх 100 років після початку Першої світової війни суспільство міста Чернівців помітно змінилося, а разом з цим і його так званий кут зору. З іншого боку, окремі грані спогадів потрапили у забуття або ж додалися нові, які знову ж таки змінилися та по-різному закарбувалися в пам'яті. Впродовж трьох десятиліть з часу падіння Залізної завіси на перший план знову вийшли старі структури, які з багатьох причин особливо вирізнялися. Інші, навпаки, були завішені шлейфом невиразності, частину навіть витіснили. Таким чином презентується не лише місто як сукупність ущільненого людського існування (Елізабет Ліхтенберґер), але й функціонує громадський простір як щось відчутне, як інтерпретований сучасністю архів минулого. Кожне звернення до цього архіву та оцінка залежать від можливостей методичного наукового інструментарію, передусім від пізнання наявної спадщини. Упродовж останніх років було представлено ряд досліджень, які в особливий спосіб піднімали проблематику громадського урбаністичного простору як місця збереження пам'яті (з акцентом на Східній Європі).[3] Це нове дослідницьке поле повинні були відкрити для себе студенти. На початку ми мали ідею, підвести студентів з Іннсбруцького та Чернівецького університетів до питання про міський простір та його мешканців. Метою проекту було покрокове відкриття постійної присутності минулого в місті. Для цього студенти після семестрової підготовки в стінах рідного університету пройшли тижневе «польове дослідження» восени 2016 та 2017 рр. в іншому, для більшості незнайомому, місті. Під час співпраці та спілкування виявилися здебільшого очевидні відмінності сприйняття, університетської соціалізації та переспективи інтерпретації. Основний акцент цього дослідження, полягав у прикладній постановці питання, на підставі якого студенти могли активно спостерігати та бути задіяними від ідеї, зібрання даних до написання статті та підготовки до публікації. Тому обмін досвідом, який спочатку полягав у порівнянні різних просторів, став основоположним елементом у дидактичній методиці цього проекту. Поряд з необхідним науковим введенням в особливості досліджуваних просторів на передньому плані стояли також феноменологічний підхід у формі емпірично організованої практики у співпраці або ж у формі обміну зі студентами відповідного місцевого університету. Водночас цей підхід запропонував можливість створити мережу інституцій, головне завдання яких полягає у збереженні пам'яті – власне музеям, та залучити студентів до цього професійного обміну досвідом.

3 vgl. u.a. Darieva et al. (Hrsg.) 2011, Spaces; Kovács (Hrsg.) 2010, Halb-Vergangenheit; Csáky 2010, Gedächtnis; Bohn 2008, Minsk; Brunnbauer & Troebst (Hrsg.) 2007, Amnesie; Feischmidt 2003, Ethnizität; Csáky & Stachel (Hrsg.) 2000, Speicher.

Робочими просторами було обрано українське місто Чернівці, столицю Чернівецької області, та Іннсбрук, столицю австрійської федеральної землі Тіроль. Вдалося продуктивно використати вже наявні багаторічні відносини між обома університетами. З точки зору наукового змісту дослідження ці урбаністичні простори пропонували широкий спектр історичної пам'яті в громадському просторі, особливо впродовж XIX та XX століття. До того ж між Чернівцями та Іннсбруком ще до 1918 року, коли обидві краєві столиці належали до Австро-Угорської імперії, мав місце інтенсивний академічний обмін, який в цьому проекті мав здобути нові імпульси. Шляхом практичної та інтерактивної кооперації з краєзнавчими музеями (як у Чернівцях, так і в Іннсбруці) було закладено основу для можливої подальшої тісної співпраці та спільних заходів. Водночас для студентів з обох сторін відкрилося потенційне поле діяльності, на якому поряд з міжкультурним обміном можна було здобути перший досвід.

Під час розроблення концепції особливу увагу приділяли міждисциплінарному зв'язку різних університетських предметів (у конкретному випадку історії/етнології та географії). Спочатку викладачі на лекціях та семінарах підготували студентів до роботи у відповідному просторі. Важливо було опрацювати досліджувану проблему під час практики у співпраці з локальними музеями. Для того, щоб певною мірою окреслити дослідницьке поле, дослідження концентрувалося переважно на трьох групах локацій: назви вулиць, пам'ятники, церкви та конфесії, школи та музеї. Практика на місці включала в себе презентацію попередніх результатів. У Чернівцях це було наприкінці щільного за графіком робочого тижня у вересні 2016 року в приміщенні Муніципальної бібліотеки ім. А. Добрянського за присутності студентів-учасників проекту з обох країн. Керівництво бібліотеки надавало нам у розпорядження впродовж усього нашого перебування робочі приміщення, за що ми висловлюємо щиру подяку. Протягом останніх років бібліотека зарекомендувала себе як центральне місце комунікації та обміну думками всередині міського культурного ландшафту Чернівців. У формі невеликих заходів там регулярно зустрічаються учні, студенти, викладачі та науковці для презентацій книг, дискусійних вечорів і т.п. Тому цей внутрішньоміський мікропростір свідомо був обраний для презентації проміжних результатів. Те саме стосується бібліотеки Тірольського Крайового музею Фердінандеум в Іннсбруку, де студенти з Чернівців могли працювати під час своєї практики восени 2017 року паралельно з роботою в Іннсбруцькому університеті. Презентація проміжних результатів відбулася в ґранд-готелі «Pragser Wildsee», оскільки частина практики відбувалася в автономній провінції Хайс-Геллєнштайнер у Південному Тіролі (Італія). У цьому закладі, наповненому атмосферою пережитих історичних подій, родина Хайс-Геллєнштайнер надала приміщення для проведення останніх днів практики.

Вагомим здобутком студентських робіт, представлених у цьому збірнику, є різне сприйняття іншого міста та його мешканців. Відмінність перспектив та методів дослідження, зумовлені різною суспільною та університетською соціалізацією в Україні та Австрії, чітко виявляються у виборі тем та текстів. Однак вони демонструють також, що з цього погляду не може бути лише однієї правильної позиції і справжнє

наближення до сутності міста (у нашому випадку до урбаністичного простору, його теперішнього та минулого) відбувається лише шляхом спільного спостереження та обміну досвідом у дискусіях.

Упродовж семестру після «польового дослідження» учасники проекту працювали над письмовим викладом своїх досліджень, які ми пропонуємо зацікавленій публіці.

Ґунда Барт-Скалмані та Курт Шарр, Іннсбрук, 2018 р.

Розвиток міста Чернівців з огляду на соціально-топографічні зміни

Штефан Луттінґер, Іван Рунґґальдір

Розвиток міста Чернівців відбувався дуже нерівномірно через особливості рельєфу місцевості, на якому воно розташувалося. Центр сучасної старовинної частини міста сильно посунувся на північний схід у долину Прута. У результаті невдовзі на шляху до розширення міста постали природні перешкоди, через що поселення в своїй урбаністичній цілісності змушене було розбудуватися в південному та південно-східному напрямках між вулицями Руською та Червоноармійською (сьогодні – Героїв Майдану). Регулювання течії річки Прут у процесі прокладення залізничної колії та відкриття 1866 року залізничного вокзалу в Чернівцях уможливило створення нових площ для забудови. Завдяки близькому розташуванню до річки Прут ці площі були оптимальними для промислових та економічних будівель.[1] Для того, щоб скласти перше уявлення про місто, варто згадати Еріха Бека, який цитував гостя Чернівців, що у 1963 році оглядав панораму міста з північного боку і милувався нею ще на відстані більше кілометра:

> «Здалеку видно, як велично вимальовуються Чернівці на правому пагорбі Прута, наче оточений зеленою рамкою велетенський монумент. Погляд ширяє від зеленого мерехтіння пагорбів над стрільбищем з лісочком аж до домінантного згустку зелених виноградників, захоплює при цьому рясні кущі обабіч берегів Прута, срібна стрічка якого із журчанням в'ється до підніжжя міста. Люди йдуть з далеких рівнин на берегах Прута […], щоби сповна насолодитися цією мальовничою панорамою рядків будиночків, які, наче в амфітеатрі, розташовані рядами знизу і догори»[2].

Відштовхуючись від цих перших вражень, метою статті є, передусім, змалювати розвиток Чернівців, а також висвітлити життя міста в XIX та на початку XX століття. За допомогою адресних книг та проаналізованих мап на підставі обраних прикладів було здійснено спробу відтворити соціальну топографію міста. Результати, здобуті на місці проведення дослідження за підтримки українських колег – студентів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича, – продемонструють зміни, що відбулися, а також здійснені на їх підставі умовиводи.

Становлення Чернівців

Перша документальна згадка міського поселення датована 1408 роком. Поселення, яке тоді ще нічим не вирізнялося, завдяки наявності важливого для всього регіону переходу через Прут, уже володіло на той момент часу власним правом на ринкову торгівлю та

1 Scharr 2007, *Bukowina*, 119–120.

2 Beck 1963, *Bukowina,* 18.

функціонувало як митний пункт. Це сприяло його вагомості порівняно з іншими поселеннями цього регіону.[3] Приєднання Буковини до територій Габсбурґів у 1774 році стало передумовою урбаністичного розвитку Чернівців за «австрійським» зразком. У перші роки габсбурзького панування розбудова міста відбувалася через різні обставини досить-таки поволі, з незначними виявами на тлі міста. Тоді в місті мешкало близько 350 сімей, переважно – в простих будинках з великими земельними ділянками, які використовували для вирощування сільськогосподарських культур.

Підґрунтям для розквіту міста в XIX столітті стали перші десятиріччя габсбурзького панування. Здобувши Буковину, Відень намагався поступово модернізувати місто та регіон. Першу конкретну картографічну документацію Чернівців можна знайти у топографічних зйомках усіх австрійських земель, які були проведені за правління цісаря Йозефа II, упродовж 1764-1787 років. Так званий Францисканський кадастр, знятий на початку та в середині XIX століття, зафіксував вже суттєві зміни в картині міста. Австрійський кадастр податків на землю, запроваджений 1817 року та у 1860-х роках завершений, є «частиною тих державно-політичних заходів, які зробили вагомий внесок у перетворенні на сучасну державу».

Цей кадастр, на думку дослідника К. Шарра, «належить до причин, які мали велику вагу для розвитку Буковини та, відповідно, звичайно ж, і міста Чернівці – як функціонального, так і адміністративного центру коронної землі».[4]

З 1782 року габсбурзька влада всіляко сприяє переселенню перш за все німецькомовних колоністів – швабів, богемців та вихідців з місцевості Ціпс на півночі Угорщини. Для заохочення колоністи отримували шматок землі та позику на купівлю насіння, сільськогосподарського приладдя та худоби. Колоністи могли ділитися з місцевим населенням своїми новітніми знаннями та досвідом щодо обробки ріллі та переваг утримання худоби в хлівах. У зв'язку зі стрімким ростом міста у другій половині XIX століття постала проблема забезпечення його продуктами. Шваби, які мешкали у чернівецькому передмісті Роша, своїми овочами та молочними продуктами могли певною мірою задовольнити щораз більший попит на харчі.

Для розбудови адміністративного центру австрійська влада також намагалася заангажувати ремісників зі сходу імперії. Їх винагороджували позбавленням сплати податків упродовж тридцяти років та звільненням від військової служби.[5] Загалом, як згадані переселення фахівців-аграрників, так і залучення ремісників супроводжувалися певними труднощами, які іноді взаємно підсилювалися, але першорядною обставиною було розташування провінції на периферії та її слабко розвинута інфраструктура.

Чернівці – субструктура – експансія

Перший топографічний огляд Чернівців можна отримати з плану розмежування, здійсненого австрійським ротмістром Й. Пітцеллі і датованого 1787 роком (див. рис.1).

3 Scharr 2007, *Bukowina*, 121.

4 Scharr 2008, *Grundsteuerkataster,* 57.

5 Braun 2013, *Czernowitz,* 32.

Він містить детальну інформацію про структуру міста на підставі плану земельних ділянок. За тринадцять років після передачі регіону Австрії майже всі земельні ділянки в Чернівцях та їхні власники систематизовані в реєстрі. На цій карті відображено, тоді як центральний пункт міста, Фонтанну площу (Springbrunnenplatz), що нині розташовується в нижній частині Чернівців, а також вулицю Головну, яка з цієї площі виходить та простягається на північ та південь. Далі можна розпізнати другорядні вулиці: та, яка пізніше стала Вокзальною, Стрімка, вулиці Синагоги та Святої Трійці (назви вулиць з 1888 р.).[6] Найдавніша частина міста лежить на схід від Фонтанної площі – невеликі клаптики ґрунту, примітне розміщене в центрі так зване єврейське місто зі Старим ринком посередині. Впадають у вічі назви тих вулиць, які, найімовірніше, походять від ремесел, що переважали серед місцевого населення: Столярна, вулиці Годинникарів та Міняйл (Tischler-, Uhrmacher- und Wechslergasse); у напрямку центру міста – Бондарева, Канатна та Чинбарна вулиці (Binder-, Seiler- und Gerbergasse).[7] Ця найдавніша частина міста була також центром торгівлі. Перші кроки урбаністичної експансії зафіксовані південніше, на площі Святого Хреста (Heilig-Kreuz-Platz). Тут було зведено адміністративну будівлю і навпроти неї – католицьку церкву. Далі на південь, уздовж вулиці Головної, було освоєно ще декілька земельних ділянок, що розташовувалися поблизу вулиці Ратушної, яка з'явилася пізніше.

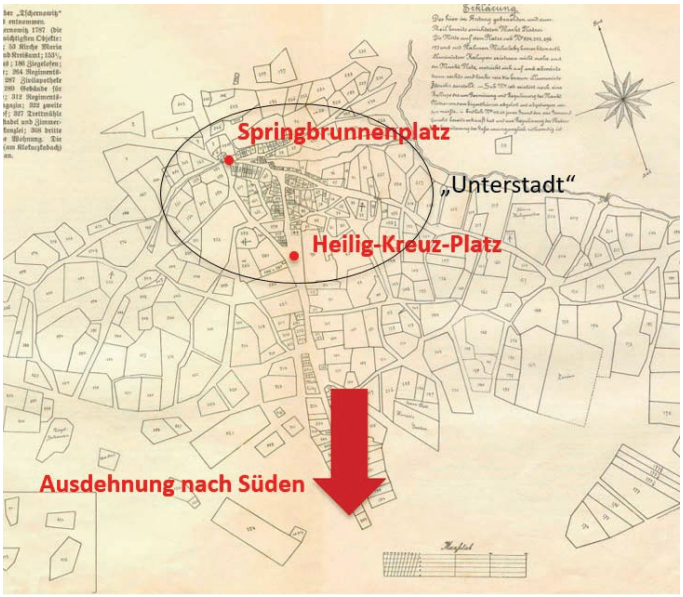

Рис. 1. План розмежування ротмістра Пітцелля.[8] *Власна обробка.*

6 Для інформації про перейменування вулиць у румунський, радянський та український періоди (також після 2015 р.) див.: http://czernowitz.ehpes.com/czernowitz5/translator/translator.html (дата запиту 1 серпня 2017 р.).

7 Weczerka 1997, *Entwicklung,* 654.

8 Kaindl 1908, *Geschichte*, 92–93.

Нові площі міста розвивалися поступово в південному напрямку, вздовж вулиці Головної. Назви площ вказували на саму місцевість або на різноманіття видів міської господарської діяльності. План Чернівців від 1855 року[9] містить також інші подібні приклади; проте пізніше ці функціональні назви були замінені назвами, які прославляли династію Габсбургів. Поряд зі Старим базаром у єврейському кварталі та навколо Ринкової площі на початку правління Габсбургів вживали такі назви, як Мучний майдан, площа Врожаю (яку називали також Фруктовою чи Рибною), Дров'яна. Пізніше їх перейменували на площі Рудольфа, Єлизавети, Австрії, тобто за іменами членів панівної династії чи політичної ідеології спільної держави.[10]

Рис. 2. Фрагмент з карти Чернівців близько 1823 року.[11] *Власна обробка.*

Ринкова площа (Ringplatz), яка була центром міста, а також площа Австрії з'являються на картографічних зображеннях уже близько 1820 року (пор. рис.2). На Ринковій площі стоїть разюча споруда ратуші, збудована 1847 року. До її зведення тут стояв простий кам'яний хрест – як символ вічного панування, якому можна було довіряти і в добрі, й у важкі часи.[12] Упродовж мінливої історії кожна панівна держава встановлювала по центру площі свій відповідний символ влади.

Піднесення до міста з власним статусом 1864 року та побудова крайового університету 1875 року були апогеями в історії Чернівців, завдяки яким столиця краю здобула помітні переваги.

9 Kummerer 1855, *Karte*.

10 Weczerka 1997, *Entwicklung*, 660.

11 o.A. (1823): Czernowitz, M 1:14 400, ÖSTA-Kriegsarchiv Wien GIh 131.

12 Beck 1963, *Bukowina*, 20.

Життя в Чернівцях

Ринкова (сьогодні Центральна) площа досі є центральним пунктом Чернівців, звідкіля вулиці променями ведуть аж до околиць міста та передмістя. Тут відбувався щотижневий базар та проводили багато заходів, як-от регулярні урочистості з нагоди Дня народження цісаря Франца Йозефа I.[13] На вулиці Ратушній, що тягнулася звідси в південному напрямку, були розташовані найкращі готелі міста «Централь» та «Чорний орел». З 1897 року вздовж вулиці курсували одні з перших електричних трамваїв Австро-Угорщини, які перетинали місто з півночі на південь.[14] На південний схід від Ринкової площі пролягала Панська вулиця. Тут упритул одна біля одної вишиковувалися найпопулярніші модні крамниці найбільші туристичні компанії та агенції судноплавства, кав'ярні, ресторани та редакції газет. Вулиця належала до найулюбленіших променадних зон міста.[15]

Вулиця Головна, яка простягається від Ринкової площі на північ до вокзалу, і досі залишається частиною регіональної центральної магістралі, що тягнеться вздовж міста.[16] Тут розташовувалися контори міняйл, найрізноманітніші крамниці та, з-поміж іншого, готель «Париж».[17] Вулиці Ратушна та Лілійна з'єднували Ринкову площу з площею Австрії (та однойменної статуї в центрі площі). Неподалік засідав Буковинський крайовий уряд.[18]

Як у більшості міст на зовнішніх краях східного гребня Карпат, тут, на відміну від центральноєвропейських міст, не розвивався правовий статус, відокремлений від околиць чи суверенної влади, який разом із торгівлею сприяв виникненню самоврядування в ремеслі. На підставі ліберального законодавства та політики, орієнтованої передусім на вирівнювання відносин між національностями, для коронованої землі, а тому і для її столиці, з середини XIX століття розпочався період економічного процвітання. Значний приріст населення міста Чернівців у цей період переконливо це засвідчує.[19] 1849 року в місті мешкало понад 20 000 осіб. Для задоволення зростаючих потреб населення були зведені нові житлові будинки, численні громадські будівлі, як-от: ратуша, церкви, синагоги, школи, лікарні, поштамти та військові установи. На карті Чернівців 1855 року[20] вже зазначені 16 громадських будівель.

Офіційною мовою спілкування була німецька. Окрім того, німецька слугувала для повсякденного спілкування та для міжетнічної комунікації. Так, близько 1890 року з 54 171 мешканця 52,4% зазначили, що їхньою рідною мовою є німецька, для 14,3% – румунська, 19,8% – русинська (русинами в Австро-Угорщині називали українців) та 13,1% – польська. Тут варто зауважити, що близько 17 359 ізраелітів[21], які становили

13 Braun 2013, *Czernowitz,* 18.

14 Braun 2013, *Czernowitz,* 22.

15 Braun 2013, *Czernowitz,* 20.

16 Braun 2013, *Czernowitz,* 21.

17 Пор. «прогулянку» містом у Beck 1963, *Bukowina*, 20.

18 Braun 2013, *Czernowitz,* 23.

19 Scharr 2007, *Bukowina*, 121.

20 Kummerer 1855, *Karte.*

21 Конфесійне позначення для іудейського населення під час австрійського перепису населення до 1910 р.

близько 32% населення, спілкувалися мовою ідиш як рідною. Але ця мова не вважалася самостійною. Відповідно, під час перепису населення цю групу додали до групи з носіями німецької мови.

Життя в Чернівцях із властивою їм різноманітністю націй описують «не як спільне життя різних національностей, а швидше як толерантне співіснування, незважаючи на всі конфлікти».[22] Знання багатьох мов відкривало для чернівчан уже досить рано можливість наближуватися до іншої культури, причащатися нею та намагатися її зрозуміти. Газети, відмінні за своєю тематикою та політичним спрямуванням, виходили шістьма мовами (німецькою, українською, румунською, польською, на ідиш та івриті), при цьому – кирилицею, латинською або гебрайською абеткою. Для Чернівців було притаманним також різноманіття віросповідань: православні, греко-католики, римо-католики, вірмено-католики, євангелісти, іудеї (від реформістів та ортодоксально-консервативних і аж до ультра-ортодоксальних).[23] Ця багатонаціональність та релігійно-конфесійне розмаїття спричинили ефект надмірної впевненості ефект власного підсилення в конкуренції між етнічними групами. На підставі такої високої щільності проживання в урбаністичному просторі між етнічними групами почали виникати численні культурні дифузії. Свідомість та почуття приналежності у формі «австрійської нації» все більше протиставлялися національній ідентичності етнічних груп. Так зване «Буковинське вирівнювання» 1910 року, під час якого всі етнічні групи коронованої землі отримали рівні права (передусім з точки зору виборчого права), лише умовно могло пом'якшити ці суперечності.[24]

Поряд з двома автохтонними етнічними групами – русинами та румунами – іудеї завдяки своїй відносно константній присутності ще з Середньовіччя були тут більш осілими порівняно з іншими етнічними групами. Залежно від політичних обставин їх число змінювалося, але наприкінці австрійської ери воно складало понад третину усього населення Чернівців. Однак єврейське населення у соціальному та релігійному аспектах було дуже гетерогенним та представляло широкий спектр від ортодоксальних та ліберальних, від хасидів та прибічників Гаскали до сіоністів, буддистів (членів Загального єврейського робітничого союзу у Литві, Росії та Польщі – прим. пер.) та марксистів. Через специфіку розвитку Чернівців тут не утворилося гетто, як це трапилося у багатьох центральноєвропейських містах. Помешкання євреїв, відповідно до їх соціального прошарку, були розпорошені по всьому місту. Єврейські ремісники та дрібні торговці з нижньої частини міста традиційно спілкувалися їдиш, тоді як більш заможні громадяни та чернівецька інтелігенція послуговувалися переважно німецькою мовою. Нерідко обидві групи виказували обопільну зверхність. Приміром, одні вважали їдиш зіпсованою німецькою, а для інших асиміляція з німцями уподібнювалася до смертного гріха. Незважаючи на це, обидві групи залишили по собі вагому культурну спадщину.[25]

---

22 Scharr 2007, *Bukowina*, 120.

23 Braun 2013, *Czernowitz,* 7.

24 Braun 2013, *Czernowitz,* 8.

25 Braun 2013, *Czernowitz,* 10.

Починаючи з другої половини XIX століття до найважливіших економічних галузей Буковини належала деревообробна промисловість. Велика кількість кораблебудівного лісу відправлялося аж до порту Галац на річці Дунай. Лісопилки та меблеві фабрики, а також підпарювальні пристрої на березі Прута вважали найважливішими господарськими підприємствами міста. Млин Шлоссманна теж був серйозним роботодавцем. Власниками багатьох підприємств були євреї. Підприємці-євреї володіли до того ж багатьма друкарнями в місті; майстрами там працювали здебільшого німці. 1872 року євреї заснували фруктово-товарну біржу та багато ремісничих шкіл.[26] Поштовхом до модернізації стало будівництво залізниці з Кракова через Львів та Коломию до Чернівців. У 1866 році це стало відносно зручним та швидким зв'язком із західною частиною монархії, особливо її центром – Віднем. У 1869-му відбулося продовження залізничного відрізку в напрямку Румунії. Він вів із Чернівців через Іткані під Сучавою до Яс. Залізничний зв'язок із Росією було встановлено 1884 року.

Чернівці функціонували як вузловий пункт транзитної торгівлі з Росією та Румунією. Передусім торгували зерновими культурами та іншими сільськогосподарськими продуктами. Жвава торгівля потребувала площі для складування товарів, тому виникла необхідність будівництва великих експедиційних агенцій та товарних складів. Зростання обсягів торгівлі та потік дешевих товарів із краще розвинутих промислових регіонів Габсбурзької монархії зумовили великі обсяги збуту для гуртових торговців. Однак при цьому багато чернівецьких ремісників та дрібних торговців потрапили під сильний тиск конкуренції, рівня якої вони здебільшого ще не досягли. Незважаючи на це, завдяки податкам зростав комунальний добробут.

Наступний крок до модернізації Чернівці здійснили завдяки прокладеним у 1890-х роках каналізації, мережі водопостачання, а також будівництву електростанції. За цим, 1896 року, слідували освітлення вулиць у центрі та вже згадана трамвайна колія, яка з'єднувала квартали міста, що швидко розросталося.[27]

Історія людей вершиться у певному просторі. Місто можна позначити та розглядати як ущільнену соціально-структурну будову суспільства. Хоча людина користується простором, вона повинна брати до уваги – залежно від технічного рівня розвитку – наявну фізичну топографію. Таким чином утворюються «сприятливі» та «несприятливі» умови для розвитку міст. Для того, щоб унаочнити ці взаємозв'язки в Чернівцях, ми проаналізували діячів міста та адреси їхніх помешкань, а також історичні адреси локацій, де займалися підприємницькою діяльністю до 1918 року, та виклали це все в таблиці. Основу для цієї таблиці створює мапа із зображенням з точністю до дрібних ділянок землі. Головну увагу в поданому аналізі приділено професіям; поділ здійснено спочатку за класами. Ми розрізняємо до прикладу, чи мова йде про банкіра, чи адвоката, тобто професійну групу міської еліти, що, як можна припустити, мешкала у кам'яному будинку на вулиці Панській, чи про прислужника або помічника

26 Braun 2013, *Czernowitz,* 53.

27 Braun 2013, *Czernowitz,* 54.2

пекаря, професійна група яких належить до робітничого класу і які мешкали, до прикладу, на Мисливській вулиці у звичайному дерев'яному будинку.

Розвиток міста в деталях з 1898 по 1909 роки

Готельна та ресторанна справи

Легко пересвідчитися, що шляхетні готелі розташовувалися поблизу Ринкової площі (див. рис. 3). Багато будівель колишніх готелів стоять і досі – частково під іншими назвами та мають інше призначення. Можна знайти записи про чотири кав'ярні: по одній – на вулиці Головній та на вулиці Крайової Палати (Landhausgasse); вони обидві належали родині Розенґартен; та по одній – на вулицях Руській та Темпля (Tempelgasse); у них господарювала сім'я Єріх. Адресна книжка від 1909 року, укладена ц.-к. дирекцією поліції, розповідає про сім закладів типу «закусочна»: три з них – по Головній, два – на площі Австрії та, відповідно, по одному – на Панській та Руській.

Рис. 3. Престижні готелі навколо Ринкової площі, план 1897 року, вгорі знаходиться захід. Власна обробка. Назви готелів зліва направо: «Kronprinz» («Кронпринц» [або «У принца Австрійського», згодом – «Hotel Palace», нині – готель «Київ» - прим. ред.]), «Goldene Birne» («Під золотою грушею»), «Goldenes Lamm» («Золоте руно»), «Russie» («Руссі» [згодом на його місці звели будівлю Дирекції ощадних кас; тепер – Художній музей – прим. ред.]), «Weis» («Білий»), «Schwarzer Adler» («Чорний орел»), «Paris» («Париж»), Goldener Löwe («Золотий лев»), «Goldener Adler» («Золотий орел»), «Молдавія», «Галіція».

Розбудова доріг / кварталів міста

Вулиці Кароліни та Поштова

Розвиток двох протилежних вулиць, Кароліни [нині верхня частина вул. Заньковецької – прим. ред.] та Поштової, є яскравим взірцем урбаністичного центрального розташування (пор. рис. 4). Численні комерсанти сприяли економічному піднесенню цієї частини

міста, а також її будівельному та функціональному ущільненню, що спричинило зростання кількості населення між 1898 та 1909 роками втричі, а саме з 63 до 191 особи. Поряд із комерсантами тут можна було знайти і банкірів, бухгалтерів, лікарів, нотаріусів та одного приватного вчителя, що свідчить про високий статус цих мешканців.

Рис. 4. Збільшений фрагмент вулиць Кароліни та Поштової, (a) 1897, (b) 1909, план Чернівців 1897 та 1909 рр., вгорі знаходиться північ. Власна обробка.

Польове дослідження у Чернівцях

Надалі будуть представлені результати власної пошукової діяльності у вересні 2016 року, під час якої я досліджував дві центральних зони міста. Це була, по-перше, Центральна (колишня Ринкова площа), а також будівлі, що оточені чотирма вулицями: Поштовою, Петра Чайковського, Марії Заньковецької та Університетською.

Спочатку буде представлено Центральну площу, причому на рис. 5 карти будуть зазначені номери будинків та їх призначення. Більшість із них частково були добудовані або відремонтовані. Зміни можна було зафіксувати, порівнюючи карту 1909 року та власні спостереження на місцевості. Цей принцип застосовувався також для згаданого раніше масиву будинків у центральній частині Чернівців. На обох картах не дотримано масштабу, їх було узагальнено. Головна мета укладених тематичних карт полягає у просторовому відтворенні оглянутих нами детальніше будинків та їх сучасної функції. Номери, надані будівлям, не відповідають офіційній нумерації будинків, а були обрані для позначення окремих будівель та приміщень.

Центральна площа

Уздовж Центральної (Ринкової) площі проходить вулиця Головна (колишня Ратушна), яка тягнеться з півдня на північ (див. рис. 5), на захід від неї та

паралельно їй пролягає вулиця Івана Франка. Наш огляд починається на схід від Центральної площі з будинку №1, в якому розташована філія Національного банку. Сусідній будинок, №2, має багато приміщень: кав'ярня «Lucaffé», ломбард, офіси адвоката та меблевого дизайнера, магазин електротехніки та архітектурна установа. В будинку №3 розташована ювелірна крамниця, Управління культури, магазини канцтоварів та електротоварів. В останній будівлі (№4) цього ряду будинків розміщені готель «Allure Inn», ресторан та спеціалізований магазин сирів.

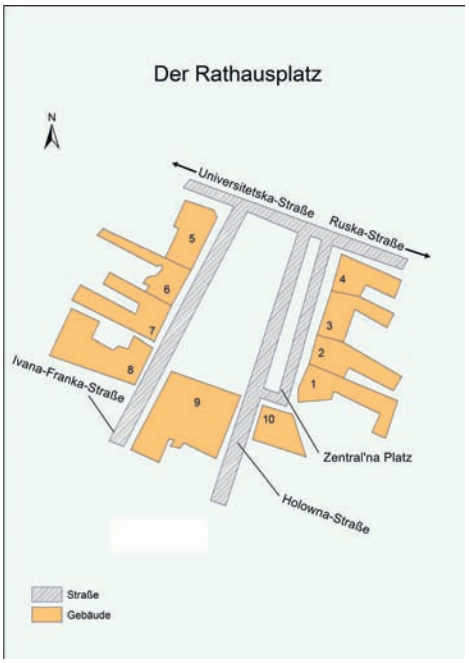

Рис. 5. Горизонтальна проекція колишньої Ринкової площі. Оглянуті будівлі на Центральній площі / вулиці Івана Франка.

Погляд наш переноситься на протилежний бік площі, а саме на вулицю Івана Франка, яка на мапі міста за 1909 рік ще позначена як вулиця Лілійна. Будівлю №5, колишній готель «Чорний орел», використовує нині «Приватбанк» як одну із своїх філій. Далі там розташований Чернівецький торговельно-економічний інститут Київського національного торговельно-економічного університету, приватна клініка стоматолога та філія «Кредобанку». У будівлі під №6 містяться адвокат, туристична фірма та філія «Ощадбанку». Одразу поруч (№7) бачимо Румунський Народний Дім та Апеляційний суд. У четвертій будівлі цього ряду на перехресті вулиць Івана Франка та Міхая Емінеску знаходиться туристична фірма, «Literatur Cafe» та Художній музей (№8). Під №9 стоїть будівля ратуші (збудованої у 1848 р., вперше відремонтованої у 1903 р.), це резиденція міської адміністрації. У сусідній будівлі (№10), відділеній від колишньої Панської вулиці, яка тепер носить ім'я Ольги Кобилянської, розміщено ювелірну крамницю та філію російського банку («Сбербанк»).

Рис. 6. Колишній готель «Чорний орел», сьогодні частина філії банку.

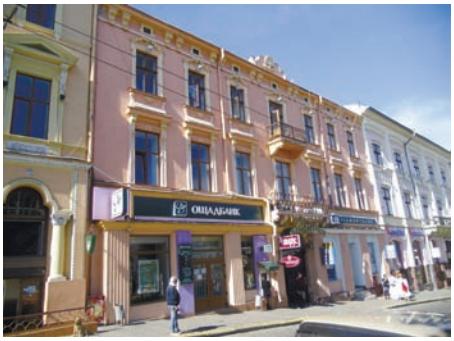

Рис. 7. Колишні кредитна установа «Sparkasse» та готель «Weis», сьогодні також використовується як приміщення для філії банку.

Масив будівель по вул. Петра Чайковського – вул. Марії Заньковецької – вул. Університетській

Від Центральної площі ми рухаємося на північний захід до масиву будинків, який оточений чотирма вулицями: Поштовою, Петра Чайковського (Musikvereinsgasse), Марії Заньковецької (Karolinengasse) та Університетською (Tempelgasse).

Рис. 8. Масив будинків неподалік Центральної площі. Оглянуті будівлі (№1) вулиці Поштової – Петра Чайковського – Марії Заньковецької – Університетської (№23). Власна репродукція .

Перша будівля, №1, мітить внизу магазин електротехніки та на вищих поверхах аудиторії Чернівецького національного університету (пор. рис. 8). Наступні два номера злилися в єдину будівлю. №2 – це багатоквартирний житловий будинок, а №3

містить профспілку вчителів, офіс адвоката та інші комерційні площі. Сусідня будівля (№4) використовується як управління поліції та житловий будинок, тоді як №5 – виключно як житловий будинок. Ця будівля стоїть на розі вулиць Поштової та Петра Чайковського. Будівля поруч містить маленький супермаркет «Жабка» (№6), кав'ярню «Gusto Coffee» (№7) та ресторан «Di Bocca» (№8). Останній розміщений на розі між вулицями Петра Чайковського та Марії Заньковецької. У будинку, що прилягає до нього, розташовані крамниця, перукарня та бюро адвоката. Наступна будівля містить номери 10 та 11; №10 розміщує в собі туристичну фірму; у №11 знаходиться приміщення «Радикальної партії Олега Ляшка» та заклад для наркозалежних. Варто зазначити, що на цій будівлі встановлено пам'ятну таблицю для вшанування румунського бургомістра Чернівців Траяна Поповича (1892-1946). Він врятував близько 19 600 буковинських євреїв від депортації до Трансністрії. Кав'ярня (№12) та книжкова крамниця (№13) належать до наступної будівлі, що стоїть трохи далі. Останній будинок у масиві по вулиці Заньковецької використовується як бутік жіночого одягу (№14) та кав'ярня (№15). У маленькому будинку, що знаходиться позаду нього (№16), розміщена перукарня. На розі до вулиці Університетської стоїть будівля колишньої синагоги (№17). Тут ми досягли ряду будинків, який веде до магазину електротехніки (№1). За крамницею (№18) слідує аптека (№19). До неї прилягає будинок з електротехнікою (№20) та ще однієї аптекою (№21). У видовженій суміжній будівлі розташовані дві крамниці «Voronin» – з товарами для жінок (№22) та чоловіків (№23).

З плином часу деякі будівлі цього блоку сильно змінили своє призначення. У приміщенні колишньої синагоги знаходиться зараз кінотеатр (рис.9), по колишній вулиці Кароліни, 8, працює ресторан (рис.10); упродовж багатьох років на першому поверсі була аптека. Адресна книга від 1909 року зазначає, що тут розташовувалися банк, бакалійна крамниця та квартири чиновника, ювеліра, службовця страхової компанії, комерсанта, працівника приватної організації та капітана. Велика кількість мешканців та комерційних площ у цьому будинку засвідчує високу щільність життєвого простору в центрі Чернівців. Тут, поблизу улюбленої серед чернівчан філармонії, було надзвичайно мало місця для помешкань, і тому вони були відносно дорогими.

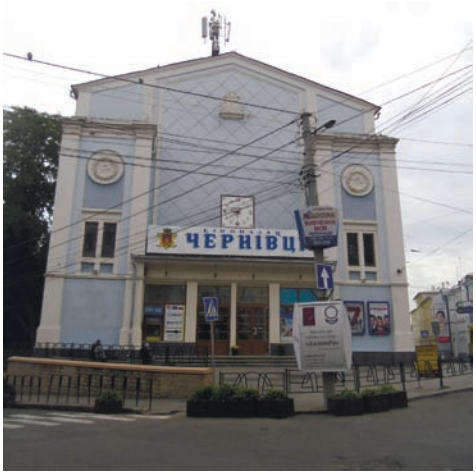

Рис. 9. Колишня синагога, сьогодні кінотеатр.

Рис. 10. Колишні помешкання та комерційні приміщення, сьогодні ресторан

Вулиця Садова

У 1888 році вулиця Садова пролягала із заходу на схід по північній межі міського парку Фолькс‌гартен. 1909 року цю частину перейменували на вулицю Ерцгерцога Євгена, а вулицю Садову проклали в південному напрямку, паралельно до парку (наразі це вул. Федьковича).

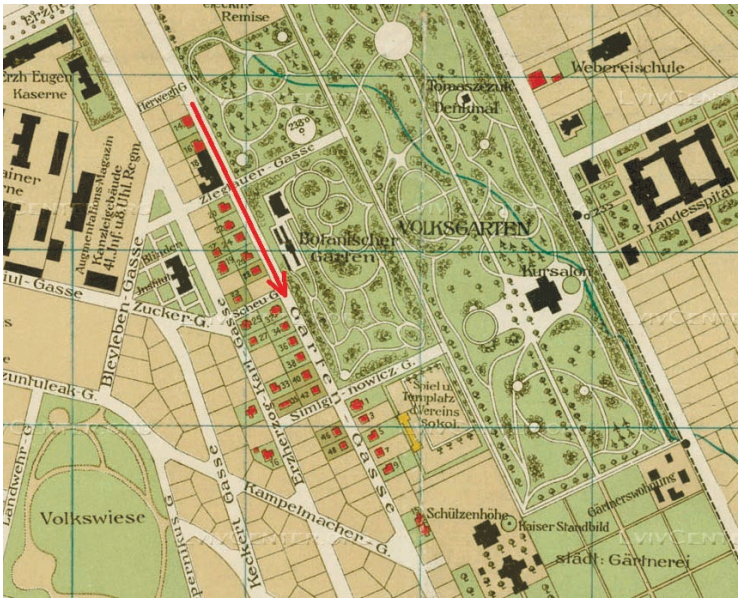

Рис. 11. Нове розташування вулиці Садової; збільшений фрагмент мапи Чернівців 1909 р.

Вілли (рис. 12 та рис. 13), розкіш яких відчувається й нині, унаочнюють і досі (хоча, можливо, різною мірою) статус їхніх колишніх власників.

Рис. 12. Вілла по вулиці Федьковича (Садовій).

Рис. 13. Вілла по вулиці Федьковича (Садовій).

У північній частині колишньої вулиці Садової знаходилися адміністративні будівлі ц.-к. виконавчої влади, які наразі стоять у занедбаному стані (Рис.14)

Рис. 14. Будівля ц.-к. виконавчої влади; північна сторона колишньої вулиці Садової.

З південного боку вулиці Федьковича розташовані громадські установи, як-от: корпус медичного університету та стоматологічна поліклініка (рис.15 та рис.16).

Рис. 15. Будівля громадської установи по колишній вул. Садовій.

Рис. 16. Будівля громадської установи по колишній вул. Садовій.

Периферія та межі міста

З південного боку вулиці Федьковича (Садової) з огляду на структури будівель можна провести так званий «містобудівний кордон». Кількість поверхів збільшується, також і архітектурний стиль помітно змінюється. Старіші, здебільшого одно- та двоповерхові та лише частково відремонтовані будинки з часів до Другої світової війни вельми поступаються новішим будівлям, зведеним після розпаду Радянського Союзу 1991 року. Останні складаються з дев'яти поверхів та пропонують значно більше житлової площі (рис.17).

Рис. 17. Порівняння будівель: до 1945 (a) та після 1991 (b).

Якщо поглянути глибше в напрямку до околиць міста, ми виявимо змінену архітектурну картину, на якій сильно відчутний відбиток радянського періоду. Видовжені масиви будинків від 1960-х років характерні для периферійних кварталів Чернівців (рис.18), малюнки вулиць також нагадують сітку меридіанів розпланованого міста (рис.19)

Рис. 18. Житловий масив радянського періоду.

Рис. 19. Житловий масив радянського періоду.

Висновки

Підняття статусу міста Чернівців до столиці герцогства Буковина призвело до культурного та економічного розквіту метрополії та перетворило його на центр східної частини габсбурзької імперії. Багатоплановість цього міста могла бути розглянута у пропонованій статті лише фрагментально. Література та діячі культури, які надали відбитку не лише місту, але й цілому поколінню аж до сьогодення, були визначним наріжним каменем та важливим здобутком у культурній історії Буковини зокрема та в історії XX століття загалом. Нині вони, безперечно, належать до європейської спадщини. Розвиток міста відбувався відповідно до топографічних детермінантів. Суспільні збудники, тобто зумовлена попитом підготовка землі під будівництво та для різноманітних установ сформували це місто навколо відповідного центрального пункту (Фонтанна та Ринкова площі). Міська рециркуляція – явище, яке й нині існує при забудові міста, відбувалася з центру назовні. За допомогою використаних фрагментів карт були виявлені соціально-топографічні зміни в період між 1898 та 1909 роками й описані процеси, що лягли в їх основу. Картографування функцій будівель уможливило схематичне відтворення процесу зміни використання будівель аж до сьогодення. Будинки, які несуттєво змінилися за своїм архітектурним стилем, реконструюють структуровану картину впродовж останніх ста років. Розвиток Чернівців був зумовлений, з одного боку, браком місця у зв’язку з топографією та, з іншого боку, на нього впливав швидкий ріст населення. Першопочаткові функції окремих будівель у ході яскравих подій XX століття лише частково збереглися дотепер. Винятком є здебільшого будівлі установ, які характеризуються дивовижною сталістю використання. Соціально-топографічні зміни чітко відстежуються у згаданий період і на прикладі нестабільної демографічної ситуації. У архітектурному розумінні центр міста Чернівців зазнав незначних змін на противагу до його населення.

Формування ідентичності через освіту
Навчальні заклади як рушійна сила формування ідентичності

Кароліне Грайдерер, Юлія Танасковіч

Найбільшими проблемами, які потребували швидкого вирішення за часів правління Франца Йозефа I, були суперечки між народними масами в багатонаціональній Габсбурзькій монархії. Тут існувало більше ніж десять різноманітних мов, велика кількість етнічних груп та європейських конфесій.[1] На такій великій території, яка охоплювала значну частину Центральної Європи, одним із основних завдань було розробити стратегії та основи єдності держави, щоб об'єднати різні культури та етнічні групи для формування у них національної ідентичності.

У цій статті ми розглянемо питання, яким чином Габсбурзька монархія намагалася сформувати в учнів спільну австрійську ідентичність під час навчання в 1-й цісарсько-королівській державній гімназії в Чернівцях. Джерелом для написання цієї статті слугували два річні звіти державної гімназії 1890-1891 та 1912-1913 навчальних років. Також у рамках дослідження ми відвідали дві сучасні гімназії: №4 і №1 та школу №1. Інформацію для емпіричних даних з гімназії №4 ми отримали від вчителів Дарії Якимович і Ольги Лаби. Олеся Георгіївна Палій надала інформацію про школу №1, а в гімназії №5 запропонувала свою допомогу заступник директора Галина Абрам'юк. Ілюстративний матеріал додатково унаочнює виклад результатів.

Перш ніж перейти до вже окресленої основної частини роботи, необхідно з'ясувати суть фундаментальних для дослідження понять «*нація*» та «*ідентичність*». Окрім того, потрібно описати загальний розвиток системи освіти в Габсбурзькій монархії як важливий фактор.

Складність понять «нація» та «ідентичність»

«Нація – національність»

У другій половині XVIII століття поступово сформувалися поняття «*нація», «національність»* та *«націоналізм».* До середини XIX століття поняття «*нація»* розвинулось внаслідок важливого політичного процесу легітимації влади.[2] Поняття *нація* походить від латинського «*nation»,* під яким розуміють «походження», «місце народження» та в переносному значенні – «плем'я».[3]

---

1 WW1_Probleme und Potenziale eines Vielvölkerstaates.

2 Jansen/Borggräfe 2007, *Nation*, 7.

3 Jansen/Borggräfe 2007, *Nation*. 10.

Важлива основа для роботи з тематикою сучасного уявлення про націю виражена в промові французького вченого Ернеста Ренана[4] 1882 року, в якій нація відображена як солідарна спільнота, що повинна гарантувати безпеку та стійкість у час динаміки і прогресу. В цьому значенні нація означає рух вперед, без відриву від рідного коріння і без втрати своєї ідентичності.[5]

У дослідженні ми виокремлюємо різні напрямки щодо змісту поняття «нація». Суб'єктивне поняття «нація» описує сучасні нації як великі колективи, в яких кожен визнає себе приналежним до однієї нації. Це поняття базується на внутрішньому переконанні індивіда, що спільнота від самого початку є єдиним цілим. Протилежним до цього є об'єктивне поняття «нація», за яким, з одного боку, кожна людина належить лише до однієї нації, а з іншого – різні нації відмежовуються одна від одної через певні критерії; наприклад, через мову, історію, традиції, культуру. Яке саме визначення нації врешті-решт закріплювалось на певній території, залежало від характеру її розвитку.[6]

Німецький історик Фрідріх Майнеке[7] запропонував наступну диференціацію між поняттями «*державні нації*» та «*культурні нації*». «*Державні нації*» – це нації, які формуються з територіальної держави і утворюють державну націю, використовуючи при цьому ідеологію нації, щоб створити етнічну гомогенну структуру. Таким чином, у державних націях є домінантний народ і лише незначна частка національних меншин. *«Культурні нації»* означають культурне формування нації. Тобто члени спільноти почуваються об'єднаними одне з одним через такі аспекти, як мова, традиції, культура чи релігія. Оскільки культурна нація базується на спільному баченні культури, вона може існувати за межами державних кордонів і не мати власної національної держави.[8]

З 1980-х років суб'єктивне поняття «нація» певною мірою було повністю по-новому інтерпретоване такими теоретиками як Бенедикт Андерсон[9], Ернест Ґеллнер[10] чи Ерик Гобсбаум[11]. На їхню думку, нації – це *«уявлені спільноти»*[12] та *«вигадані конструкції»*[13]. Це означає, що нація є не політичним феноменом, а культурним і суспільним уявленням, через яке формуються спільноти на основі уявних загальних якостей. Отже, відчуття приналежності до певної нації більше не розглядалося як ідея, яка

4 Ернест Ренан (1823, Трегіє – 1892, Париж) – французький вчений, історик, археолог. Став відомим через свою промову «Що таке нація?», проголошену 11 березня 1882 року в університеті Сорбонна у Парижі.

5 Цитата: Loth 2000, *Identität*, 360.

6 Jansen/Borggräfe 2007, *Nation*, 11–13.

7 Фрідріх Майнеке (1862, Зальцведель – 1954, Берлін) – німецький історик.

8 Kunze 2005, *Nation*, 27–29.

9 Бенедикт Андерсон (1936, Куньмін, Китай – 2015, Бату, Індонезія) – соціолог та професор у Корнелльському університеті в Нью-Йорку.

10 Ернест Ґеллнер (1925, Париж – 1995, Прага) – антрополог, соціолог і філософ.

11 Ерик Гобсбаум (1917, Александрія – 2012, Лондон) – історик; займався вивченням історії соціології та економіки.

12 Цитата: Jansen/Borggräfe 2007, *Nation*, 14.

13 Цитата: Jansen/Borggräfe 2007, *Nation,* 14.

нав'язувалася людям політикою, а, навпаки, як ініціатива суспільства, яка бере свій початок із себе самої.[14]

Щодо поняття «ідентичність»

Ідентичність не є стійкою чи обмеженою, а визначається як така, «що постійно змінюється у безперервному процесі конфлікту та диференціації між соціальними очікуваннями та індивідуальною унікальністю».[15] Також ідентичності суспільств не є сталими, а підлягають тривалій зміні. Ідентичність групи базується на особистих пережитих подіях, які оцінюються в колективних моделях реальності. Відчуття приналежності в певній групі забезпечується через відмежовування від інших груп та через негативне оцінювання інших спільнот. Підсилення відчуття єдності також відбувається завдяки збереженню колективної культури пам'яті, розумінню історії, що передається з покоління в покоління, та уявленням про спільне майбутнє.[16]

Таким чином, вважається, що всі індивідууми впродовж життя постійно приналежні до декількох груп і водночас можуть володіти декількома ідентичностями. Наприклад, індивід може бачити себе як члена родини, релігійної групи, як жителя міста чи як представника певної професії. Але якщо індивід належить різним спільнотам, це може призвести до множинної ідентичності.[17]

Формування ідентичності в Габсбурзькій монархії

Після відкриття спадщини на трони Богемії та Угорщини 1526 року габсбурзькі території перетворилися на багатомовну та багатонаціональну державу. В XIX столітті Габсбурзька монархія разом із Росією належала до найбагатших державних утворень Європи за кількістю підлеглих територій.

Загалом у монархії проживало не менше дванадцяти націй, і співіснувало майже стільки ж конфесій.[18] Тому керівництво у Відні намагалося, особливо з XVIII століття, створити різні форми колективної австрійської свідомості не лише для представників культурної еліти, а й для всього народу. Тривалий час така політична свідомість, яка проявлялася у формі патріотичних почуттів до Батьківщини, була відокремленою від національної свідомості в сучасному розумінні. Але ця проблема не була виключно австрійським феноменом, а існувала в Європі в XIX столітті всюди, де державні території не збігалися з територіями поселення уявлених націй.[19] До традиційного лояльного ставлення, яке стосувалося певних регіонів країни й особливо династій царів, додалися нові критерії. У цьому процесі формування націй, члени однієї

14 Цитата: Jansen/Borggräfe 2007, *Nation,* 14–15.

15 Цитата: Loth 2002, *Europäische Identität*, 4.

16 Loth 2002, *Europäische Identität*, 5.

17 Loth 2002, *Europäische Identität*, 6.

18 Wiesinger 2000, *Österreich*, 46–47.

19 WW2_Entwicklung des Österreichbewusstseins.

мовної групи все більше ідентифікували себе з Габсбурзькою монархією через мову, культуру та історію. Національну свідомість і об'єднання в націю формували завдяки наголошенню на спільній історії, культурних досягненнях та славетних спогадах.[20] Уже 1853 року Йозеф Александр Гельферт[21] запропонував вивчення австрійської вітчизняної історії на уроках в освітніх закладах Габсбурзької монархії. Звичайно, ця історія стосувалася не лише одного народу, це була «історія територіально і політично єдиного населення, яке перебувало під опікою однієї влади і під захистом спільних законів».[22] Тому для Гельферта династія як основна сполучна ланка була найважливішою. Австрійська вітчизняна історія була важливою на уроці через те, що «національна свідомість, відчуття приналежності до нації, гордість за націю найяскравіше проявляються в тих народів, які роблять їхню рідну історію помітною, бережно плекаючи її».[23] Відповідно до Гельферта, вивчення вітчизняної історії на уроках було фундаментом для формування спільної свідомості в молодій Австрійській державі.[24]

Відчуття приналежності до монархії через названі критерії відігравало все більшу роль для формування ідентичності у жителів імперії.[25] Тому в епоху Франца Йозефа I йшла мова про *об'єктивне поняття «нація». «*Нація» в Габсбурзькій монархії означала не визнання людьми прихильності до монархії, а сповідування культури, мови та релігії. Перш за все, династія, армія та бюрократія (а також їх вірність династії) символічно були загальною державною ідеєю в повсякденному житті. Тогочасний націоналізм з акцентом на етнічній приналежності після 1866 року більше не утискали, й імператор повинен був надати більше прав угорцям через австро-угорський компроміс, укладений 1867 року. Проблема національностей не обмежувалася лише землями корони Святого Штефана, а існувала в усіх коронних краях монархії. В останні роки існування Габсбурзької монархії національні конфлікти загострювались і, безсумнівно, були однією з причин розпаду монархії.[26] Звичайно, в повсякденному житті вони не були таким частим явищем, як це описується в давній літературі.[27] Врешті-решт Перша світова війна призвела до майже безповоротних змін.

Система освіти в Габсбурзькій монархії з 1774–1914

Габсбургам вдалося до XVIII століття сформувати зі своїх земель велику європейську державу – завдяки шлюбним зв'язкам, спадщині, торговим договорам та війнам. Незважаючи на це, в багатьох сферах монархія повинна була боротися з різними проблемами, які були пов'язані з мультикультурністю багатонаціональної держави. Марія

20 Bruckmüller 2001, *Sozialgeschichte,* 343, 347–348.

21 Йозеф Александр Гельферт (1820, Прага – 1910, Відень) – австрійський політик та історик.

22 Helfert, 1853, *Nationalgeschichte*, 1–2.

23 Helfert 1853, *Nationalgeschichte*, 3–4.

24 Bruckmüller 2001, *Revolution,* 19.

25 Bruckmüller 2001, *Sozialgeschichte,* 343, 347–348.

26 Vocelka 2002, *Geschichte,* 233–234, 238–239.

27 Пор. Judson 2016, *The Habsburg Empire*.

Терезія[28] під час свого правління у 1740–1780 рр. скористалася владою, щоб запровадити освітню реформу. Навчання, яке тривалий час до того було приватним або існувало при церквах, тепер підпорядковувалося державі. Ціль полягала в тому, щоби створити єдину державну систему шкільної освіти, яка повинна була зберігати свою цілісність завдяки спільному національному вихованню в передсучасному розумінні.[29]

1747 року Марія Терезія оприлюднила перший загальний шкільний статут як основу для німецьких «звичайних», середніх та тривіальних шкіл. У ньому був зазначений зміст навчання, а також описані виховні цілі і обов'язки учнів від 6 до 12 років.[30] У шкільному статуті також розрізнялись 3 види парафіяльних шкіл, у кожній із яких викладались такі предмети, як релігія, читання, письмо та арифметика, проте ці школи були відмінними за місцем розташування та обсягом навчальної програми.[31] І хоча реалізація цього шкільного статуту здійснювалася дуже повільно, вона вважалася важливим кроком для майбутнього держави, в інтересах якої було більше не виховувати учнів за допомогою віри та церкви, а навчати їх манерам поведінки та принципам, які мали б зміцнювати та захищати наявні владні структури. Йозеф II[32] продовжив це збагачене просвітницькими ідеями нововведення в освіту. Дуже велике значення мало його законоположення про толерантність, яке, щонайменше з законної точки зору, давало можливість дітям представників різних конфесій здобувати однакову освіту.[33]

Проте за правління імператора Йозефа II[34] ідеї просвітництва зазнали утисків через жорсткий поліцейський режим. Вплив церкви в галузі освіти знову значно посилився.[35] Свого піку він досягнув після підписання 1855 року конкордату , за яким сімейне право та шкільна освіта більше не були справою державної влади, а підпорядковувались католицькій церкві.[36] Лише поразка Австрії від Пруссії у битві під Садовою 1866 року, яка, між іншим, трапилася через гірший рівень освіти для солдатів, зумовила нову боротьбу за шкільні реформи. Затверджений наступними роками та введений у 1869 році державний шкільний закон, врешті-решт посприяв поступовому звільненню шкільної освіти від впливу церкви[37] та збільшив тривалість обов'язкового навчання у школі до 14 років.[38] Такі заходи призвели до зростання кількості учнів у початкових школах та до розвитку середньої освіти.[39]

---

28 Марія Терезія (1717, Відень – 1780, Відень).

29 Brezinka 2000, *Pädagogik*, 6–8.

30 Engelbrecht 2015, *Schule*, 87–88.

31 Boyer 2010, *Elementarschulen*, 93.

32 Йозеф II (1741, Відень – 1790, Відень) – син Марії Терезії, імператор Священної Римської імперії (1765–1790), співправитель (1765–1780), самостійний правитель (1780–1790).

33 Engelbrecht 2015, *Schule,* 87–88.

34 Франц II (1768, Флоренція – 1835, Відень) – імператор Священної Римської імперії (1792–1806); як імператор Австрії носив династичний номер Франц I (1804–1835).

35 Boyer 2010, *Elementarschulen*, 147–148.

36 Boyer 2010, *Elementarschulen,* 244.

37 Engelbrecht 2015, *Schule*, 130.

38 Vocelka 2001, *Glanz*, 365.

39 Boyer 2010, *Elementarschulen*, 244.

При цьому в жодному разі не можна було допустити, щоби при розбудові системи освіти в монархії виникли сильні регіональні та національні суперечки.[40] Перш за все, був уточнений відміний індекс грамотності в окремих коронних землях, із значною різницею між сходом-заходом та північчю-півднем.[41] У Цислейтанії частка населення, яка вміла читати та писати, складала 70-80 відсотків. У великих містах, таких як Іннсбрук, Больцано, Прага, Зальцбурґ, Лінц, Клагенфурт, Ґрац та Брно, більше 80 відсотків людей вміли читати та писати. Проте на сході та півдні монархії грамотними були лише 30-40 відсотків населення, за винятком деяких регіонів. Таким винятком було місто Чернівці, яке розташовувалося на сході Габсбурзької монархії в коронному краї Буковина. У цьому місті-столиці індекс грамотності становив 50-60 відсотків.[42]

Університети в Габсбурзькій монархії існували лише в деяких містах. Найвідомішими з них були університети у Відні (заснований 1365 р.), у Празі (1348 р.), у Будапешті (1635 р.) та в Ґраці (1585 р.). При цьому медичний факультет Віденського університету належав до провідних в Європі.[43] Реформи Марії Терезії в 1782 році перетворилися на першу загальну реформу вищої школи. Це призвело до помітного витіснення церковного впливу, до введення нових навчальних дисциплін і до затвердження німецької як мови викладання, замість латини.[44] Окрім цього, критикувались єзуїтські методи навчання в університетах. Науки переважно були зосереджені на світських (не на теологічних, як раніше) факультетах й, окрім цього, були більше зорієнтовані на державу та політику.[45] Йозеф II прагнув до утилітарного спрямування університетів і робив акцент, перш за все, на національному вихованні (з точки зору вірності державі у XVIII столітті)[46]. Для незабезпечених студентів він запровадив стипендії, кошти для яких бралися з плати за навчання інших студентів.[47] На 1790 рік у Габсбурзькій імперії існувало лише декілька згаданих університетів, при цьому загальна кількість населення становила близько 20 мільйонів жителів.[48] Лише в другій половині XIX століття на цій великій території почали засновувати нові університети: 1872 року – в трансільванському Клаузенбурзі, 1874 року – в Загребі (Королівство Хорватія і Славонія) та 1875 року – в Чернівцях (Буковина).[49]

40 Friedrich et al. 2010, *Bildungsrevolution*, 67–68.

41 Rumpler/Seger 2010, *Habsburgermonarchie*, 228.

42 Rumpler/Seger 2010, *Habsburgermonarchie*, 229.

43 Swanson 2008, *Körper*, 64.

44 Preglau-Hämmerle 1986, *Funktion*, 55.

45 WW3_Mehr Staat. Die Universitätsreform Gerard van Swietens.

46 Hammerstein 1996, *Hochschulträger*, 128–129.

47 Boyer 2010, *Elementarschulen,* 125.

48 Rüegg 1996, *Geschichte*, 79.

49 Swanson 2008, *Körper*, 64.

Розвиток освітнього ландшафту на Буковині

За часів правління Австрійської імперії на Буковині (1774–1786 рр.) в галузі шкільної системи освіти, підпорядкованої державі, було проведено реформи. Колишні школи з молдавських часів були скасовані та замінені на нові, в яких мовою викладання була румунська чи німецька. Однак, загалом освіта на Буковині наприкінці австрійського періоду правління була ще порівняно слабко розвинена.[50] Значний прогрес відбувся в системі освіти народних шкіл з 1848 року, коли перше Міністерство освіти Габсбурзької монархії вирішило повернути початкову систему освіти під керівництво держави. Окрім того, планувався широкомасштабний розвиток системи освіти народних шкіл, оскільки народна освіта вважалася основою функціональної держави. Кількість народних шкіл у монархії повинна була зрости, якість педагогічної освіти покращитись, а зміст освіти розширитись для введення таких предметів, як, приміром, країнознавство.[51] Подібні рішення мали вплив і на сході монархії, на Буковині. Тут мережа народних шкіл поступово збільшувалась і їхня кількість зросла втричі до 1850 року. Незважаючи на це, рівень освіти, в порівнянні з західною частиною імперії, все ще залишався низьким.[52]

Система освіти в народних школах на Буковині покращилась із прийняттям 1869 року державного шкільного закону, який давав можливість коронним краям пристосуватися до регіональних потреб.[53] Вища шкільна освіта з'явилась на Буковині із заснуванням 1808 року німецької гімназії в Чернівцях, яка залишалась єдиним вищим шкільним навчальним закладом коронного краю до 1860 року.[54] Друга гімназія на Буковині з'явилася у 1860 році, в Сучаві. А 1872-го і 1899-го виникли ще дві німецькомовні гімназії – у таких містах, як Радівці та Сірет. За ініціативи німецько-української гімназії, заснованої 1896–1897 рр. у Чернівцях, було відкрито німецько-румунську гімназію в Кимполунзі, 1907 року.[55]

Коли Березнева революція 1848 року спалахнула на сході Габсбурзької монархії, спочатку прагнення революціонерів проявлялися лише на політичному рівні. Пізніше революціонери почали вимагати змін у галузі освіти. Так, 31 березня 1875 року в Чернівцях було прийнято рішення заснувати університет (німецькомовний).[56] Завдяки спорудженню цього університету зросла міжрегіональна репутація Буковини й розпочалось формування нової регіональної самосвідомості в коронному краї. Таким чином, східна коронна земля щонайменше отримала важливий для регіону імпульс для економічного та культурного життя.[57]

50 Ungureanu 2015, *Sistemul*, 443.
51 Friedrich et al. 2010, *Bildungsrevolution*, 71.
52 Rumpler/Seger 2010, *Habsburgermonarchie,* 221.
53 Mosser 1998, *Bildungsentwicklung*, 42–43.
54 Brezinka 2000, *Pädagogik*, 4.
55 Ungureanu 2015, *Sistemul*, 445–446.
56 Targan 2008, *Czernowitz*, 17–19.
57 Turczynski 1993, *Geschichte*, 29.

Формування ідентичності в цісарсько-королівській гімназії в Чернівцях

Прагнення Австрійської імперії сформувати спільну ідентичність у жителів монархії можна розпізнати завдяки шкільним хронікам цісарсько-королівської гімназії. У цих хроніках регулярно записувались звіти про свята та заходи, які відбувались на честь Габсбурзької династії та монархії впродовж шкільного року. Так, 1890 року в гімназії у Чернівцях організовувались урочисті заходи на честь шлюбу дочки імператора Марії Валерії[58] з ерцгерцогом Францом Сальватором[59]:

> «Почуття прихильності та пошани до всім любого правителя імперії та до найвеличнішої династії проявились в усіх частинах Габсбурзької монархії, у завжди вірного імперії населення Буковини […]. Місто одягнуло своє урочисте вбрання, а на святкових церковних богослужіннях лунали щирі молитви з тисячі вірних сердець.»[60]

У цитаті чітко відображено пов'язане з урочистостями завдання формувати почуття єдності й приналежності населення до панівної династії. Автор цитати говорить про «почуття прихильності та пошани до всім любого правителя імперії та до найвеличнішої династії», яке було відчутне на всіх територіях монархії й характеризує населення Буковини як «завжди вірне імперії». Наведений фрагмент можна було б віднести до об'єктивного поняття нації, оскільки приналежною почувається не лише одна людина, а все населення – як Буковини, так і всієї Габсбурзької монархії. Тут слід також згадати, що згідно з навчальним планом для гімназії 1884 року одне із завдань вчителів полягало в тому, аби «пробуджувати та наповнювати учнів любов'ю до династії та Батьківщини».[61] У новому навчальному плані, 1900 року, ще більше робився акцент на завданні сприяти формуванню спільної політичної свідомості й любові до Батьківщини.[62]

На честь династії цісарсько-королівська гімназія організовувала урочистості в день іменин членів кайзерської родини. Наприклад, «4 жовтня, в день іменин Його Величності кайзера, всі вчителі та учні брали участь у проведених з цієї нагоди святкових богослужіннях.»[63] Святкувалися не тільки кайзерські весілля та іменини, а також історичні події, як-от святкування 200-річчя з дня проголошення прагматичних санкцій у 1912–1913 рр.:

---

58 Марія Валерія (1868, Буда (Будапешт) – 1924, Вальзее) – донька імператора Франца Йозефа та Єлизавети.

59 Франц Сальватор (1866, Альтмюнстер – 1939, Відень) – чоловік Марії Валерії; походив із тосканської гілки династії Габсбургів.

60 Цитата: Polaschek 1891, *Jahresbericht 1890/91*, 64.

61 Цитата: Bruckmüller 2001, *Revolution*, 20.

62 Bruckmüller 2001, *Revolution*, 20.

63 Цитата: Wolf 1913, *Jahresbericht 1912/13*, 93.

> «У святково прикрашеній залі зібрались вчителі та учні старших класів. На передньому плані зали стояв […] бюст Його Величності кайзера. […] учні співали […] урочистий марш Штунца «Fürs Vaterland». […] Професор Вурцер виступив з промовою, відзначивши, що прагматична санкція є міцною ланкою, яка об'єднує землі монархії в єдине ціле і яка глибоко укорінила любов до династії в природі народів Австрії й проголосила трикратну хвалу Його Величності кайзеру, яку визнають всі присутні.»[64]

Як вже було згадано, Австрійська держава намагалася, особливо з 18 століття, створити різні форми колективної австрійської свідомості для всіх жителів монархії. Така колективна свідомість проявлялася насамперед у прояві патріотизму до Батьківщини.[65] У процитованому фрагменті хроніки ця тенденція підтверджується фактом про те, що під час святкувань співали урочистий марш Йозефа Гартманна Штунца (Joseph Hartmann Stunz)[66] *Fürs Vaterland*. Також через «любов до династії» описується емоційний та патріотичний зв'язок з Габсбурзькою монархією. За аргументацією Брукмюллера (Bruckmüller)[67], до створення політичної свідомості призвело як наголошення на спільній історії, так і багатовікове існування регіональної династії, а саме проголошення прагматичної санкції. Це також відповідає об'єктивному поняттю «нація».

Чернівецька гімназія особливо сприяла організації культурних та мовних заходів. Наприклад, у 1912/1913 навчальному році для учнів запросили гостя, який доповідав про виникнення німецької письмової мови та її значення. Цього ж навчального року державна гімназія організувала для товариства імені Франца Йозефа шкільний концерт на підтримку незабезпечених учнів. Хори співали такі пісні, як *Der gute Kamerad*, *Von meinen Bergen muss ich scheiden*, *Wanderlied*, *Sturmbeschwörung* та *Im Krug zum grünen Kranze.*[68] Також з нагоди 100-річчя від дня народження Франца Ґрільпарцера гімназія у 1890-1891 навчальному році організувала власне шкільне свято:

> «Свято відкривалось промовою учня 8 класу […], який докладно розповів про життя поета. […] Потім учень 8 класу […] у теплій атмосфері продекламував поетичні твори поета […]. Опісля доповідач виголосив заключне слово, в якому він вшанував талановитих співців як вірних жителів і відданих патріотів. Шкільне свято завершилось […] співанням народного гімну.»[69]

---

64 Цитата: Wolf 1913, *Jahresbericht 1912/13*, 96.

65 WW2_Entwicklung des Österreichbewusstseins.

66 Йозеф Гартманн Штунц (1793, Арлесхайм – 1859, Мюнхен) – композитор.

67 Ернст Брукмюллер (Ernst Bruckmüller) (1945, Санкт-Леонхард-ам-Форст, Нижня Австрія) – австрійський історик.

68 Wolf 1913, *Jahresbericht 1912/13*, 93.

69 Цитата: Polaschek 1891, *Jahresbericht 1890/91*, 65–66.

Зі святом на честь австрійського поета була пов'язана спроба сформувати та підсилити спільну ідентичність через взаємодію з німецькою мовою та культурою. Окрім того, через такі атрибути, як «вірний житель» та «відданий патріот», по-новому пояснювалось, як жителі повинні ідентифікувати себе з Габсбурзькою монархією.

Формування ідентичності в Чернівецьких гімназіях сьогодні

В одній статті з газети *Zeit Online* 2015 року іноземний кореспондент Московського бюро Еліс Бота (Alice Bota)[70] розповіла про щораз вищу національну гордість в Україні, яку більше не можливо зупинити після Кримської війни.[71] У багатьох магазинах Києва продаються жовто-блакитні чохли для телефонів, запальнички, блокнотики і навіть букети квітів. Також будівлі, поручні та паркани фарбують у колір українського прапора, а дівчата все частіше носять традиційні українські сорочки. За словами Еліс Боти, суспільство відтоді помітно змінилось, і те, що почалось на Майдані в Києві, тепер продовжується: створюється цивільне суспільство. Ніколи раніше не було стільки людей, готових жертвувати кошти на воєнних біженців, армію та добровільні батальйони. Елла Лібанова[72], яка вже багато років досліджує поведінку населення України, відзначила, що люди в Україні ще ніколи не почувалися таким міцним єдиним цілим як зараз, і тепер вони сподіваються, що їм вдасться сформувати в країні єдину націю. Саме ці тенденції ми спостерігали в ході польового дослідження в трьох Чернівецьких школах.

Сучасна гімназія № 4, заснована митрополитами Буковини 1902 року, була в період Габсбурзької монархії ліцеєм для дівчат. Під час Першої світової війни школу переформували на лікарню, і лише після завершення війни вона знову функціонувала як навчальний заклад. У 2016 році школу відвідували 568 учнів віком від 10 до 17 років. Перед шкільною будівлею можна побачити ознаки, які, за словами Еліс Боти, формують ідентичність: жовто-блакитні перекладини, інвентар для спортивних ігор, а також місця для сидіння маленької трибуни футбольного поля (рис.). У коридорі першого поверху на стіні ліворуч розміщені портретні фото колишніх учнів та учениць, які стали відомими особистостями, як-от колишній прем'єр-міністр України Арсеній Яценюк[73], який пішов у відставку 2016 року. Фотогалерея (рис. 21) була зроблена школою. По дорозі на другий поверх на стіні висить український герб, фрагменти з Конституції та уривки з віршів національного поета Тараса Шевченка[74] (рис. 22). Одна з вчителів розповіла, що школа дуже гордиться своїм минулим і саме тому в одному з класів було створено музей. У цьому музеї, де встановлені вітрини зі статтями з газет і з фотографіями, презентуються три історичні періоди школи:

70 Еліс Бота (Alice Bota) (1979, Крапковіце, Польща) – журналістка, автор книги та редактор німецької газети *Die Zeit*.

71 WW4_Hinter der Front die Verzweiflung.

72 Елла Лібанова – директор інституту демографії НАН України в м. Києві, український соціолог.

73 Арсеній Яценюк (1974, Чернівці) – український політик, прем'єр-міністр України в 2014–2016 рр.

74 Тарас Шевченко (1814, с. Моринці – 1861, Санкт-Петербург) – український видатний письменник.

1902–1944 рр., 1944–1992 рр., 1992–2004 рр. Вчителька також наголосила, що гімназія передусім пишається своїм минулим за австрійських часів і сьогодні почувається пов'язаною більше із заходом, ніж зі сходом. Обмін із заходом підтримується завдяки різним шкільним проектам; приміром, поїздки до Європи задля вивчення іноземної мови. Про дружні стосунки із заходом також свідчить європейський прапор, який майорить перед шкільною будівлею.

Рис. 20: гімназія № 4, гімнастична стінка в українських національних кольорах.

Рис. 21: гімназія № 4, дошка пошани.

Колишня гімназія № 2 – це сучасна гімназія № 5. Будівля гімназії була побудована в 1905 році. Перед шкільною будівлею, як і в гімназії № 4, можна побачити патріотичні ознаки, що формують ідентичність. На зовнішньому фасаді шкільної будівлі містяться дві меморіальні дошки, які нагадують про незалежність України: гасла «Україна понад усе» та «Українській незалежній державі 25 років» написані жовто-блакитним кольором. Меморіальні дошки також нагадують учням школи про загиблих бійців українсько-російського конфлікту, який розпочався у 2014 році. Такі знаки нагадування про звільнення України з-під влади Радянського Союзу та з-під впливу Росії обґрунтовують важливість цієї події для широких мас населення. При вході, як і в гімназії № 4, –

Рис. 22: гімназія № 4, національний прапор на сходовому майданчику.

прапор України та уривки з державного гімну. Під час інтерв'ю заступник директора Галина Абрам'юк весь час наголошувала на патріотичній позиції її навчального закладу. На святах це проявляється при регулярному використанні такого привітання: «Слава Україні! Героям слава!».

Також актуальність кримського конфлікту відображена в школі через різні об'єкти та проекти. Меморіальна дошка колишньому учню, який загинув у кримському конфлікті, висить на зовнішньому фасаді перед головним входом (рис. 23). Учні гімназії збирають пакети допомоги для солдатів. Як наступний проект планується співпраця з маленьким військовим музеєм, в якому через різні предмети представлена історія Чернівців від Першої світової війни (тут – особливо історія колишнього управління містом) до теперішнього конфлікту з Росією. У цьому контексті школа організовувала маленьку виставку, присвячену кримському конфлікту. В рамках цієї виставки учні малювали малюнки, розписували великодні яйця з полімерної глини та збирали букети. До участі долучились також батьки учнів та інші цивільні особи, подарувавши музею приватні предмети їх родичів, які загинули на війні.

Школа веде гостьову книгу. Гортаючи книгу, ми натрапили на запис від 1 вересня 2016 року, який звучить так: «Щиро дякую за те, що Ви виховуєте справжніх патріотів України!!! Вітаю Вас з ювілеєм!!! Начальник поліції в місті Чернівці» (рис. 24). Ця цитата особливо підкреслює значення цього Чернівецького навчального закладу як елементу, що формує ідентичність в українського населення.

Наприкінці розмови пані Абрам'юк висловила свою думку щодо кримського конфлікту: «Україна повинна бути цілісною. Ніякої війни. Україна, як Бог: вона понад усе.» Ці слова підкреслюють не лише її патріотичне налаштування, а наголошують на важливості незалежності та єдності молодої Української національної держави для широких мас її населення.

Рис. 23: гімназія № 5, меморіальна дошка колишньому учню.

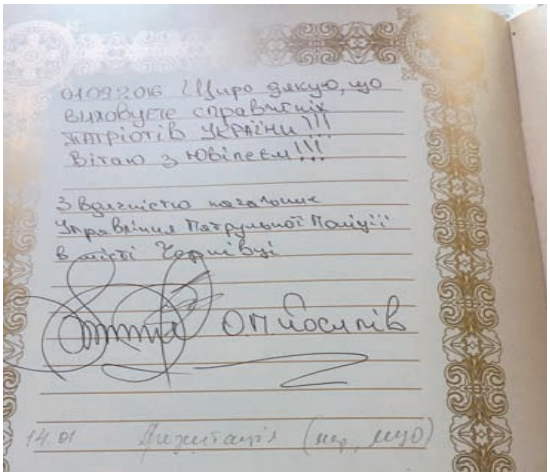

Рис. 24: гімназія № 5, запис у гостьовій книзі начальника поліції в Чернівцях.

Теперішня школа № 1, колишня цісарсько-королівська перша державна гімназія, в 2008 році святкувала 200-річчя з дня її заснування. Не лише шкільна будівля, яка, власне, була споруджена ще в другій половині 19 століття, а й окремі інвентарні об'єкти походять ще з часів Габсбурзької імперії, їх дбайливо зберігають та піклуються про них. На стовпі одразу за вхідними воротами розміщений шкільний дзвоник, проте він більше не використовується. Працівниця Палій Олеся Георгівна розповіла, що завдяки популярності та хорошій репутації школи на святі 200-річчя була присутня велика кількість відомих людей. Вони розповідали різні історії, хвалили школу і висловлювали свою гордість за австрійські часи. На противагу гімназії № 4 та № 5 у школі № 1 виявилося менше ознак, що формують ідентичність. І хоча школа пишається своїм минулим, тут проявляється менше патріотичних тенденцій у порівнянні з двома іншими

навчальними закладами; ймовірно, шкільній дирекції слід приділити цьому більше уваги. Проте в шкільному дворі, як і в гімназії № 5, розміщена меморіальна дошка колишньому учню, який загинув під час кримського конфлікту.

Висновок

Завдяки аналізу річних звітів шкіл можна було відібрати елементи, спрямовані суто на формування ідентичності в контексті патріотизму щодо Австрійської імперії у цісарсько-королівській першій державній гімназії. У цьому навчальному закладі неодноразово організовували заходи на честь кайзерської родини або для підкреслення значення історичних подій з австрійської історії. Габсбурзька монархія намагалась у такий спосіб за допомогою навчальних закладів сформувати у жителів монархії спільну державну свідомість, яка повинна була ґрунтуватись на лояльності до кайзерської родини та Батьківщини. При цьому спільна мова не завжди була на першому місці, тому що таку лояльність можна було виразити й іншими мовами. Результати, які ми отримали в Чернівцях, показують, що обидві гімназії, які були досліджені на місці, беруть на себе функцію формування гомогенної української ідентичності в суспільстві. Постійно здійснюються спроби посприяти цьому через різні проекти, гасла («Україна понад усе») та наявність українських національних кольорів – жовтого та блакитного. Сучасний конфлікт з сусідньою Росією особливо, на наш погляд, сприяє патріотичному налаштуванню до єдності та незалежності Української держави.

Вплив середнього класу на пресу початку XX століття (на прикладі газет «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» та «Боцнер Цайтунґ»)

Вєра Камаун

Часописи «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» (нім. die «Czernowitzer Allgemeine Zeitung») та «Боцнер Цайтунґ» (нім. die «Bozner Zeitung») – два друковані видання, які хоч і публікувалися за понад тисячу кілометрів одне від одного, але все ж вирізнялися деякими спільними та відмінними ознаками. Не дивлячись на останнє, профіль їхніх читачів був схожий – переважно ліберальне міське бюргерство. Отже, у пропонованій статті детально розглядатиметься вплив цієї групи на пресу: в якій формі відобразилося міщанство в незалежній газеті «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» та ліберальній «Боцнер Цайтунґ» на початку 20 століття.

Щоб точніше з'ясувати це питання, потрібно було дослідити передусім контекст їхнього виникнення і розвитку. Крім цього, було здійснено спробу, розглянути кожну з обох газет у соціальному контексті, щоб таким чином продемонструвати найрізноманітніші впливи ліберального середнього класу. Ким був видавець або редактор і яким був його вплив на висвітлення подій цих видань? Який вплив мав читач? І, зрештою, за чим в обох газетах розпізнається ліберальний середній клас?

Робота над джерелами для цієї розвідки стала реальною завдяки тому, що Австрійська національна бібліотека через базу даних «ANNO» (AustriaN Newspapers Online) створила «віртуальну газетну читальну залу»[1], що вперше уможливило широкий доступ до історичних австрійських газет і журналів у електронному форматі. Подібний проект для тірольських газет через базу даних «Teßmanndigital» розробила також і Обласна бібліотека ім. д-ра Фрідріха Тессмана у Боцені.[2] Центром структурного та змістового аналізу стали матеріали згаданих газет за період 1903–1918 років.

Газета «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ»

Перше видання «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» з'явилося 29 грудня 1903 року як безкоштовний номер-зразок. У цій газеті була стаття під назвою «Наша газета» (нім. «Unser Blatt»), в якій видавці коротким коментарем пояснювали завдання та мету новоствореної газети, а саме: «правильно інформувати про всі важливі події в усіх сферах громадського життя»[3].

Окрім цього, в ній чітко сформульовано, на кого розрахована «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ»:

---

1 WW5_ANNO.

2 WW6_TeßmannDigital.

3 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 29 грудня 1903, 1.

> «Нова газета має стати загальною в кращому значенні слова. ‚Загальна газета´ не пропонується політичній партії, а радше – інтелектуалам і прогресивним австрійцям, освіченим людям усіх народів, будучи представницею їхніх культурних інтересів.»[4]

До того ж наголошується, що ця газета воліє мати нейтральну позицію щодо партій, тому вона дала собі програмний підзаголовок «Незалежна щоденна газета» (нім. «Unabhängiges Tagblatt»).[5] Для порівняння: у Чернівцях на той час існували, поміж іншого, «Буковінер Нахріхтен (нім. «Bukowiner Nachrichten»), що вважалася офіційним друкованим органом німецької ліберальної партії[6], а також «Фольксвер» (нім. «Die Volkswehr») – вісник іуюдейської національної партії.[7]

Отже, «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» належала до тих німецькомовних газет монархії, які засновували і видавали євреї, та «опиралася переважно на читачів з юдейського середовища».[8] Єврейське населення Чернівців на зламі століть представляло порівняно неоднорідну групу міського суспільства. Однією його частиною були асимільовані євреї, які начною мірою репрезентували освічених мешканців столиці Буковини. Вони ідентифікували себе загалом німецькою мовою.[9] Побачила світ «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» завдяки вже тоді дуже відомому журналісту Філіпу Менцелю.[10] Це не була перша заснована ним газета, адже за декілька місяців до того він із двома іншими інтелектуалами заснував «Черновітцер Таґблятт» (нім. das «Czernowitzer Tagblatt»).[11] Одначе ту газету він швидко покинув і присвятив себе своєму новому журналістському проекту, газеті «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ». До того ж Менцель уже в ранні студентські роки набув досвід видавця сіоністського тижневика «Дас юдіше Ехо» (нім. «Das jüdische Echo»).[12] Тому Франціска Соломон називає його «протосіоністом», а пізніше (так він і самий себе позиціонував) – очевидним прихильником прогабсбурзьких асиміляційних тенденцій»[13], які з готовністю прийняла частина єврейського населення монархії.

Використовуючи вже на ранній стадії ротаційний друк[14], «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» стала фінансово вигідною, змогла знизити вартість і друкувати дешевше за інших. З цієї причини видавці отримали можливість друкувати більші тиражі і продавати читачам свою газету за дешевшою ціною. Крім того, завдяки цьому видавці стали дещо незалежнішими від своїх спонсорів.[15] Спершу це була вечірня газета, а вже пізніше її почали видавати вранці.

---

4 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 29 грудня 1903, 1.

5 Lihaciu 2012, *Czernowitz*, 205.

6 Prokopowitsch 1962, *Entwicklung*, 32.

7 Prokopowitsch 1962, *Entwicklung*, 29.

8 Prokopowitsch 1962, *Entwicklung*, 33.

9 Rychlo 2005, *Czernowitz*, 10.

10 Філіп Менцель (1872, Скала – 1941, Ньюарк) – буковинський юрист і журналіст.

11 Winkler 2007, *Volk*, 62.

12 Salomon 2014, *Sprache*, 63.

13 Salomon 2014, *Sprache*, 65.

14 У процесі ротаційного друку вперше було використано два циліндри, які обертались у протилежних напрямках. Завдяки цьому за короткий час можна було друкувати більше примірників.

15 Lihaciu 2012, *Czernowitz*, 146.

Коли 1914 року російські окупаційні сили увійшли до Буковини, діяльність «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» була зупинена до серпня 1917 року. З цього моменту і надалі виходило спільне воєнне видання газет «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» та «Черновіцер Таґблятт», які доносили до німецькомовних мешканців Буковини найновіші новини та інформацію про перебіг війни.[16]

Після того як «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» без перешкод виходила упродовж міжвоєнного періоду, наприкінці 1937 року правонаціоналістичним урядом Румунії було накладено широке обмеження на досі вільну свободу преси. Уряд постановив з 1 січня 1938 року призупинити діяльність усіх газет, які видавалися євреями, включаючи «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ». Після різкої критики з-за кордону заборону через два місяці було переглянуто, і «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» могла виходити й надалі, однак із урахуванням суворих вимог. До того ж їй треба було змінити свою назву на «Альґемайне Цайтунґ. Унабгенґіґес Таґблятт» (нім. «Allgemeine Zeitung. Unabhängiges Tagblatt»). Через прогресуючий процес румунізації диктатури німецькомовні газети були змушені в подальшому частково укладати свої статті румунською мовою. З огляду на це, від 26 березня 1938 року «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» почала з'являтися двома мовами і підлягала суворій цензурі авторитарної держави.[17] Період двомовного друкування газети тривав до вторгнення радянських військ у Північну Буковину 28 червня 1940 року. Цей час ознаменував ще й кінець існування «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ».[18]

Коротка історія газети «Боцнер Цайтунґ»

На відміну від «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ», у «Боцнер Цайтунґ» та її попередників була давніша традиція в медійному секторі. Перший примірник тижневика «Боцнер Вохенблятт» (нім. «Bozner Wochenblatt») був опублікований у Боцені 7 січня 1842 року[19] в друкарні Йозефа Еберле і далі з'являвся раз на тиждень до 1849 року. У період 1850–1860 рр. отримувачі «Боцнер Цайтунґ» могли читати її двічі на тиждень, по середах і суботах, доки в наступні роки її не стали друкувати все частіше, перетворивши зрештою 1864 року на щоденну газету. Упродовж наступних десятиліть газета часто змінювала свою назву і виходила під різними найменуваннями, наприклад: «Зюдтіролєр Цайтунґ»(нім. «Südtiroler Zeitung»), «Боцнер Цайтунґ» та «Конституціонеллє Боцнер Цайтунґ» (нім. «Constitutionelle Bozner Zeitung»), доки вона врешті-решт, з 1 липня 1895, не одержала назву «Боцнер Цайтунґ. Зюдтіролєр Таґблятт» (нім. «Bozner Zeitung. Südtiroler Tagblatt»).[20] Уже у шістдесяті роки XIX століття газета тісно пов'язувалася з основною ідеєю лібералізму. Особливий вплив на газету здійснював бургомістр Боцену д-р Йозеф Штрайтер[21], який у період 1861-1870 рр.

16 Prokopowitsch 1962, *Entwicklung*, 34.

17 Zup 2014, *Gesetz*, 236.

18 Zup 2014, *Gesetz,* 255.

19 Staffler 1920, *Buchdruckerei- und Zeitungswesen*, 394.

20 Brunner 1979, *Presse*, 93.

21 Йозеф Штрайтер (1804, Боцн – 1873, Боцен) – юрист, письменник і політик, а також бургомістр міста Боцен у 1861–1870 рр.

очолював муніципальну раду. Через «Боцнер Цайтунґ» громадськості передавались переважно його ставлення та уявлення щодо цінностей, які ґрунтувалися на далекоглядному лібералізмі правової держави.[22]

У 1860–1870 рр., передусім у більших містах Цислейтанії, панував політично ліберальний лад, який представляв бажання ліберального середнього класу. А кого, власне, зараховували до ліберальних містян? Переважно це були мешканці міст з ліберальними поглядами, як-от: городяни, службовці, торговці, лікарі, правники та підприємці; сюди ж належали поодинокі власники готелів і службовці сільської місцевості. Тому ці соціальні верстви, з властивою їм особливою увагою до економічних питань, і були цільовою аудиторією ліберальної преси.[23] Однак у наступні роки бюргерсько-ліберальному ладу в південному Тіролі не вдалося розширити публічне коло задля популяризації своїх поглядів та отримання у такий спосіб більшого впливу в різних сферах, приміром, економіці, політиці та культурі.[24] Поясненням цього були різні причини: з одного боку, сильний християнсько-консервативний устрій, що користувався підтримкою значної частини сільського населення, більшості людей у Тіролі; а з іншого боку, розколотий ліберальний рух, якому вдавалося все важче і важче триматися через зростання національної свідомості. Особливо різні відтінки старого лібералізму, від німецьких вільних до німецьких національних партій, ускладнювали тривале затвердження єдиної партії.[25] З цієї позиції ліберальній пресі було важко існувати, оскільки їй треба було б часто представляти різні точки зору. Це мало неабияке значення, оскільки «Боцнер Цайтунґ» перебувала у приватній власності і, щоб економічно вижити, мала зважати на своїх читачів. Тому перед видавцем стояло завдання не надто сильно хвилювати читацьку громаду, щоб не втратити абонемент. Водночас дописувачі не мали дуже перейматись за свої повідомлення, бо вони робили вирішальний внесок у фінансування газети. Ці передумови постійно зобов'язували видавця «Боцнер Цайтунґ» до певної політики.[26]

Внаслідок тісної співпраці з ліберальними партіями і поширенню просвітницьких і почасти антиклерикальних ідей «Боцнер Цайтунґ» потрапила у вир так званої «культурної боротьби», що остаточно розгорілася в останній третині XIX століття між лібералами та клерикал-консерваторами в Тіролі.[27] Через різні погляди часто доходило до суперечок між консервативними газетами, передусім церковними. Суперечки з католицькою громадою спричинили наприкінці 1871 р. заборону «Боцнер Цайтунґ», а також знову – 1882 р. і 1898 р.[28] трієнтським князем-єпископом.[29] Зокрема перша заборона князя-єпископа була сильно пов'язана з дещо радикальною позицією

22 Mumelter 1998, *Streiter*, 197.

23 Schneider 1989, *Bozen*, 23.

24 Heiss 1990, *Bürgertum*, 308.

25 Volgger 1971, *Pressewesen,* 128.

26 Volgger 1971, *Pressewesen*, 134–135.

27 Volgger 1971, *Pressewesen,* 238–239.

28 Volgger 1971, *Pressewesen,* 231–232.

29 Цю заборону можна було прирівняти до моральної заборони, оскільки в політичному розумінні князь-єпископ більше не мав влади, щоб заборонити газету.

видавця д-ра Фрідріха Суеті[30], а також із безкомпромісною до духівництва обурливою бородою редактора Емануеля Ульріха.[31] Так у виданні «Боцнер Цайтунґ» за 20 березня в кінці першої сторінки знаходимо великими літерами гасло: «Німці, вимагайте скрізь у Тіролі «Боцнер Цайтунґ»!». Стосовно цього у рамочці – наступна примітка: «Ця газета, що трієнтським князем-єпископом [...] є забороненою в єпархії Тренто для зберігання, читання та розповсюдження, щиро рекомендована усім німецьким лібералам.»[32]

Наслідки цих дій видавця та заборона через церкву були неприємними для д-ра Фрідріха Суеті. Оскільки кількість продажу та абонементів зменшувались, газета все більше скочувалась в економічну прірву, так що врешті-решт відповідальний редактор із фінансових питань був змушений продати видавництво «Боцнер Цайтунґ».

Наступником було призначено Ганса Ґьорліха[33], який раніше вже був редактором газети.[34] Щоби повторно не вступати в конфлікт із церквою, новий видавець вирішив більше не публікувати провокаційних матеріалів на релігійну тематику. Все ж, розробляючи курс своєї газети, Ґьорліх, як і його попередник, дотримувався радикальнішого німецько-ліберального напряму.[35] Це також призвело до тіснішої співпраці з щойно обраним у 1895 році бургомістром Боцену, д-ром Юліусом Ператонером.[36] Ліберальний німецько-національний адвокат керував містом Боцн до 1922 року і проторував при цьому ліберальний, одначе в національному розумінні дещо суворіший шлях.[37] На основі спільних політичних поглядів між «Боцнер Цайтунґ», бургомістром і його партією розвинулася взаємовигідна співпраця. З одного боку, «Боцнер Цайтунґ» під час передвиборчої боротьби підтримувала д-ра Юліуса Ператонера і постійно писала про нього прихильні статті, з іншого – «Боцнер Цайтунґ» здобула як політичну підтримку урядової партії, так і першою отримувала з ратуші відомчі й муніципальні новини, так що її часто з іронією називали «газетою бургомістра».[38]

На початку XX століття кількість тиражу «Боцнер Цайтунґ» постійно збільшувалась і в 1915 році досягла своєї вершини – з 1 300 примірниками за день, що все ж постає відносно низьким порівняно з іншими газетами землі.[39] Приміром, власне нейтральна «Боцнер Нахріхтен» (нім. «Bozner Nachrichten») того ж року мала тираж 4 400 примірників, а християнсько-консервативна газета «Тіролєр Фольксблат» (нім. «Tiroler Volksblatt») 1913 року надрукувала навіть близько 4 500 екземплярів.[40]

---

30 Фрідріх Суеті (1853, Ґрац – 1910, Ґрац) – журналіст і видавець газети «Боцнер Цайтунґ».

31 Volgger 1971, *Pressewesen*, 233.

32 *Bozner Zeitung*, 20 березня 1899, 1.

33 Ганс Ґьорліх (1871, Брно – невідомо) – редактор газети «Боцнер Цайтунґ» з 1899 р. до 1914 р.

34 *Bozner Zeitung*, 30 червня 1899, 1.

35 Volgger 1971, *Pressewesen*, 234–235.

36 Юліус Ператонер (1849, Брунек – 1926, Іннсбрук) – юрист і політик, а також бургомістр міста Больцано у 1895–1922 рр.

37 Mitterhofer 1984, *Reichsratsabgeordnete*, 5–6.

38 Volgger 1971, *Pressewesen*, 236–237.

39 Volgger 1971, *Pressewesen,* 243–244.

40 Volgger 1971, *Pressewesen,* 51–52.

Однак упродовж Першої світової війни становище видавництва помітно погіршилось. Це, звісно, було пов'язане з політичною ситуацією, а також із зростанням конкуренції з боку інших газет, як-от «Тіролєра» і безпартійної. «Боцнер Нахріхтен». До того ж «Боцнер Цайтунґ» викликала фурор і невдоволення, коли в перші повоєнні роки у політичному розумінні стала проіталійською. «Боцнер Цайтунґ» проіснуваа ще до листопада 1922 року, коли її друк остаточно було припинено.[41]

Формальна структура

При першому перегляді обох газет одразу впадають у вічі деякі подібності. Погляд читача передусім зупиняється на шапці газети, що в «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» і «Боцнер Цайтунґ» оформлені за дуже подібним зразком. По центру великим, чітко розбірливим шрифтом красіє назва газети із зазначенням у рамці зліва вартості підписки, а справа – ціни за оголошення. Крім того, на нижньому краї газетної шапки обох примірників розташовуються рік випуску, а також чітко видніється дата видання. На відміну від «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» у «Боцнер Цайтунґ» у дужках ще й зазначено підзаголовок «Зюдтіролєр Таґблятт», це пояснюється політичним контекстом газети.[42]

Bozner Zeitung.
(Südtiroler Tagblatt.)
Mit 52 Unterhaltungs-Beilagen.
Nr. 213 Montag, den 19. September 1904. 64. Jahrg.

Рис. 25. Шапка газети «Боцнер Цайтунґ».

У «Боцнер Цайтунґ» додатково виділяються ще й розважальні додатки, щоб зацікавити більше читачів. Зразки газетної шапки обидвох газет упродовж років майже не змінювались, лише під час Першої світової війни через співпрацю між «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» і «Черновіцер Таґблятт» (нім. das «Czernowitzer Tagblatt») було надруковано спеціальне воєнне видання зі зміненим оформленням.[43]

Далі кидається у вічі, що тексти «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» та «Боцнер Цайтунґ» поділені на три шпальти, а також, що на нижньому краю газети окремо від інших повідомлень поміщено фейлетон. Це суттєво, бо така рубрика трапляється в південно-тірольських газетах близько 1900 року майже виключно в ліберальній

41 Brunner 1979, *Presse*, 95–96.

42 Brunner 1979, *Presse*, 95.

43 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 9 жовтня 1917, 1.

пресі та дуже рідко – в християнсько-консервативній, що може розглядатись як указівка на освічених міських читачів.[44]

Обидва інформаційні ресурси належали на початку XX століття до категорії щоденних газет. Цікавим є те, що і одне, і друге видання не виходили в різні дні тижня, а саме: «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» – у понеділок, а «Боцнер Цайтунґ» – у неділю. Таке можна було б пов'язати з місцем розташування газети. Однак це не той випадок, оскільки хоч «Боте фон Тіроль» (нім. der «Bote von Tirol») і «Іннсбрукер Нахріхьтен» (нім. die «Innsbrucker Nachrichten») також не з'являлись по неділях, все ж «Боцнер Нахріхьтен» виходили по неділях, а не по понеділках.

«Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» і «Боцнер Цайтунґ» мали обсяг від 8 до 12 сторінок, при чому по буднях – переважно вісім. У вихідні кількість сторінок могла сягати дванадцяти. У різдвяний час уікендні номери обох газет спеціально розширювались, так що газета часто складалась із понад двадцяти сторінок. З одного боку, це зводилося до того, що, приміром, у «Боцнер Цайтунґ» частина з оголошеннями збільшувалась із чотирьох до шістнадцяти сторінок.[45] З іншого боку, таке збільшення обсягу було також пов'язане з різдвяним додатком, що, наприклад, був поміщений у «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» і складався, поміж іншого, з віршів та історій, але ще – здебільшого з оголошень.[46] В інших випадках кількість сторінок в обидвох газетах залишалася незмінною. Також на євреєйські свята не зафіксовано змін щодо кількості сторінок у «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ», лише на Йом Кіппур[47] газета тимчасово не з'являлась. У пізні роки Першої світової війни обсяг обох газет було скорочено до приблизно чотирьох сторінок.

Перші чотири-п'ять сторінок зі звичних у вихідні дні восьми складалися в обох газетах із різних інформаційних рубрик та присвячених політичним новинам. Зате на інших трьох-чотирьох сторінках майже без винятків були оголошення (передусім, комерційні). Через таку велику кількість оголошень можна дійти висновку, що читачі як «Боцнер Цайтунґ», так і «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» належали, скоріше, до платоспроможного прошарку, і тому для рекламодавця було прибутковим розміщувати рекламні оголошення саме в цих газетах.[48] При аналізі різних років помітним є зменшення кількості оголошень та збільшення кількості інформаційно-містких сторінок. Особливо за два роки перед початком Першої світової війни кількість сторінок із оголошеннями скоротилася вдвічі, доки її не довелось скоротити навіть до півсторінки у виданнях під час війни.

На початку XX століття оголошення публікували блоком у кінці газети. Приблизно в цей же час, власне, на початку 1912 року, в обох аналізованих газетах спостерігається розширена, сучасна форма рекламних оголошень. Комерційні оголошення

44 Volgger 1971, *Pressewesen*, 37.

45 *Bozner Zeitung*, 24 грудня 1910.

46 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 25 грудня 1910.

47 Йом Кіппур вважається найбільшим єврейським святом і має місце наприкінці 40-денного періоду каяття.

48 Volgger 1971, *Pressewesen*, 40.

вставляли навперемінно з інформаційними рубриками, так що читачі мимохіть прямо-таки наштовхувалися на рекламу.

in die Stadt eingezogen seien.

KB. Konstantinopel, 15. August. (Tel. der „Cz. Allg. Ztg.") Blättermeldungen zufolge, wurde der Irade, mit welchem die albanischen Forderungen bewilligt wurden, promulgiert.

KB. Saloniki, 15. August. (Tel. der „Cz. Allg. Ztg.") Infolge der zunehmenden Beruhigung in Albanien wird die Frage der Zurückziehung eines Teiles der Truppen, die in ihre früheren Garnisonen zurückkehren sollen, erwogen.

Die Parlamentsauflösung und das Komitee.

KB. Konstantinopel, 14. August. (Tel. der „Cz. Allg. Ztg.") Nach Informationen aus den Kreisen der liberalen Entente, wird das jungtürkische Komitee dem-

Der italienisch-türkische Krieg.

Die Friedensverhandlungen.

KB. Konstantinopel, 14. August. (Tel. der „Cz. Allg. Ztg.") Die Nachricht von der Europareise des Thronfolgers bestätigt sich, der Sultan hat hiefür die angesuchte Genehmigung erteilt. Der Prinz wird aus Gesundheitsrücksichten in Lausanne Aufenthalt nehmen.

Die Insurrektion in Arabien.

KB. Konstantinopel, 15. August. (Tel. der „Cz. Allg. Ztg.") Dreitausend Mann des Said Idriß mit drei Kanonen griffen die Türken bei Elhafa an. Sie wurden mit großen Verlusten zurückgeschlagen.

Рис. 26. Рекламне оголошення, «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ».[49]

Але як було поділено інформаційні сторінки двох газет? На першій сторінці «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ», одразу на початку, крім шапки було розміщено короткий «огляд» (нім. «Uebersicht») найважливіших подій, в якому було подано перелік тем цього номера. Метою такого огляду, вочевидь, було швидке знайомство читачів із подіями. У «Боцнер Цайтунґ» не було подібного короткого викладу. Також на першій сторінці в обох газетах завжди була передовиця; лише в ній часто, проте не завжди, зазначалось ім'я автора статті. В усіх інших статтях не вказувалося ні воно, ні абревіатура.

У «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» в інформаційній частині газети вже в перші роки з'являлися окремі ілюстрації, кількість яких у подальшому переживала застій або злегка йшла на спад. На противагу цьому, у «Боцнер Цайтунґ» до 1911 року не друкувалося жодних зображень, за винятком реклам. Проте з 1912 року кількість ілюстрацій в інформаційній частині так стрімко зросла, що кожного дня окремі статті доповнювалися картинкою.

На останній сторінці, у нижньому кінці газет «Боцнер Цайтунґ» і «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» було вміщено попередник вихідних даних із зазначенням видавця, відповідального редактора, установи, що друкувала, включно з місцем її розташування. У «Боцнер Цайтунґ» тут з'являється ім'я Ганса Ґьорліха як видавця і редактора, тоді як у «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» видавцем і власником виступає Філіп Менцель, а відповідальними редакторами постійно є інші особи.

49 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 17.08.2012.

Зміст як відображення газети та її кола читачів

Після того як було детально розглянуто формальні показники, варто проаналізувати зміст «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» і «Боцнер Цайтунґ». При цьому основне завдання полягає у дослідженні тем статей, їхніх спільних і відмінних характеристик. Як розпізнати в газетах коло читачів, що походило переважно з ліберального середнього класу, і в якій формі воно себе представляло?

Розгляд різних рубрик окремих газет вже створює загальне враження про поточні теми в цих часописах. Першу сторінку в обох виданнях прикрашала передова стаття. У ній здебільшого йшлося про актуальні теми, це супроводжувалося детальними коментарями. Авторами часто виступали особи, які представляли суголосну самій газеті політичну, культурну, економічну позицію.[50] Для прикладу, у виданні «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» за 16 квітня 1914 року з'явилася передова стаття невідомого автора про можливий недільний відпочинок єврейських торговців: «Нам пише єврейський торговець».[51] Як уже було відзначено, передовиці часто були підписані іменами їхніх авторів. Так, приміром, д-р Філіп фон Ланґенган[52] написав передову статтю у «Боцнер Цайтунґ» про враження двох австрійських комісій з Аргентини. У ній висвітлено переваги та недоліки майбутньої економічної співпраці з південноамериканською країною в галузі імпорту та експорту.[53] Стаття з такою економічною специфікою, вочевидь, свідчить про орієнтацію на дуже неупереджено налаштованих і корисливих читачів.

За змістовою структурою рубрик обидві газети дуже схожі й відрізняються одна від одної лише деякими аспектами. Обидві починаються з політичних подій. При чому ця рубрика у «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» мала назву «Про цей день» (нім. «Vom Tage») і містила повідомлення про ситуацію в державі та за її межами. Відповідник цього у «Боцнер Цайтунґ» називався «Про політичну арену» (нім. «Vom politischen Schauplatze»), також з поділом на категорії «в країні» і «за кордоном». У цих розділах часто траплялися новини про ті ж самі події. Скажімо, 15 грудня 1910 року в обох газетах вийшли статті про урядову кризу у Відні. З плином часу рубрику «Про політичну арену» помітно скоротили, і політичні матеріали з'являлися, майже без винятків, у вигляді телеграм (повідомлень агенції без коментарів). У «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» 1904 року в наявності була додаткова рубрика, а саме «Війна» («Der Krieg»). Там висвітлювалися хід розвитку і найостанніші події Японсько-російської війни.

За політикою слідом ішла хроніка, у «Боцнер Цайтунґ» позначена як «Новини дня» (нім. «Tagesneuigkeiten»), а у «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» – «Жовта хроніка» (нім. «Bunte Chronik»). Якщо уважніше придивитися до змісту окремих повідомлень та їхньої географії, то можна знайти широкий спектр інформації з усього світу: від емігрантів у Аргентині, соціально-демократичної жіночої конференції у Бремені і аж

50 Volgger 1971, *Pressewesen*, 33.

51 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 16 квітня 1914, 1.

52 Філіп фон Ланґенган (1878, Чернівці – 1960, Мюнхен) – промисловець і депутат Буковинського рейхсрату.

53 *Bozner Zeitung*, 14 грудня 1910, 1.

до виставок у Парижі. Відкритість до тем з усього світу свідчить про космополітизм читачів. Читацька аудиторія цікавилась не лише регіональними новинами, а й була відкритою до міжнародних. Також із статей хроніки можна зробити висновки про освітній рівень міщанства: у матеріалах часто мовилося про найновіші винаходи того часу, як-от у номері «Боцнер Цайтунґ» за 13 грудня 1910 року – про нову форму корабля[54] або про розвиток повітроплавання.

Наступна рубрика була присвячена місцевій хроніці і мала назви «Новини з Тіроля» (нім. «Nachrichten aus Tirol») – у «Боцнер Цайтунґ» і «Чернівецькі справи» (нім. «Czernowitzer Angelegenheiten») – у «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ». Тут ішлося передусім про події, що трапилися у місті чи на навколишніх територіях. До того ж обидві газети часто зверталися до теми освіти і її закладів, як-от про університетську поїздку студентів тодішнього університету імені Франца Йозефа в Чернівцях до Константинополя. Також і в «Боцнер Цайтунґ» нерідко публікувались доповіді про педагогічне училище у Боцні, а ще й про вище жіноче училище у цьому ж місті. Той факт, що видавці тематизували такі дані, знову ж таки свідчить про інтереси цільової аудиторії – містян, діти яких часто відвідували такі заклади.

Паралельно до цих основних рубрик були ще й інші, менші, як-от: «із залу суду» (нім. «aus dem Gerichtssaale»), «Різне» (нім. «Vermischtes»), «Правосуддя» (нім. «Rechtspflege») або «Новини громади» (нім. «Vereinsnachrichten»), які з'являлися нерегулярно. Особливо сфера останньої рубрики свідчить про містян як читачів, бо громадська культура була значущою для бюргерства. Крім того, у «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» можна було знайти ще й рубрику «Театр, література і культура» (нім. «Theater, Literatur und Kultur»), що хоч виходила і не щодня, але в ній часто обговорювались питання театральної критики і культурних заходів.

До того ж цікавим є те, що обидві газети містять відносно широкий спектр економічної інформації. Зокрема, ці дві газети щодня описували стан акцій на віденській біржі. У відповідних рубриках «Економічне» (нім. «Oekonomisches») і «Економіка торгівлі та народне господарство» (нім. «Handel- und Volkswirtschaft») містяни (особливо в Боцні це часто були торговці) могли довідатися про найновіші події та стан справ у світі комерції. В останній рубриці двох часописів під назвою «Останні телеграми» (нім. «Letzte Telegramme»)[55] чи oder als «Телеграми боценської газети» (нім. «Telegramme der Bozner Zeitung») публікувалися короткі повідомлення, які надходили після 14-ї години.

Особливо цікавим є аналіз рекламних оголошень у цих двох газетах, оскільки із них можна багато дізнатися про життя й побут міських читачів. Реклама передусім була скерована на заможну аудиторію, адже пропоновані товари становили переважно предмети розкоші. Від одягу, з-поміж якого були часто хутряні речі, шовкові блузки і т.п., різних меблів і аж до пропозицій подорожувати, скажімо, кораблем до Америки, чи реклами готелів на озері Ґарда. Ці анонси, з одного боку, свідчать про аудиторію, що має бажання купувати, а з іншого – про заможних рекламодавців, які

54 *Bozner Zeitung*, 13 грудня 1910, 1.

55 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 22 вересня 1904, 5.

могли виділяти фінансові засоби для таких рекламних оголошень. Значна частка реклами йшла від місцевих рекламодавців, але все ж, як у «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ», так і у «Боцнер Цайтунґ», була велика кількість оголошень від віденських підприємств. Цікаво, що одна реклама від боценського винного заводу потрапила до «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» (порівн. *Рис. 27*).

Die Gutsverwaltung
der Frau Fürstin Maria Raniera von Campo-Franco in Tirol
bringt zur allgemeinen Kenntnis, dass sie den Alleinverkauf ihrer
Tiroler Natur-Weine
für die Bukowina Herrn Heinrich Gottlieb jun., Czernowitz, Postgasse 5a übertragen hat.
Bozen und Kaltern, im August 1904.

Рис. 27. Боценська реклама, «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ».[56]

На прикладі південно-тірольського вина на чернівецьких столах можна побачити комерційні взаємозв'язки торговців у Ціслейтанії. До того ж, наявність реклами товарів і послуг з міст, які не належали до Габсбурзької монархії – приміром, Цюріха чи Берліна, – є ознакою того, що торгівельні зв'язки середнього класу поширилися по всій Центральній Європі.

Відповідальним за вибір повідомлень, у першу чергу, був головний редактор, який у на той час вважався ще й видавцем. Усе ж головні редактори не завжди мали повну свободу дій, оскільки, часто мусили представляти партійно-політичні напрямки, як наприклад, Ґьорліх у «Боцнер Цайтунґ».[57] Відтак часто траплялися негативні висловлювання на адресу інших політичних партій. Скажімо, 13 грудня 1910 року «Боцнер Цайтунґ» повідомляла про корупційний скандал в Угорщині і закінчувала статтю наступними рядками: «Не потрібно називати жодних імен, кожний, хто стежить за подіями у християнсько-соціальній партії від смерті Люґера[58], знатиме, де є той Коссут[59] у християнсько-соціальній партії.»[60] У такій формі також можна чітко розпізнати вплив ліберального міщанства.

Висновки

Газети «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» і «Боцнер Цайтунґ» – це два ліберальні засоби масової інформації початку XX століття. Перша на цей час була ще на початках свого становлення, тоді як друга вже мала у журналістиці давню традицію.

---

56 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 17.09.1904.

57 Volgger 1971, *Pressewesen*, 25.

58 Карл Люґер (1844, Відень – 1910, Відень) – юрист і християнсько-соціальний політик, а також, у період 1897–1910 рр., бургомістр міста Відня.

59 Ференц (Франц) Коссут фон Удвард і Коссут (1841, Пешт – 1914, Будапешт) – політик, який був залучений до певних корупційних справ, зокрема привласнення грошей і обман.

60 *Bozner Zeitung*, 13 грудня 1910, 1.

За «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» можна побачити швидше культурно і конфесійно вмотивованого видавця, тоді як Ґьорліх з «Боцнер Цайтунґ» переслідував суто політичні інтереси. На прикладі цих двох газет можна говорити також про відмінність намірів. Філіп Менцель за допомогою «Черновіцер Альґемайне Цайтунґ» хотів створити платформу, на якій було би видно асимільоване ліберальне єврейське міщанство публічним та впевненим у собі. Натомість «Боцнер Цайтунґ» пропонувала своїм читачам погляди ліберальної партії міста Боцен, що була тісно пов'язана із заможними городянами регіону.

З формального погляду, обидві газети мають багато спільного. Вони до дрібниць майже ідентичні в оформленні, а також у розмірі. Крім того, обидві газети виходили шість разів на тиждень. Що ж до змістового аналізу, то можна було зафіксувати багато паралелей, позаяк обидві газети мали подібні рубрики, що повідомляли про місцеві та часто про міжнародні події. Така відкритість до всесвітніх новин свідчить на користь космополітичного міщанства. Той факт, що економічна та культурна частина газет були яскраво виражені, вказує на високоосвічених читачів, які до того ж мали великий інтерес до економіки. Рекламні оголошення особливо відображають рівень купівельноспроможності та інтелігентності городян, адже газети містили повідомлення з усієї Європи. Рекламована продукція була переважно зі сфери розкоші, що свідчило про світськість, а також міську культуру: її могла дозволити собі у цей час лише заможна читацька аудиторія.

Заклади для добробуту містян
Огляд громадських та приватних закладів за експозицією краєзнавчого музею міста Чернівців

Міхаела Зеєвальд

До теми про заклади для добробуту містян

Корені європейської міської культури ведуть у «бюрґерські» міста Середньовіччя. Ринкова площа із церквою, ратушею та накритим дахом ринком у центрі характеризували бюрґерське місто, яке об'єднувало політично панівну та ринкову функції. Містобудівні завдання на кшталт захист, правосуддя чи інфраструктура, які на початках виконували міська влада, в часи абсолютизму були надані адміністративному апарату міста. Розмірковування про репрезентативні функції міста суттєво змінили панівну до того часу міську картину з ринковою площею в центрі. У містах-резиденціях абсолютних володарів центральним пунктом був їх палац. XIX століття, яке Ліхтенберґ охарактеризував як «століття технічного містобудування»[1], дотримується цього прикладу; відтепер будівництво міст є сферою компетенції комунальних служб. З одного боку, в другій половині XIX століття проводилася санація інфраструктури, особливо електро- та газопроводів та каналізації; з іншого боку, зводили будівлі для громадських інституцій, головне завдання яких полягало у сприянні загальному добробуту, як, скажімо, школи, церкви, музеї, юридичні та адміністративні приміщення, вокзали та поштамти.[2] Паралельно до розвитку містобудування змінювалося осмислення понять «бюрґер» (городянин, містянин) та «буржуазія». На початках поняття «бюрґер» вживалося лише стосовно тих осіб, які володіли правами містян (бюрґерськими правами) і тим самим були членами міської правової спільноти на противагу до інших мешканців. Після скасування середньовічних бюрґерських міст та появи міст-резиденцій під поняттями «бюрґер» та «буржуазія» почали розуміти гетерогенне соціальне угрупування, яке перебувало посередині між дворянством та простим народом. Підсиленню буржуазного суспільства сприяли процеси індустріалізації, бюрократизації та урбанізації, що відбувалися паралельно. Загалом можна розрізняти дві групи: буржуазія та освітня буржуазія (інтелігенція). Перша володіла нерухомістю; переважно це були гуртові купці та підприємці. Освітня буржуазія складалася з осіб з академічною освітою та їхніх родин. Це були службовці, вчителі, науковці, представники вільних професій як-от: лікарі, юристи, нотаріуси, сюди ж відносили і католицьке духовенство. Цю гетерогенну групу буржуазії об'єднувала спільні свідомість та культурний досвід.[3]

1 Lichtenberger 2002, *Stadt*, 134.

2 Lichtenberger 2002, *Stadt*, 22–40, 129–135.

3 Stollberg-Rilinger 2011, *Aufklärung*, 85–92; Bruckmüller 1990, *Herkunft*, 13–15.

Далі мова піде про вже згадані аспекти, будівництво громадських закладів та розквіт буржуазії. Під виразом «заклади для добробуту містян» ми розуміємо будівлі, що визначають як «найамбітніші творіння благочинства бюргерів»[4] та які повинні «сприяти добробуту усіх членів громади»[5]. Це стосується закладів та інституцій, які були збудовані та профінансовані частково з громадських коштів, частково – за кошти приватних ініціатив. Серед громадських будівель слід згадати Палац юстиції, ратушу, Торгово-промислову палату, будівлю, в якій засідав крайовий уряд, . Розбудова залізничного шляху, яка виявляла себе також у зведенні приміщень вокзалів, у подальшому все більше ставала державно-приватною справою, хоча через брак фінансових надходжень змушена була все більше звертатися за підтримкою до приватних інвесторів, щоби втілювати розбудову інфраструктури на базі державних концесій. На приватній ініціативі ґрунтувалося, до прикладу, будівництво музеїв, хоча й тут надавалися дотації з боку держави. Для цих інституцій спільним є те, що вони були доступними для населення, особливо сильно підтримувалися буржуазією та покращували загальний добробут.

Відносини між державою та городянами досліджуються у статті на підставі трьох громадських будівель Чернівців – ратуші, вокзалу та краєзнавчого музею. Нас цікавить при цьому використання та фінансування будівель, а також особистості, які відігравали провідну роль для зведення та функціонування цих споруд; окрім того, ми розглядали інтерес та користь відповідних закладів для держави та містян.

Відповідно до цього, спочатку буде зроблено історичний огляд кожної будівлі з детальним викладом обставин виникнення та зведення. На завершення торкнемося питання мотивів та інтересів держави та міського населення щодо цих інституцій. Особливу увагу присвячено розділу про краєзнавчий музей, а саме: підготовчі роботи, опрацювання джерел та польове дослідження. Головною проблемою є тематичне спрямування музею в минулому та сучасності. Для цього було проаналізовано річні звіти, які видавалися у формі статті, зазвичай раз на рік, у період між 1893 та 1906 роками. Для аналізу нинішньої ситуації в рамках «польового дослідження» ми відвідали музей з метою з'ясування наступних питань: які епохи історії краю опрацьовано? Наскільки експозиції торкаються австрійського періоду?

Ратуша

Історичний огляд

Від видання у 1786 році першого розпорядження щодо облаштування міст на Буковині і до завершення будівництва ратуші пройшло немало часу. Була визнана необхідність будівництва для розміщення службовців, але бракувало фінансових засобів

4 Victor Böhmert, Die sozialen Aufgaben der Gemeinden, in: Der Arbeiterfreund 20, 1882, 169, zit. in: Lichtenberger 2002, *Stadt*, 134.

5 Victor Böhmert, Die sozialen Aufgaben der Gemeinden, in: Der Arbeiterfreund 20, 1882, 169, zit. in: Lichtenberger 2002, *Stadt*, 135.

та придатного місця розташування. Тому чиновники працювали спочатку в приміщеннях, які вони спеціально для цього орендували. Уряд міста очолював призначений політичними силами магістрат, який складався з п'яти осіб – міського судді та чотирьох радників. Окрім них, уповноваженими за Чернівці були адвокат (синдик), канцелярист, поліціянт-наглядач, службовець (кур'єр), чотири судових службовці та два нічних сторожі. Адольф Г. Марін[6] виступив з клопотанням, щоб будівля магістрату розташовувалася на Ринковій площі, і у такий спосіб вона лежала в серці міста. 1841 року вдалося придбати земельну ділянку та за два роки розпочати будівництво.[7]

Проектні роботи доручили архітектору Андреасу фон Мікулічу[8]. 1840 року його призначили камеральним архітектором у Чернівцях. Перебуваючи на цій посаді, він здійснив вагомий внесок у розбудову міста та будівництво доріг на Буковині.[9] 1848 року була зведена будівля з внутрішнім двором та аркадоподібною частиною фасаду, що виступала в напрямку Ринкової площі, в якій передбачали також розташовувати крамниці. На верхівці ратушної вежі був розміщений державний символ – двоголовий орел; окрім того, там знаходився пост пожежного охоронця.[10]

Після впровадження автономії громад та видання закону від 8 березня 1864 року магістрат розпустили, і відтепер представницькі функції міста виконувала рада громади та магістрат на чолі з бургомістром та віце-бургомістром. Рада громади складалася з п'ятдесяти громадян, повноваження яких полягали у прийнятті рішень та їх контролюванні, тоді як магістрат взяв на себе адміністрацію та виконавчу владу. Громада була у прямому підпорядкуванні крайового уряду.[11]

Центр

Ратуша є громадською комунальною інституцією. Виконання завдань на користь громади, які випливають із цього, були в руках обраних городян, перш за все – бургомістра. Одним із аргументів для вибору саме цього місця для розташування магістрату стало його центральне положення. Це підкреслювало як значення будівлі, так і значення установи для всього населення міста. Зазначені передумови можна було найкраще виконати на Ринковій площі, яку в 1790 році, ймовірно на пропозицію цісаря Йозефа II, розбили як площу для здійснення базарної торгівлі.[12] Транспортна мережа – сюди все-таки сходилися сім вулиць – ще більше увиразнювала центральне

6 Адольф Гайнріх Марін (Adolf Heinrich Marin) (Boulay/Frankreich), з 1820 мешкав на Буковині, працював у австро-російській прикордонній комісії, пізніше – інженером у Чернівцях.

7 Kaindl 1908/2005, *Geschichte*, 150–151, 256–257.

8 Andreas von Mikulicz (geb. 1804; gest. 1881).

9 Lang 2004, *Czernowitz*, 19.

10 Kaindl 1908/2005, *Geschichte*, 79.

11 Kaindl 1908/2005, *Geschichte*, 169–170.

12 Lang 2004, *Czernowitz*, 17; Kaindl 1908/2005, *Geschichte*, 242.

розміщення площі. Окрім того, Ринкова площа на передньому плані ратуші дає можливість і нині вільно оглядати ефектну будівлю (див. рис. 28).

Рис. 28. Будівля ратуші.

Зведення ратуші мало на меті підсилення відчуття солідарності та приналежності до громади на комунальному рівні. Мешканці громади повинні були ідентифікувати себе як спільнота. Важливу роль для цього відігравали центральне розташування та розміщена попереду Ринкова площа, яка, виконуючи функцію базару, щотижня приваблювала більшість мешканців міста. Також широкий спектр пропозицій – готелі, ресторани, кав'ярні, крамниці та адміністративні будівлі (одразу біля ратуші з 1903 року лежала будівля банку Sparkasse, до того ж на короткий термін часу на Ринкову площу переїхав крайовий уряд) – спричиняв те, що сюди сходилися представники різних прошарків населення. [13]

Вокзал

Історичний огляд

Уже 1856 року був затверджений дозвіл на будівництво залізничного шляху до Чернівців. Проте через загальноєвропейську кризу план не було втілено, і 1857 року дорогу збудували лише до Львова. Товариство Львівсько-Чернівецької залізниці отримало зрештою

13 Baedeker 1910, *Österreich-Ungarn*, 367; Lang 2001, *Czernowitz*, 10–17.

лише у 1864 році на підставі закону[14] дозвіл продовжити залізничну мережу до Чернівців. Однак ці наміри вдалося здійснити лише завдяки участі англійського будівельного підприємства, яке отримало 25% акцій. 3 червня 1864 року було прокладено «ц.-к. привілейовану залізницю Львів-Чернівці»; на підставі доповненого дозволу[15] (відрізок повинен був бути прокладеним лише до Сучави) назву змінили на «ц.-к. привілейоване залізничне товариство Львів-Чернівці-Яси».[16] Два роки потому, 1 вересня 1866 року, відбулося урочисте відкриття залізничного сполучення зі Львову до Чернівців[17]. Будівля вокзалу була зведена у звичному на той час романському архітектурному стилі у формі прохідного вокзалу. Інші вокзали, споруджені в цей час, як, приміром, Вокзал імператриці Елізабет у Відні (зараз це вокзал Вестбанхоф), вокзали в Іннсбруку та Кракові, також збудовані в цьому стилі.[18] Прибуття першого потягу урочисто відсвяткували в Чернівцях: «Потяг на честь відкриття сполучення, який передував першому регулярному поштовому потягу, прибув ввечері 1 вересня 1866 року до Чернівців. Гучні локомотиви зустріли пострілами та тисячоголосими радісними вигуками, а прибулих гостей сердечно вітали.»[19] Відстань довжиною в 266 кілометрів за розкладом руху в день відкриття подолали за десять з половиною годин: потяг виїхав вранці о 6:25 з Чернівців та о 5-й по обіді досягнув вокзалу у Львові. 1898 року для цієї ж відстані потрібно було від 5-ти до 8-ми годин. [20] Для того, щоб дістатися Ринкової площі в центрі міста, за подорожнім путівником, потрібно було витрати ще півгодини.[21]

Кількість пасажирів постійно зростала – наприкінці століття налічували вже півмільйона прибулих осіб та тих, які подорожували із Чернівців, це призвело до необхідності розбудови споруди вокзалу.[22] Новобудова, створена у стилі Віденської Сецесії, прилягала до приміщення, яке вже існувало. Відкриття вокзалу відбулося зовсім непомітно 30 листопада 1909 року разом із відправленням першого швидкісного потяга. [23]

Ворота на захід

Як континентальна велика держава, що має лише два порти на Адріатичному морі, а саме в Трієсті та Фіуме, Австро-Угорщина займала невигідну позицію у світовій

14 Закон від 11 січня 1864 р. стосовно пільг для підприємства Львівсько-Чернівецької залізниці: Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich, Jahrgang 1864, II. Stück, Nr. 5, 19–26.

15 Коцесійний документ від 15 травня 1867 року для ц.-к. приватної Львівсько-Чернівецького залізничного товариства, для будівництва та експлуатації локомотивної залізниці з Чернівців до Сучави: Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich, Jahrgang 1867, XXXV. Stück, Nr. 85, 179–185.

16 Kupka 1888, *Eisenbahnen*, 297–300.

17 *Neue Freie Presse. Abendblatt*, 3. September 1866, o.S.

18 Kubinszky 1969, *Bahnhöfe*, 237, 239.

19 Kaindl 1908/2005, *Geschichte*, 112.

20 *Wiener Zeitung*, 1. September 1866, 602; Baedeker 1898, *Österreich-Ungarn*, 330.

21 Baedeker 1898, *Österreich-Ungarn*, 331.

22 *Bukowinaer Post,* 2. Dezember 1909, 2–3.

23 *Bukowinaer Post,* 2. Dezember 1909, 2.

торгівлі. Економічна відсталість та внутрішньополітична розпорошеність ускладнювали ситуацію. Зусилля, спрямовані на розбудову мережі залізничних шляхів, мали на меті врегулювати ці проблеми. Для збереження державних інтересів важливим було націоналізувати залізницю. Однак лише державна влада не в змозі була понести всі витрати на будівництво, тому Австро-Угорщина не могла обійтися без приватних інвестицій. Розбудова австрійської залізничної мережі у XIX столітті (1827–1874) характеризується перехідними періодами від приватної та національної залізниці. Час розбудови шляху Львів-Чернівці належить до другого періоду приватної залізниці між 1858 та 1874 роками. На підставі концесійного закону від 14 вересня 1854 року можна було залучати приватних кредиторів.[24]

З точки зору Австро-Угорщини вирішальними для прокладення згаданого залізничного відрізку були два наступні аспекти: завдання полягало у покращеному транспортному сполученні в межах монархії. Залізничну мережу у вигляді променів, що виходили з Відня чи Будапешта, планували так, щоб можна було якнайлегше дістатися до усіх без винятку областей монархії. Велике значення мала доступність важливих портових міст та водночас долучення до міжнародних транспортних мереж.[25] Цілі, які будуть згадані далі, відігравали вагому роль для розбудови залізниці саме у східній частині габсбурзької імперії. Монархія була зацікавлена у прокладенні шляхів через загострення відносин з Росією в ході Кримської війни; Росію оцінювали як потенційного воєнного супротивника. Наявність залізниці значно полегшила б імпорт зерна з Росії та Румунії, а доступність Чорного моря сприяла б розквіту торгівлі.[26]

Для населення Чернівців та Буковини залізничний зв'язок означав, перш за все, можливість значно швидшого сполучення з центром у Відні та загалом із західними частинами імперії. За свідченнями, до початку будівництва вокзалу до 1834 року навіть не існувало дорожнього поштового зв'язку з Чернівцями, тому листи передавали поштовими вершниками. Зв'язок покращився, коли з'явилося залізничне сполучення до Львова, а звідти поштовою каретою до Чернівців.[27] Лише з розбудовою транспортного шляху до Чернівців місто, як і весь периферійний край Буковина, наблизилося до центру імперії: у 1912 році для шляху з Чернівців до Відня потрібно було 19 годин[28], сьогодні на цей самий відрізок залізницею витрачають щонайменше 33 години[29].

З точки зору економіки приєднання до залізничної мережі означало економічний та суспільний розквіт Буковини в другій половині XIX століття, оскільки це сприяло торгівельним відносинам. Насамперед, від цього розвитку отримувала прибутки деревообробна промисловість. До цього часу деревину з буковинських

24 Heiderich 1912, *Studien*, 3–4, 10; Reisinger 1996, *Eisenbahnwesen*, 122, 140.

25 Reisinger 1996, *Eisenbahnwesen*, 120.

26 Reisinger 1996, *Eisenbahnwesen*, 123.

27 *Bukowinaer Post*, 2. Dezember 1909, 2.

28 Heiderich 1912, *Studien*, Kartenbeilage.

29 Scharr 2010, *Landschaft*, 115.

лісів фрахтували водяними шляхами. Розбудова залізничної мережі з локальними залізничними шляхами, які з'єднувалися з головною трасою, суттєво спрощувала та скорочувала транспортування. Ремесла, які були залучені до цього, – на кшталт торгівлі лісом та пилорами – також активувалися. Зовсім протилежне можна констатувати про інші ремесла. Продукція конкурентів із Заходу була дешевшою та частково кращої якості, її можна було у великих обсягах недорого та швидко імпортувати, і це ускладнювало діяльність і без того виснажених від боротьби за фінансове виживання ремісників. Напруження поступово послабилося після того, як Буковина, що стала транспортним осередком для сусідніх регіонів Галичини, Бессарабії та Румунії, змогла збільшити обсяги збуту товарів. Лише митні тарифи 1886 року знову призвели до погіршення.[30]

На державному рівні за допомогою залізничного відрізку до Чернівців досягнули того, чого досягали магістрати на міському рівні: розвиток почуття приналежності до монархії, підсилення почуття солідарності всередині монархії. Покращання інфраструктури полегшили сполучення між периферійними областями та центром монархії – Віднем. Спростилися не лише подорожі для чиновників, але і розширилися торгівельні відносини; так, скажімо, до Чернівців поставляли вино з Тіроля.[31] Отже, вокзал можна класифікувати частково як державний, частково як приватний заклад, причому усі необхідні заходи ініціювала та втілювала переважно державна влада.

Краєзнавчий музей

Історичний огляд

Плани про заснування музею вперше висловили Карл А. Ромшторфер[32] та Раймунд Ф. Кайндль[33]. У травні 1891 року Ромшторфер скликав збори для заснування крайового музею; у лютому 1892 року відбулися членські збори Музейного товариства. У березні відбулися вибори членів кураторію та керівника музею. Через рік, 14 травня 1893 року, відбулося урочисте та офіційне відкриття краєзнавчого музею за присутності політиків, професорів університету та членів товариства.[34]

На відміну від ратуші та вокзалу, краєзнавчий музей не мав у своєму розпорядженні власної будівлі. Спочатку йому надали як благодійну підтримку в безкоштовне користування дві просторі кімнати в резиденції.[35] Потреба власної будівлі

30 Wiglitzky 1899, *Gewerbe*, 523, 529–530.

31 Див. рисунок 27 у статті Вєри Камаун.

32 Карл А.Ромштофер (1854, Айген-Гаунердорф, Нижня Австрія – 1916, Відень) – директор ремісничої школи, архітектор, ц.-к. депозитарій.

33 Раймуд Фрідріх Кайндль (1866, Чернівці – 1930, Вальтендорф, Штирія) – історик, народознавець, професор університету, пізніше ректор Чернівецького університету, ц.-к. депозитарій; опублікував численні праці про Чернівці та Буковину.

34 *Bukowinaer Rundschau*, 17. Mai 1891, 7; *Bukowinaer Rundschau*, 16. Mai 1893, 3.

35 *Bukowinaer Rundschau*, 30. März 1893, 5. Gegenwärtig ist in diesem Gebäude die Universität beheimatet.

зростала разом зі збільшенням кількості експонатів. У різних газетах знаходимо повідомлення про необхідність приміщення. Щороку сплачували благодійні внески у спеціально створений музейний фонд, з-поміж інших це здійснював також Буковинський сейм. У 1913 році сума вже складала 64 000 крон.[36] Оскільки фінансових засобів все ще бракувало, з липня 1899 року краєзнавчий музей розквартирували в приміщенні ремісничого музею по вулиці Лілійній.[37]

Метою музею та музичного товариства було

> *«… сприяти археологічним, етнографічним та природно-історичним дослідженням нашої батьківщини [Буковини. – Прим. авт.]; створювати колекції пов'язаних з цим експонатів, рукописів, малюнків та друкованих матеріалів; надалі організовувати виставки та проведення доповідей, публікувати результати досліджень у формі звітів і статей».*[38]

Експонати поділили на п'ять категорій, за кожну з яких ніс відповідальність один співробітник музею (кустод), призначений кураторією: (1) археологічні об'єкти, (2) історія мистецтв, (3) грамоти та рукописи, (4) етнографічні та (5) природно-історичні об'єкти.[39] 1898 року в переліку фондів музею були зазначені 2 103 експонати, 2 388 монет та купюр та 192 австро-угорські поштові марки.[40] Впродовж наступних років фонди швидко збільшувалися завдяки купівлі та пожертвуванням експонатів.

Місце зберігання (сховище)

Заснування краєзнавчого музею ґрунтувалося на приватній ініціативі; установою, що займалося фінансовими справами, було Музейне товариство, члени якого сплачували одноразовий вступний внесок розміром один ґульден та в такому ж розмірі – щорічний внесок.[41] У перший рік існування, 1892 року, до товариства вступили 96 членів.[42] До 1899 року число членів збільшилося до 146, тобто на 50 осіб за вісім років. 73 особи були власне з самих Чернівців, 73 – немісцеві.[43] У звіті за 1909-1910 рр.[44] подається перелік членів товариства. Всього було перелічено 133 особи, переважно чоловічої статі. Аналіз професійної приналежності засвідчує, що члени були здебільшого представниками інтелігенції та заможної буржуазії. Також більшість із них мешкали в Чернівцях та міських околицях. Виняток складали окремі

36 *Bukowinaer Post*, 22. Jänner 1914, 3.

37 Mandyczewski 1900, *Jahrbuch*, 116; *Bukowinaer Post*, 1. Februar 1903, 2. *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 31. Dezember 1909, 3–4.

38 *Bukowinaer Rundschau*, 24. März 1892, 5.

39 *Bukowinaer Post*, 8. April 1894, 2–3.

40 *Bukowinaer Post*, 16. März 1899, 4.

41 *Bukowinaer Rundschau*, 24. März 1892, 5.

42 *Bukowinaer Rundschau*, 30. März 1893, 5.

43 *Bukowinaer Rundschau*, 13. April 1900, 2.

44 Передруковано в альманасі Буковинського крайового музею: Fischer 1912, *Jahrbuch*, 77–79.

члени з округу Міз (Штрібро) в Богемії, Зальцбурга, Відня, Кремзу та Флорідсдорфа. У цілому списку ми налічуємо лише 10 жінок. До них належали великі землевласниці та поміщиці, а також дружина поміщика та дружина урядового радника і дві баронеси. Далі до списку додали представництва у містах та громадах Чернівців, Кимполунга, Радівців, Селятина, Серету та Сучави; II державна гімназія та румунське студентське товариство Junimea[45] також наведені серед членів.

З інтервалом у три роки товариство обирало трьох членів у кураторій. До їх завдань належало «управління музеєм та його представництво назовні»[46]. Окрім них до кураторію входили три ц.-к. депозитарії ц.-к. Центральної Комісії Буковини; а також особи з освітнього сектору, політики, партнерських товариств та представники церкви.[47] Згідно зі Статутом, головою товариства призначали чинного голову крайового уряду, йому допомагали два обраних замісники.[48]

Аналіз списку членів товариств підтверджує, що сам музей, як і Музейне товариство, було творінням інтелігенції та інтелектуальної буржуазії. Тут варто згадати окремих видатних особистостей та активістів. Карл А. Ромшторфер (1854–1916) – ц.-к. депозитарій фахівець, засновник музею та багаторічний діловод товариства, також член редакції щорічного альманаху; навчався у реальній школі та технічній вищій школі, згодом став архітектором та викладачем і очолював упродовж дев'яти років державну ремісничу школу в Чернівцях.[49] Деметер Ізопескул (1839-1901)[50] – очільник музею та ц.-к. депозитарій; навчався у вищій гімназії в Чернівцях, здобув педагогічну освіту з географії та історії у Відні та викладав у Сучавській гімназії. Понад 30 років він очолював педагогічний навчальний заклад у Чернівцях.[51] Йоганн Полек (1843–1920)[52] – очільник музею, ц.-к. депозитарій, член кураторію та редакції альманахів, вивчав класичну філологію у Відні. З 1882 року він був відповідальним за університетську бібліотеку в Чернівцях.[53] Костянтин Мандичевський (1859–1933)[54] – член кураторію та редакції альманахів, навчався в університетах Чернівців та Відня, закінчив навчання екзаменом на звання вчителя. Мандичевський викладав у одній зі шкіл та очолював її, пізніше став директором Чернівецької університетської бібліотеки.[55] З огляду на біографії Ромштофера та Полека, які не були уродженими чернівчанами, однак мешкали та були чиновниками

45 Румунське товариство культури, засноване в Яссах (Молдова) у 1863 році, воно видавало свій часопис.

46 *Bukowinaer Rundschau*, 24. März 1892, 5.

47 Див. перелік усіх членів кураторію: *Bukowinaer Post*, 8. April 1894, 2–3.

48 *Bukowinaer Post*, 26. Mai 1904, 4.

49 N.N. 1905, *Romstorfer*, 709–710.

50 Demeter Isopescul (geb. 1839, Altfratautz/Bukowina; gest. 1901, Wien).

51 *Bukowinaer Post*, 5. Mai 1901, 4.

52 Johann Polek (geb. 1843, Bautsch/Mähren; gest. 1920, Wien).

53 Beck 1980, *Polek*, 175–176.

54 Костянтин Мандичевський (Konstantin Mandyczewski) (нар. 1859, Bahrinestie/Bukowina; помер 1933, Czernowitz).

55 Beck 1973, *Mandyczewski*, 49.

в Чернівцях, робимо висновок, що приїжджі також можуть бути надзвичайно свідомими громадянами.

Розгляд статей в альманахах[56] допомагає окреслити їхнє тематичне спрямування. Спільним для всіх без винятку доробків є те, що вони стосуються Буковини, але висвітлюють різні аспекти. Так, окремі статті присвячені краєзнавчим темам, інші – історичним подіям. Автори досліджують також ставлення монархів до Буковини. Часами трапляються повідомлення про актуальні дослідницькі роботи. Так, приміром, Ромштофер звітує з 1897 по 1903 роки про прогрес дослідницьких робіт у палаці воєводи в Сучаві. Згадані теми опрацьовувалися впродовж тривалого часу: Буковина була в центрі тематично-просторового вектору.[57]

Подібно до закладів магістрату та вокзалу і для цієї установи центральними завданнями є виховання почуттів ідентичності та солідарності. Наміри краєзнавчого музею здійснювала інтелігенція, ґрунтуючись на приватній ініціативі. Численні пожертвування на користь музею доводять, що Буковинський сейм та монархія також були зацікавлені в ньому. Левова частка коштів надходила, власне, з державних установ, особливо ц.-к. Міністерства освіти та Буковинського сейму.[58] Стаття Германа Міттельманна[59] від 1903 року чітко демонструє, що населення ще не відчувало бажаного захоплення музеєм та «справжньої любові до Батьківщини», яке вже розвивалося в інших місцях, де також відбувалося створення музеїв. У цій статті Міттельманн скаржиться на «усі освічені класи нашої любої Буковини» через їх зневажливе ставлення до музею.[60]

Музей як місце пам'яті

Краєзнавчий музей був відновлений у 1940 році. До того часу експонати перебували в резиденції. Відкриття відбулося 1944 року. Точне місцезнаходження важко визначити з наявних джерел. У 1962 році музей переїхав у будівлю, в якій міститься досі, по вулиці Кобилянської, колишній Панській. Розташування дуже зручне, адже музей знаходиться на досить жвавій вулиці, яка відгалужується одразу ж від Ринкової площі. Вхід до будівлі досить непримітний (див. рис. 29). 90 000 експонатів були у володінні краєзнавчого музею. Мета музею і сьогодні не надто відрізняється від тогочасної, оскільки полягає у вивченні історії, об'єднанні етнічних груп, прищепленні та плеканні любові до батьківщини.[61]

---

56 Перелік статей усіх доступних альманахів подається в додатку.

57 Аналіз стосується періоду 1893–1906. Наступні альманахи: Fischer 1908, *Jahrbuch*, Jg. 13–14; Mandyczewski, *Jahrbuch*, Jg. 3–12; Maximowicz, *Jahrbuch*, Jg. 1–2.

58 U.a. *Bukowinaer Rundschau*, 09.03.1895, 1–2; *Bukowinaer Rundschau*, 12.Februar 1896, 2–3; *Bukowinaer Post*, 22. Mai 1902, 2; *Bukowinaer Rundschau*, 25. Juni 1903, 3–4.

59 Герман Міттельманн (Hermann Mittelmann) (1869 – 1916, Відень), писав подорожні нотатки, з-поміж інших – «Ілюстрований путівник по Буковині» (*Illustrierter Führer durch die Bukowina)*, Czernowitz 1907.

60 *Bukowinaer Post*, 1. Februar 1903, 2.

61 Антонюк-Гаврищук, *Музеї*, 29–33.

Рис. 29. Вхід до краєзнавчого музею.

Експонати виставлені на двох поверхах.[62] На першому можна оглянути експонати до XIX століття та етнографічні об'єкти. Експозиція на другому інформує про історичні злами від початку Першої світової війни і до сучасності. Всього в розпорядженні відвідувачів є 32 кімнати; з них шість кімнат на першому поверсі присвячені австрійському періоду. Після ознайомлення в першій залі з флорою та фауною Буковини та їхніми представниками, яким загрожує вимирання, виставлені костюми та одяг, який носили у період австрійського панування в XIX столітті. Тут немає оригінальних експонатів, костюми були виготовлені студентами коледжу та надані в розпорядження музею. Після цього йдуть зали з археологічними знахідками та відтворенням розвитку краю після 1359 року, коли територія Буковини належала Молдавському князівству. Наступний період, на якому сфокусована увага, – це час від XVIII століття, тобто 144 роки приналежності до Австро-Угорської монархії, який розпочався у 1774 році. Тут можна оглянути два документи – про скасування кріпацтва, про реформу на землю, та в наступній залі – грамоту від 1862 року, яка звела Буковину до герцогства. У цій же виставковій залі розташовано стилізований кабінет службовця (див. рис. 30), який нагадує про появу буржуазії та чиновництва у часи до 1914 року. Для цього виставкового об'єкту було використано багато одиниць, об'єднаних в одну композицію, як-от

62 Подальші розмірковування виникли під час екскурсії в музеї разом з Альоною Прозоровою та Іриною Урсуляк, які дуже допомогли з перекладом.

стіл чиновника, який першопочатково знаходився в іншому інтер'єрі. На письмовому столі лежать рукописи з Галичини, робоче місце прикрашають портрети жінки, пари та дерев'яний бюст цісаря Франца Йозефа. На стіні безпосередньо над столом висить портрет цісаря Франца Йозефа, вирізаний із дерева, та плакат з імператорською парою. Експозиційна зала присвячена історії міста; відповідно до цього, інші картини демонструють панорами міста різних часів. Кидається у вічі прапор з 1908 року з гаслом міста Чернівці «Viribus unitis» – спільними зусиллями. Інші об'єкти цієї виставкової зали – швейна машина, піч, велосипед – відтворюють будні городян.

Рис. 30. Кабінет службовця.

Наступна кімната представляє етнографічні теми; наприклад, традиційний одяг гуцулів[63]. Обхід першого поверху завершується трьома кімнатами, які ознайомлюють з темами тогочасного культурного життя – освіти, архітектури, музичного та образотворчого мистецтва.

63 Етнічна група на Буковині, яка живе переважно в Карпатах.

Другий поверх фокусується на XX столітті, від початку Першої світової війни, румунського періоду 1918–1940 років і аж до Незалежності 1991 р. Цим періодам присвячено більшість зал, які висвітлюють галузі сільського господарства, економіки, конфесіональні та етнографічні аспекти. З новітньої історії представлені події на Майдані.

І сьогодні Буковина знаходиться в центрі подій експозицій. На завершення екскурсії – виставкові зали, присвячені Україні, які нагадують про останні військові події та видатних місцевих національних спортсменів та митців. Наприкінці екскурсії отримуємо враження, що відчуття солідарності є, як і раніше, центральною темою краєзнавчого музею, причому фокус спрямований більше на Україну.

Висновки

Інституції та установи, які зведені за підтримки городян та необхідні для загальної зручності життя в місті, називають «установами для добробуту містян». Фінансові відносини між городянами та державою щодо вкладів в установи – від приватного до державного – в кожному окремому випадку розвиваються по-своєму. Основоположне значення для згаданих установ мало створення спільної ідентичності, причому вона функціонувала на різних рівнях і щодо різних тем. Будівлю ратуші – громадську установу, яку можна визначити як політично-адміністративну фігуру ідентичності. Почуття солідарності та приналежності розбудовувалися у адміністративно-технічній та політичній єдності – власне місті. Центральне розташування ратуші стало підґрунтям цієї функції. Вокзал варто розглядати як елемент, що зв'язував Відень та Чернівці. Швидка досяжність Відня, центру монархії, з усіх частин країни, повинна було сприяти міцності на державному рівні. Заснування краєзнавчого музею було наслідком приватної ініціативи окремих громадян. Ознайомлення з історією та культурою Буковини, незалежно чи всупереч соціокультурному розмаїттю Буковини, могло і досі у щодо України сприяти підсиленню почуття ідентичності.

Додаток

Таблиця 1. *Статті альманахів за 1893–1906 рр., впорядковані за авторами.*

Рік випуску		**Автор**	Посада / Професія
		Статті	
		Боднареску Леоніда (Leonida Bodnărescu)	Священик, публіцист
11	1903	Деякі різдвяні та новорічні традиції румунів”	
13/14	1905/06	Деякі великодні звичаї румунів	
		Фішер Едуард (Eduard Fischer)	Ц.-к. ротмістр жандармерії
9	1901	Студії з нумізматики князівства Молдова. Передмова	
10	1902	Козьмин щодо історії польсько-молдавських воєн у 1497 році	
13/14	1905/06	Збройні сили Молдови за часів Штефана Великого. Військово-історичний ескіз.	
		Фляйшер Йозеф (Josef Fleischer)	Вчитель гімназії / Викладач в Померла
4	1896	Історія міста Сучава	
8	1900	Історія міста Сучава	
		Кайндль Раймунд Фрідріх (Dr. Raimund Friedrich Kaindl)	Професор університету, в подальшому ректор
1	1893	Антропологічне товариство у Відні та його відносини з Буковиною	
1	1893	Колишній Буковинський крайовий музей, музичне товариство м. Сірет, Монетний та Антикварний кабінети в Чернівецькому університеті.	
2	1894	Румунське археологічне товариство на Буковині.	
4	1896	Цісар Йозеф II та його ставлення до Буковини	
5	1897	Короткі доповіді з буковинознавства. Серія перша	
6	1898	До історії Буковини у 1849 році	
7	1800	Короткі доповіді з буковинознавства. Серія друга	
8	1900	Zuczaka. Доповіді з історії Буковинського релігійного фонду	
		Професор Е.Максімович (Prof. E. Maximowicz)	Єпархійний художник
1	1893	Тип Христа у візантійському мистецтві на прикладі місцевого церковного живопису	
		Полек Йоганн (Dr. Johann Polek)	Науковий співробітник ц.-к. університетської бібліотеки в Чернівцях
1	1893	Огляд країнознавчих та етнографічних досліджень Буковини з 1773 року	

1	1893	Список населених пунктів Буковини станом на 1775 рік
2	1894	Колишній монетний двір у Садгорі
2	1894	Початок діяльності ц.-к. кінного заводу в Радівцях
3	1895	Подорож Йозефа II до Галиччини та Буковини та її значення для цих провінцій
4	1896	Липовани на Буковині. I. Історія їхнього поселення
5	1897	Виникнення та розвиток євангельської (протестантської) громади в Чернівцях
5	1897	Топографічний опис Буковини, майор Фрідріх фон Міґ
6	1898	Липовани на Буковині. II. Релігія та церква
7	1899	Липовани на Буковині. III. Звичаї та традиції
8	1900	Об'єднання Буковини з Галиччиною в 1786 році
9	1901	Вірменський монастир «Замка» під Сучавою на Буковині
10	1902	Присяга Буковини на вірність
11	1903	Торгівля вином та виноробство на Буковині
12	1904	Вірмени на Буковині, частина I
13/14	1905/06	Цигани на Буковині

		Прібрам Ріхард (Dr. Richard Pribram)	Професор хімії в Чернівецькому університеті
11	1903	Дослідження хімічного складу води в Арсеновому джерелі в Дорна-Сара в Румунії	
11	1903	Дослідження хімічного складу води в мінеральних джерелах Дорна-Кандрени на Буковині	

		Райнеке П. (P. Reinecke)	Берлін
4	1896	Скіфські старовинні об'єкти на Буковині	

		Ромшторфер Карл (Carl A. Romstorfer	Архітектор, ц.-к. архіваріус
1	1893	З «Повідомлень ц.-к. Центральної комісії»	
3	1895	Давні захисні споруди на Буковині	
5	1897	Дослідницькі роботи в старому палаці воєводи	
6	1898	Звіт про дослідницькі роботи в старому палаці воєводи в Сучаві	
6	1898	Реконструкція церкви Міроуц в Сучаві. Повідомлення про здійснені роботи в 1898 році	
7	1899	Звіт про дослідницькі роботи в старому палаці воєводи в Сучаві	
7	1899	Палац Нямцу та деякі монастирі на його околицях	
8	1900	Дослідницькі роботи в палаці воєводи в Сучаві у 1900 році	
9	1901	Старовинний князівський палац у Сучаві. Звіт про дослідницькі роботи з 1895 року, особливо у 1901 році	
	1901	Реконструкції будівель православної церкви на Буковині	

10	1902	Старовинний князівський палац в Сучаві. Звіт про дослідницькі роботи в 1902 році.
11	1903	Старовинний князівський палац в Сучаві. Звіт про проведені в 1903 році та вже доведені до завершення дослідницькі роботи.
12	1904	Відкриття могил князів у православній монастирській церкві Путна в 1856 році

		Професорв Шмідт Вільгельм (Prof. Wilhelm Schmidt)
1	1893	«Два хрести» археологічно-вітчизняно-історична ремінісценція
2	1894	Молдовський сигнальний прапор з трьохсотлітнім минулим

		Сомбаті Йозеф (Josef Szombathy)	Ц.-к. науковий співробітник Надвірного музею Історії природи у Відні
2	1894	Праісторичний пізнавальний тур на Буковину в 1983 році	
3	1895	Другий пізнавальний тур на Буковину	
4	1896	Другий пізнавальний тур на Буковину	

		Даніель Веренка (Dr. Daniel Werenka)
3	1895	Про регулювання кордонів на Буковині в часи об’єднання з Австрією

Бібліографія до альманахів:

1	1893	Maximowicz, Eugen [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 1. Jahrgang (1893), Czenowitz 1893.
2	1894	Maximowicz, Eugen [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 2. Jahrgang (1894), Czenowitz 1894.
3	1895	Mandyczewski, Konstantin [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 3. Jahrgang (1895), Czernowitz 1895.
4	1896	Mandyczewski, Konstantin [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 4. Jahrgang (1896), Czernowitz 1896.
5	1897	Mandyczewski, Konstantin [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 5. Jahrgang (1897), Czernowitz 1897.
6	1898	Mandyczewski, Konstantin [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 6. Jahrgang (1898), Czernowitz 1898.
7	1899	Mandyczewski, Konstantin [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 7. Jahrgang (1899), Czernowitz 1900.
8	1900	Mandyczewski, Konstantin [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 8. Jahrgang (1900), Czernowitz 1900.
9	1901	Mandyczewski, Konstantin [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 9. Jahrgang (1901), Czernowitz 1901.
10	1902	Mandyczewski, Konstantin [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 10. Jahrgang (1902), Czernowitz 1902.
11	1903	Mandyczewski, Konstantin [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 11. Jahrgang (1903), Czernowitz 1904.
12	1904	Mandyczewski, Konstantin [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 12. Jahrgang (1904), Czernowitz 1905.
13/14	1905/06	Fischer, Eduard [u.a.] [Hrsg.]: Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 13. und 14. Jahrgang (1905–1906), Czernowitz 1908.

Зелені насадження в Габсбурзькій монархії Порівняльні спостереження ролі скверів та парків у Чернівцях за австрійських та українських часів

Рікарда Гофер

До важливих цілей містобудування XIX століття належало звільнення урбаністичних поселень, що стрімко зростали, від кільцевих укріплень і турбота про створення громадських парків. На місці колишніх дамб звільнявся простір для нових забудов, але в той самий час повинні були з'являтися зелені насадження.[1] Розвиток містобудування в Габсбурзькій монархії та зростання ліберальної буржуазії у 2-ій половині XIX століття пояснюють появу на вільній території міських парків. Ці напрями розвитку повинні бути в центрі уваги нашої статті, мета якої полягає у визначенні, як змінювалося значення міських парків для планування міста та його мешканців. Хоча й столиця імперії Відень вважалася успішним прикладом, проте для порівняння варто спрямувати погляд на зелені насадження інших міст Цислайтанії, передусім на Чернівці – столицю Буковини.

За результатами польового дослідження у вересні 2016 стало очевидно, які сліди в міській картині сьогодення вказують на колись близький зв'язок «Маленького Відня»[2] з великою монархією. Провідними темами стали культ пам'ятників серед містян та гігієнічний дискурс. Часові рамки непостійні і коливаються залежно від часу створення парків у Чернівцях – між 1830 та останніми роками перед Першою світовою війною. Загальна зміна зовнішнього вигляду «австрійського» міста в кінці XIX століття проявилась через індустріалізацію, укріплення буржуазії як вирішального прошарку населення між дворянством та простим людом та публічним простором «міський парк»[3].

Відень як взірець

Знесення міських мурів у Відні 1857 року стало рушійною силою для розвитку планових паркових насаджень, які з будівельним бумом йшли пліч-о-пліч у далеких 1850-х та 1860-х роках[4]. Війни Наполеона показали, що укріплення міст були військово неефективними[5]. Гласіс, тобто вільна територія між міськими мурами та передмістям

1 Heigl 1990, *Geschichte*, 221.

2 Одна із загальноприйнятих назв XIX ст. для невеличких на той час поселень, які розвивались під впливом етнічних, культурних та релігійних чинників. Назва «Маленький Відень» збереглася й досі на пішоходній вулиці Кобилянської (колишній Панській) з рядом будинків пастельних кольорів.
Див. Gerlach/Schmidt 2007, *Ukraine*, 160.

3 Основні роботи і запропоновані до них дослідження Елізабет Ліхтенберґ, як-от Franz Heigls *Geschichte des Städtebaus* з 1990, Hajós 2007, *Stadtparks.* Актуальну працю надав Harald Stühlinger зі своєю монографією *Wettbewerb zur Wiener Ringstraße,* яка вийшла друком 2015 р.

4 Sandgruber 2005, *Ökonomie*, 268.

5 Vgl. Heigl 1990, *Geschichte*, 221.

втратила свою функцію, колишні городища перетворились на місця для забудови. До того ж звужені стіни були перепоною для стрімкої індустріалізації міста[6]. Це був перший крок до створення громадського простору в більших масштабах.

Політичне зростання бюрґерства в Цислейтанії протікало паралельно з розвитком міського парку протягом XIX століття. Буржуазія з того часу почала самостійно визначати та оформляти «свої» паркові ландшафти. Пам'ятники, лазні та кав'ярні зводились *містянами* для *містян,* і це свідчило про підйом лібералізму в Австрії. Колишнє зверхнє виховання «манірного» бюрґерського класу було передано (подібно до парків та скверів) з рук двору до рук громадськості. Передусім це демонструвало те, що відтепер часто відбувалося встановлення пам'ятників на честь людей недворянського походження, зокрема меценатів науки та культури. Територія, яка частково все ще залишалася в руках військових, хоча й також була обладнана з метою вшанування цісаря та членів його родини[7], однак до оформлення скверів навколо пам'ятників містяни мали можливість долучатися у справжньому сенсі слова; монарший двір не мав права відтепер самостійно це визначати.

Парки всередині міста були інтегровані в його гігієнічну програму: міський парк вважався легенями міста[8]. Комунальні зелені насадження в центрі міської агломерації мали значення, яке виходило за межі метафори. Крім того, зелені насадження міста були організовані на кшталт «Сцени гігієнічної виховної програми».[9] Лазні, пральні та громадські туалети, які знаходились у парках, демонстрували змінену та відтепер затребувану гігієну тіла. Окрім цього, люди використовували прилеглі до міста стоячі та проточні водойми для купання. Правила щодо форми одягу та статевий розподіл в окремі чоловічі й жіночі басейни для плавання забезпечували можливість водночас дбати про гігієну тіла та займатися спортом у громадських місцях.[10] Мальовничі ставки, невеличкі озерця чи місця для купання в річці підкреслюють необхідність проведення вільного часу як в новостворених парках, так і біля води. Веслування, як, приміром, у Зальцбурзькому міському парку чи на ставку в Ґраці, було швидше безтурботним заняттям, аніж спортом.

Інші міста монархії теж наслідували в цьому напрямку Відень. Звільнені території для гласісів простягалися кільцями навколо міста та передмістя, їх не забудовували повністю, а частково резервували для нових зелених насаджень.[11] Зальцбурґ та Ґрац були для цього чудовим прикладом.[12] Так колишній простір військової території потрапив до рук міської адміністрації. При регулюванні річки Зальцах від державного

6 Heigl 1990, *Geschichte*, 221.

7 Це вказує на назву фонтана Франца Йозефа в м. Ґраці і в Маґдебурзькому міському парку, де з 1882 р. стояв чавунний пам'ятник Францу Йозефу, а в 1883 р. спорудили й ерцгерцогу Йоганну.
Vgl. Kolšek 2007, *Stadtparks*, 203

8 Lenger 2013, *Metropolen*, 171.

9 Lenger 2013, *Metropolen*, 171.

10 Lenger 2013, *Metropolen*, 173.

11 Zatloukal 1995, *Ringstraße*, 25.

12 Haas / Stekl 1995, *Einleitung*, 9.

до залізничного мостів підприємець Карл Шварц[13] наполягав на тому, щоб освоєні в такий спосіб території під забудову доповнити новими парковими насадженнями. З нагоди 50-ліття приналежності Зальцбурґу до монархії 1866 р. кайзер подарував місту захисні спорудження і між воротами Мірабель та воротами в напрямку Лінца з'явилася розкішна вулиця (Франца Йозефа) за віденським прикладом. У такий спосіб Зальцбурґ отримав можливість простягнутись на північний схід.[14] На зміну колишнім укріпленням, які від берега річки Зальцах досягали гори Капуцинів, прийшли паркові ландшафти.

На гласісі в Ґраці директор ландшафтного будівництва Мартін Кінк[15] побудував англійський парк, сьогодні це Міський парк.[16] Гласіс все-таки залишився як навчальний плац у власності держави. Окрім Салону для світських зустрічей «Гюбнер» на цій території не дозволяли забудову. Зведений 1874 року фонтан Франца Йозефа, подібно павільйону-кафетерію з прохолодними напоями «Вірт», який розташовувався навпроти, пропонував громадянам достатньо простору в міському парку.[17]

Нинішні столиці австрійських федеральних земель Ґрац та Іннсбрук на підставі їхнього історичного минулого можна порівняти з обласним центром України містом Чернівці. Порівняння ж із Віднем могло спотворити реальну картину. Для уточнення: у 1869 році, який ми взяли як репрезентативний рік для порівняння кількості населення, оскільки в середині XIX століття зросло користування парками, в Чернівцях було зареєстровано 33 884 мешканці.[18] Абсолютна кількість населення Ґрацу становила 26 573[19], що не надто відрізняється від Чернівців, в Іннсбруку населення втричі більше: 98 229[20].[20] У столиці східного коронованого краю в 1-ій половині XIX століття було докладено небагато зусиль для збільшення населення; у 1880 р. населення Чернівців (3 998) тільки трохи перевищувало населення Сучави (3 903) та Серету (2 198) і від 1827 р. зросло на 80 % (7 268); у 1846 р. його кількість зросла ще на 173% (19 823). З огляду на показники відсотків, сьогодні також спостерігається приріст населення, який пояснюється підняттям Буковини до герцогства 1849 р., яке супроводжувалось динамічністю в економіці та суспільстві. В Сучаві та Сереті цей розвиток залишався протягом 1846–1914 рр. порівняно стабільним. У Чернівцях кількість населення з 1910 р. становила 84 214.[21] Тому, відповідно, три столиці земель повинні теж виглядати солідно.

13 Карл Фрайгер фон Шварц (1817, Söhle bei Neutitschein – 1898, Зальцбурґ) – будівельний підприємець епохи грюндерства, відповідальний за будівництво головного вокзалу у Зальцбурзі за першого залізничного мосту через р. Зальцах (1859).

14 Krejs 1995, *Saisonstadt*, 64

15 Мартін Ріттер фон Кінк (Martin Ritter von Kink) (1800, Іннсбрук – 1877, Відень) – імператорський і королівський радник з будівництва, 1853–1868 радник з будівництва та державний директор з будівництва штирійської резиденції намісника в Ґраці.

16 Krejs 1995, *Saisonstadt*, 62.

17 Loidl-Reisch 2007, *Stadtparks*, 118.

18 Scharr 2007, *Czernowitz*, 36.

19 WW7_Innsbruck_Statistiken, Zahlen.

20 WW8_Graz_Bevölkerungsstatsitik der Landeshauptstadt Graz, Stand 1.1.2013.

21 Scharr 2007, *Czernowitz*, 21.

Щодо подій у парках Чернівців

Західноукраїнський обласний центр місто *Чернівці*[22] ще досі вказує на те, що близько 150 років місто перебувало під впливом австрійської влади (1775–1918). Та й комунальні зелені насадження сьогодення підкреслюють взаємозв'язок із культурною спадщиною.

Передусім все-таки Відень мав би бути прикладом щодо щодо парків, тому увага буде зосереджена на тих парках Чернівців, які були створені до 1918 р., щоб зрозуміти їхню роль для сучасного міста. Тут названі місця, які через здобуті назви і/або пам'ятники були особливо виділені в первинному дослідженні: колишня площа *Аустріяпляц*, або маленький озеленений шматочок перед гімназією № 5, де зараз стоїть пам'ятник Францу Йозефу I. Останній мав назву *Фердінандпляц* в австрійські часи та раніше виконував функцію ринку для роздрібної торгівлі та торгівлі великою рогатою худобою.[23]

Спогади про австрійські часи на Буковині очевидні в громадських зелених насадженнях Чернівців через присвоєння їм таких імен. Зміна назв пояснюється при порівнянні. Джерельною базою стала інформація екскурсовода Германа Міттельмана від 1908 р., актуальні таблиці та сучасні листівки з виглядом міста. Наші українські колеги з Чернівецького національного університету допомагали нам виявити, чи використовуються назви зелених насаджень у сучасному побутовому мовленні та в якій формі. Дослідження проводилося з назвами шести парків столиці Буковини:[24]

«Громадські парки»[1] 1907/1908	**Назви з 1907/08**	**Назви сьогодні [2]**	**Сучасна назва у приватних розмовах[3]**
Народний сад	*Центральний парк культури та відпочинку імені Калініна (План міста СРСР 1981)[4]*	*Центральний міський парк ім. Шевченка Т.Г.* *Центральний парк ім.Т.Г. Шевченка / Центральний парк культури і відпочинку ім. Т.Г. Шевченка*	*Центральний парк культури і відпочинку ім. Т.Г. Шевченка*
Парк Франца Йозефа	***Площа** Франца Йозефа[5] Gradina Arboroasa чи Piaţa Arboroasa (рум. період, 1918–44)[6]*	*Соборна площа Кафедральна площа (=Австрія- & площа Франца Йозефа)[7]*	*Соборна площа Вказівок на старіші назви немає*
Парк резиденції	-	*немає; опис відсутній*	*Парк резиденції / університетський парк*

22 Kusdat 2002, *Vorwort*, o.S.

23 Gerlach/Schmidt 2007, *Ukraine*, 179.

24 На основі інформації Міттельмана (Mittelmann) 1907/8, *Führer*.

Габсбурзька височина «з чудовим видом на долину Прута»	*Gradina Dominic; пізніше: Parcul Principesa Elena (рум. період, 1918–44)*[8]	*Парк імені Юрія Федьковича Jurij-Fedkowytsch-Park*	*Габсбурзька височина*
Парк Шиллера	-	*Парк Шиллера Schillerpark*	*Парк Шиллера*
Ботанічний сад	-	*Ботанічний сад Ботанічний сад Чернівецького університету*	*Ботанічний сад*

1 Mittelmann 1907/8, *Führer*, 70.
2 Інформація з Google Maps (Stand Jänner 2017); на основі наявних назв, але часто відсутнє зображення.
3 Результати емпіричних даних, вересень 2016.
4 Andrée 2013, *Czernowitz*, 123.
5 Mittelmann 1907/8, *Führer* (карта); Scharr 2009, *Wandel*, 98.
6 Scharr 2007, *Czernowitz*, 34.
7 Істор. *парк Франца Йозефа* (*Franz-Josefspark)* або *-саду*, також площа Франца Йозефа (*Franz-Josefs-Platz)* (пд. частина *Аустріяпляц* (*Austriaplatzes)*); Scharr 2007, *Чернівці*, 34; також підписують: *парк Франца Йозефа* (*Franz-Josef-Park),* Герлах / Шмідт *(*Gerlach / Schmidt) 2007, *Україна*, 179; Рихло 2013, *Чернівці*, 17.
8 Scharr 2007, *Czernowitz*, 34.

Рис. 31. План міста 1908 р. Міські зелені насадження і їх назви свідчать про австрійський (наприклад, Габсбурзька височина), а зокрема німецькомовний вплив (наприклад, парк Шиллера)[25].

25 Rychlo 2013, *Czernowitz*, 17.

Коли і як були створені парки? Профіль парків у Чернівцях

1830: Народний сад

Народний сад – найбільший і водночас найдавніший громадський парк міста. З 1830 р.[26] він був у вільному доступі для населення Чернівців. На сьогоднішній день це місце для проведення циркових вистав та місце для відпочинку.

Ідею назвати суспільно-найважливіший парк міста *Народним садом* була не новою: і тут використали віденський досвід. Фолькcґартен цісарської столиці був створений добрих десять років до того (часові рамки 1819–1823 рр.) і разом з ансамблем *Фолькcґартен Гельденпляц-Бурґґартен* сприяв вирішенню проблеми озеленення міста в напрямку кільцевої вулиці.[27] Ця комбінація послідовного з'єднання окремих парків створює свій ансамбль і в Чернівцях: *Народний сад* та Ботанічний сад, що межує з ним, становлять значну зелену площу в центрі міста.

Поряд з пропозицією просторих алей для прогулянок, ціль колишнього Народного саду розглядалась з точки зору гігієни ретельніше, аніж можна було б припустити сьогодні. Варто лише згадати, що до часу заснування прямо навпроти парку розташовувалася лікарня (заснована 1833 р.)[28], зараз там міститься коледж. Поблизу Народного саду широчіє престижний район міста. Про це свідчать розкішні вілли, які тягнуться вздовж вулиці та парку й сьогодні.[29]

Практика створення в парках зон для спорту та розваг, як це робилося в Англії вже у XVIII столітті, не використовувалася під час закладання парків у країнах Цислейтанії. Спорт практикувався більше як легкий рух на свіжому повітрі. В чернівецькому Народному саду можна було спостерігати, як люди займаються модним на той час видом спорту – повільним бігом. До місць розваг та відпочинку, як наприклад Пратер, додалися ще комунальні сквери, які міцно поєднували паризьку «променадну культуру» (підсилену окупацією Наполеона), з садово-ботанічними елементами; важливу роль тут відіграв і виховний аспект.[30] У цей час широкої популярності набуває тип «Фолькспарк» як центральний громадський парк міста.[31]

У Чернівцях і до сьогодні парк ім. Шевченка, в якому городяни охоче зустрічаються та проводять час разом, тісно пов'язаний з Ботанічним садом. Перш за все, це живе виявлення самосвідомості містян, які поєднують розвиток та прогулянки, як то кажуть «на людей подивитись і себе показати».

---

26 WW9_Lvivcenter_1.

27 Hajós 2007, *Kontext,* 38.

28 Hausleitner 2013, *Geschichte,* 35.

29 Hausleitner 2013, *Geschichte*, 87.

30 Пропозиції щодо розваг у парку відпочинку XIX ст. розвиваються і продовжують існувати й зараз. Наприклад, Віденський Пратер, який був добре пов'язаний у транспортно-технічному плані з Віденською світовою виставкою 1873 р., в другій половині 1890 р. створив тематичний парк «Венеція» з катанням на гондолах. Hajós 2007, *Kontext*, 61.

31 Lenger 2013, *Metropolen*, 172.

Рис. 32. Історичний вигляд колишнього «Народного саду» і сьогоднішнього парку ім. Т.Г. Шевченка. Прилеглі алеї зберегли картину культу прогулянок містян в XIX столітті.[32]

1877: Ботанічний сад

Ботанічний сад як філія університету належить до картини габсбурзького міста. Створений 1877 р.,[33] парк, що розташований у серці міста, і досі є доступною для громадян озелененою територією.

Рис. 33. Як головна будівля, так і прилеглі доріжки для прогулянок цього історичного ландшафту існують і досі на території Ботанічного саду.[34]

1864–1882: Парк на території резиденції (дендропарк)

Разом з будівництвом резиденції (1864–1882 рр.)[35] православних митрополитів Буковини та Далмації був також запланований і дендропарк, який і сьогодні доступний для громадськості на території університету ім. Ю. Федьковича. Парк займає територію в п'ять гектарів[36], та на перший погляд сліди габсбурзького панування тут непомітні.

32 Листівка – історичний погляд, European Heritage Days in Chernivtsi, 23–25 вересня 2016.
33 о.А., *Ensemble* 2007, 31.
34 Листівка – історичний погляд, European Heritage Days in Chernivtsi, 23–25 вересня 2016.
35 Герлах / Шмідт (Gerlach / Schmidt) 2007, *Україна*, 184.
36 о.А., *Ensemble* 2007, 27.

До 1914 р. це був великий приватний сад, який лише декілька днів на рік був доступний для громадян.[37] Нині парк вільний для відвідування. Мальовничі пагорби та лавочки, як і кам'яні гроти на північному краю паркової стіни та скульптури і до сьогодні збереглися. Перед поважним бюстом відповідального за будівництво архітектора Йозефа Главки[38], який зустрічає нас на вході до парку[39], знаходиться *рудимент* австрійських часів – з 1875 р. камінь засвідчує найвищу точку міста, яка змінилася через незначні коливання р. Прут.

Рис. 34. Закарбована дата «1899» є точним свідком про австрійські часи та значення дендропарку для населення Чернівців. На задньому плані: теперішня головна будівля університету (колишня резиденція митрополитів Буковини та Далмації).[40]

1870: Парк Франца-Йозефа

Трохи південніше за Аустріяпляц, що в 1790 році був *Ринком деревини*[41], знаходилась площа Франца-Йосифа. Обидві площі являють собою сьогодні суцільну Соборну площу (нім. *Kathedralenplatz*).[42] *Площа Франца Йозефа* була закладена у 1870 р. неподалік Кафедральної площі. Цей парк, створений 1873 р., мав центральне розташування, оскільки був приєднаний до однієї з найбільших площ міста, а південною стороною – до поважних будівель тогочасного австрійського управління.[43] Наразі невідомо, чи перейменовували *Аустріяпляц* до появи назви *Кафедральна площа*[44] і чи існувала для парку, що межував з нею, самостійна назва українською.

Сліди габсбурзьких часів також практично зникли на Соборній площі разом із озелененими територіями. Нині фігура Австрії, яка стояла в південно-східному куті

37 WW10_Lvivcenter_2.

38 Йозеф Главка (1831, Пржештице – 1908, Прага) – відомий архітектор.

39 Вищевказаний, *Ансамбль* 2007, 27.

40 Листівка – історичний ансамбль, European Heritage Days in Chernivtsi, 23–25 вересня 2016.

41 WW11_AEIOU_1.

42 Рихло 2013, *Чернівці*, 17.

43 Герлах/Шмідт (Gerlach/Schmidt) 2007, *Україна*, 179.

44 Scharr 2007, *Буковина*, 124.

площі та в честь якої і була названа площа[45], стоїть в майстерні Василя Кравчука, неподалік старого кладовища. 1918 р. пам'ятник знесли румунські окупанти, та тулуб був надійно схований у каналізаційній мережі – під бетонною підлогою в дворі колишнього музею ремесла (сьогодні – банк). За даними Почесного консула Австрії Сергія Осачука, адміністрація міста Чернівців ще не вирішила, чи можна використовувати статую та в який спосіб;[46] у головній будівлі університету стоїть копія торсу статуї. Перед парком зараз височіє монумент на честь радянського героя Другої світової війни. В австрійські часи упродовж короткого проміжку часу в центрі парку стояла статуя дружини цісаря Єлизавети в литих металевих обладунках. Пам'ятник їй було відкрито 15 жовтня 1911 р., проте румунські окупанти Буковини знесли його. Тут також працював чернівецький скульптор Юліус Зламаль, проте зберігся лише вінок з квітів.[47] Не вдалося отримати відповідь на запитання, чи пам'ятник буде відновлюватися, чи ні.[48]

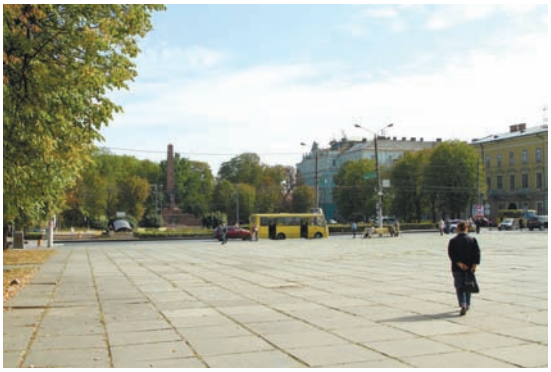

Рис. 35. Вигляд на нинішню Кафедральну площу (колишній парк Франца Йозефа). Із західного боку парку стоїть пам'ятник солдату, а з південного боку й донині збереглася колишня будівля ц.-к. Крайової Управи (помітного бірюзового кольору).

Рис. 36. Сьогодні в колишньому парку Франца Йозефа пам'ятник відсутній; доріжки для прогулянок та лавочки збереглися як аспекти міського парку.

45 Герлах/Шмідт (Gerlach/Schmidt) 2007, *Україна*, 179.
46 WW12_AEIOU_2.
47 WW11_AEIOU_1.
48 WW11_AEIOU_1.

Парк Шиллера (дата відкриття невідома)

В останньому парку, який ми досліджували, є всього лиш назва, що свідчить про потужний вплив німецької культури в Чернівцях: *парк Шиллера (Schillerpark)*. Сьогодні парк вже не є таким величним, як за часів бюрґерства, – серед чагарників, які повністю завалені пластиковими пляшками, ще видніється нерівномірний клаптик території з дерев'яними лавками. Щоправда, парк навпроти театру[49], названий на честь німецького поета, є й сьогодні свідком впливу німецької культури на Чернівці (так само як вулиця *Шиллера* біля Театральної площі[50], що вела колись від уже неіснуючого пам'ятника[51] перед театром, нагадує про короля поетів у центрі міста).

Рис. 37. Парк Шиллера сьогодні: напівкругла вільна площа з лавочками.

Мотивація називати в XIX столітті місця, новозведені вулиці та парки на честь культурних та політичних діячів, як-от Фрідріх Шиллер, проявляється також і в інших містах Цислейтанії, приміром, в Іннсбруку, Ґраці. Прикладом цього став парк у Ґраці: впродовж десяти років, до 10 липня 1887 р., міський комітет пам'ятників намагався звести пам'ятник графу Антону Александру фон Ауершпергу.[52] Під псевдонімом Anastasius Grün він заявив про себе як про вільного німецькомовного поета в доберезневий період. 1876 р. він виступив за зведення пам'ятника Шиллера перед Академією образотворчого мистецтва. Це була перша статуя, яка не символізувала правителя. Монумент Ауершперга разом з пам'ятником кайзера Йозефа II відносять до перших символів «німецького» міста Ґраца.[53] В міському парку Ґраца на гласісах були створені

49 Рихло 2013, *Чернівці*, 9.

50 Scharr 2007, *Буковина*, 125.

51 Герлах / Шмідт (Gerlach / Schmidt) 2007, *Україна*, 180.

52 Антон Александр фон Ауершперг (1806, Любляна – 1876, Ґрац) – політик та німецькомовний політичний лідер, впливовий та почесний представник австрійської ліберальної та політичної поезії, вважається борцем за свободу доберезневого періоду.

53 Telesko 2008, *Kulturraum*, 386.

численні сквери та великі галявини, прямі алеї в англійському стилі; величний фонтан Франца Йозефа вважають центром парку.[54] В Тіролі ці забаганки містян також залишились, а саме в парку безпосередньо навпроти історичного міського центру столиці землі. Тут іннсбруцький германіст Ігнац Цінґерле[55] (Ignaz V. Zingerle) у 1877 р. присвятив одному із заново відкритих для сучасників герою Вальтеру фон дер Фоґельвайде пам'ятник. 6 травня 1877 р. Вальтер фон дер Фоґельвайде був святково вшанований статуєю в названому на його честь іннсбруцькому парку *Вальтерпарк.* Монумент додатково підкреслює ландшафтну особливість місцевості навколо Північного гребеня (Нордкетте) в Іннсбруку: Вальтер велично височіє на троні і справляє враження монолітності зі скелею.[56]

Монументальний культ у парку – нетлінні сліди, залишені для вічності

Пам'ятник Францу Йозефу (Народний сад)

Не дивно, що гість, прогулюючись (найбільшим) міським парком Чернівців, неминуче мусить натрапити на «свого цісаря»: у Народному саду, що мав власну залізничну станцію, тобто другий вокзал міста![57] – австрійське минуле присутнє у вигляді пам'ятника, якому глядачеві слід би віддати належне, підвівши очі. Пам'ятник, якого вже більше немає, був зведений перед будівлею Стрілецького товариства у 1888 р. з нагоди святкування 40-річчя правління Франца Йозефа (вул. О. Гузар, 2).[58] Ця зведена у 1832 році споруда була підпорядкована Народному саду з південно-західного боку. Під час Першої світової війни пам'ятник імператору було зруйновано[59] і знесено.[60]

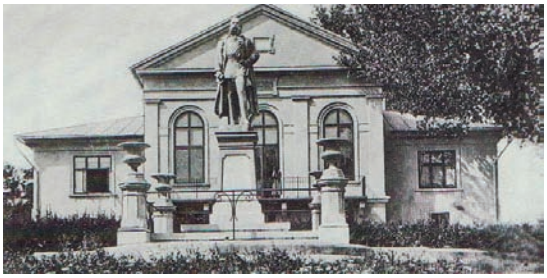

Рис. 38. Бронзова статуя цісарю в Народному саду.[61]

54 Hajós 2007, *Kontext*, 78.

55 Ігнац Вінценц Цінґерле Едлер фон Суммерсберґ (Ignaz Vinzenz Zingerle Edler von Summersberg; 1825, Мерано – 1892, Іннсбрук) – австрійський літературознавець, германіст, народознавець та поет.

56 Loidl-Reisch 2007, *Stadtparks*, 118.

57 Mittelmann 1907/8, *Führer*, 71.

58 WW13_AEIOU_3.

59 WW9_Lvivcenter_1.

60 WW13_AEIOU_3.

61 WW15_Austriaforum.

Сьогодні єдиною ознакою, що вказує в Народному саду на австрійський період, є пам'ятник Костянтину Томащуку. Монумент на його честь був відкритий 17 жовтня 1897 у центрі парку. З 1876 р. К. Томащук носив титул почесного громадянина міста Чернівців. Протягом всього свого життя він відчував себе пов'язаним з австрійською культурою, у творенні якої брав безпосередню участь, втіливши свій задум щодо створення Чернівецького університету ім. Франца Йозефа на сході монархії.[62] Бронзова версія ректора-засновника університету була зруйнована після Другої світової війни; в радянські часи на тому ж місці був встановлений пам'ятник політику Михайлу Івановичу Калініну[63].[64] Сьогодні оновлений К. Томащук – знов у вигляді бронзового бюста – височить у міському парку. Гідним уваги передусім є те, що постамент оригінальний – ще з часів правління Габсбурґів. Від радянської реконструкції залишився, принаймні, фундамент «заслуженого буковинського австрійця»[65], який у подальшому навіть використовували.

Пам'ятник Францу Йозефу № 2 – «Цісарська скеля» на Габсбурзькій височині

Другий пам'ятник цісарю також зник за часів Першої світової війни з теренів культурного меморіального простору «міського парку»: монумент імператору, який був споруджений 18 серпня 1908 року – в день народження правителя з нагоди його шістдесятилітнього ювілею – на Габсбурзькій височині (сьогодні: *парк ім. Юрія Федьковича*), з ініціативи членів «Товариства прикрашання міста Чернівці», проіснував лише десять років. Буковина перебувала з 1918 р. у складі Румунії. У тому ж році монумент та меморіальна дошка були зняті. Скульптором монументу був Юліус Зламаль з Чернівців, а барельєф відлила фірма Артура Круппа у Відні / Берндорфі. На жаль, оригінальний екземляр не зберігся.

У 1998 році, до дня народження імператора Франца Йозефа I, було заново споруджено монумент, однак у ніч з 4 на 5 березня 2001 року його викрали. Скульптором копії був Валерій Жуков із Чернівців.[66] «Цісарська скеля» розташована в задній частині парку; однак при вході відвідувач натрапляє на бюст Тараса Шевченка як ще одну вказівку незалежності української держави. Щодо назви *Габсбурзька височина (Habsburgshöhe)*, то вона використовується (в німецькому варіанті) лише в розмовному мовленні.

62 WW14_Lvivcenter_3.

63 Михайло Калінін (1875, Верхня Трійця – 1946, Москва) – радянський політик.

64 WW13_AEIOU_3.

65 Scharr 2007, *Буковина,* 125.

66 WW11_AEIOU_1.

Рис. 39. Сьогодні можна розпізнати лише за відбитками країв: монумент імператору був зруйнований під час зміни влади на Буковині в 1918 р. та викрадений одразу ж після його повторного спорудження у 1990-х роках.

Із старого роби нове: Пан, що постав між костелом і гімназією

На колишній площі Фердинанда, де сьогодні розташовані Чернівецька гімназія № 5 та поблизу напівзруйнованого костелу Пресвятого Серця Ісуса Христа 1891 р.,[67] в пошуках слідів ще не зовсім зниклого минулого, ми наштовхнулися на шматок історії, який своїм металевим зовнішнім видом злився в єдину картинку з парком. З 2009 року «старий пан», як сформулювала місцева преса, стоїть у цьому маленькому міському парку в Чернівцях.[68] За розпорядженням чинного в 2014–2016 роках українського Прем'єр-міністра Арсенія Яценюка, який сам родом із Чернівців, було встановлено статую, і цим самим він зробив свій внесок у пам'ять про досягнення правління Габсбурґів у його рідному місті.[69]

67 Герлах/Шмідт (Gerlach/Schmidt) 2007, *Україна*, 177.

68 WW16_Presse.

69 Дослівний текст онлайн-статті «Франц Йозеф у Чернівцях»: «This statue can be also considered the restauration of a previous monument. Until 1918, a few streets further south, in the so-called National Park stood the statue of Francis Joseph, which was the model of the sculptors the present one, Sergei Ivanov and Volodymyr Tsisarik. The statue depicted the monarch not in a solemn, representative posture, but as a walking figure. This is how the citizens of Czernowitz saw him on his third and last visit to the city, in September 1880, when, after having participated on the Yom Kippur Day ceremony in the Great Synagogue, he traversed on foot the streets of the «Little Vienna» lying on the eastern border of the Empire, and he even spoke to passers-by, which increased in no small measure his popularity in the city's historical memory. The modern monument omits the pedestal, thus allowing the emperor to mingle again with the passers-by.» Порівн. WW17_Riowang.

Пам'ятник імператору Францу Йозефу в чернівецькому варіанті дуже нагадує його виконання у віденському Бурґгартені: бронзова статуя на повний зріст із зображенням імператора у військовій формі та довгому пальті (коліна злегка зігнуті, ліва рука на стегні, права рука тримає офіцерську тростину). Його віденського колегу, статую з часів монархії, було встановлено 18 серпня 1957 року з ініціативи Ганса Лауда, колишнього президента Асоціації австрійської промисловості. За офіційною інформацією А. Яценюк профінансував чернівецький пам'ятник з власних коштів.[70] Україна, як коментувалося у пресі, має власну історію, якою пишається, та яка включає в себе частину Габсбурзької монархії. Тому ця статуя може, «віддаляючись від ностальгійного монархізму»,[71] нагадувати про цей надважливий для міста час.[72]

Рис. 40. Франц Йозеф натякає на динамічний рух на колишній площі Фердинанда. Конструкція бронзової фігури нагадує про пам'ятник, який колись підкреслював присутність його правління в чернівецькому Народному саду.

70 WW18_AEIOU_4.
71 WW16_Presse.
72 WW16_Presse.

Рис. 41. Багатомовність Чернівців увічнює на імператорському п'єдесталі об'єднавче гасло правління Франца Йозефа, викарбуване на п'єдесталі латинською, німецькою та українською мовами.

Можливості використання зеленого простору Чернівців

Із сучасної доповіді Германа Міттельмана випливає, що спортивні заходи не були прив'язані до міських озеленених територій. На межі століття Чернівці мали в своєму розпорядженні спеціально облаштовану ковзанку, військову школу плавання, кілька тенісних кортів та велосипедний майданчик. Спортивні гуртки мали власні приміщення.[73] Спостерігати за тим, як займаються спортом, можна сьогодні лише в одному парку – ім. Шевченка. Це найбільш улюблена зелена територія міста не тільки через свою протяжність, але й завдяки досить рівному рельєфу, який є зручним для занять спортом.

У центрі парку розташований фонтан, його дизайн не дозволяє віднести його до періоду Габсбурґів. Тим не менш, він все ще є імпозантним елементом посередині кругового вільного простору на центральній алеї парку, навколо якого розташовані лавки, що слугують місцем можливого відпочинку.

Рис. 42. Фонтан як об'єкт благоустрою Центрального парку. Паркові лавки обрамлюють простір навколо фонтану.

Обидва аспекти «спорт» (у сенсі легкої фізичної активності) та «програма гігієнічного виховання» не настільки сильно розвинуті у парках, які ми аналізували, як можна було очікувати від прочитаної літератури про розвиток парків у Відні. Але це вже змінює свідомість: парк, як і раніше, використовується для спорту – лише в його спокійніших варіантах. Парки разом зі своїми лавицями та поодиноко встановленими пам'ятниками пропонують швидше місця для перепочинку та відпочинку. Сквери є бездоганними, та все ще присутній аспект громадського скупчення в міському парку з поодинокими відсиланнями до минулого «Маленького Відня».

Висновок: розвиток міст Цислейтанії з точки зору паркових ландшафтів

Упродовж XIX століття міські парки займали важливе місце в повсякденному житті для все більш широких верств відвідувачів. Буржуазії нещодавно завойована міська територія надавала можливість знайти особливі місця для відпочинку серед зелені та для променаду; для робітничого класу, в свою чергу, втекти на якийсь час від тісних умов життя та забрудненого промисловістю міського повітря. На межі століть потреби нижчих класів також були враховані у відкритому просторі місцевого парку, сквери відображали рішення важливих для всього міста питань інфраструктури. Крім того, як стверджує Вільгельм Рауш в своєму дослідженні, інфраструктурні покращення ще не поширювалися в 1919 році на всіх місцевих жителів Австрії[74], збільшення скверів та парків стало вагомим для розвитку «зеленого» міста. Чітке усвідомлення проблеми санітарного контролю та сумлінне ставлення до питання сміття зачепило всі верстви населення і об'єднало їх в зелений мікросвіт міст Цислейтанії. Таким чином, буржуазія виборола вільний простір для всіх верств міської спільноти, що у ролі чистих легень міста виконував вагому функцію для усіх прошарків.

Узагальнюючи, з огляду на проведене емпіричне дослідження в Чернівцях, можна сказати, що лише в колишньому Народному саду можна зустріти всі ознаки, які відповідають критеріям міського парку. Інші зелені насадження можна підпорядкувати під категорію «меморіальні сквери», як-от парки ім. Шиллера, Франца Йозефа. Деякі досі зберегли у розмовній мові свої назви німецькою. У повсякденному житті насправді є відмінності: Schiller Park звучить в українському варіанті «парк Шиллера» і міг би в такому звучанні залишитися на сучасних картах з огляду на історичну спадщину, принаймні і тому, що поет був визнаним як в Радянському Союзі, так і шанується в Україні; стосовно парку ім. Франца Йозефа, то немає жодних вказівок щодо його історичної назви, тепер він є безіменною частиною Соборної площі.

Зрештою, використання Народного саду як «місця зустрічі» цілком може бути доведено гарною цитатою. Хоча вона і не походить з часів правління Габсбурґів, але показує ще вціліле відчуття парку як муніципального місця зустрічі – там, де різні

74 Rausch 1985, *Städte*, 116.

групи населення могли користуватися цією парковою територією, а також надавати зеленим зонам більше функцій. Поет Альфред Гун, уродженець м. Чернівців, написав послання в своїй топографії 1963 року щодо вільного простору «місцевого парку»:

> «Не слід забувати про Народний сад, де в недільні і святкові дні під час патріотичних маршів зближалися солдати та домогосподарки. У робочі дні школярі прогулювали свої уроки. Іноді тут можна було між кущами випадково зустріти учня Пауля Целана з творами Тракля під рукою».[75]

75 Braun 2013, *Vielsprachenlieder*, 103.

Чернівці – Відень сходу
Театр як носій культури на Буковині близько 1900 року

Тереза Геммерлє

«У цьому місті живе п'ять різних, змішаних між собою народів, і вони, без краплі заздрості чи ненависті, вслухаються у звучання німецької мови, яка лунає зі сцени. Нас називають другим у Європі містом за чисельністю населення, яке говорить такими різними мовами! Ми почуваємося гордо та радісно, коли є нагода сказати, що мовні та конфесійні відмінності не змогли нас розділити, що ми завжди працювали у злагоді, коли мова йшлася про служіння громаді. А стосовно місця, присвяченого естетичному задоволенню та духовному відпочинку, то і тут спрацьовує наш лейтмотив, який проявляється власне в усіх сферах публічного життя».[1]

Цими словами в газеті «*Czernowitzer Allgemeinen Zeitung» (далі: CAZ, в пер. з нім. «Чернівецька загальна газета»)* описано Чернівці, столицю Буковини, а саме в статті про відкриття театру 4 жовтня 1905 року. Оглядаючи пізніші роботи багатьох авторів, можна також простежити, що Чернівці фігурують у них як позитивний приклад співіснування різних націй. І навіть якщо ставитися критично до цієї досить часто стереотипної точки зору, Чернівці мали однак настільки різноманітні культурні пропозиції, що їхня кількість виходила за рамки середньостатистичного провінційного містечка. Візьмімо, наприклад, театр та Музичне товариство. Із сучасної перспективи обидва зробили суттєвий внесок у те, аби місто було на рівні щонайменше з духовною та культурною столицею – Віднем.[2]

Далі виникає питання, чи коронний край у складі Габсбурзької монархії та його столиця пройшли через процес поступового становлення буржуазії та модернізації на зламі століть і, чи, відповідно – з погляду на культурну пропозицію, могли іти нога в ногу з такими містами монархії як, наприклад, Іннсбрук, що розташоване географічно ближче до Відня. При цьому слід сфокусуватися на так званому мирному співіснуванні різних національностей – як зазначається у газеті *CAZ* – та, відповідно, різних культур. Репертуар Чернівецького театру став вихідним матеріалом для цього дослідження. Таким чином, попередньо можна сформулювати наступну тезу: на сцені Чернівецького театру – разом з іншомовними виставами – ставилися здебільшого вистави німецькою мовою, які були також і в репертуарі театру Іннсбрука. Це свідчить про вельми подібний процес становлення буржуазії та модернізації в обох провінційних столицях. Теоретична частина нашої роботи базується, перш за все, на працях Моріца Чакі[3], а також на доповідях Петра Рихла[4] та Йона Ліхачу[5]. Окрім того, за мету було поставлено провести невелике емпіричне дослідження згаданого процесу. Для

1 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 4. Oktober 1905, 1.

2 Csáky 2010, *Gedächtnis*, 310.

3 Особливо в роботі: Csáky 1998, *Ideologie*.

4 Rychlo 2010, *Haus*.

5 Lihaciu 2011, *Entwicklung*.

цього порівнюватимуться переважно оголошення та статті щодо репертуару в театрах м. Чернівців та м. Іннсбрука з газет «*Czernowitzer Allgemeinen Zeitung»* та *«Insbrucker Nachrichten»* (IN, в пер. з нім. «Іннсбруцькі новини»).

Поняття «культура» за М. Чакі

Аби відповісти на запитання про становлення буржуазії та модернізацію на Буковині та зрозуміти, яку роль при цьому відігравала культура, перш за все потрібно дати визначення поняттю «культура». За основу взято дефініцію Моріца Чакі[6]. Австрійський історик та культурознавець з угорським корінням вичерпно тлумачить це поняття. Габсбурзька монархія як багатонаціональна держава постійно піддавалася впливу національних тенденцій, які певною мірою суперечили цілісності держави. Те саме відбувалося і на Буковині. Чакі посилається на «міфічність чистої національної культури»[7]. На його думку, подібна культура не може існувати, адже «кожна культура, подана як «національна», фактично є складною культурною конфігурацією з численними гострими краями та «сторонніми елементами», і яка постійно зазнає змін»[8]. Уже тільки через міграцію постійно існує чималий вплив як ззовні, так і зсередини. Різні національності та «культури» інтенсивно взаємодіють при цьому одне з одним. Саме в густонаселеному центральноєвропейському регіоні, де все перебуває в тісному взаємозв'язку, такі процеси відбуваються ще інтенсивніше[9]. Це чітко проявляється через акультурацію, яка так само є одним із вирішальних чинників при так званому змішуванні культур. У такий спосіб перманентно відбуваються «процеси розмежування та дискримінації»[10]. Це все стосується не лише історії Австрії загалом, а й також чеської, словацької, угорської, румунської культури та історії.

Згідно з Чакі, «культура» – це «сума всіх сфер життя та діяльності», і тому вона «ніколи не є однозначною, а навпаки, вельми амбівалентна» та «багатозначна»[11]. Так, у Габсбурзькій монархії частіше зустрічається «множинність, багатогранність та амбівалентність»[12], ніж в багатьох інших європейських регіонах. Культурна мережа є для Чакі «складною культурною системою», яка з погляду на різноманітність та можливості тлумачення може та повинна бути інтерпретована[13]. За Чакі для моделювання австрійської ідентичності важливо визнавати існування багатогранних ідентичностей, а також пов'язаних із цим протиріч та криз, які супроводжують цю мультиполярну спрямованість. Це важливо для розуміння австрійської історії, яка опинилася

6 Моріц Чакі/Moritz Csáky (1936, м. Левочча, Словаччина).
7 Csáky 1998, *Ideologie*, 249.
8 Csáky 1998, *Ideologie*, 249.
9 Csáky 1998, *Ideologie*, 249.
10 Csáky 1998, *Ideologie*, 249.
11 Csáky 1998, *Ideologie*, 251.
12 Csáky 1998, *Ideologie*, 250.
13 Csáky 1998, *Ideologie*, 250.

під впливом саме таких багатогранних ідентичностей та спричинених ними криз[14]. Натомість національна ідеологія звужує історичний огляд, а якраз саме багатозначність культурного оточення має бути врахована при огляді історії Австрії.

Багатоетнічність в Австрії

Особливо стосовно Австрії Чакі наголошує, що при аналізі таких історичних феноменів, як багатоетнічність у Габсбурзькій монархії, можна прослідкувати, що «незважаючи на інтенсивність акультурації»[15] певні елементи залишаються відчуженими і часом саме на них свідомо робиться акцент. Для прикладу візьмімо національні стереотипи, які зі свого боку здебільшого стають причиною конфліктів та криз. Ці «численні елементи, які існують одночасно»[16], часто насторожують окремих людей, що так само може спричиняти конфлікти.[17] За Чакі, одну і ту ж конфігурацію можна по-різному класифікувати залежно від того, з якої формальної точки зору такого виду система буде розглядатися. З огляду на цей факт, «так званий австрійський феномен» близько 1900 року може бути так само і типово чеським, угорським чи італійським феноменом.[18]

Через урбанізацію та пов'язану з цим імміграцію саме в містах зростала частка різних етнічних груп. Урбаністичні центри розвинулися до етнічно та культурно гетерогенних регіонів. Як наслідок кризи етнічної ідентичності були та залишаються значною мірою проблемою міського населення. Націоналістичні ідеології мали на меті покласти край цим кризам та пропагували зі свого боку як політичну, так і культурну гомогенність.[19]

Як зазначає Чакі, «загальноєвропейський процес модернізації став причиною систематичного пришвидшення диференціації населення».[20] Науковець визнає існування феномену суспільства, яке через модернізацію ставало все більш диференційованим, та пов'язаних з ним кризових явищ також і в Габсбурзькій монархії.[21] По-перше, подібний феномен початку двадцятого століття проявився в мистецтві та літературі епохи модернізму, але й також на естетичному рівні та серед інтелектуалів. З іншого боку, ця ситуація відобразилася і на повсякденному житті, а саме у формі втечі до «світу ілюзій та задоволення»[22]. Тут, перш за все, оперета була втіленням так званого розважального театру.[23]

---

14 Csáky 1998, *Ideologie*, 255.
15 Csáky 1998, *Ideologie*, 257.
16 Csáky 1998, *Ideologie*, 257.
17 Csáky 1998, *Ideologie*, 256–257.
18 Csáky 1998, *Ideologie*, 257.
19 Csáky 1998, *Ideologie*, 257.
20 Csáky 1995, *Operette*, 86.
21 Csáky 1995, *Operette*, 86.
22 Csáky 1995, *Operette*, 86.
23 Csáky 1998, *Ideologie*, 228.

Чернівці – «маленький Відень» на річці Прут

Зі своїм мовно-культурним різноманіттям столиця Буковини була втіленням багатомовності у Габсбурзькій монархії. 1910 року мовою щоденного вжитку 48,8% населення була німецька, 17,9% розмовляли українською, 17,4% – польською, а 15,7% – румунською мовою.[24] Зі вступної цитати до статті із CAZ за 4 жовтня 1905 року особливо видно, яким більшість німецькомовних жителів бачить місто:

> «Ми почуваємося гордо та радісно, коли є нагода сказати, що мовні та конфесійні відмінності не змогли нас розділити, що ми завжди працювали у злагоді, коли мова йшла про служіння громаді. І стосовно місця, присвяченого естетичному задоволенню та духовному відпочинку, тут також спрацьовує наш лейтмотив, який проявляється власне в усіх сферах публічного життя».[25]

Різні мови, приналежність до різних конфесій та відмінні способи ведення життя вважалися, таким чином, сучасниками як збагачення, а не як фактор розбрату. Це підтверджує також наступний вислів Чакі: «…багатонаціональність Чернівців, яка в реальному житті призводила до певної напруги, перетворювалася в літературі на міф мирного співіснування різних мовно-культурних інформаційних просторів».[26] Багатомовність та мультикультурність були наче більмо на оці якраз для прихильників національних ідей. Незважаючи на це, різноманітні культури перебували у постійному взаємовпливі. «Мультинаціональне суперництво» між різними етносами у Чернівцях та «культурна дифузія» стали неминучими.[27]

Чернівці вважалися містом, яке перебувало дуже близько до свого культурного взірця – Відня.[28] Хоча й розташовувалося місто на окраїні монархії, жителі Чернівців мали таке відчуття, немов вони навіть духовно ближчі до Відня, аніж ті міста, які були не так далеко від нього – Лінц, Зальцбурґ, Ґрац. У творах різних письменників того часу, як-от Карл Еміль Францоз[29], частенько йшлося про «буковино-віденців» та «маленький Відень на Пруті».[30] Також і в пізнішій літературі Буковина описується як «захід на сході», а Чернівці – як «Відень сходу»[31]. При цьому не менш важливу роль відігравало просування німецької мови як мови літератури, культури та науки. Одними із рушіїв цього процесу були, наприклад, заснування німецькомовного

---

24 Hausleitner 2006, *Geschichte*, 39.

25 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 4. Oktober 1905, 1.

26 Csáky 2010, *Gedächtnis*, 310.

27 Csáky 2010, *Gedächtnis*, 310.

28 Csáky 2010, *Gedächtnis*, 311.

29 Карл Еміль Францоз (1848, Чортків, Галичина – 1904, Берлін, Німеччина) – австрійський письменник та публіцист.

30 Csáky 2010, *Gedächtnis*, 311.

31 Пор. Ableitinger 2006, *Auseinandersetzungen*, 271; Corbea-Hoişie 2002, *Czernowitz*, 91.

університету ім. Франца Йозефа 1875 року та побудова німецького міського театру в 1904-1905рр.[32]

На околицях Буковини мовна ситуації виглядала втім інакше. Тут натомість, залежно від регіону, німецькою володіло 8,9% а румунською – 45%.[33] Отже, історичні Чернівці не є неодмінно беззаперечним доказом так званого «вдалого етнічного плюралізму», який мав би слугувати зразком для об'єднаної Європи». Цей плюралізм був «не таким безхмарним та ідилічним, і якщо він взагалі існував, то був обумовлений, скоріше, тим фактом, що протягом багатьох років у Чернівцях жоден з етносів не був більшістю».[34] На цю ж тему висловився також і Петро Рихло:

> «Населення складалося виключно з груп національних меншин, які були змушені налагоджувати контакт між собою. Іноді спогади та рефлексії буковинських авторів замовчують це, пропонуючи нам ідеалізовані картини мирного співіснування та щирої любові до ближнього».[35]

Подібну картину окреслив Альфред Абляйтінґер, зазначаючи, що

> «Представники багатьох національностей, а також віряни багаточисельних конфесій жили миролюбиво одне з одним як в краї, так і в столиці – одне з одним, а не просто поруч один з одним, і, тим паче, не проти одне одного. «Різноманітність» та «толерантність» є найчастіше вживаними словами для характеристики міста. Так, тут панувала навіть більше, ніж одна толерантність: групи людей вчилися одне в одного». [36]

1909-1910 рр. у герцогстві Буковина набув чинності закон про новий виборчий порядок, який передбачав участь представників різних національностей у виборах.[37] Новий закон мав на меті розв'язати проблему наявної між національними групами напруги на законодавчому рівні. Завдяки цьому вдалося щонайменше частково приборкати соціальні конфлікти, якими доволі часто маніпулювали у політичних цілях, представляючи їх як справжні етнічні протистояння. Також і заснування народних домів на початку XX ст., які мали слугувати культурними центрами для окремих національностей, допомогли стабілізувати ситуацію.[38] У Чернівцях існувало одночасно п'ять таких закладів: Український, Єврейський, Німецький, Румунський та Польський Народні Доми. У них могло вільно розвиватися духовне життя різних груп, плекали національну культуру та регулярно організовували різноманітні заходи, як-от:

---

32 Csáky 2010, *Gedächtnis*, 311.

33 Csáky 2010, *Gedächtnis*, 312.

34 Rychlo 2006, *Czernowitz*, 28.

35 Rychlo 2006, *Czernowitz*, 28–29.

36 Ableitinger 2006, *Auseinandersetzungen*, 271.

37 Stourzh 1995, *Ausgleich*, 35; Ableitinger 2006, *Auseinandersetzungen*, 272.

38 Csáky 2010, *Gedächtnis*, 312–313.

театральні вистави, концерти, бали, танцювальні вечори. Тут своє місце знаходили спілки, студентські об'єднання, а також редакції «відомих газет».[39]

Культурне життя у Чернівцях

У Чернівцях було багато місць, де за підтримки різних організацій відбувалися культурні події, серед них, наприклад, відкритий у 1904-1905 рр. театр, засноване 1859 року Музичне товариство, а також уже згадувані Народні Доми. Далі ми детальніше розглянемо діяльність театру та Музичного товариства.

Товариство для підтримки музичного мистецтва на Буковині

Музичне товариство було засновано 1859 року, а 1862 року його перейменували на *Товариство для підтримки музичного мистецтва на Буковині*. До 1936 року товариство належало до однієї із найважливіших культурних установ міста.[40] У будинку, збудованому 1877 року, де розташувалося музичне товариство, був великий зал для урочистих подій, в якому регулярно виступали відомі співаки та віртуози: знаменитий на весь світ піаніст Антон Рубенштайн[41], Аліче Барбі[42], Джемма Белінчіоні[43], Лучілле Марчель[44], Альфред Піккавер[45], Лео Слезак[46] та багато інших. Окрім того, там грали струнні квартети, наприклад, квартет Розе, Богемський квартет, квартет Ліхоцкі, оркестр Віденського концертного товариства та хор Надіни Слав'янської.[47] Чернівці не шкодували ні зусиль, ні коштів, аби представити на своїх сценах знаменитих артистів міжнародного рівня.

Підтвердженням тому, що до Чернівців навідувалися музиканти з усього світу, є інформація зі сторінок «*Czernowitzer Allgemeinen Zeitung*». Приміром, у випуску за 11 вересня 1910 року повідомляється про концерт визначного скрипаля Геральда Ваплінгтона з Лондона та про пісенний вечір концертного співака Пауля Шмедеса[48]. Обидві події відбувалися в залі Музичного товариства. Окрім того, анонсувався концерт «відомого віртуоза скрипаля Франца фон Вечеля[49] з оркестровим супроводом» у Німецькому Домі.[50] Також і у випуску газети CAZ у воєнний час, за 26 лю-

39 Rychlo 2010, *Haus*, 43.

40 Lihaciu 2011, *Entwicklung*, 154.

41 Антон Григорович Рубінштайн (1829, Вихватинці, Поділля – 1894, Петергоф, Росія) – російський композитор, піаніст та диригент.

42 Аліче Лаура Барбі (1858, Модена – 1948, Рим) – італійська скрипалька, композитор та співачка.

43 Джемма Белінчіоні (1864, Комо – 1950, Неаполь) – італійська оперна співачка.

44 Лучілле Марчель (1877, Нью-Йорк – 1921, Відень) – оперна та концертна співачка.

45 Альфред Піккавер (1884, Спалдинг, Англія – 1958, Відень) – британсько-американська оперна співачка.

46 Лео Слезак (1873, Маріш Шьонберг – 1946, Роттах-Егерн) – австрійська оперна співачка та актриса.

47 Lihaciu 2011, *Entwicklung*, 154–155.

48 Пауль Шмедес (1869, Гентофте – 1930, Відень) – концертний співак та педагог.

49 Франц фон Вечель (1893, Будапешт – 1935, Рим) – угорський скрипаль та композитор.

50 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 11. September 1910, 5.

того 1918 року, сповіщалося про концерт цісарсько-королівського камерного співака Хедвіґа Франчілло-Кауфманна[51].[52] Майже не було такого тижня, щоб у Музичному товаристві не проводилося подібних заходів. Звичайно, запрошувалися не тільки всесвітньовідомі митці, а й часто також талановиті молоді музиканти з Буковини.[53] Багато з них здобували згодом світове визнання чи, щонайменше, ставали відомими та успішними на території монархії, як, наприклад, румунський віртуоз та композитор Чіпріан Порумбеску[54].[55]

Чернівецький німецький міський театр

Чернівці на зламі століть мали що запропонувати не тільки на музичній сцені, а й також у сфері театру. 27 вересня 1898 року архітектор Йозеф Ґрегор звернувся до Чернівецького магістрату з пропозицією збудувати новий театр. У січні 1900 року стосовно цього питання було нарешті прийнято остаточне рішення. Запланована будівля театру повинна була вміщувати 750 глядачів та мала коштувати 560 тисяч крон. Певна річ, лише після закриття старого театру у 1904 році 31 травня того ж року було затверджено й нові плани. Тепер уже було передбачено 813 місць, а сума витрат не мала перевищувати 600 тисяч крон. У кінці червня розпочалися будівельні роботи, і всього лише за 14 місяців, а саме 3 жовтня 1905 року, відбулося урочисте відкриття театру під назвою *Чернівецький німецький міський театр*.[56] Його було збудовано за планами відомого віденського Архітектурного бюро Фельнер & Гельмер[57], яке якраз нещодавно розробило також і план театру в м. Ґраці та у кількох інших містах.[58] Своїм композиційним оформленням міський театр дуже посприяв створенню в місті «віденської атмосфери».[59] Перед входом до театру з 1907 року було поставлено пам'ятник Шиллеру, який 1922 року – як і Національні Доми (зрозуміло, окрім Румунського) – став жертвою румунізації[60], тобто був перенесений у невеличкий сад на подвір'ї Німецького Дому, де він пробув до Другої світової війни. А от в період війни його сліди загубились.

51 Хедвіґ Франчілло-Кауфманн (1881, Відень – 1948, Ріо-де-Жанейро) – співачка при Віденській опері, з 1912 року камерна співачка.

52 Спільне військове видання *Czernowitzer Allgemeine Zeitung/Tagblatt*, 26. Februar 1918, 3.

53 Lihaciu 2011, *Entwicklung*, 155.

54 Чіпріан Порумбеску (1853, Шипотеле, Буковина – 1883, Сучава) – румунський композитор та диригент.

55 Lihaciu 2011, *Entwicklung*, 154–155.

56 Bouvier 2008, *Postamt*, 111–117.

57 Rychlo 2006, *Czernowitz*, 24.

58 Bouvier 2008, *Postamt*, 116.

59 Csáky 2010, *Gedächtnis*, 311.

60 Rychlo 2010, *Haus*, 53–55.

Redaktion: Rathausstraße 10.
Administration: Temporis. 5.
Telephon-Nummer 161.
Abonnementsbedingungen:
Für Czernowitz
(mit Zustellung und Abholung)
monatl. K 1.60, vierteljährl. K 4.80,
halbjährl. K 9.60, ganzjährl. K 19.20.
(mit täglicher Postzusendung)
monatl. K 1.80, vierteljährl. K 5.40,
halbjährl. K 10.80, ganzjährl. K 21.60
für Deutschland:
vierteljährl. . . . . 7 Mark.
Für Rumänien und den Balkan:
vierteljährl. . . . . 9 Francs.
Telegramm-Adresse: Allgemeine Czernowitz.

Czernowitzer
Allgemeine Zeitung

Ankündigungen:
Es folgt im amtlichen Informatorium ist 5 bis einmal gedruckter Beilagen bei einmaliger, 9 bei mehrmaliger Einschaltung, für Menge 40 h die Beilagen. Inserate nehmen alle in- und ausländischen Inseratenbureaux sowie die Administration entgegen. — Einzelexemplare sind in allen Zeitungsverkaufsläden, Trafiken, bei k. k. Tabakverschleißern, Buchhandlungen, Buchhandlungen in den Administrationen (Temporisgasse 8) erhältlich. In Wien im Zeitungsbureau Gottlieb, Wollzeile 15.
Einzelexemplare
8 Heller für Czernowitz.

Nr. 527. Czernowitz, Mittwoch, den 4. Oktober 1905.

Das neue Stadttheater.

Dort an der hallenerfüllenen Umfassungsmauer des alten katholischen Friedhofes erhebt sich der stolze Bau des neuen Czernowitzer Stadttheaters, dessen Pforten heute abends zum erstenmale geöffnet werden. Hundert eifrige Hände nimmen den Schutt und das Erdreich weg, das von dem schönen Musentempel noch aufgeschüttet ist, und wer auch in den nächsten Wochen des Allerlei des Bauens bemerkt, wird, sowie sich jahrelanges Stillstehen, der den Weg ebnet zur Stätte der Kunst. Auch die Toten, die vor fünfzig und sechzig Jahren im alten Friedhofe ihre letzte Ruhestätte gefunden haben, werden auf, und einer führt's dem anderen zu: Unsere Väter und Enkel haben das väterliche Erbe nicht verzehrt, in rüstiger Arbeit haben sie Neues errungen, und wenn sie uns auch bald heimtragen werden auf einen anderen Ort, das Städtchen Erde, in dem wir geruht, wird nicht entwachsen sein, es bleibt geheiligt durch die höheren Aufgaben der Kultur, die hier erfüllt werden, erfüllt werden müssen. Und was wir Toten wir vergessen dürfen: den Lebenden gehört die Erde.

Den Lebenden gehört die Erde, wenn sie ihre höchsten Güter zu erwerben und zu behüten wissen. Was war unser Czernowitz vor hundertundzwanzig Jahren? Dort unten, wo der Pruthfluß, Prut, zum Pruthtal abfällt, kommen die ersten dürftigen Hütchen zum Vorschein. Man nenne und die zweite Stadt Europas mit gemischtsprachiger Bevölkerung, die Rechtsfolgen aufzumessen hat! Tiefst und höchster k. k. Landeshauptmann der Bukowina Baron Pino zu Hohenlohe-Schillingsfürst durch die von

Zur Geschichte der Erbauung des neuen Stadttheaters in Czernowitz 1904/05.
Den zeitmäßigen Anstoß zur Erbauung des neuen Stadttheaters gab der zunehmende Einwohnerzahl in

98

Рис. 43. Стаття на честь відкриття театру на титульній сторінці газети CAZ за 4 жовтня 1905 року.[61]

Der Gemeinderat der Landeshauptstadt Czernowitz
beehrt sich Ihr Hochwohlgeboren Herrn
Michael Rosen Firma M. Zucker
zur feierlichen Schlußsteinlegung des neuerbauten
Stadttheaters, welche am 3. Oktober 1905 um 11 Uhr vormittags im
Theatergebäude stattfinden wird, höflichst einzuladen.
Czernowitz, im September 1905.
Zur gefl. Beachtung
Der Bürgermeister:
Regierungsrat Dr. Reiss.
Diese Einladung gilt als Eintrittskarte.

Рис. 44. Запрошення на закладання останнього каменю міського театру у Чернівцях.[62]

Відкриттю театру 3 жовтня 1905 року був присвячений цілий випуск газети CAZ. На титульній сторінці красувалися два фото нового театру, а також стаття, яка простягалася на всю наступну сторінку, оповідаючи про відкриття нового театру та прем'єру, а також про історію будівництва з 1904 по 1905 рік.[63] Особливо було відзначено постать

61 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 4. Oktober 1905.

62 Колекція К. Шарра.

63 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 4. Oktober 1905, 1.

крайового президента принца Конрада цу Гогенлое[64], який 1904 року розпорядився закрити стару будівлю театру, через велику пожежу в театрі у Чикаго того ж року. У такий спосіб він дав поштовх для будівництва нової будівлі театру. «Найважливіші заходи, фінансова та будівельно-технічна підготовка для створення нового грандіозного міського театру у Чернівцях»[65] уже і так були зроблені на той момент, що й пояснює швидке будівництво.

Аналіз програми театру

Опираючись на поставлені на початку цілі та завдання було досліджено концертні та театральні програми міських театрів у Чернівцях та Іннсбруку за двома періодичними виданнями – «*Czernowitzer Allgemeinen Zeitung»* та *«Innsbrucker Nachrichten»* відповідно, які доступні в електронному вигляді. Увагу було зосереджено як на відмінних, так і на подібних елементах програм. У додатку таблиці міститься перелік усіх знайдених назв вистав, які презентувалися у Чернівцях та Іннсбруку у 1905 та 1910 рр. Також зазначені дати показу цих вистав, імена їхніх авторів і композиторів, місце й рік прем'єри.[66] Для цього методом поперечного зрізу було взято два ігрові сезони (на основі відповідних жовтневих програм) – безпосередньо після відкриття театру та п'ять років по тому. Далі результати мали бути порівняні з іннсбруцькою театральною програмою на основі даних, взятих з *«Innsbrucker Nachrichten»*. В окремих випадках потрібно було брати програми за більший часовий проміжок, оскільки деякі п'єси іноді ставилися в іншому місті на декілька місяців пізніше.

Результати

Театральні програми в Іннсбруку та Чернівцях мало відрізнялися одне від одного, хоча, звичайно, були п'єси, які ставилися лише в одному із театрів. Незважаючи на те, що географічно Чернівці та Іннсбрук розташовувалися в протилежних частинах монархії, міська спільнота була дуже подібною і культурна програма, відповідно, не мала суттєвих відхилень від міського канонічного бачення культури.

У багатьох випадках не вдається точно встановити час проведення вистав за допомогою періодичних видань через те, що п'єси згадувалися здебільшого в ретроспективі найуспішніших вистав за останні два роки. Проте майже всі п'єси за 1910 рік, які мали точну дату проведення, показувалися спершу в Іннсбруку. Деякі ставилися навіть одночасно. Наприклад, 1905 року – *«Підступність і кохання»*, *«Дівчинка-фіалка»*, *«Циганський барон»*, чи візьмімо п'єсу *«Тайфун»* у жовтні 1910 року. Найбільшою популярністю в обох містах користувалася оперета, втім часто показували також і опери. В таблиці наведено 27 п'єс за 1905/06 театральний сезон, які представлялися

64 Конрада цу Гогенлое-Шіллінгсфюрст (1863, Відень – 1918, Каммерн-ім-Лізінгталь, Штаєрмарк) – Буковинський крайовий президент 1903-1904 рр., міністр-президент Цислейтанії у 1906 році.

65 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 4. Oktober 1905, 1.

66 Див. табл. у додатку

в обох містах. За 1910 рік – таких п'єс 16. Звичайно, цілком можна припустити, що цих п'єс було набагато більше.

Прикладом п'єс, які демонструвалися в обох містах, є *«Циганський барон»* та *«Летюча миша»* Йоганна Штрауса (сина)[67]. Вперше «*Циганський барон»* був поставлений у Відні в 1885 році. До програми театрів у Чернівцях та Іннсбруку п'єса потрапила в жовтні 1905 року. Що ж до *«Летючої миші»* то прем'єра відбулася ще 1874 року також у Відні. У Чернівцях п'єсу поставили так само у жовтні 1905 року, тобто одразу після відкриття театру, а в Іннсбруці лише в травні 1906 року.[68] *«Летюча миша»* була показана знову 1910 року в обох містах, традиційно у січні. *«Циганський барон»* так само показали в Іннсбруці у січні 1910 року.[69] Іншим прикладом оперети, яку можна було побачити на сценах обох міст, є *«Дівчинка-фіалка»* Йозефа Хельмесберґера (молодшого).[70] Вже через рік після прем'єри, у жовтні 1905 року, як у «*Czernowitzer Allgemeinen Zeitung»* так і в *«Innsbrucker Nachrichten»* повідомлялося, що оперету зіграють на сценах Чернівецького та Іннсбруцького театрів. У газеті CAZ за 6 жовтня 1905 року було виявлено навіть критику прем'єри напередодні. Постановка, очевидно, не до кінця переконала автора:

> «Музика Хельмесбергера варіюється в доволі скромних рамках. Кілька тактів військового вальсу, кілька енергійних ритмів маршу та пісня дівчинки-фіалки на початку під милий супровід оркестру – ось це і є музичне наповнення оперети […] Оперета тримається на ролі жонглера, яка дала можливість молодіжному коміку пану Швабу представити себе у виграшному світлі. Вже у пролозі він створив у домі 'атмосферу', яка зникала, як тільки він покидав сцену. Своїм легким гумором у стилі доброго старого віденця він швидко знайшов контакт з публікою, яка весь вечір відкликалася про нього найулесливішими словами […] Пані Рудольф добряче не вистачає всього того, що б мала мати актриса, яка виконує роль 'Флори'. Її голос має достатній діапазон, але, на жаль, співачка зіпсувала всякий ефект надмірною точністю й манерою виконання, притаманною більше для вар'єте (між іншим, не кажуть «залишатисє», «писатисє»). Ми з сумом констатуємо той факт, що пані Рудольф не володіє необхідним для співачки оперети шармом».[71]

Подібна критика час від часу з'являлася у газеті CAZ, та зазвичай, особливо коли йшлося про менш відомі п'єси, у рубриці «Театр, мистецтво і література» розміщувалися просто оголошення (Див. мал. 45).[72]

---

67 Йоганн Штраус (син) (1825, Відень – 1899, Відень) – австрійський композитор.

68 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 6. Oktober 1905, 5; *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 14. Oktober 1911, 5; *Innsbrucker Nachrichten*, 04. Oktober 1905, 6.

69 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 13. Jänner 1910, 5; IN *Innsbrucker Nachrichten* 13. Jänner 1910, 7.

70 Йозеф Хельмесберґер (молодший) (1855, Відень – 1907, Відень) – австрійський композитор, скрипаль, диригент Віденського філармонічного оркестру.

71 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 7. Oktober 1905, 5.

72 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 25. Oktober 1910, 4.

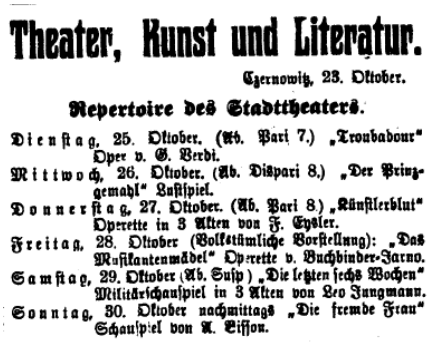

Theater, Kunst und Literatur.

Czernowitz, 23. Oktober.

Repertoire des Stadttheaters.

Dienstag, 25. Oktober. (Ab. Pari 7.) „Troubadour" Oper v. G. Verdi.
Mittwoch, 26. Oktober. (Ab. Dispari 8.) „Der Prinzgemahl" Lustspiel.
Donnerstag, 27. Oktober. (Ab. Pari 8.) „Künstlerblut" Operette in 3 Akten von F. Eysler.
Freitag, 28. Oktober (Volkstümliche Vorstellung): „Das Musikantenmädel" Operette v. Buchbinder-Jarno.
Samstag, 29. Oktober (Ab. Susp.) „Die letzten sechs Wochen" Militärschauspiel in 3 Akten von Leo Jungmann.
Sonntag, 30. Oktober nachmittags „Die fremde Frau" Schauspiel von A. Bisson.

Рис. 45. Приклад театральної програми в газеті CAZ.[73]

У них повідомлялося про п'єси, іноді також про акторів, які на той час виступали, а от щодо змістового наповнення п'єс, то інформувалося мало. Здебільшого зазначалися лише назва та дата і, залежно від рівня відомості, могло бути ще написано про композитора та лібретиста опери чи оперети. Критичні зауваги були натомість скоріше рідкістю.[74] На сьогоднішній день майже неможливо ідентифікувати авторів коротких заміток через те, що підписуючись, користувались скороченнями. Те ж саме стосується й газети IN. Втім у ній, на відміну від газети CAZ, майже завжди зазначався композитор чи автор. До того ж, рубрика «Театр, мистецтво і література» мала інше оформлення (див. мал. 46).[75]

Theater und Musik.

(Aus der Theaterkanzlei) wird uns geschrieben: Heute geht der Schwank: „Zwei glückliche Tage" von Schönthan u. Kadelburg in Szene mit den Damen Pape, Gerold, Hetmann, Ungar und den Herren Selhofer, Hübner, Morocutti, Hold, Rainer, Bünting in den Hauptrollen. (Abonnementsvorstellung, Serie braun).

Samstag wird die Oper „Heimchen am Herd" zum letztenmale aufgeführt. (Abonnementsvorstellung, Serie rot.)

Sonntag nachmittags halb 3 Uhr findet als volkstümliche Nachmittagsvorstellung bei ermäßigten Preisen eine Aufführung des Lustspiels „Komtesse Guckerl" von Schönthan und Koppel-Ellfeld statt.

Abends halb 8 Uhr gelangt die Operette „Die geschiedene Frau" von Leo Fall bereits zum 9. Male zur Aufführung. (Außer Abonnement, alle Begünstigungen und Ermäßigungen haben Gültigkeit.)

Für das Streitmann'sche Gastspiel gibt sich rege Kartennachfrage kund und es ist geboten, sich ehestens Billets zu versorgen. Kartenverkauf täglich an der Theaterkasse.

*

(Spielplan für die nächste Woche.) Montag: „Das nackte Weib". Dienstag: „Wintersport". Mittwoch: „Die Fledermaus" (Gastspiel Karl Streitmann vom Theater a. d. Wien). Donnerstag: „Der Zigeunerbaron" (Gastspiel Streitmann). Freitag: „Liebelei", „Unter vier Augen". Samstag: „Der Obersteiger". Sonntag nachmittags: „Die Schützenliesel"; abends „Lumpazivagabundus".

Рис. 46. Приклад театрального репертуару в газеті IN.[76]

73 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 25. Oktober 1910.

74 Dippelreiter 2006, *Auszeichnungen*, 259.

75 *Innsbrucker Nachrichten*, 14. Jänner 1910, 6.

76 *Innsbrucker Nachrichten*, 14. Jänner 1910.

Також і в газеті IN трапляється лише поодинока критика: наприклад, у випуску за 4 жовтня 1905 року щодо *«Циганського барона»*. Вона відносно добра, схвальні відгуки отримали перш за все актори, а серед них найбільше – пані Ельза Лонгауер:

> «Перший вихід на сцену співачки оперети пані Ельзи Лонгауер продемонстрував нам її різносторонні вміння. Одразу ж далі у головній пісні вона довела, що її манера виконання справді чудова, голос звучав приємно та дзвінко, а от на верхніх нотах щоправда трішки знижувався».[77]

Виникає також питання стосовно театральної трупи: чи була у Чернівцях, а також в Іннсбруці своя постійна театральна трупа, чи навпаки існували акторські групи, які переїжджали з місця на місце, пропонуючи свої вистави? Газетні статті, в яких зазначався акторський склад, дозволяють зробити припущення, що в обох містах була щонайменше одна фіксована театральна трупа.[78] На сценах театрів Чернівців та Іннсбруку часто виступали трупи з інших міст, а також митці з індивідуальними програмами. Ось, наприклад, в газеті IN за 13 січня 1910 року повідомлялося: «19 та 20 січня гастролюватиме Карл Штрайтманн[79], тенор театру Відня, з двома своїми видатними партіями з п'єс *«Летюча миша»* та *«Циганський барон»*»[80]; або ж в газеті CAZ за 10 грудня 1910 року – про гастролі Фанні Фляйшер з *«Летючою мишею»*.[81] Оглядова стаття, звичайно, не може містити точне підтвердження тому, чи була та чи інша вистава проведена в реальності. Позначка «---» в таблиці вказує таким чином на те, що п'єса чи відповідна вистава у Чернівцях або Іннсбруці в жодній із обох газет не була знайдена. Це звісно не впливає на ключове твердження про те, що в обох містах проводилося багато однакових вистав. При цьому слід не забувати, що у Чернівцях окрім німецькомовного міського театру були й інші театральні угрупування, які грали вистави різними мовами. Загалом цей швидкий огляд результатів підтверджує тезу М.Чакі про спільне культурне надбання Габсбурзької монархії.

Чернівецький міський театр сьогодні

Будівля театру існує й сьогодні і, не враховуючи оновлювальних робіт, вона мало зазнала змін. Програма театру, звичайно, абсолютно інша. В репертуарі переважно українські п'єси, жодна з назв не відома пересічному німецькомовному читачу. До того ж – як і в Австрії – такі сучасні альтернативи, як кіно, більше до вподоби молоді та багатьом дорослим, аніж класичний театр. Загалом театр значною мірою втратив передову роль центрального публічного місця свідомої та гордої інтелігенції; і, можливо, у Чернівцях це проявилося навіть більше, ніж в Іннсбруці, через життєві

77 *Innsbrucker Nachrichten*, 4. Oktober 1905, 6.

78 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 6. Oktober 1905, 5; *Innsbrucker Nachrichten*, 4. Oktober 1905, 6.

79 Карл Штрайтманн: 1853(Відень) – 1937 (Відень), австрійський співак та актор.

80 *Innsbrucker Nachrichten*, 13. Jänner 1910, 7.

81 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 11. Dezember 1910, 6.

обставини багатьох жителів загалом та через стрімкі зміни після 1991 року. Незважаючи на це, Чернівецький міський театр залишається символом колишньої культурної столиці і нагадує своєю збереженою пишністю про минулі часи.

Рис. 47. Історична листівка із зображенням Чернівецького міського театру (дата відсутня).[82]

Рис. 48. Історична листівка із зображенням Чернівецького міського театру (дата відсутня).[83]

Рис. 49. Чернівецький міський театр (2016 рік).

82 Колекція Д. Фрізінеггера.

83 Колекція Д. Фрізінеггера.

Рис. 50. Історична листівка із зображенням Чернівецького міського театру (дата відсутня), інтер'єр.[84]

Рис. 51. Чернівецький міський театр (2016 рік), інтер'єр.

Рис. 52. Чернівецький міський театр (2016 рік), інтер'єр.

84 Колекція Д. Фрізінеггера.

Рис. 53. Театральна програма Чернівецького міського театру за вересень 2016 року.

Висновки

Підсумовуючи, можна сказати, що Буковина пройшла своєрідний процес становлення буржуазії та модернізації. Будівництвом національних домів, заснуванням нового німецького міського театру та *Товариства для підтримки музичного мистецтва на Буковині* було прокламовано архітектурно-структурне становлення культурного життя, яке підтримувалося самими містянами. Особливо Чернівці, столиця Буковини, відзначалися своєю порівняно багатою культурною програмою та іншими численними заходами, які мало відрізнялися від тих, що проводилися у столиці Тіроля, але частково перевищували їх своєю кількістю. Багато п'єс показували в обох містах, серед них передусім такі відомі твори, як оперети Штрауса. Просторова віддаленість від Відня не заважала Чернівцям демонструвати своїм глядачам ті ж вистави, що й в Іннсбруці, Відні чи інших містах того часу. З цієї перспективи Чернівці не дарма називали

«Маленьким Віднем» чи «Віднем сходу». Звичайно, співіснування різних етносів на Буковині не завжди було таким бездоганним, як то часто навіюється нам різними публікаціями. Існували як національні, сепаратистські тенденції, так і конфлікти, які не могли бути відповідно повністю вирішеними чи припиненими завдяки створенню Національних Домів або за допомогою домовленостей. При цьому поняттям «національна культура» частково маніпулювали і часто розглядали його зовсім не як те, що могло б принести перевагу в культурній сфері.

Додатки[85]

Таблиця 2. *Порівняння Чернівецького та Іннсбруцького міських театрів,* ***1905 рік*** *(одразу після відкриття Чернівецького міського театру у жовтні 1905 року).*

П'єса	Автор/ Композитор	Місце + рік прем'єри	Чернівецький міський театр (CAZ)	Іннсбруцький міський театр (IN)
ОПЕРЕТИ:				
Брат Штраубінґер (Bruder Straubinger)	Едмунд Ейслер	Відень 1903	Квітень 1906	Січень 1905
Поцілунок (Busserl)			Грудень 1905	Жовтень 1905
Дівчина-фіалка (Das Veilchenmädel)	Йозеф Хельмесберґер (молодший)	1904	Жовтень 1905	Жовтень 1905
Старший штейґер	Карл Целлер	Відень 1894	Жовтень 1905	Березень 1906
Циганський барон	Йоганн Штраус (син)	Відень 1885	Жовтень 1905	Жовтень 1905
Летюча миша	Йоганн Штраус (син)	Відень 1874	Жовтень 1905	Травень 1906
Гейша	Сідні Джонс	Лондон 1896	Жовтень 1905	Вересень 1906
Весняне повітря (Frühlingsluft)	Йозеф Штраус	Відень 1903	Грудень 1905	Листопад 1906
Генеральний консул (Generalkonsul)	Генріх Рейнгардт (Heinrich Reinhardt)	Відень 1904	---	1904/1906
Божественний чоловік (Göttergatte)	Франц Легар	Відень 1904	---	Січень 1906
Невістка-мільйонерка (Millionenbraut)	Генріх Берте	Відень 1904	---	1904/ 1905
Орфей у пеклі	Жак Оффенбах	Париж 1858	Березень 1906	Січень 1905/ Березень 1906
Захисниця Єлизавета (Schützenliesl)	Едмунд Ейслер (Edmund Eysler)	1905	---	Березень/Вересень 1906
Дякую (Vergelts Gott)	Лео Ашер (Leo Ascher)	Відень 1905	---	Березень 1906
Пральниця (Wäschermädel)	Рудольф Райманн (Rudolf Raimann)	Відень 1905	Березень 1906	Вересень 1906
Відень уночі			---	Жовтень 1905
ВИСТАВИ:				
Сафо	Франц Ґрільпарцер	Відень 1818	Жовтень 1905	1904/1906
Андреас Гофер (Andrä Hofer)			---	1904/1906
Злодій			1904/1905	1904/1906

85 Пропуски вказують на відсутність інформації про автора/композитора чи місце/рік проведення вистави.

П’єса	Автор/ Композитор	Місце + рік прем’єри	Чернівецький міський театр (CAZ)	Іннсбруцький міський театр (IN)
Добродушний комісар (Der gemütliche Kommissär)			---	Жовтень 1905
Поглинач кілометрів (Der Kilometerfresser)			Жовтень 1905	1904/1906
Мельник та його дитина (Der Müller und sein Kind)	Ернст Раупах (Ernst Raupach)	1830	Жовтень 1905	---
Ріка (Der Strom)			1904/1905	1904/1906
Праматір	Франц Ґрільпарцер	1817	Жовтень 1905	---
Брати з Санкт-Бернгарду (Die Brüder von St. Bernhard)	Леопольд Крамер	1914	Грудень 1905	Жовтень 1905
Фея Каприз	Оскар Блюменталь		Жовтень 1905	---
Жінка з моря	Генрік Ібсен	Веймар/ Осло1889	---	1904/1906
Велика пристасть (Die große Leidenschaft)			1904/1905	Жовтень 1905
Родина Шрьодерів (Die Schröderischen)			---	1904/1906
Сімнадцятилітні (Die Siebzehnjährigen)			1904/1905	1904/1906
Вовча пастка (Die Wolfsfalle)			---	1904/1906
Дощова пригода (Ein nasses Abenteuer)			---	Жовтень 1905
Родина (Familie)			---	Березень 1906
Родина Шімек	Густав Кадельбурґ (Gustav Kadelburg)	1902	---	1904/1906
Родинний день (Familientag)			1904/1905	1904/1906
Троянда миру (Friedensrose)			---	1904/1906
Батьківщина			Жовтень 1905	---
Ірод і Маріанна	Фридрих Геббель	1848	---	1904/1906
Власник хижини (Hüttenbesitzer)			Жовтень 1905	Березень 1906
В чистилищі (Im Fegefeuer)			Жовтень 1905	---
Драбина Якова (Jakobsleiter)			---	1904/1906

П’єса	Автор/ Композитор	Місце + рік прем’єри	Чернівецький міський театр (CAZ)	Іннсбруцький міський театр (IN)
Юдита й Олоферн (Judith und Holofernes)	Йоганн Н. Нестрой	Відень 1849	1905	1904/1906
Підступність і кохання	Фрідріх Шіллер	Франкфурт-на-Майні 1784	Жовтень 1905	Жовтень 1905
Крихітка Дорріт	Чарлз Діккенс	опублікована 1855–57	Січень 1906	1904/1906
Королівські діти (Königskinder)			---	1904/1906
Бунтар-пілігрим (Kreuzwegstürmer)	Йозеф Медельски (Josef Medelsky)	Відень 1902	---	1904/1906
Макбет	Вільям Шекспір	Лондон 1611	---	1904/1906
Марія Терезія			Жовтень 1905	1904/1906
Натан Мудрий	Ґотгольд Ефраїм Лессінг (Gotthold Ephraim Lessing)	Берлін 1773	Жовтень 1905	1904/1906
Од ав няю нар кас лав а (O alte Burschenherrlichkeit)			---	1904/1906
Отелло	Вільям Шекспір	Лондон 1622	---	Березень 1906
Отець Якоб (Pater Jacob)			---	Березень 1906
Приват-доцент (Privatdozent)			Березень 1906	1904/1906
Панування Дона Жуана (Regiments-Don-Juan)	Еміль Норіні (Emil Norini), Емерік-фон-Ґатті (Emerich von Gatti)	1903	---	1904/1906
Роза Бернд	Гергарт Гауптман	Берлін 1903	1904/1905	1904/1906
Його принцеса (Sein Prinzeßchen)			---	1904/1906
Камінь серед каменів (Stein unter Steinen)	Герман Зудерман	Берлін 1905	---	Січень 1906
Фантазер (Traumulus)	Арно Хольц, Оскар Єршке (Oskar Jerschke)	Берлін 1904	Жовтень 1905	1904/1906
Табір Валленштейна	Фрідріх Шиллер	Веймар 1798	Березень 1906	---
Велюнд (Wieland der Schmied)			---	1904/1906
Вечірня зоря (Zapfenstreich)			---	1904/1906

Таблиця 3. *Порівняння Чернівецького та Іннсбруцького міських театрів,* ***1910 рік***

П'єса	Автор/ Композитор	Місце + рік прем'єри	Чернівецький міський театр (CAZ)	Іннсбруцький міський театр (IN)
ОПЕРИ:				
Аїда	Джузеппе Верді	Каїр 1871	---	Квітень-травень 1910
Кармен	Жорж Бізе	Париж 1875	Жовтень 1910	Квітень 1910
Цвіркун на запічку	Карл Гольдмарк	Берлін 1896	---	Січень 1910
Лоенгрін	Ріхард Вагнер	Веймар 1850	1911	Квітень 1910
Трубадур	Джузеппе Верді	Рим 1853	Жовтень 1910	Квітень 1910
Запечатано	Лео Блех	Гамбург 1908	---	Квітень 1910
ОПЕРЕТИ:				
Барон Тренк	Фелікс Албіні	1908	---	1910/11
Темна цятка			---	1910/11
Пілот	Ганс Бреннерт, Йон Леманн	1910	---	1910/11
Граф Люксембург	Франц Легар	Відень 1909	Грудень 1910	1910/11
Величне ім'я			---	1910/11
Скандал			---	1910/11
Летюча миша	Йоганн Штраус (син)	Відень 1874	Січень 1910	Січень 1910
Розлучена жінка	Лео Фалль	1908	Січень + Жовтень 1910	1910/11
Золота доба лицарства			Грудень 1910	1910/11
Циганський барон	Йоганн Штраус (син)	Wien 1885	Жовтень 1911	Січень 1910
Подвійне життя			---	1910/11
Осінні маневри	Імре Кальман	Відень 1909	Січень 1910	---
Лорд Пікколо	Генрі Берени	1910	---	1910/11
Дівчина-музика	Георг Ярно	Відень 1910	Жовтень 1910	1910/11
Орфей у пеклі	Жак Оффенбах	Париж 1858	Січень 1910	Січень 1910
Шукач побережжя			Жовтень 1910	1910/11
Тайфун			Жовтень 1910	Жовтень 1910

П’єса	Автор/ Композитор	Місце + рік прем’єри	Чернівецький міський театр (CAZ)	Іннсбруцький міський театр (IN)
Циганське кохання	Франц Легар	Відень 1910	Жовтень 1910	1910/11
ВИСТАВИ				
Мессінська наречена	Фрідріх Шиллер	Веймар 1803	---	1910/11
Тиран села	Германн Гоппе	1907	---	1910/11
Розбитий глек	Генріх фон Кляйст	Веймар 1808	---	1910/11
Чужа дружина	Федір Достоєський	1848	Жовтень 1910	---
Єврейка з Толедо	Франц Ґрільпарцер	Прага 1872	Жовтень 1910	---
Підписувачі (Die Kreuzelschreiber)	Людвіг Анценгрубер	Відень 1872	---	1910/11
Пікколоміні	Фрідріх Шиллер	Веймар 1799	---	Жовтень 1910
Стовпи суспільства	Генрік Ібсен	1877	---	1910/11
Егмонт	Йоганн Вольфганг фон Гете	Майнц 1789	---	1910/11
Банкрутство	Б'єрнстьєрне Б'єрнсон	1903	---	1910/11
Ворог народу	Генрік Ібсен	Осло 1883	---	Жовтень 1910
Фауст	Йоганн Вольфганг фон Гете	Брауншвейг 1829	---	1910/11
У фірмовому поїзді (Im Luxuszug)			Березень 1910	1910/11
Графиня Ґукерль	Франц фон Шьонтан, Франц Коппель-Ельфельд	Берлін 1902	Жовтень 1910	Січень 1910
Ромео і Джульєтта			Жовтень 1910	1910/11
Уріель Акоста	Карл Гуцков	1847	Січень 1910	1910/11
Табір Валленштейна	Фрідріх Шиллер	Веймар 1798	---	Жовтень 1910
Смерть Валленштейна	Фрідріх Шиллер	Веймар 1799	---	Жовтень 1910
Два щасливі дні	Франц фон Шьонтан, Густав Кадельбург	1893	---	Січень 1910

Розвиток конфесій на Буковині

Штефані Лутц, Марія Ваєрмайр

Наприкінці XVIII століття Буковина представляла собою не лише політичну прикордонну зону між габсбурзькою та царською імперіями, але й відмежовувала християнські церкви західного та східного обрядів. На теренах габсбурзької монархії переважали католицькі конфесії, лише у Сілезії в незначній кількості залишалися протестанти, в той час як потойбіч кордону, у царській імперії, більшість сповідувала православ'я.[1] Конфесійний ландшафт Буковини, яка була приєднана 1775 року до Габсбурзької імперії, був винятковим для монархії, оскільки населення здебільшого належало до церкви грецького східного обряду (православ'я).[2] Ця обставина не змінювалася за австрійського правління, яке активно сприяло міграції з західних провінцій на Буковину і цим самим досягло певною мірою етнічної та конфесійної диверсифікації. У часи правління Габсбурґів у Чернівцях, столиці Буковини, розвилося багатогранне конфесійне та релігійне суспільство, а також панувало пожвавлене культурне життя. Для нових переселенців наприкінці XVIII та на початку XIX століття перспектива вільного відправлення релігійних обрядів була вирішальною, коли йшлося про вибір Буковини як нової батьківщини; з одного боку, це гарантували турецькі листи свободи, виконувати які взяли на себе обов'язок Габсбурґи, а з іншого – патент толерантності Йозефа II.[3]

Німецькі, угорські та польські іммігранти принесли з собою римо-католицьку та протестантську віру на Буковину, а переселенці з Галичини та Трансільванії поширювали греко-католицтво. Додатково до заснування цих християнських конфесій відбувалося зміцнення та розвиток іудейської спільноти, передусім в Чернівцях.[4] Під час перепису населення у 1910 році Буковина виявилася надзвичайно різносторонньою коронованою землею у релігійному сенсі, більшість населення якої було православним (68%), але жило пліч-о-пліч з помітними релігійними громадами інших конфесій. У 1910 році вже 12 відсотків населення належало до римо-католицької і три до греко-католицької церкві. Громада протестантів складала три відсотки опитуваного населення, а іудейська громада зросла до тринадцяти відсотків (див. рис. 54).

1 Vulpius 2011, *Religion*, 81.

2 Skorejko 2007, *Kirche*, 104–105.

3 Wagner 1981, *Kirche*, 301.

4 Skorejko 2007, *Kirche*, 103.

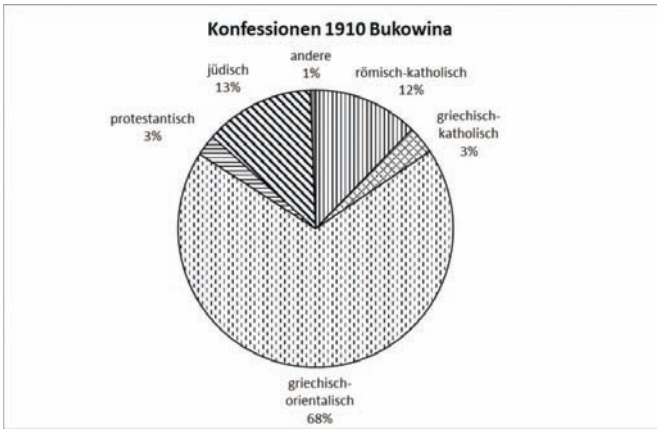

Рис. 54. Конфесії на Буковині у 1910 р.[5]

Поява національної ідеї у XIX столітті вплинула і на конфесійне життя Буковини. Дані перепису населення 1910 року демонструють чіткий взаємозв'язок між конфесіями та розмовно-побутовою мовою спілкування і, відповідно, між конфесіями та національностями, оскільки «рідна мова» була законною детермінантою етнічної приналежності під час перепису населення»[6]. Неможливо розглядати розвиток конфесій на Буковині у XIX столітті, не згадуючи про етнічну приналежність та етнічні конфлікти.

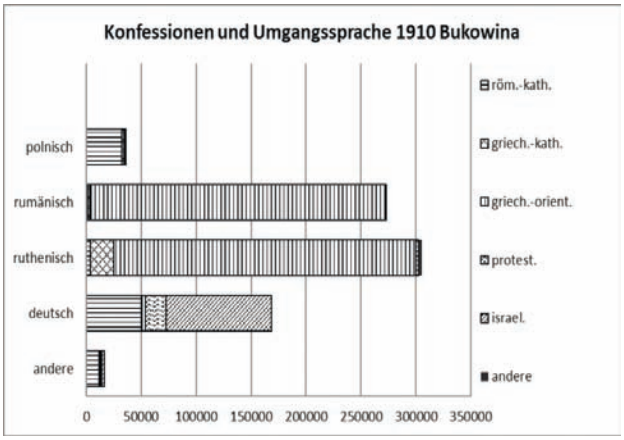

Рис. 55. Конфесії та розмовно-побутова мова на Буковині, 1910 р.[7]

Так, більшість носіїв угорської та польської мов під час опитування вказали, що вони сповідують римо-католицьку віру, тоді як носії румунської та української мов переважно були прихильниками православ'я. Лише німецькомовне населення

5 Österreichische Statistik 1914, *Ergebnisse*, 57.

6 Sha'ari 2000, *Gemeinde*, 112.

7 Österreichische Statistik 1914, *Ergebnisse*, 106–110.

продемонструвало більше розпорошення між римо-католицькою та протестантськими церквами, а також іудейством (пор. рис. 55)[8].

Разом із закінченням Першої світової війни, тобто початком румунського періоду та наступного за ним радянського, розпочалися великі процеси змін не лише щодо етнічного складу населення, а також щодо конфесійного життя на Буковині. У листопаді 1918 Буковину було приєднано до Королівства Румунії. Це призвело до неспокою серед населення, і була залучена румунська армія, щоби приборкати нерумунське населення. Вуличні вивіски трьома мовами з часів австрійського панування були зняті, і відтепер мовою офіційно-ділового спілкування стала румунська.[9] Румунізація, що тривала до 1940-го року, відбувалася з дискримінацією більшої частини буковинського населення та посиленням антисемітських настроїв у суспільстві. Коли у 1940 році радянські війська зайняли Північну Буковину, їх радо вітала частина українського та єврейського населення. Радянська система також продовжувала політику впокорення, хоча і з іншими симптомами. Коли у 1941 році румунські війська знову завоювали Північну Буковину, розпочалися масові депортації євреїв.[10] З 1944 по 1991 роки територія Північної Буковини була частиною Української Радянської Соціалістичної Республіки.[11] Ці численні політичні зміни впливали на конфесійне життя Буковини, це можна простежити за історією духовних храмів. Костел Пречистого Серця Ісуса, що належав ордену єзуїтів, – архітектурна пам'ятка, яка виникла в австрійський період, є одним з найвизначніших прикладів для унаочнення цих змін, оскільки минуле і досі вражає своєю присутністю на обличчі Чернівців.

Єзуїтська церква

Починаючи з 1845 року, католики підшуковували місце, щоб збудувати новий храм для громади, яка постійно зростала і до 1900 року сягала вже 18 000 членів. [12] І їм це вдалося, оскільки 24 жовтня 1894 року газета «*Bukowinaer Rundschau*» повідомила, що наступного дня римо-католицький єпископ буде освячувати Костел Пречистого Серця Ісуса[13]. З 1895 року в храмі регулярно відбувалися богослужіння польською та німецькою мовами[14]. В міжвоєнний період костел був осередком для єзуїтів усього королівства Румунії[15], проте це повністю змінилося після остаточного заволодіння краєм радянськими військами у 1944 році. 1945 року костел закрили та 1960-го перебудували під державний архів. Під час перебудови були повністю зруйновані вітражі, вівтар, орган та дзвони.

8 Österreichische Statistik 1914, *Ergebnisse*, 106–110.
9 Hausleitner 2006, *Geschichte*, 57–63.
10 Hausleitner 2002, *Diskriminierung*, 107–111.
11 Hausleitner 2006, *Geschichte*, 79.
12 Ігор Чеховський 2009, *Чернівці*, 114–117.
13 *Bukowinaer Rundschau*, 24.10.1894, 2.
14 WW19_Jesuitenkirche
15 Ігор Чеховський 2009, *Чернівці*, 114–117.

Рис. 56. Хресна дорога з костелу Пречистого Серця Ісуса, виставлена в краєзнавчому музеї Чернівців.

У 1996 році громада розпочала клопотання, щоб повернути храм та дім священика у своє володіння, у 2010 році їй це вдалося. Хоча костел зруйнований, громада докладає зусиль для його відбудови[16]. Чернівецький митець Олег Любківський обрав для свого проекту «Галерея під відкритим небом – виставка однієї картини» костел Пречистого Серця Ісуса і цим самим докладає зусиль для повернення історії церкви у сучасність. 23 вересня 2016 він урочисто відкрив там одну зі своїх картин:

> «Вперше я був тут ще дошкільнятком. Мене привела сюди бабуся. Я пригадую величезну люстру, довгі лавиці та розмальовану скульптуру, яка лежала в труні. Пізніше храм закрили та пограбували, чавунні труби органу розібрали на частини, а з костелу зробили державний архів Буковини». [17]

16 WW19_Jesuitenkirche.

17 WW20_ Олега Любківського.

Рис. 57. Зовнішній вигляд занепалого костелу Пречистого Серця Ісуса.

Рис. 58. Внутрішній вигляд костелу Пречистого Серця Ісуса.

Католицькі церкви

Церква єзуїтів є лише однією з римо-католицьких церков, збудованих за часів Габсбурґів у Чернівцях, оскільки після приєднання Буковини до габсбурзької імперії, де панівною релігією було католицтво, громада римо-католиків зросла до третьої за розміром конфесійної групи краю (пор. рис. 54). Проте ці зміни відбувалися не в повному обсязі, як в інших регіонах. Тут не було створено власного єпископства для вірян римо-католицького обряду – можливо, щоб уникнути потенційних конфліктів з православною церквою.[18] Замість цього 1786 року Буковину підпорядкували римо-католицькій єпархії у Львові.[19]

Ріст кількості католиків у перші роки був незначним, незважаючи на усі намагання Відня краще освоїти рідко заселені області.[20] Лише у 1811 році католицькій громаді Чернівців, як і іншим громадам Буковини, надали статус церковної парафії. У зв'язку з переселенням католицьких вірних невдовзі почали відчувати брак духівників, на що Відень та Львів, не без конфліктів, прореагували створенням нових парафій.[21]

На противагу громаді протестантської церкви, яка складалася головним чином з осіб, що належали до німецької культури, прихильники римо-католицької церкви були розпорошені по всій Буковині та були носіями польської, німецької та угорської мов (див. рис. 55).[22] Хоча громада римо-католицької церкви складалася з представників цих трьох етнічних груп, священики були переважно польського походження та здобули свою освіту здебільшого у Львові. Як і в інших конфесіях,

18 Lehner 1961, *Kirche*, 241.

19 Welisch 1986, *Bukovina-Germans*, 90-91.

20 Lehner 1961, Kirche, 243.

21 Lehner 1961, Kirche, 244–245.

22 Welisch 1986, Bukovina-Germans, 90-91.

духовна еліта сприяла розвитку відповідної національної ідентичності, у випадку з римо-католицькою церквою це була польська ідентичність.[23] Католицька церква зазнала значного збільшення польського впливу особливо з моменту відділення Буковини від Галичини та зведення до самостійного герцогства. У 1860-х роках лише у двох з десяти парафій Чернівецького деканату священики були німецькомовними, і це незважаючи на те, що число німецькомовних католиків було значно більшим за носіїв польської мови.[24] Римо-католицькі панотці підтримували полонізацію буковинських католиків. Для німецьких католиків національна ідентичність була, ймовірно, не такою важливою, як конфесійна. Католики, що переселялися переважно з польських теренів, та прихована полонізація сприймалася цією групою не так критично, як німецькими протестантами. Останні значно більше відчували домінування католицької церкви, яке спрямовувалося зі Львова до Буковини.[25]

Проти польського впливу протестували не католики, а церква грецького східного обряду.[26] В українцях греко-католицького віросповідання вбачали ще більшу загрозу, ніж у римо-католицьких поляках, хоча кількість їх була відносно невеликою. Греко-католицька церква, яку також називали «об'єднаною», незважаючи на досить мізерну кількість своїх прихильників (близько 3 відсотків у 1910 році, див. рис. 54) відігравала важливу роль у конфесійному поділі Буковини. Вірянами цієї церкви були переважно українці та невелика кількість румунів; тому румуни, що дбали про національну свідомість, вважали греко-католицьку церкву, представлену левовою частиною української еліти, потенційним супротивником румунізації краю.[27] Греко-католицька громада залишалася відносно невеликою. 1814 року було призначено першого священика в Чернівцях. У 1825 році розпочалося будівництво церкви Петра і Павла. Окрім того, 1826 року також у Сучаві було створено греко-католицьку парафію.[28] До освячення власної церкви греко-католики правили богослужіння у римо-католицькому храмі, що призвело до конфліктів у праві користування. Більше того, римо-католицька церква розглядала використання української мови під час богослужінь як зраду та разом із православною церквою, яка була розлютованою через місіонерську діяльність у своїх лавах, створила альянс проти греко-католицької церкви. Тим не менш, після 1880 року відносини між католицькими церквами нормалізувалися, тоді як конфлікт між греко-католицькою та православною церквами знову загострився. Однією з причин були вияви протесту та перехід цілих сільських громад до греко-католицької віри.[29] Етнічні питання також відігравали важливу роль у цьому конфлікті, оскільки

23 Welisch 1986, Bukovina-Germans, 92–93.
24 Lehner 1961, Kirche, 249.
25 Welisch 1986, Bukovina-Germans, 90–91.
26 Lehner 1961, Kirche, 250.
27 Skorejko 2007, *Kirche*, 107–110.
28 Lehner 1961, Kirche, 247.
29 Skorejko 2007, *Kirche*, 107–110.

русинська еліта греко-католицької церкви брала вирішальну участь у становленні русинської національної свідомості.[30]

Протестантська церква

Німецьку національну свідомість розвивала здебільшого громада протестантської церкви, яка у 1910 році становила три відсотки населення (пор. рис. 55) та складалася майже виключно з німців (пор. рис. 55).[31] Євангельські релігійні громади мешкали і за межами центру міста, оскільки володіли правом вільного поселення та жили здебільшого у закритих селищах, в яких німецькі протестантські традиції могли існувати без проникнення впливу інших конфесій чи етносів.[32] Причина цього полягала в тому, що Йозеф II під час заселення надавав великого значення конфесійному розподілу протестантів та католиків. Завдяки такому рішенню в сільській місцевості утворювалися поселення, гомогенні у конфесійному розумінні.[33] Протестантська громада Буковини була сеньйоратом всередині галицької дирекціїі А.В. та Н.В. і підпорядковувалася євангельській консисторії у Відні. З 1849 по 1853 роки в Чернівцях було освячено нову церкву, зведено будинок для пастора та відкрито нову школу. Протестантська еліта зрозуміла вплив школи на учнів і тому робила ставку на власні німецькі школи та німецькі класи загальних шкіл. Цим самим протестантська релігійна громада суттєво впливала на розвиток німецької культури на Буковині, для цього вона отримувала підтримку з Німеччини, оскільки багато проектів протестантської церкви фінансувалися пожертвуваннями товариства Ґустава Адольфа.[34] Протестантська громада існувала до першої окупації Чернівців Радянським Союзом та завершила існування разом з переселенням німців. У листопаді 1940 року Буковинський деканат припинив свою діяльність.[35]

Іудейська громада

Іудейська громада складала другу за чисельністю релігійну групу на Буковині (пор. рис. 54). Варто наголосити, що картина конфесійного життя у Чернівцях відрізнялася від Буковини. Для Чернівців на 1910 рік характерною була присутність більшості іудеїв (33%).[36] Переважна більшість іудеїв були вихідцями з Богеміїі та Німеччини і оселилися у Східній Європі, щоб уникнути регулярних переслідувань євреїв.[37] Приєднання до Габсбурзької імперії спочатку не принесло жодних змін

30 Vulpius 2007, *Feind*, 21.
31 Welisch 1986, *Bukovina-Germans*, 92-93.
32 Lebouton 1961, *Anteil*, 259.
33 Wagner 1981, *Kirche*, 308.
34 Lebouton 1961, *Anteil*, 258-261.
35 Lebouton 1961, *Anteil*, 264.
36 Sha‘ari 2000, *Gemeinde*, 103.
37 Häusler 1995, *Situation*, 15-16.

для іудеїв. З 1774 по 1848 був період, сповнений злиднів та страху перед вигнанням, проте чисельність єврейського населення зростала. Щоб запобігти міграції через злидні східних євреїв на захід імперії, було проведено заходи, які спонукали іудеїв займатися землеробством. На Галичині, до якої Буковина адміністративно належала до 1785 року, іудеїв прирівнювали до християн, що відбувалося лише умовно, оскільки залишалися податки для іудеїв.[38] Іудеї отримували права городян, їм дозволялося здійснювати міське активне та пасивне виборче право, могли купувати земельні ділянки і без переходу в християнство, тобто це все були права, якими не володіли навіть їх одновірці у Відні.[39] До 1910 року іудейська громада збільшилася до 28 613 осіб та становила 33% населення.[40] Вплив іудеїв на розвиток та культуру міста був у Габсбурзькій монархії досить своєрідним. Якщо іудейські сім'ї спочатку жили у збіднілих ґетто «нижнього міста», то з 1830 року заможніші сім'ї почали оселятися у центрі міста та у сучасних кварталах на півдні міста.[41] Час після 1849 року, який приніс для Буковини адміністративну незалежність, а для євреїв – рівноправ'я завдяки березневій конституції, призвів до економічного розквіту, який передусім завдячував євреям. Їх громада все більше зміцнювалася і створила філантропічні товариства та об'єднання для утримання домів молитви, закладів для годування бідних, сирітський притулок, будинок для людей похилого віку, а також госпіталь. Понад сотні таких товариств працювали абсолютно незалежно та без підтримки організацій взаємодопомоги, що подарувало Чернівецькій громаді назву «громада товариств». [42]

У час з 1857 по 1900 роки іудейське населення у столиці краю збільшилося вп'ятеро і досягло 21 587 осіб (при загальній кількості 67 622 у 1900 році)[43] передусім завдяки іммігрантам з Галичини, Бессарабії та Молдови, яких приваблювали економічний добробут, рівноправ'я та можливості для здобуття освіти.[44] Єврейське населення споживало та ідентифікувало себе з німецькою культурою так само активно, як воно продукувало німецькомовну культуру у формі літератури та журналістики.[45] Разом з політикою румунізації та спробою гомогенізації населення німецький та єврейський світи почали утискати. До того ж, на Буковині посилилися вже здавна наявні підсвідомі антисемітські настрої. Це призвело спочатку до збільшення дискримінації чи субтильного нерівноправного ставлення до цієї групи населення. Передусім після повторного завоювання краю румунсько-німецькими військами на початку літа 1941 року, яке супроводжувалося погромами євреїв, у Чернівцях було запроваджено гетто та систематичні депортації. Якщо у 1910

38 Häusler 1995, *Situation*, 24.

39 Karniel 1981, *Auswirkung*, 207-209.

40 Sha'ari 2000, *Gemeinde*, 103.

41 Sha'ari 2000, *Gemeinde*, 104.

42 Sha'ari 2000, *Gemeinde*, 113-114.

43 Hrenciuc 2012, *Czernowitz*, 366.

44 Sha'ari 2000, *Gemeinde*, 108-110.

45 Sha'ari 2000, *Gemeinde*, 112.

році чернівецьке населення у більшості своїй було єврейським (33%)[46], то перепис населення 1989 року показав, що єврейська громада зменшилася до 6,1%.[47] Але й ці дані варто відкоригувати, оскільки на той час численні іммігранти-євреї з усього Радянського Союзу мешкали тимчасово в Чернівцях, в очікуванні тут на свої виїзні документи за кордон.

Православна церква

Коли Габсбурґи зайняли Буковину, православна ідентичність населення була ще яскраво вираженою, але з часом через імміграцію на Буковині розпочалися зміни адміністративних структур, яких так прагнули Габсбурґи. Особливі зміни відбулися в панівній православній церкві: габсбурзька адміністрація втручалася у церковні справи і цим самим отримала значний вплив на організацію та контроль над церковним майном.[48] Тому діяльність православної церкви на Буковині у XIX столітті характеризувалася, з одного боку, бажанням незалежності та самоуправління, а з іншого – виснажливими конфліктами між парафіянами румунської та української національностей.

Чернівецький єпископ Євген Гакман[49] був визначною особистістю, яка ефективно впроваджувала зміни, хоча він ніс відповідальність за так звану «йозефинську» модель державної церкви, яка не ґрунтувалася на незалежності церкви від держави[50]. Гакман запровадив, з одного боку, більше самоврядування всередині церкви шляхом отримання у 1848 році контролю над православною шкільною інспекцією Буковини, який раніше був у руках католицького консисторію у Львові, та контролю (навіть якщо трохи обмеженого) над фінансовими засобами релігійного фонду.[51] У 1869 році регламент був узгоджений із єпископською консисторією, в якій єпископ отримав право вето щодо консисторських рішень[52], навіть якщо остаточне рішення було за цісарем у Відні[53]. З іншого боку, Гакман, як і інші представники релігійної еліти, докладав зусилля до здобуття незалежності від Галичини, і це здійснилося 1848 року, коли край набув статусу герцогства зі столицею в місті Чернівцях. Здобута незалежність призвела до поглиблення національної боротьби за владу між румунським та українським населенням. Бажання самостійної єпархії з резиденцією на Буковині стало національною румунською точкою конфлікту[54]. Створення власної єпархії для Буковини було, власне, непоєднуваним із вимогою націоналістично налаштованої румунської еліти щодо суто румунської метрополії

46 Sha‘ari 2000, *Gemeinde*, 103.
47 Hausleitner 2006, *Geschichte*, 78.
48 Scharr 2007, *Verwaltungsentwicklung*, 190.
49 vgl. dazu den Beitrag von Vera Kamaun und Michaela Seewald.
50 Németh 2012, *Zhishman*, 95.
51 Scharr 2011, *Religionsfonds*, 259.
52 Németh 2012, *Zhishman*, 89–90.
53 Scharr 2011, *Religionsfonds*, 258.
54 Scharr 2011, *Religionsfonds*, 260.

у габсбурзькій імперії; це прагнення не схвалював ні Відень, ні Гакман. Єпископ форсував не лише самостійність православної церкви, але й сильно протистояв її націоналізації, оскільки національні суперечки всередині церкви, починаючи з 1848 року, були все відчутнішими. Коли у 1873 році було створено незалежну метрополію для Буковини та Далмації, з пропозицією щодо суто румунської метрополії для усієї імперії вже було остаточно завершено, але це не стосувалося національних конфліктів між румунами та русинами всередині коронованої землі.[55]

Румунське населення вже раніше підозрювало, що держава занедбує православних вірян; це враження склалося за часів галицького управління, оскільки католицьке духовенство, що було під польським впливом, підтримувало греко-католицьку церкву та цим самим обділяло увагою православну громаду.[56] До цього ж, частка русинського населення суттєво збільшилася, тоді як відсоткове співвідношення румуномовного населення в той самий час значно зменшилося. Цю обставину патріотично налаштовані румуни сприймали як загрозу.[57] Румунська еліта сподівалася, що наступники Гакмана будуть рішуче сприяти румунському питанню в церкві, але цей успіх був умовним, оскільки національна свідомість русинів вже була повною мірою присутня у громадському житті, і вона активно протистояла політиці румунізації. Конфлікт досягнув кульмінації у 1888 році, коли багато українських сімей (близько 800 осіб) перейшли до греко-католицької віри на знак протесту проти богослужінь, що велися румунською мовою.[58] У межах церкви українці також боролися за рівноправ'я, оскільки вони були відносно слабко представлені на всіх щаблях управління[59]. Однією з установ, якими управляло румунське церковне керівництво, був православний фонд, який з часу свого заснування був найбільшим землевласником та володарем нерухомості в краї. Його фінансові засоби надзвичайно позитивно впливали на економічний та культурний розвиток Буковини[60]. Але водночас він постійно перебував у центрі національних конфліктів, оскільки румунська еліта охоче використовувала б засоби релігійного фонду, щоб відмежовуватися від українців[61]. Коли на зламі століть Віденський уряд запроваджував стипендії для українських студентів, які на відміну від студентів-румунів майже не отримували допомоги від Релігійного фонду, і, окрім того, Відень вимагав рівномірного етнічного розподілу місць в консисторії, конфлікт ще більше загострився[62]. Такий розвиток подій призвів до того, що на початку XX століття православна ідентичність румунів та українців відчутно нашарувалась.[63]

55 Németh 2012, *Zhishman*, 94.
56 Rein 2000, *Czernowitz*, 84.
57 Scharr 2011, *Religionsfonds*, 257-258.
58 Németh 2012, *Zhishman*, 98-99.
59 Scharr 2011, *Religionsfonds*, 262.
60 Németh 2012, *Zhishman*, 87.
61 Scharr 2011, *Religionsfonds*, 256.
62 Scharr 2011, *Religionsfonds*, 260-263.
63 Scharr 2011, *Religionsfonds*, 256.

Екскурсія містом

Мультиконфесійне минуле Чернівців особливо добре вивчати на прикладі церковних будівель. Важливе місце православної церкви стає тут очевидним. Ми відвідали дві розкішні православні церкви та спілкувалися зі священиками та їхніми помічниками. Спочатку – кафедральний собор Святого Духа, який був збудований 1844 року та освячений єпископом Гакманом. У 1961 році цю церкву закрили та переобладнали під музей мистецтва, який працював там до 1988-1989 років. У 1989 році церква знову була відкрита для богослужінь. З 2007 року церква зустрічає своїх вірян трохи дивним яскраво-рожевим кольором.

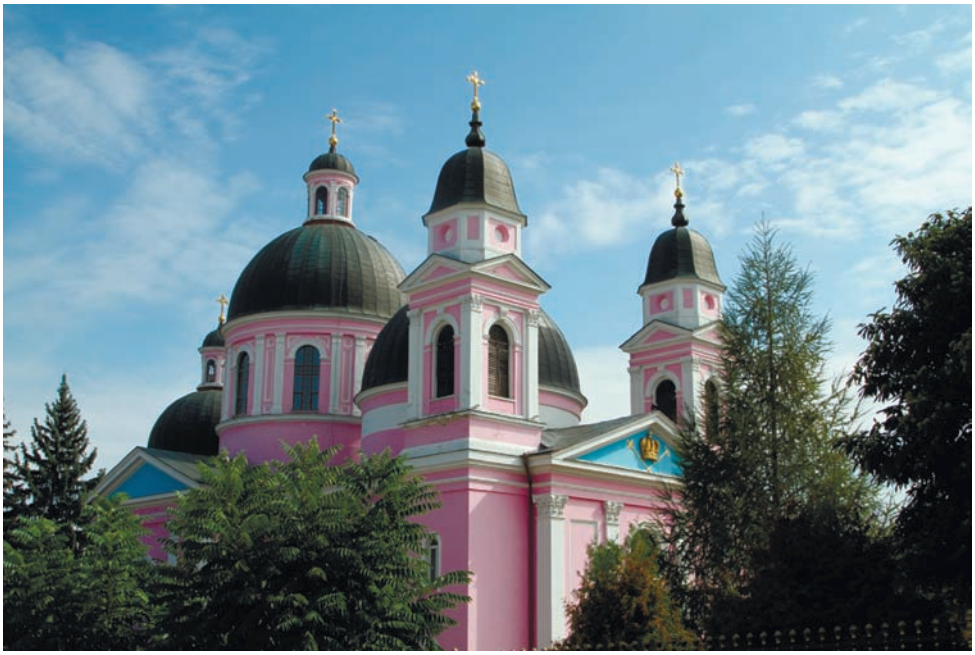

Рис. 59. Кафедральний собор Святого Духа, Московський патріархат.

Наступним ми відвідали собор святого Миколая Чудотворця, який через особливе оформлення веж та куполів по-дружньому називають «п'яною церквою». Особливістю цього храму є те, що його збудували лише в румунський період після 1918 року. Окрім того, в радянський період цей собор не було зачинено, як багато інших у Чернівцях. Наразі там щодня відбуваються богослужіння старослов'янською мовою з проповіддю українською. Церква більше не належить до румунського, а до українського патріархату.

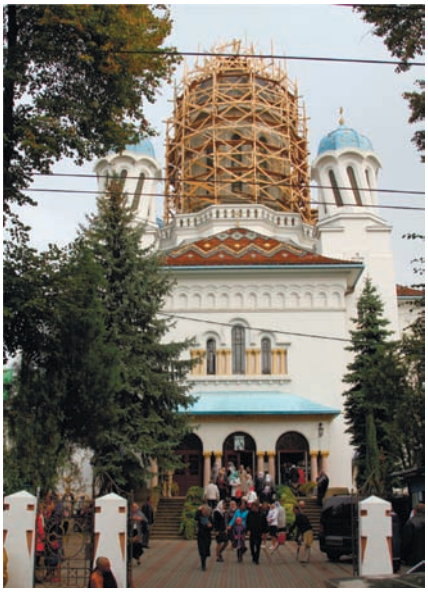

Рис. 60. Православний собор святого Миколая Чудотворця.

Рис. 61. Римо-католицька церква Воздвиження Всечесного Хреста.

Римо-католицьку церкву освятили у 1814 році як церкву Воздвиження Всечесного Хреста. Будівля церкви була доповнена у 1909-1910 рр. і досі зберегла свою форму. Під час нашого візиту парафіяни розхвалювали сильну згуртованість членів громади, завдяки чому навіть у радянський період церкву не змогли закрити. Наступний пункт, який тут варто відзначити, це те, що у 1990-ті роки церква була відкрита для усіх конфесій, і в ній було декілька вівтарів для різних віросповідань. Зараз щодня проходять богослужіння польською та українською мовами.

Греко-католицький собор Успіня Пресвятої Богородиці став наступною зупинкою нашої екскурсії. Він був збудований 1820 року, а вже з 1821 тут почали правити службу Божу. З часом церква стала замалою для громади, і тому у 1830 році розпочалася добудова в стилі українського бароко, тоді посередині церкви з'явився купол. У 1961 році церкву закрили та використовували як склад. На запитання, як змогла зберегтися громада в часи закриття церкви, дама поважного віку, яка продає свічки при вході до церкви, розповіла нам, що тоді богослужіння транслювалися по радіо, і в такий спосіб віряни могли брати участь у літургії. Лише 1990 року храм повернули громаді.

Вірменську католицьку церкву використовують з 1990 року як концертний зал філармонії, що і є власником будівлі. Тут відбуваються також літургії маленької громади, яка становить лише 50 осіб. З 1998 року громада отримала дозвіл Міністерства культури на проведення богослужінь. Але здебільшого будівля використовується як концертний зал. Органний майстер відчинив нам двері і дозволив оглянути церкву, за що ми йому вдячні. Цей храм був збудований між 1869 та 1875 роками на замовлення вірменської громади за підтримки єврейської громади, у стилі повністю подібному

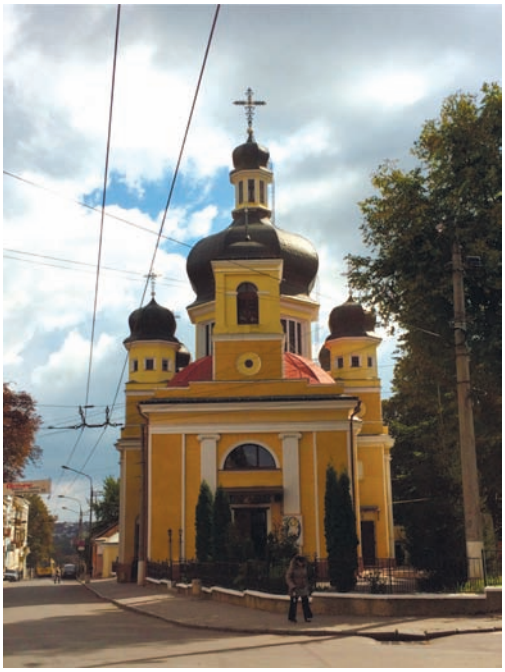

Рис. 62. Греко-католицький собор Успіня Пресвятої Богородиці.

Рис. 63. Вірменська католицька церква Святих апостолів Петра і Павла.

стилю резиденції митрополитів у Чернівцях. 1875 року, коли було засновано університет, церкву освятили на честь Святих апостолів Петра і Павла. У 1944 році після вступу в місто радянських військ діяльність цієї церкви було призупинено, а будівлю перетворили на склад.

Рис. 64. Колишня синагога в Чернівцях.

Будівля колишньої іудейської синагоги використовується наразі як кінотеатр, і лише маленька меморіальна дошка всередині нагадує про колишній храм. Синагога була збудована та розкішно оформлена у 1877 році, але після того як будівля перенесла пожежу під час війни, радянська влада привласнила її собі. Великий зруйнований купол був остаточно знесений у 1950-ті роки, а приміщення переобладнали на кінотеатр.

Ці будівлі унаочнюють минуле в сучасності та нагадують про мультиконфесійне минуле Буковини та численні зміни, які впродовж понад двох століть залишають по собі сліди як на архітектурних спорудах, так і в головах людей. Приєднання краю до імперії Габсбургів, які своєю політикою досягнули конфесійної та етнічної диверсифікації, стало початком часу добробуту, про що сьогодні свідчить загальний образ міста Чернівців. У часи австрійського панування конфесійна ідентичність мешканців Буковини відійшла на задній план та поступилася місцем для появи самосвідомості на підставі національної ідентичності. Внутрішньо-конфесійні конфлікти базувалися переважно на національному підґрунті. Незважаючи на конфронтації між національностями та конфесіями, представникам різних інтересів було необхідно аж до початку Першої світової війни знаходити компроміси, оскільки жодне з угрупувань не було в більшості, і це призводило до відносно мирного співіснування конфесій та національностей на Буковині. Через політику румунізації та тенденцій до гомогенізації після 1918 року, а також відкритої дискримінації не-румунського населення конфлікти значно загострилися. За радянської влади ця політика дискримінації продовжувалася та набула чітких атеїстичних рис, внаслідок чого багато церков було зачинено або використовувалися не за призначенням. Це можна відстежити і досі під час екскурсії Чернівцями або ж із розмов з місцевими мешканцями.

«Культура смерті»
Коротка історія традиції поховань та структури кладовищ у Чернівцях

Сабіна Ґутвенґер, Лінус Концетт

Поводження зі смертю як віддзеркалення суспільства.

Смерть перед воротами міста

Розташування кладовищ у Чернівцях на периферії міста, як і розташування кладовищ у Відні чи численних інших місць поховання на європейських теренах, не є випадковими. Навпаки, оскільки впродовж століть ставлення людей та суспільств до смерті та до життя змінювалося, відрізнялося також і розташування та значення місця, на якому померлі знаходили свій вічний спокій. Від периферії – в центр, а потім знову назад: таким є короткий опис місця поховання від часів римських провінцій, Середньовіччя та аж до XIX століття. За змінами локацій цвинтарів слідували зміни їх значень у суспільстві в певний часовий проміжок, як і традицій, пов'язаних з померлими. Якщо в античний період у Римі було заборонено здійснювати поховання в межах міст, то впродовж Середньовіччя в Європі це набуло статусу норми. Кладовища стали в буквальному та переносному розумінні центром тодішнього життя. Проте і тисячолітня традиція внутрішньоміських поховань переживала переломні моменти в період Ренесансу, Реформації та Просвітництва. Зростав обсяг знань про хвороби, інфекції та гігієну, це почало все більше розривати тісний зв'язок між живими та покійними. Цьому сприяли також архітектурний розвиток міст, які поступово витіснили «смерть» зі своїх центрів. Що зрештою залишилося, то це сплановані садово-архітектурні цвинтарі вдалині від середмістя. Однак ці обставини не стримували суспільство від того, щоб належно віддавати шану покійним.

«Гарний небіжчик» – смерть як видовище

Паралельно до історії кладовищ відбувався певний розвиток і в культурі поховань. Саме нова розсудливість епохи Просвітництва зробила вагомі поштовхи для вирішальних змін. Численні регламентування культури кладовищ та поховань шляхом їх муніципалізації продемонстрували, що втручання в традиції поховань зверху – принаймні у Відні – відбувалися не без опору з боку населення. Час зростання буржуазії та міського населення в XIX столітті став часом громадського профілювання та інсценування. Смерть стала центральною подією, яка потребувала особливої сцени, щоб належним чином підкреслити соціальний статус сім'ї. Похорон поважної особи був подією, яка приводила ціле місто у надзвичайний стан. Це ілюструють пишномовні повідомлення про смерть багаторічного бургомістра та Почесного бургомістра Чернівців барона Антона Кохановського, церемонія поховання якого не відставала від

віденського стереотипу «гарного небіжчика». Так на початку XX століття культура поховань у столиці найвіддаленішого східного коронного краю монархії була в зеніті свого суспільного вираження.

«Зміни з плином часу». Культура кладовищ у Чернівцях з XIX по XX століття

Традиція поховань Чернівців наразі відома перш за все завдяки розташованому на підвищенні на північному заході міста іудейському кладовищу, яке існує від 1866 року та збереглося в хорошому стані. На ньому поховані двоє з останніх народжених у Чернівцях євреїв, а саме пан Цвіллінґ та пані Цукерманн – головні герої однойменного документального фільму.[1] Однак не лише іудейська культура оформлення кладовищ у Чернівцях ознайомлює з історією та культурою колишнього найсхіднішого міста Габсбурзької імперії. Саме закладений того ж року по сусідству християнський цвинтар відтворює у різних кварталах послідовність змін політичної влади, відповідні суспільні структури та пов'язане з цим поводження з численними національностями та релігіями.[2]

«Периферійна мода». Австрійський період (1774–1918)

Коли відвідувачі заходять на територію цвинтаря, вони водночас вирушають у подорож минулим Чернівців, а саме у XIX століття. Християнське кладовище було освячене 1866 року та стало одним з 15 цвинтарів, закладених у Чернівцях упродовж австрійського періоду, 7 з яких функціонують і досі. Озеленення листяними та хвойними породами дерев посприяло тому, аби болотиста до того місцевість висохла, що взагалі уможливило побудову кладовища на цьому місці[3]. Відкриття християнського кладовища в Чернівцях, яке стало вкрай необхідним через брак місця на цвинтарях у межах міста та через санітарні аспекти, було повністю в дусі того часу. Починаючи з 1860-х років у Відні також велися дискусії про необхідність створення нового Центрального кладовища, оскільки закладені ще в часи Йозефа II цвинтарі вже не могли більше слугувати для поховань.[4]

Територія поховань в австрійський період, яка простягається одразу ж від входу на нове Чернівецьке кладовище, характеризується численними великими надмогильними пам'ятниками заможних городян, а також відомих особистостей тодішнього міського суспільства. Вони шикуються вздовж головної вісі – так, що їх і сьогодні неможливо не помітити.

---

1 Herr Zwilling und Frau Zuckermann, Vineta Film Produktion, Volker Koepp, Dokumentarfilm 1998.

2 Ці дані базуються на інформації від адміністратора християнського кладовища, пані Анжели, яку вона нам повідомила під час екскурсії кладовищем у м.Чернівцях.

3 Довідка від адміністрації кладовища.

4 Bauer 1988, *Friedhofsführer*, 88–89.

Рис. 65. Старовинні біля сучасних; польські, німецькі, українські. Типовий приклад безпосереднього сусідства надмогильних пам'ятників заможних чернівчан XIX століття, пізніших радянських могильних плит та сучасних українських, починаючи від 1991 року. Вони шикуються тісними рядами і здається, що підтримують один одного.

Простіші люди задовольнялися невимушеними могильними плитами в задніх рядах. В австрійські часи практикували досить скромні епітафії, які містили лише ім'я та дати життя німецькою мовою. В разі наявності особливих заслуг та службового рангу робили виняток. Окремі випадки нанесення портрету небіжчика на могилі, що впродовж наступних років все більше входило в моду, беруть початок також з цього часу. Розташування місця могили визначалося конфесійною приналежністю. Цікавим є факт, що здебільшого неможливо розрізнити конфесійну приналежність похованого за морфологією та оформленням могил. У деяких випадках православну могилу можна розпізнати за зображенням Марії замість звичного хреста.[5]

«Румунізація не обійшла і тему смерті». Румунський період (1918–1940)

Зміна влади на Буковині відобразилася також і на оформленні кладовища. Віддаляючись все більше від вхідних воріт, ми наближаємося до румунського кварталу цвинтаря, більша частина якого заросла дикими чагарниками. Територія та форма могил ледь чи відрізняються з 1918 року від попередніх, але прізвища та імена можна було писати лише румунською, німецькою та польською, оскільки все українське було під забороною. Численні прихильники небажаних тоді конфесій, як-от греко-католицької церкви, які докладали зусиль до розвитку української ідентичності, також піддавалися цій цілеспрямованій державній дискримінації. Їх могили лежать здебільшого

5 Довідка від адміністрації кладовища.

в австрійському секторі поміж поховань римо-католиків. Деякі римо-католицькі священики надавали переслідуваним греко-католиками притулок в своїх церквах та дозволяли проводити богослужіння українською мовою. Суміш румунської та української мов у побуті призвела до синтезу обох культур і в культурі поховання, тому важко чітко диференціювати могили за конфесіями та їх розташуванням на території цвинтаря.[6]

«Українська ідентичність залишається прихованою». Радянський період (1940–1991)

Під час обходу радянського кварталу впадає у вічі велика кількість мармурових надмогильних пам'ятників, прикрашених портретами, які нанесені піскоструйною технікою. Радянський період характеризувався зневагою до усіх загальноприйнятих ритуалів поховання померлих. Так, наприклад, іудеїв ховали на теренах християнського цвинтаря, другий чинний тоді в Чернівцях іудейський цвинтар зруйнували, на іудейські могили встановили пам'ятники з портретами, могили загиблим у Першій світовій війні замінили меморіалом (радянським) загиблим у Другій світовій війні. Покійних, що сповідували римо-католицьку чи греко-католицьку віру, ховали в австрійському кварталі, а жертв більшовиків, переважно українців, у братських могилах.[7]

«Хай живе національна ідентичність, незважаючи на смерть!» Український період (з 1991 року)

Після скрупульозного огляду українського кладовища, як його сьогодні називають, видається досить складним через 100 років отримати загальне враження від окремих частин кладовища, різноманітності форм надмогильних пам'ятників, прихованих ознак різних конфесій, ще наявних цвинтарних капличок та мовної строкатості. Неможливо чітко розпізнати поділ між періодами, що змінювали один одного у XX столітті, – ні за оформленням поховань, ні за розташуванням могил. До мертвих на кладовищі ставилися подібно до того, як це було із живими. За такої динамічної історії впродовж тривалого часу неминуче відбувається змішування елементів. Тому в окремих кварталах можна знайти багато могил, які за своїм оформленням та часовим періодом не вписуються в загальну навколишню картину, але з історичної точки виросли з неї.[8]

На українському цвинтарі наразі дуже рідко відбуваються нові поховання, тому для ознайомлення з сучасним оформленням кладовища та надмогильних пам'ятників варто відвідати новіше кладовище. Воно розташоване в передмісті Чернівців – селі Годилів – та з'єднано з центром автобусним маршрутом. Під'їзний шлях обрамляють численні квіткові магазини та майстерні каменярів, тут панує жвавий рух. Замість горщиків для вазонів перед входом на територію цвинтаря стоять старі автомобільні

6 Довідка від адміністрації кладовища.

7 Довідка від адміністрації кладовища.

8 Довідка від адміністрації кладовища.

шини, перефарбовані в українські державні кольори – блакитний і жовтий – та наповнені глиною. Перед тим як зайти через ворота, впадає у вічі велика табличка, яка повідомляє правила кладовища. Цвинтар, оточений багатьма українськими прапорами, на диво притягує до себе. Мені – відвідувачу з нейтральної країни, якою є Австрія, – було важко усвідомити, стоячи біля могил молодих солдат, що вони лише нещодавно втратили життя на сході України. На перший погляд здається, що на цьому цвинтарі є уніфіковане оформлення надмогильних пам'ятників. Основа могил складається з забетонованого прямокутника, на якому зазвичай стоїть камінь з мармуру чи граніту. Поруч знаходиться маленька лавиця, на якій родичі та відвідувачі могил відпочивають, а в річницю смерті збираються та поминають померлого. У більшості випадків фронтальний бік каменю прикрашає вималюваний піскоструйною технікою портрет покійного. На мій превеликий подив, з окремих надмогильних пам'ятників усміхаються обличчя ще живих, оскільки прийнято ще за життя дбати про місце поховання та оздоблення могили. Також на іудейських надмогильних плитах наразі ввійшло в моду портретне зображення небіжчиків. Зворотній бік прикрашають індивідуальні мотиви, як наприклад вітрильник, футбольне поле чи музичний інструмент. Смерть демонструє індивідуальність. Перепоховання тут не практикують. Деякі відвідувачі заїжджають прямо на територію кладовища на автомобілі, зграї псів шукають укриття між могилами. Це все складає враження більшої активності на цвинтарі порівняно з Австрією.

«Все життя зводиться до смерті»

Муніципалізація культури цвинтарів та поховань в епоху Просвітництва

Культуру поховань упродовж багатьох століть насамперед визначали церква та релігія. Ріст населення у XVIII та XIX століттях поставив багато європейських міст перед необхідністю вживання необхідних заходів. Освічені володарі відреагували тим, що ввели радикальні врегулювання або навіть заборони поховань на переповнених кладовищах у центрі міст. Водночас влада в багатьох містах Європи звеліла будувати цвинтарі за межами міст.[9] Також на території Габсбурзької монархії в більших містах власні адміністративні структури дбали про «добробут усього», внаслідок чого кладовища стали «санітарними комунальними установами»[10]. Цісар Йозеф II був одним із перших європейських володарів, які на початку 1780-х років приєднали внутрішньоміські кладовища до парафій і наказували будувати комунальні цвинтарі за міськими мурами.[11]

Муніципалізація культури кладовищ та поховань стала вирішальною для них та їх характерного розвитку в Габсбурзькій імперії XIX та початку XX століття. З плином часу

9 Ackerl/Schödl 2008, *Massengrab*, 13.

10 Boehlke 1987, *Kirchhof*, 173.

11 Knispel 1997, *Bestattungsmuseum*, 8; Ackerl/Schödl 2008, *Massengrab*, 18–19, Bauer 1988, *Friedhofsführer*, 66.

смерть втратила свої «жахливі риси» [12] в суспільстві і у масу населення, що все зростала, проникали основні принципи Просвітництва – «критика та здоровий глузд»[13]. Проте в центрі імперії Габсбурґів час від час відбувався опір таким комунальним врегулюванням культури кладовищ та поховань, через що часто їх вдавалося втілити в життя лише частково або тимчасово.[14] Культурі поховань та кладовищ у Відні впродовж тривалого часу надавали відбитку реформи цісаря Йозефа II. Деякі з цих регламентів, як, скажімо, дерев'яна труна багаторазового використання з відкидним днищем, настільки грубо змінювали спосіб поховання покійних, що багато сучасників цісаря-реформатора були збентежені та через декілька місяців змушені були їх скасувати.[15]

Також щодо новостворених кладовищ сучасники[16] Йозефа II були налаштовані дуже критично. Цвинтарі, що були передусім раціонально сплановані, більшістю населення сприймалися як «комунальні заклади з утилізації відходів» [17] і довго зберігали поганий імідж серед населення. Лише через півстоліття після свого створення деякі з них завдяки красі пам'ятників навіть почали вважатися визначними місцями у популярному тоді путівнику *Baedeker,* як це сталося, наприклад, у Відні. [18] Перше видання *Baedeker* було опубліковане у 1873 р., за рік до закладення Віденського Центрального кладовища[19]. Його відкрили для громадськості 1874 року водночас із закриттям старіших муніципальних кладовищ, що існували з часів Йозефа II. Площа кладовища становила 200 000 квадратних метрів, і це зробило його на той час найбільшим у Європі; цей приклад поширювався за межі країни. Однак початок діяльності нового кладовища був пов'язаний із численними труднощами. Закладення могил для визначних віденських особистостей було лише одним із важливих заходів, які повинні були приваблювати місцеве населення. Проте велика частина місцевого населення сприймала новий цвинтар як «жалюгідний на вигляд» [20] і на визнання широкої публіки довелося чекати довго.

Муніципалізація кладовищ та регламентування культури поховань продемонстрували, що втручання вищої влади у традиції оформлення кладовищ та поховань – принаймні у Відні – супроводжувалися значним супротивом. Цей факт був вирішальним для того, щоби після смерті Йозефа II багато звичних традицій віддавати шану небіжчикам поступово повернулися.[21] Починаючи з другої половини XIX століття,

12 Lessing 1841, *Alten*, 316.

13 Boehlke 1987, *Kirchhof*, 172.

14 Knispel 1997, *Bestattungsmuseum*, 8.

15 Тут маємо на увазі регламентування Надвірного декрету від 13 вересня 1784 року, які більш детально викладено в Ackerl/Schödl 2008, *Massengrab*, 18–19; Bauer 1988, *Friedhofsführer*, 66-67.

16 Одним із них був письменник-просвітник та віденський бібліотекар Йоганн Пеццль (1756, Маллєрсдорф, Баварія – 1823, Відень), який критично висловлювався з приводу доцільності нових місць для поховань, див. *Beschreibung* der Haupt- und Residenzstadt Wien, 320-321.

17 Bauer 1988, *Friedhofsführer*, 67.

18 Hellbach 1873, *Baedeker*, 67-70.

19 Bauer 1988, *Friedhofsführer*, 88.

20 Bauer 1988, *Friedhofsführer*, 92.

21 Ackerl/Schödl 2008, *Massengrab*, 19

клас буржуазії, що постійно зростав, міг дозволити собі жалобну процесію, яка не поступалася похоронам представників Віденського дворянства. Для пишного інсценування смерті не скупилися, що з часом призвело до утворення ринку похоронних послуг, участь в якому отримували у жорстокій боротьбі, близько 1900 року цей ринок досягнув свого піку[22]. Вживане кліше виявляє ставлення віденців до смерті, яке сформульоване в понятті «гарний небіжчик»[23]; цієї теми ми ще детально торкнемося в наступних розділах. Але спочатку варто проілюструвати історію розкішного похорону, без якого культура «гарного небіжчика» була б немислимою.

Смерть як демонстрація «влади та величі померлого»

Розкішні похорони народилися в часи бароко, коли смерть була рівноправною до життя і разом ставали театральною демонстрацією життя померлого[24]. Помпезні жалобні процесії панівних Габсбургів у XVII та XVIII століттях ставали символом влади, впливу та постійності володарювання. Однак у часи Просвітництва надвірне суспільство спростило ці показові похорони. Проте заможні віденські громадяни імітували багаті та коштовні похоронні урочистості аж до XIX століття і таким чином ця традиція часів бароко ще довго жила[25].

Похоронні бюро вхопилися за свій шанс та спеціалізувалися все більше на відмінній презентації небіжчика. Вони – залежно від прошарку та класу – дбали про оформлення інсценування відходу в інший світ, починаючи від збереження у жалобних церемоніальних приміщеннях, жалобної процесії (на конях чи без коней) і аж до опущення в землю.[26] Похорон навіть після муніципалізації кладовищ у 1907 році міг означати для простої віденської сім'ї фінансову катастрофу.

«Гарний небіжчик» – культура поховання та «гарна смерть»

Поняття «гарний небіжчик» належало в кінці XIX століття до звичної картини міст Габсбурзької імперії та могло бути темою світської розмови, якщо покійний був високопосадовцем чи поважною особою. Так було після відходу в інший світ барона Кохановського у вересні 1906 року, що очевидно з повідомлень в обраних для дослідження

22 Аналіз Віденських адресних книг виявив, що число записів про «Підприємство, що надає похоронні послуги» та статей про «Похорони» близько 1900 року швидко зросло. Деякі оголошення переліку рубрик демонструють неймовірну кількість пропозицій. Adolph Lehmann's allgemeiner Wohnungs-Anzeiger, Wien 1880–1910.

23 Австрійська журналістка та письменниця Хільде Шмольцер (нар. 1937 р. у Відні) опублікувала монографію на цю тему. Під назвою «Гарний покійник: віденець та його смерть» вона детально описує багато дивацтв віденської культури поховання померлих. При цьому вона посилається переважно на інвентар Віденського музею поховань, який демонструє численні зображення, документи та об'єкти, починаючи від появи перших комерційних похоронних бюро та до розвитку культури та традиції поховань. Knispel 1997, *Bestattungsmuseum*, 10.

24 Schmölzer 1980, *Leich*, 34-36.

25 Schmölzer 1980, *Leich*, 37-39.

26 Schmölzer 1980, *Leich*, 75-88.

щоденних газетах міста Чернівці[27]. Новини про смерть Почесного бургомістра з'являлися переважно у формі дуже довгих статей, які були розтягнуті від титульної сторінки і аж до наступної включно. Поряд із щедро прикрашеними описами біографії покійного та його визначної ролі як «найяскравішої та найпопулярнішої особи»[28] міста, також велике оголошення про поховання: «Похорон Почесного бургомістра барона Кохановського фон Ставчана, що відбудеться завтра о третій годині пополудні, буде найбільш імпозантним з усіх, що колись бачили в Чернівцях»[29]. За цим слідувала інша важлива інформація для участі в цій події – починаючи від жалобної процесії, відспівування небіжчика в римо-католицькій церкві аж до поховання у сімейному склепі на католицькому цвинтарі. Окрім того, вказувалося, що в період жалобної ходи транспортний рух у місті буде повністю призупинено, а крамниці та ресторани зачинено.

Наступного дня повідомлення захлиналися в описах чорних драпірованих балконів, розвівання жалобних фан, катафалку, машин з квітами та багато іншого. Описи були настільки точними, що читачі майже відчували себе присутніми на цій події. Окремі прощальні промови, як у цьому випадку чинного бургомістра, наступника небіжчика, були дослівно передруковані у всіх без винятку газетах. Це саме стосувалося і рішення ради громади[30], прийнятого на вшанування її покійного члена: присвоєння звання Почесного бургомістра, перейменування вулиці та створення фонду імені Кохановського для допомоги бідним. У такий спосіб застосували всі засоби, щоби віддати померлому останні почесті в Чернівцях.

«Бачити та щоб бачили Вас – чи прочитали про Вас» – інсценізація співчуття на початку XX століття

Можна припустити, що це надзвичайно пишно інсценізоване видовище навколо відходу у кращий світ одного містянина, який здобув визнання, розвиваючи місто, виганяло глядачів на прощання з тілом у жалобному будинку та в день похорону на вулицю не лише через бажання побачити сенсацію. Йшлося передусім про те, аби бути побаченим та визнаним як учасник міського суспільства. Хто не міг особисто висловити свої співчуття, звертався до сім'ї письмово, або – якщо це були службовці – до установи, в якій він за свого життя працював; у нашому випадку – з бароном Кохановським.

Якщо заглянути в газету *Czernowitzer Allgemeine Zeitung* у дні, наближені до смерті Почесного бургомістра, на початку XX століття якраз було обов'язковим після відходу поважної людини особисто робити візит або висловлювати своє співчуття у письмовій формі. Повідомлення про осіб, що брали участь у похоронах, а також письмові співчуття, дуже сумлінно публікувалися день за днем у різних Чернівецьких

27 Для аналізу використали видання газет *Czernowitzer Allgemeine Zeitung, Bukowinaer Post* та *Bukowinaer Rundschau,* які вийшли в період з 11 по 15 вересня 1906 року.

28 *Bukowinaer Post*, 13. September 1906, 3.

29 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 12. September 1906, 2.

30 *Bukowinaer Rundschau*, 11. September 1906, 2.

газетах[31]. Щодо поіменного згадування поважних учасників жалобної процесії, то газета наголошувала, що вона не претендує на повноту викладеної інформації, оскільки «репортеру було б складно надати сьогодні точний перелік усіх присутніх важливих осіб. Настільки великою була кількість учасників похорону» [32]. В цьому пункті газета намагалася уникнути можливих помилок. Списки численних листів співчуття та жалю від важливих і знаних осіб подавалися особливо докладно. Приміром, газета *Czernowitzer Allgemeine Zeitung* не лише детально назвала усі імена, написані на стрічках вінків, але й опублікувала численні висловлення співчуття, які «надійшли бургомістру та сім'ї зблизька й здалеку телеграфом та листами […]»[33]. В епоху розвитку буржуазії стало важливим, щоби прізвище було «на виду», в такий спосіб городяни презентували себе як частину прошарку суспільства. Такі чинники, як регулярність та постійність відігравали при цьому важливе значення. Через це смерть важливої суспільної особистості несла не лише зобов'язання. Парадоксально, але передусім власна смерть пропонувала буквально єдину нагоду забезпечити собі постійне місце на сцені буржуазного суспільства міста.

У сучасній Австрії впродовж останніх трьох десятиліть існує тенденція до індивідуальних поховань. Альтернативні форми поховань, такі як діамантове, розпорошування попелу, поховання на природі, в космосі, в морі отримують все більшу підтримку серед населення. Всупереч нововведенням все ще 95% померлих знаходять упокій у традиційний спосіб на звичайному кладовищі. Лише на місце релігійних ритуалів приходять індивідуальні церемонії прощання та практикується спільне згадування небіжчика.[34] Цим самим культура цвинтарів та поховань у нашому культурному колі розвивається паралельно до змін у нашому суспільстві, яке хоча все більше стає індивідуальним, але все одно тяжіє до традицій. Отже, видається, що дискурс цвинтарів не втратив своєї значимості як віддзеркалення суспільства.

Як в житті, так і в смерті; як в центрі, так і на периферії – підсумок

Велике християнське кладовище в Чернівцях може з багатьох точок зору розглядатися як буковинська пара до Центрального кладовища у Відні. Хоча обидва ареали від моменту їх виникнення відрізнялися за своїми розмірами, причини їх створення були однаковими. Зовнішній вигляд дозволяє робити висновки не лише щодо міської структури в період появи цвинтаря та часовий проміжок його використання. Відбитку йому надавали також паніва політична влада та супутні культурні зміни. Так, християнське

31 Також у виданні газети *Bukowinaer Rundschau* від 14 вересня 1906 року майже вся стаття складається лише з повідомлень про висловлення співчуття. Спочатку в газеті написано: «До повідомлення про надзвичайно імпозантний та вражаючий похорон ми хотіли б додати наступне». *Bukowinaer Rundschau* vom 14. September 1906, 3.

32 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 13. September 1906, 4.

33 *Czernowitzer Allgemeine Zeitung*, 14. September 1906, 3.

34 Happe 2014, *Dynamik*, 1222–1228.

кладовище в Чернівцях у австрійський період оптично справляло враження «австрійського», тобто у багатьох зв'язках (вид оформлення надмогильних пам'ятників, кладовище як парк) його можна порівняти з цвинтарями в містах інших коронних країв. Оскільки політична влада багаторазово змінювалася між розпадом імперії Габсбургів після Першої світової війни та політичною стабілізацією після розпаду СРСР у 1991 році, колишній порядок на кладовищі поступово зникав, внаслідок чого колись строго сегментовані сектори цвинтаря існують лише на папері. Так просторові та часові чинники на справжньому ареалі цвинтаря все більше змішувалися. Проте сліди кожного історичного періоду досі очевидні – де більше, де менше – і дають можливість вишколеному знавцю здійснити подорож часом в історичне минуле Чернівців.

Спостерігаючи цвинтар як простір, в якому виявляються панівні умови певного часового проміжку, і вбачаючи в ньому культурний ландшафт, виявилося необхідним познайомитися ближче з культурою кладовищ та поховань XIX століття. Таким чином, вплив зусиль цісаря-просвітителя щодо централізації поширився і на цю сферу. Передусім радикальні врегулювання Йозефа II визначили ознаки культури цвинтарів та поховань аж до XIX століття у всій монархії. З огляду на це, нами було виявлено значні паралелі між Віднем – великим взірцем у центрі Габсбурзької імперії – та Чернівцями – маленькою столицею землі на її східній периферії. Аналіз повідомлень у пресі щодо смерті Антона Кохановського зміг проілюструвати, що мода «гарного небіжчика», яка до недавнього часу вважалася віденського особливістю, реалізувалася на початку XX століття також і у буржуазних прошарках Чернівців.

Буковинські посли Райхстаґу та Райхсрату у 1848–1918 рр.

Вєра Камаун, Міхаела Зеєвальд

Буковинські посли Райхстаґу та Райхсрату

Найвищим парламентським органом у Габсбурзькій імперії у період із 1848 до 1918 рр. був Райхстаґ (Державні Збори), а пізніше – Райхсрат (Державна Рада). Обидві корпорації було затверджено на основі волевиявлення народу завдяки перевазі над придворними парламентськими органами; їхнім завданням було спроектувати нову конституцію. Райхстаґ проіснував усього декілька місяців (з квітня 1848 р. до березня 1849 р.). Його влада обмежувалася суто західною половиною монархії. Мало пройти більше десяти років, перш ніж було здійснено нову спробу затвердити парламентаризм у Габсбурзькій монархії. Новозаснований 1861 року Райхсрат складався з двох палат – Палати Панів та Палати Послів. Він проіснував до розпаду Австро-Угорщини.

Франц Адльґассер своєю працею «Члени австрійських центральних парламентів за 1848–1918 рр.» (нім. «Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918»)[1] представив об'ємну енциклопедію, що охоплює всіх членів Райхстаґу і Райхсрату. Було проведено аналіз цієї роботи, де наводяться всі члени Буковинського Ландтаґу (*прим.:* крайового парламенту), котрі також були представлені у Райхстазі чи Райхсраті. Відповідний список[2] можна знайти у додатку до статті. Його поділено за періодами діяльності законодавчого органу Палати Послів. При цьому реєструвалися роки життя послів, а також важливі функції та етапи в їхньому професійному становленні.

Стаття висвітлює склад буковинських членів Райхсрату та з'ясовує, які соціальні групи там були представлені. При проведенні дослідження особливо цікавим було встановити їхню освіту, професії, а також віросповідання. Щоб розпізнати можливі зміни складу, порівнюються члени першого періоду діяльності відповідного законодавчого органу, починаючи з 1861 року, зі складом 1911 року.

У першій частині роботи пропонується загальний огляд щодо розвитку парламентського представництва у Габсбурзькій імперії. Надалі увага зосереджується на складі Буковинського Ландтаґу, а також на його представниках у Палаті Послів Райхсрату. У другій частині на прикладах представлено чотири парламентарі.

---

1 Adlgasser 2014, *Mitglieder*, 2 Teilbde.

2 У цьому дослідженні автори опираються на попередні роботи Беттіни Ґрубер і Беттіни Гауайс, які вже проводились у ході проекту PREPUS.

Райхсрат і Ландтаґ

Парламентські органи Габсбурзької імперії у 1848–1918 рр.

Як і у більшій частині Європи, у Габсбурзької імперії також дійшло до повстання у 1848 році. Вимога більшої свободи та права участі в ухваленні рішень змусило Двір скликати представників імперії для розробки в усій повноті центрального законодавства Габсбурзької монархії.[3] 25 квітня було видано нову Конституцію під назвою *Піллерсдорфська конституція*[4], що ґрунтувалася на обраних народом представниках і парламентських установах. Однак структурна проблема цього конституційного проекту полягала у тому, що це законодавство стосувалося лише західної половини монархії, а не країн Корони Святого Іштвана, а також не Ломбардо-Венеційського королівства.[5] Найвищим органом був так званий Райхстаг. Та численні політичні проблеми і відсутність законодавчої влади над країнами угорського королівства призвели до того, що його вже у березні 1849 року знову розпустили.[6]

Через десять років почався другий етап парламентаризму у Габсбурзької імперії. Лютневим патентом 1861 року цісар визнав за населенням своїх земель право на нову законодавчу інстанцію, Райхсрат. Цей парламент складався з двох палат: Палати Панів і Палати Послів. Члени Палати Послів до 1873 року направлялися ландтаґами[7], пізніше – безпосередньо народом, який мав право голосу[8], тоді як представники Палати Панів скликалися виключно цісарем.[9] На відміну від попереднього Райхстаґу, Райхсрат аж до Австро-угорського компромісу 1867 року мав також законодавчу владу над Королівством Угорщини.[10] Перед тим, як закон можна було прийняти, обидві палати незалежно одна від одної мали схвалити проект закону, а у подальшому, як остання інстанція, він мав бути схвалений ще й цісарем.[11] Після 1867 року та фактичного поділу імперії законодавча компетенція Райхсрату поширилася тепер більше на цислейтанську частину монархії. З деякими перервами Райхсрат як законодавчий орган австрійської‘ половини імперії збирався до 1918 року.

Буковинський Ландтаґ

Після того як Буковина у 1849 році політично й адміністративно відділилася від коронної землі Галіція і як герцогство було призначене самостійною коронною землею,

3 Gottsmann 2000, *Reichstag*, 571.

4 Названа на честь тодішнього міністра внутрішніх справ Франца Ксав'є Фрайгерра фон Піллерсдорфа (1786, Брно – 1862, Відень).

5 Gottsmann 2000, *Reichstag*, 579.

6 Gottsmann 2000, *Reichstag*, 603.

7 Adlgasser 2014, *Mitglieder 1*, XXV.

8 Adlgasser 2014, *Mitglieder 1,* XXXVII.

9 Adlgasser 2014, *Mitglieder 1*, LXXXVI.

10 Adlgasser 2014, *Mitglieder 1*, XXVI.

11 Adlgasser 2014, *Mitglieder 1*, LXXXVI.

представники відтепер ‚автономної‘ землі отримали завдання розробити власну конституцію краю.[12] Однак через політично нестабільну ситуацію у цілій державі реалізація цього затрималася на декілька років, доки у 1861 році Буковині остаточно не було надано власний Ландтаґ. Цей крайовий парламент уважався найвищим політичним органом у коронній землі та відповідав за адміністративні і репрезентативні справи, менше за законодавчі повноваження герцогства. Він складався з 30 послів, які займали свою посаду терміном шість років. Щоб забезпечити урівноважене представлення інтересів населення, члени Ландтаґу обиралися з трьох виборчих курій – поміж великих землевласників, поміж міст і торгово-промислових палат, а також поміж сільських громад. На початку тільки у православного[13] єпископа було постійне закріплене місце у Ландтазі.[14] З часу заснування університету в 1875 році окремий голос у Буковинському крайовому парламенті отримав також і ректор, завдяки чому кількість послів зросла до 31. У наступні роки ця цифра залишалася незмінною, лише після національного компромісу 1910 року розподіл Ландтаґу змінився, а з ним також і кількість послів. Через розширення загальним класом виборців, а також включення різноманітних національних і конфесійних зв'язків Буковинський крайовий парламент збільшився на 63 місця.[15]

Послів Буковини для Райхсрату обирали з різних виборчих курій Ландтаґу. Їхня кількість зросла з початкових шести до чотирнадцяти представників. Спершу вибори відбувалися через членів крайового парламенту. Після реформ виборчого права на початку XX століття населення, якому було дозволено голосувати, змогло безпосередньо обирати. Також у Палаті Панів Райхсрату Буковина була постійно репрезентована одним церковним представником, православним єпископом, пізніше – митрополитом, а також одним послом-мирянином.[16]

Буковинські посли Райхсрату

Склад Буковинського Ландтаґу відображає соціальний розвиток. На початку свого існування у 1861 році він складався з 30 послів: половина належала до дворянського стану; з них вісім належали до великих землевласників; крім того, дворяни складали більшу частину представників міських громад, лише двоє з усього дванадцяти представників сільських громад належали до дворянства, а також один із двох представників торгово-промислової палати. Таке домінування у крайовому парламенті відображає провідну роль дворянства у політичній еліті краю у середині XIX століття, але водночас по цьому можна ще й простежити оміщанення дворянства на Буковині, яке усе більше інтегрувалося у політичні представницькі установи. Лише після

12 Ceauşu 2000, *Landtag*, 2172.

13 В австрійському слововжитку православна церква або конфесія переважно використовувалась на позначення греко-східного напряму.

14 Ceauşu 2000, *Landtag*, 2175–2176.

15 Ceauşu 2000, *Landtag*, 2178–2179.

16 Ceauşu 2000, *Landtag*, 2183.

компромісу 1910 року кількість представників дворянства зменшується. Так само чітко виражено зростає значущість міщанства. Починаючи з первинних чотирьох послів у 1861 році, ця кількість зросла до восьми на початку періоду засідання 1909 року і до 22 – у 1911 році, коли кількість послів було збільшено до 63. Представниками були адвокати, нотаріуси, а також професори університетів, середніх шкіл і вчителі. Хоч сільське населення і складало більшу частину буковинців, за кількістю воно не було відповідно представлено у Ландтазі – навпаки, його частка послів зменшувалась. У 1861 році їх було ще шестеро, у той час як у 1897 році серед послів крайового парламенту взагалі більше не було представників цієї верстви.[17]

Із 30 послів п'ять обиралися до Палати Послів Райхсрату. Після 1873 року їх стало дев'ять, з 1897 року одинадцять представників у цій палаті обиралися безпосередньо населенням з правом голосу. Ці представники належали до курії великих землевласників, міської курії, торгової палати, а також до курії сільських громад. Із запровадженням загального, прямого і таємного чоловічого виборчого права 1907 року кількість послів знову було збільшено, цього разу – до 14 осіб. Тепер кожний виборчий повіт мав власного посла. У Палаті Панів Буковина була представлена православним єпископом, а також представником-мирянином, якого призначав цісар спеціально за заслуги перед державою, церквою, наукою чи мистецтвом.[18]

Аналіз складу Райхстаґу, а також Райхсрату Буковинського Ландтаґу у Палаті Послів[19] відображає ці процеси. Представники Райхстаґу у 1848–1849 рр. складалися з землевласника, вчителя і диякона (водночас землевласника). Лише один із них, Мірон Чуперковіч, майбутній митрополит, відвідував православну семінарію. Інші члени не мали вищої освіти. Всі ці посли сповідували православне віровчення, за винятком Антона Краля, який був римо-католиком.

Членів першого скликання Палати Послів на початку 1861 року слід також віднести до віри православної чи греко-католицької (один представник); наступний член, Якоб Сімоновіч, якого було призначено у 1864 р. після відставки посла Александра Петріно, належав до вірмено-католицького віросповідання. До того ж посли, за одним винятком, мали середню освіту, а більшість – ще й вищу. Диференційований вигляд, як до того у Райхстазі, демонструє також і розподіл професій. Представниками були ректор духовної семінарії в Чернівцях, два фермери, один великий землевласник, а також один радник крайового суду. Сімоновіч, услід за землевласником Петріно, був на момент призначення заступником прокурора.

Зовсім іншу картину порівняно з цим показує склад послів дванадцятого скликання. Усі посли закінчили вищу школу, університет або Віденський Терезіанум. Ті, хто перебував на державній, управлінській чи судовій службі, також були професорами і вчителями. Один журналіст, а також видавець газети були обрані до Палати Послів. Інший представник у Райхсраті, Микола Василько, був власником землеволодіння Лукавці на Сіреті; також лісових управителів представляли Едуард Грушка та Ґеорґій

17 Ceauşu 2000, *Landtag*, 2180–2182.

18 Ceauşu 2000, *Landtag*, 2182–2183.

19 Пор. Список послів, а також Таблицю 4 у Додатку.

Сербу. Склад членів репрезентує до того ж конфесійну різноманітність Буковини: Посли сповідували римо-католицьке, євангельське, греко-католицьке, православне, а також іудейське віровчення. До того ж помітним є те, що багато послів були представлені у Ландтазі більше ніж один термін (пор. *табл. 4* у Додатку).

Буковинські представники у Райхсраті

Євген Гакман

Євген Гакман народився 16 березня 1794 року у Васловівцях Чернівецького повіту, на Буковині. Був сином землевласника, зростав за поганих умов, але, завдяки підтримці дядька, завершив навчання у Чернівецькому ліцеї. Далі, у 1817–1821 рр., вивчав теологію у Віденському університеті. У сан священика був висвячений 1823 р. Спершу працював катехитом у православній тривіальній школі в Чернівцях, потім – професором біблеїстики у теологічному навчальному закладі. 1835-го його було посвячено у сан єпископа, і зрештою в 1873 р., незадовго до смерті, він став архієпископом і митрополитом.[20]

Паралельно Є. Гакман займався політичною діяльністю. Він активно виступав за позбавлення Буковини політичної залежності від Галичини. Упродовж 1861–1873 рр. він був членом Буковинського Ландтаґу, з 1861 р. до 1862 р. виконував обов'язки його голови. 7 лютого 1862 цісар пожиттєво призначив його членом Палати Панів.[21]

Є. Гакман помер 12 квітня 1873 р. у Відні. На його похороні були присутні політичні діячі обох палат. Його було поховано у Чернівцях.[22]

Рис. 66. Могила Євгена Гакмана у Святодухівському кафедральному соборі. Газета «Вінер Цайтунг» (нім. «Die Wiener Zeitung») у Відні стосовно його поховання повідомляє: «Смерть старого митрополита глибоко схвилювала усі прошарки населення.»[23] Після цього тіло було перевезене до Чернівців.

20 *Hakman*, in: Adlgasser 2014, *Mitglieder 1*, 403; N.N. 1958, *Hakman(n)*, 156.
21 *Hakman*, in: Adlgasser 2014, *Mitglieder 1*, 403; N.N. 1958, *Hakman(n)*, 156.
22 *Wiener Zeitung*, 16 квітня 1873, 4.
23 *Wiener Zeitung*, 16 квітня 1873, 258.

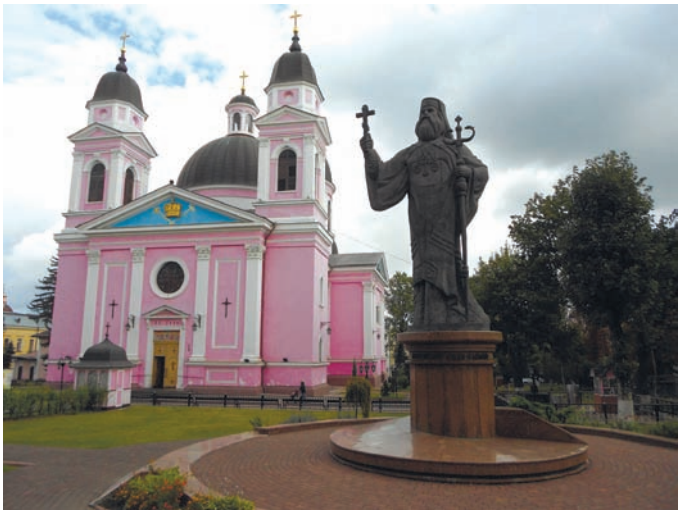

Рис. 67. Пам'ятник на честь Євгена Гакмана перед Свято-Духівським кафедральним собором, який було посвячено у 2006 році.

Антон Кохановський

Антон Кохановський народився 17 листопада 1817 року в сім'ї католицького службовця у Тернополі, на Галичині. У 1822 р. пішов до народної школи, а в 1823 р. перейшов у Чернівецьку народну школу. З 1827 р. до 1835 р. навчався у Чернівецькій гімназії. Завершив вивчати правознавство у Львівському університеті .

Свою професійну кар'єру Кохановський розпочав помічником адвоката у Галичині, а 1850 р. повернувся до Чернівців як адвокат. За цією професією він працював до 1875 року, у 1868–1875 рр. був президентом адвокатської палати.

Паралельно з адвокатською професійною діяльністю мав мандат ліберальної партії у Громадській раді з 1864 р. до 1906 р., також був у Буковинському Ландтазі з 1867 р. до 1904 р.; крім того, був заступником голови Ландтаґу 1869-го, а також у період 1871–1874 рр. та 1900–1904 рр., а з 1874 р. до 1884 р. – головою цього крайового парламенту. У Палаті Послів Райхсрату представляв Буковину з 1871 р. до 1885 р.[24]

У некролозі газети «Буковінер Рундшау» (нім. «die Bukowinaer Rundschau») поміж усього іншого схвально говориться про його міську політику: «Він знав, як мобілізувати усі сили на користь міста. Про те, що він зробив для міста і його розвитку, сповіщають усі заклади, що існують для блага населення.»[25] Як багаторічний бургомістр (1866–1874 рр., 1887–1905 рр., а потім і почесний бургомістр) він зробив значний внесок у розвиток міста. Йому приписують запровадження водопроводу, каналізації,

24 *Kochanowski* in: Adlgasser 2014, *Mitglieder 1*, 595–596; Prokopówitsch 1966, *Kochanowski*, 22.

25 *Bukowinaer Rundschau*, 11 вересня 1906, 1.

а також електричного освітлення. Але не лише заслуги для розвитку міста зробили А. Кохановського, який є «уособленням Чернівців»[26], незабутнім. У нього була «рідкісна сердечна доброта, завдяки якій у нього як людини скрізь були лише друзі. Коли йшлося про допомогу, він не робив розрізнення між нацією чи конфесією»[27]. Помер А. Кохановський 10 вересня 1906 р. у Чернівцях.

Рис. 68. Могила Антона Кохановського у родинному склепі на цвинтарі.

Бенно Штраухер

Бенно Штраухер народився 11 серпня 1854 року в Рогізні на Буковині. Завдяки його вітчиму, який був торговцем, він зміг ходити до гімназії Чернівців. Після того, з 1872 р., Б. Штрахер вивчав правознавство у Віденському університеті. За декілька років, у 1880-му, Чернівецьким університетом йому було присуджено звання доктора права.[28]

Будучи переконаним юдеєм, Б. Штраухер з 1882 р. входив до складу правління Чернівецької релігійної громади, а згодом, з 1904 р. до 1928 р., був також президентом цього об'єднання. Б. Штраухер дуже сильно переймався юдейським питанням у Габсбурзькій імперії, і його політичну думку можна пояснити так: «Ш. […] виступав за діаспорний націоналізм, відтак – за визнання юдеїв як нації, але він відмежовувався від політичного сіонізму»[29]. У подальшому, з 1906 р., Б. Штраухер головував у юдейській національній партії і у наступних роках заснував газету «Фольксвер» (нім. «Die Volkswehr»).[30]

26 *Bukowinaer Post*, 11 вересня 1906, 1.

27 *Bukowinaer Rundschau*, 11 вересня 1906, 1.

28 N.N. 1958, *Straucher*, 372.

29 N.N. 1958, *Straucher*, 373. порівн. Gaisbauer 1988, *Davidstern*.

30 N.N. 1958, *Straucher*, 372.

У політичному розумінні Б. Штраухер, паралельно з професією адвоката, був також вільнодумним послом у Буковинському Ландтазі (1900–1918 рр.), а також – у Райхсраті (1897–1914 рр.).[31] І за роки румунського панування на Буковині він був активним політичним діячем та виконував функцію посла у румунському парламенті (1920–1932 рр.). Помер Бенно Штраухер у віці 82 років у Чернівцях.[32]

Рис. 69. Могила родини Штраухер на єврейському кладовищі у Чернівцях.

Костянтин Томащук

Костянтин Томащук народився 13 березня 1840 року у Чернівцях у православній сім'ї. Його батько був українським православним духівником, матір – румункою. Сам Томащук вважав себе румуном упродовж усього свого життя.[33]

Після навчання у «Першій німецькій державній гімназії» у Чернівцях, вивчав правознавство у тоді ще німецькомовному університеті Лемберґа (суч. Львова), який він закінчив 1864 року з «великою відзнакою» («magna cum laude»).[34] За декілька років роботи у фінансовій прокуратурі у Германштадті (суч. Сібіу) Томащук знову повернувся до Чернівців, щоб там розпочати політичну кар'єру. Цією діяльністю він займався аж до своєї смерті у молодому віці, 1889 року.

Як політик австрійської ліберальної партії він представляв ідеологію австрійської державної думки[35] і через те нерідко зіштовхувався з ворожістю німецьких національ-

31 Wagner 1996, *Halbmond*, 71.
32 N.N. 1958, *Straucher*, 373.
33 Wagner 1975, *Leben*, 284.
34 Wagner 1996, *Halbmond*, 71.
35 Wagner 1975, *Leben*, 284.

них партій.[36] Особливо слід відзначити ораторський талант Томащука. З цієї причини він також часто виступав доповідачем Ліберальної партії у Палаті Послів.

Завдяки його ініціативі та ораторським здібностям у 1875 р. було засновано університет у Чернівцях.[37] За свої заслуги він став ректором новоствореного «Франціско-Йозефінуму» і водночас зайняв посаду професора з австрійського цивільного, торгового і вексельного права, а також філософії права.[38] Через рак К. Томащук помер вже 19 грудня 1889 р. у віденській лікарні. Сьогодні про засновника університету імені Франца Йозефа у Чернівцях у парку імені Т. Г. Шевченка (раніше – Фолькcґартен) нагадує пам'ятник К. Томащуку. Його могилу на Центральному кладовищі Відня було ліквідовано ще до історичного перелому 1990 року, одначе надгробок збереженого монументу можна побачити, увійшовши до головного корпусу нинішнього Чернівецького університету, колишньої резиденції митрополитів.

Рис. 70. Новозведений у 2015 році пам'ятник К. П. Томащуку у парку імені Т. Г. Шевченка в Чернівцях.

36 N.N. 1958, *Tomaszczuk*, 393.
37 Wagner 1996, *Halbmond*, 65–66.
38 N.N. 1958, *Tomaszczuk*, 393.

Додаток

Список послів Буковини у Райхстазі та Райхсраті

Вжиті скорочення:

БЛ Буковинський Ландтаґ
нар. народився
пом. помер

Райхстаг (1848-1849)

Боднар (Боднареску), Міхай (Міхаель):
нар. 08.10.1816, Геленешті, Радівецький повіт, Буковина; пом. 15.10.1865 там же.
Землевласник у Геленешті; у Райхстазі: 1848-1849 рр.

Кобилиця (Кобиліца), Лук'ян (Лукіан):
нар. ?1812, Сторонець-Путилів, Вижницький повіт, Буковина; пом. 24.10.1851, Солка, Ґурагуморський повіт, Буковина.
У Райхстазі: 1848-1849 рр.; селянський повстанець; вигнання у 1851 р. до Солки.

Крал, Антон:
нар. ?1801, Відень; пом. 25.05.1882, Верінг (Відень).
1825 р. – професор, 1849 р. – директор гімназії в Чернівцях; у Райхстазі: 1848-1849 рр.

Морготц (Морґоч, Морґочі, Мурґочі), Василь (Базіл).
нар. ?; пом. ?
Землевласник у Кіцмані, Буковина; у Райхстазі: 1848-49 рр.

Кирстє (Кірсть, Кірстя), Васілє (Basilius):
нар. ?1814, Бояни, Чернівецький повіт, Буковина; пом. 11.12.1871 там же.
Землевласник; у Райхстазі: 1848 р.

Чуперкович (Чуперковіч), Мирон:
нар. ?1806, Фунду-Молдовей, Кимполунзький повіт, Буковина; пом. ?
Землевласник і диякон; у Райхстазі: 1848 р.

І. скликання

Бенделла, Теофіл:
нар. 08.05.1814, Чернівці, Буковина;
пом. 02.08.1875, Франтишкові-Лазне, Хебський повіт, Богемія.
1840 – ректор духовної семінарії у Чернівцях, лист. 1873 – архиєпископ і метрополит Чернівців; БЛ: 1861–1875 рр.

Іліуц (Іліутц), Григорій (Ґреґорін):
нар. ?1812, Красна, Сторожинецький повіт, Буковина; пом. ?
Землевласник,. БЛ: 1861–1870 рр.

Іссеческул (Ісеческу), Леон:
нар. ?1818, Чернівці, Буковина; пом. 05.12.1878, Відень.
З 1839 р. – на судовій службі; БЛ: 1861–1867 рр.

Петріно, Александер (Александру), барон фон:
нар. 18.05.1824, Вашківці на Черемоші, Буковина; пом. 17.04.1899, Чернівці, Буковина.
Землевласник, великий акціонер; БЛ: 1861–1864, 1866–1873, 1874-1875 рр.

Сімоновіч, Якоб, рицар фон, д-р права:
нар. ?1828, Чернівці, Буковина; пом. 24.07.1905, Чернівці, Буковина.

З 1852 р. – на судовій службі, 1867 – радник крайового суду в Чернівцях, 1890–1905 рр. – член конституційного суду; БЛ: 1861–1870, 1875–1886 рр.

Турецкі, Ґеорґ (Турецький, Юрій):
нар. ?1825, Заставна, Буковина; пом. ?
Землевласник; БЛ: 1861–1867 рр.

II скликання

Гормузакі (Гурмузакі), Еудоксій, рицар фон, барон фон:
нар. 29.09.1812, Чорнівка, Чернівецький повіт, Буковина; пом. 10.02.1874, Чернівці, Буковина.
1861–74 у БЛ: 1862–64 рр. – заступник голови Ландтаґу, 1864–1870 та 1871–1874 рр. – голова Ландтаґу.

Мораріу-Андрієвіч, Сільвестру (Сильвестер):
нар. 26.11.1818, Миток-Драгомирна, Сучавський повіт, Буковина; пом. 15.04.1895, Чернівці, Буковина.
1845 р. – священик у Чагрі / Чернівцях, 1880 р. – архієпископ і митрополит Чернівців; БЛ:1867–1871, 1880–1895 рр.

Петріно, Александер (Александру), барон фон:
див. I скликання.

Прокоповіч, Йосип (Йозеф):
нар. 18.12.1818, Стрий, Галичина; пом. ?
БЛ: 1861–1870 рр.

Сімоновіч, Якоб, рицар фон, д-р права:
див. I скликання.

III скликання
Гормузакі (Гурмузакі), Александру, рицар фон:
нар. 16.08.1823, Чорнівка, Чернівецький повіт, Буковина; пом. 19.03.1871, Неаполь, Італія.
Рантьє у Чернівцях; БЛ: 1867–1871 рр.

Ковач (**Кова́ч**), Антон фон:
нар. ?1813, Галичина; пом. 07.04.1877, Вижниця, Буковина.
Землевласник; БЛ: 1861–1871 рр.

Петріно, Александер (Александру), барон фон:
див. I скликання.

Стирча (Стирчя, Стирца), Євген, рицар фон, барон фон:
нар. 24.10.1835, Красноїльськ, Сторожинецький повіт, Буковина; пом. 12.11.1901, Сторожинець, Буковина.
З 1856 р. – державна служба, 1890-1899 рр. – президент Товариства сільського господарства Буковини; БЛ: 1867–1871, 1878–1898 рр.

IV скликання

Бенделла, Теофіл:
див. I скликання.

Кохановський, Антон рицар, барон фон Ставчан, д-р права:
нар. 17.11.1817, Тернопіль, Галичина; пом. 10.09.1906, Чернівці, Буковина.
Адвокат; 1867–1904 рр. – БЛ: 1869, 1871–1874, 1900–1904 – заступник голови Ландтаґу, 1874–1884 – голова Ландтаґу, 1866–1874 та 1887–1905 – бургомістр Чернівців.

Піно, Фелікс Марія, барон фон Фріденталь:
нар. 14.10.1826, Відень; пом. 14.04.1906, Фьолькермаркт, Карінтія.
З 1849 р. – на судовій службі, 1870 і 1887 роки – ц. к. крайовий президент Буковини; БЛ: 1871–1876, 1887–1891 рр.

Томащук, Костянтин, д-р права:
нар. 13.03.1840, Чернівці, Буковина; пом. 19.12.1889, Відень.
1871 – радник крайового суду в Чернівцях, 1875-1876 – перший ректор Чернівецького університету; БЛ: 1871–1874, 1878–1889 рр.; 1872–1889 – член Громадської ради Чернівців.

V скликання

Бенделла, Теофіл:
див. I скликання.

Гормузакі (Гурмузакі), Ґеорґій, рицар фон, барон фон:
нар. 07.09.1817, Чорнівка, Чернівецький повіт, Буковина; пом. 14.03.1882, Чернівці, Буковина.
БЛ: 1871–1875 рр.

Кохановський, Антон, рицар, барон фон Ставчан, д-р права:
див. IV скликання.

Петріно, Александер (Александру), барон фон:
див. I скликання.

Піно, Фелікс Марія, барон фон Фріденталь:
див. IV скликання.

Ренней (Реней), Орестес фон Хирсені:
нар. ?1837, Радівці, Буковина;
пом. 04.01.1900, Чернівці, Буковина.
1859 – вступ на управлінську службу, 1886 – урядовий радник і начальник головного бюро ц. к. крайового уряду Чернівців; БЛ: 1867–1891 рр.

Рубінштайн, Ісаак (Ісак):
нар. ?1804; пом. 01.09.1878, Кальтенбах (Бад-Ішль), Ґмунденський повіт, Верхня Австрія.
Банкір у Чернівцях; директор буковинської ощадної каси; 1872–1877 – президент ізраїльської культурної громади Чернівців; БЛ: 1861–1863 рр.

Стирча (Стирчя, Стирца), Євген, рицар фон, барон фон:
див. III скликання.

Томащук, Костянтин, д-р права:
див. IV скликання.

Ваґнер, Гайнріх:
нар. 21.12.1835, Кути, Косівський повіт, Галичина; пом. 19.05.1894, Відень.
1891 – директор буковинської ощадної каси Чернівців; 1878–1885 – віце-президент торгово-промислової палати Чернівців; 1871–1894 – член релігійної Ради ізраелітської релігійної громади Чернівців; 1872–1894 – радник Громадської ради Чернівців.

Войнарович, Ян (Йоган), рицар фон:
нар. ?1814, Яворів, Галичина;
пом. 22.10.1892, Чернівці, Буковина.
1868 – повітовий начальник у Чернівцях; БЛ: 1862–1892 рр. (1864–1867 рр. заступник голови Ландтаґу); до 1877 р. – радник Громадської ради Чернівців.

VI скликання

Ґріґорча (**Ґріґорчя**), Ніколай (Ніколаус), рицар фон, д-р права:
нар. ?1838, Карапчів на Сіреті, Сторожинецький повіт, Буковина; пом. 11.01.1889, Відень.
1885 – повітовий начальник у відставці; БЛ: 1876–1889 рр.

Гормузакі (Гурмузакі), Ґеорґій, рицар фон, барон фон:
див. V скликання.

Горст, Юліус, барон фон:
нар. 12.04.1830 Германштадт, Семигород (Трансільванія); пом. 06.02.1904 Ґрац, Штирія.
1846 – початок військової служби, 1878 – генерал-майор; БЛ: 1879–1890 рр.; 1903 – член Палати Панів (пожиттєво).

Кохановський, Антон, рицар, барон фон Ставчан, д-р права:
див. IV скликання.

Коссовіч (Косовіч), Корнелій:
нар. 15.10.1836, Нижні Станівці на Черемоші, Сторожинецький повіт, Буковина; пом. 04.08.1907, Відень.
З 1859 р. – на судовій службі; 1897 – надвірний радник у Верховному суді у Відні; БЛ: 1884–1889 рр.

Митрофанович (Мітрофановіч), Василь (Базіл):
нар. 13.04.1831, Буденець, Сторожинецький повіт, Буковина; пом. 21.08.1888, Марієнбад, Богемія.
Гр.-правосл. теол. навч. заклад у Чернівцях, з 1875 р. – Чернівецький університет (1877–1878 ректор, співзасновник журналу «Кандела»; БЛ: 1877–1888 рр.; 1886–1888 – радник Громадського суду Чернівців.

Піно, Фелікс Марія, барон фон Фріденталь:
див. IV скликання.

Пітай (Пітей), Міхай (Міхаель):
нар. ?1820, Роша, Чернівці, Буковина; пом. 25.08.1892, Чернівці, Буковина.
1882 – радник Вищого крайового суду при крайовому суді у Чернівцях; 1888 – пенсія і адвокатура в Чернівцях; БЛ: 1861–1867 рр.; 1877–1888, 1891-92 – радник Громадської ради Чернівців.

Томащук, Костянтин д-р права:
див. IV скликання.

Вагнер, Гайнріх:
див. V скликання.

Зотта, Іоан, рицар фон, д-р права:
нар. 10.10.1840, Борівці, Заставнівський повіт, Буковина; пом. 19.03.1896, Новоселиця, Чернівецький повіт, Буковина.
1866 – вступ на державну службу; 1891–1896 – голова румунського політичного товариства «Конкордія» у Чернівцях; БЛ: 1876–1896 рр.

VII скликання

Чуперкович (Чуперковіч), Аркадій (Александру):
нар. 26.04.1823, Кимполунг, Буковина; пом. 18.03.1902 Чернівці, Буковина.
1880 – генеральний вікарій у Чернівцях; 1896 – архієпископ і митрополит Чернівців; БЛ: 1874–78 та 1896–1902 рр.

Конрад, Зіґмунд, дворянин, барон Ейбесфельд, д-р права:
нар. 11.08.1821, замок Каінберґ, Ґрацький повіт, Штирія; пом. 09.07.1898, Ґрац, Штирія.
З 1841 р. – на державній службі; БЛ: 22.09.1885–05.11.1885 рр.

Ґоіан (Ґоян), Леон (Лео), рицар фон, д-р права.
нар. 12.03.1843 Стара Жадова, Сторожинецький повіт, Буковина; пом. 16.10.1911, Сучава, Буковина.
З 1866 – судова служба на Буковині; БЛ: 1889–1891 рр.; співзасновник та президент музичного товариства «Гармонія» в Чернівцях.

Гормузакі (Гурмузакі), Еудоксій, рицар фон, барон фон:
нар. 18.06.1845, Чернівці, Буковина; пом. 10.06.1931, Чернівці, Буковина.

1884 – повітовий начальник у Чернівцях;
БЛ: 1890–1898 рр.

Коссовіч (Косовіч), Корнелій:
див. VI скликання.

Лупул, Іоан (Янку, Янко):
нар. 09.09.1836, Вовчинець, Сіретський повіт, Буковина; пом. 11.03.1922, Чернівці, Буковина.
Власник нерухомості; БЛ: 1866–1873, 1874–1875, 1876–1904 рр., 1892–1904 – голова Ландтаґу; 1854–1888 – радник Громадської ради Чернівців.

Марін, Ґустав:
нар. 11.02.1835, Чернівці; пом. 09.04.1912, Калинешти-Купаренко, Сучавський повіт, Буковина.
Землевласник; БЛ: 1875–1876, 1878–1892, 1898–1902 рр.

Піно, Фелікс Марія, барон фон Фріденталь:
див. IV скликання.

Поппер, Гайнріх:
нар. 23.03.1842, Тисмениця, Тлумацький повіт, Галичина; пом. 04.02.1896, Відень.
Член банківської і торгівельної палати «Г. і. Ф. Поппер» у Чернівцях; 1877 – співзасновник фруктово-продуктової біржі у Чернівцях, концесіонер багатьох локальних залізниць на Буковині, 1874–1883 – радник Громадської ради Чернівців.

Томащук, Костянтин, д-р права:
див. IV скликання.

Ваґнер, Гайнріх:
див. V скликання.

Зотта, Іоан, рицар фон, д-р права:
див. VI скликання.

Зотта, Ісідор, рицар фон:
нар. 16.02.1834 Чернівці, Буковина;
пом. 25.08.1888, Сучава, Буковина.
1873 – радник крайового суду у Чернівцях, до 1885 р. – радник Громадської ради Чернівців.

VIII скликання

Гормузакі (Гурмузакі), Еудоксій, рицар фон, барон фон:
див. VII скликання.

Лупул, Іоан (Янку, Янко):
див. VII скликання.

Міскольчі, Еміль:
нар. 17.07.1843, Сірет, Буковина; пом. ?
З 1870 р. – судова служба; БЛ: 1878–1880 рр.

Поппер, Гайнріх:
див. VII скликання.

Ротт, Йозеф, д-р права:
нар. 07.01.1830, Відень; пом. 28.05.1900, Чернівці, Буковина.
Адвокат; 1875–1900 – президент адвокатської палати у Чернівцях; БЛ: 1878–1900 рр.; 1864–1880, 1885–1900 – радник Громадської ради Чернівців.

Стефанович (Стефановіч), Стефан, д-р філ.:
нар. ?1854, Бояни, Чернівецький повіт;
пом. 28.09.1900, Мерано, Тіроль.
Землевласник; БЛ: 1889-1900 рр.

Тіттінґер, Давид:
нар. 03.02.1839, Сучава, Буковина; пом. 29.05.1900, Чернівці, Буковина.
1871 – створення власної банківської та торгової фірми у Чернівцях;

1880–1900 – президент Чернівецької фруктово-продуктової біржі; БЛ: 1886–1900 рр.; 1880–1900 – радник Громадської ради Чернівців.

Ваґнер, Гайнріх:
див. V скликання.

Василько-Серетський (Вассілько-Серетскі), Ґеорґій (Ґеорґ), барон, граф:
нар. 17.02.1864, Берегомет на Сереті, Вижницький повіт, Буковина; пом. 24.03.1940 Берегомет на Сереті, Вижницький повіт, Буковина.
З 1893 р. – власник фідеїкомісу на Берегомет на Сереті; БЛ: 1898–1911 рр. (1904–1911 – голова Ландтаґу).

Волан (Волян), Василь (Базіліус) дворянин фон, д-р мед.:
нар. 01.03.1827, Ніновичі, Ярославський повіт, Галичина; пом. 28.10.1899, Відень.
1886 – директор крайового лікувального та психіатричного закладу Чернівців; 1883 – професор судової медицини Чернівецького університету; БЛ: 1890–1899 рр.; 1885–1893 – радник Громадської ради Чернівців.

Цуркан (Цуркану), Іоан:
нар. 19.04.1818, Хрещатик, Заставнівський повіт, Буковина; пом. 19.05.1902, Чернівці, Буковина.
Священик; 1868 – консисторський радник у Чернівцях; БЛ: 1878–1902 рр. (1878–1884 – заступник голови Ландтаґу); 1883–1891 – радник Громадської ради Чернівців.

IX скликання

Гормузакі (Гурмузакі), Еудоксій, рицар фон, барон фон:
див. VII скликання.

Лупул, Іоан (Янку, Янко):
див. VII скликання.

Попович, Ґеорґій, д-р права:
нар. 20.11.1864, Чернівці, Буковина; пом. 26.07.1905, Мукачеве (Мункач), Березький комітат, Угорщина.
Письменник; 1901 – професор Бухарестського університету; БЛ: 1898–1901 рр.

Рошман-Гъорбурґ, Юліус, рицар фон, д-р права:
нар. 04.08.1852, Відень; пом. 28.07.1921, Іннсбрук, Тіроль.
1906 – професор політичної економіки у Чернівецькому університеті; 1909–1911 – голова Спілки німців-християн Буковини; БЛ: 1896–1897 рр.

Стефанович (Стефановіч), Стефан, д-р філ.:
див. VIII скликання.

Штраухер, Бенно (Бен'ямін), д-р права:
нар. 11.08.1852, Рогізна, Чернівецький повіт, Буковина; пом. 05.11.1940, Чернівці, Буковина.
Адвокат; 1904–1914 – видавець газети «Jüdisches Volksblatt»; з 1906 р. – очільник національної партії «Фольксвер» (нім. «Volkswehr») у Чернівцях; 1927–1928 – президент ізраелітської релігійної громади Чернівців; БЛ: 1900–1918 рр.; 1884–1938 – радник Громадської ради Чернівців.

Тіттінґер, Давид:
див. VIII скликання.

Василько (Вассілько), Микола (Ніколай), рицар фон:
нар. 21.03.1868, Лукавці на Сереті, Вижницький повіт, Буковина; пом. 02.08.1924, Бад-Райхенгаль, Баварія.

З 1892 р. власник землеволодіння Лукавці на Сереті; БЛ: 1898–1918 рр., 1907–1918 – радник Громадської ради Чернівців.

Василько-Серетський (Вассілько-Серетскі), Ґеорґій (Ґеорґ), барон, граф:
див. VIII скликання.

Вінніцкі (Винницький), Ісідор (Сидір), д-р права:
нар. 21.01.1839, Нижнів, Тлумацький повіт, Галичина; пом. ?1922.
1863 – початок судової служби; 1891 – радник Верховного крайового суду при крайовому суді в Чернівцях; 1898 – надвірний радник Верховного суді у Відні; 1888–1893 – радник Громадської ради у Чернівцях.

Волан (Волян), Василь (Базілікс), дворянин фон, д-р мед.:
див. VIII скликання.

Цуркан (Цуркану), Іоан:
див. VIII скликання.

X скликання

Богосієвіч, Захарія, д-р права:
нар. 16.07.1851, Кути, Косівський повіт, Галичина; пом. 01.11.1911, Чернівці, Буковина.
З 1875 р. – судова служба на Буковині, БЛ: 1898–1910 рр.

Флондор, Тудор, рицар фон:
нар. 22.07.1862, Сторожинець, Буковина; пом. 23.06.1908, Берлін.
Співзасновник, диригент і президент румунського музичного товариства «Гармонія» у Чернівцях; БЛ: 1898–1907 рр.

Гормузакі (Гурмузакі), Александру, барон фон, д-р права:
нар. 03.03.1869, Чернівці, Буковина; пом. 15.10.1946, Женева, Швейцарія.
БЛ: 1904–18 рр., 1911–18 – голова Ландтаґу.

Ісопескул, Дімітрій (Деметер):
нар. 15.10.1839, Старі Фратівці, Радівецький повіт, Буковина; пом. 01.05.1901, Відень.
Вчитель; 1870 – директор педагогічної школи у Чернівцях; 1883–1899 – радник Громадської ради у Чернівцях; БЛ: 1901 р.

Лупу, Флоря, д-р права:
нар. 29.08.1863, Вовчинець, Сіретський повіт, Буковина; пом. 28.01.1939, Чернівці, Буковина.
Адвокат; 1922–1924 – генеральний директор Буковинської ощадної каси; БЛ: 1904–1917 рр.; 1900–1908 – радник Громадської ради у Чернівцях.

Лупул, Іоан (Янку, Янко):
див. VII скликання.

Ончул, Аурел, рицар фон, д-р права:
нар. 12.03.1864, Верхній Віков, Радівецький повіт, Буковина; пом. 30.09.1921, Бухарест, Румунія.
1885 – початок державної служби; БЛ: 1903–1918 рр.

Пігуляк, Єротей (Гієротеус):
нар. 16.10.1851, Нові Мамаївці, Чернівецький повіт, Буковина; пом. 09.10.1924, Нова Весь под Плеши, Пжибрамский повіт, Богемія.
1875 – професор у Вищому реальному училищі у Чернівцях; БЛ: 1890–1918 рр.

Репта, Владімір (Васіла), рицар фон:
нар. 06.01.1842, Банилів-Підгірний, Сторожинецький повіт, Буковина; пом. 24.04.1926, Чернівці, Буковина.
1875–1896 – професор теології у Чернівецькому університеті (1883-1884 – ректор); 1902–1924 – архієпископ у Чернівцях; БЛ:

1883–1884, 1902–18 рр.; 1891–1895 – радник Громадської ради Чернівців.

Розенцвайґ, Леон:
нар. 29.07.1840, Чернівці, Буковина;
пом. 10.04.1914, Відень.
Гуртовий торговець і банкір у Чернівцях; 1874–1907 – радник Громадської ради Чернівців.

Скедль, Артур, д-р права:
нар. 09.07.1858, Ґрац, Штирія; пом. 05.06.1923, Прага, Богемія.
Професор цивільно-процесуального права в Чернівецькому університеті; БЛ: 1898–1899, 1900–1918 рр.; 1899–1909 – Міська рада Чернівців.

Штрауер, Бенно (Бен'ямін), д-р права:
див. IX скликання.

Василько (Вассілько), Микола (Ніколай), рицар фон:
див. IX скликання.

Василько-Серетський (Вассілько-Серетскі), Ґеорґій (Ґеорґ), барон, граф:
див. VIII скликання.

XI. скликання

Беллеґард, Франц, граф:
нар. 14.06.1866, Бад-Ішль, Ґмунденський повіт, Верхня Австрія; пом. 02.04.1915 (пропав безвісти) біля Любачіва, Чесанівський повіт, Галичина.
1903 – повітовий начальник Чернівців; БЛ: 1907–1910 рр.

Ґріґоровіч, Ґеорґій (Ґеорґе):
нар. 04.05.1871, Сторожинець, Буковина;
пом. 18.07.1950 (ув'язнення у Вакарешті), Бухарест, Румунія.
1897–1913 – журналіст у «Фолькспрессе» (нім. «Volkspresse») і 1906–1911 – у «Лупта» (рум «Lupta») в Чернівцях; БЛ: 1907–1919 рр.

Гормузакі (Гурмузакі), Александру, барон фон, д-р права:
див. X скликання.

Ісопескул-Ґрекул, Константін, рицар фон д-р права:
нар. 02.02.1871, Чернівці, Буковина;
пом. 29.03.1938, Чернівці, Буковина.
З 1894 р. – на судовій службі; 1909–1938 – професор університету; БЛ: 1911–1918 рр.

Кешман, Антон:
нар. 12.03.1870, Ґурагумора, Буковина;
пом. 22.02.1947, Ваєрн, Клаґенфуртський повіт, Каринтія.
1907 – повітовий начальник; БЛ: 1911–1918 рр.

Лукашевіч (Лукашевич), Антін, рицар фон Лук:
нар. 18.02.1873, Бабин, Заставнівський повіт, Буковина; пом. 23.05.1936, Чернівці, Буковина.
З 1894 р. – на управлінській службі; БЛ: 1911–1918 рр.

Ончул, Аурел, рицар фон, д-р права:
див. X скликання.

Пігуляк, Єротей (Гієротеус):
див. X скликання.

Семака, Ілля (Еліас), рицар фон:
нар. 23.09.1866, Банилів, Вижницький повіт, Буковина; пом. 04.01.1929, Пр'євідза, повіт Пр'євідза, Угорщина.
1891 – початок судової служби; 1913 – радник Верховного крайового суду при крайовому суді у Чернівцях; БЛ: 1911–1918 рр.

Сербу (Сирбу), Ґеорґе:
нар. 20.06.1869, Нижні Пертешти, Ґурагуморський повіт, Буковина; пом. 05.08.1935, Чернівці, Буковина.
Лісовий управитель у Чернівцях; БЛ: 1911–1917 рр.

Сіміонович, Теофіл, д-р права:
нар. 07.07.1864, Кабешти, Вашківецький повіт, Буковина; пом. 01.06.1935, Чернівці, Буковина.
Судова служба; 1910 – радник Вищого крайового суду при крайовому суді у Чернівцях; 1904–1909 – радник Громадської ради Чернівців; БЛ: 1904–1918 рр.

Скедль, Артур, д-р права:
див. X скликання.

Спенул (Спинул), Ніколай (Микола):
нар. 05.12.1867, Малий Кучурів, Заставнівський повіт, Буковина; пом. 22.01.1928, Чернівці, Буковина.
Учитель; 1906 – повітовий шкільний інспектор українських шкіл у Чернівецькому повіті; БЛ: 1911–1918 рр.

Штрауер, Бенно (Бен'ямін), д-р права:
див. IX скликання.

Василько (Вассілько), Микола (Ніколай), рицар фон:
див. IX скликання.

XII. скликання

Ґріґоровіч, Ґеорґій (Ґеорґе):
див. XI скликання.

Гальбан, Альфред, дворянин фон, д-р права:
нар. 22.09.1865, Краків, Галичина; пом. 26.09.1926, Лемберґ (Львів), Галичина.
1904–1910 – професор правознавства у Краківському, Чернівецькому та Львівському університетах; БЛ: 1911–1918 рр.

Гормузакі (Гурмузакі), Александру, барон фон, д-р права:
див. X скликання.

Грушка (Грушке), Едуард:
нар. 22.08.1870, Ґусверк, повіт Брук-на-Мурі, Штирія; пом. ?.07.1935, Брашов (Кронштадт), Семигород.
Лісовий управитель; БЛ: 1911–1917 рр.

Ісопескул-Ґрекул, Константін, рицар фон, д-р права:
див. XI скликання.

Кешман, Антон:
див. XI скликання.

Лукашевіч (Лукашевич), Антін, рицар фон Лук:
див. XI скликання.

Ончул, Аурел, рицар фон, д-р права:
див. X скликання.

Семака, Ілля (Еліас), рицар фон:
див. XI скликання.

Сербу (Сирбу), Ґеорґе:
див. XI скликання.

Сіміонович, Теофіл, д-р права:
див. XI скликання.

Смаль (Смаль-Стоцький), Степан, дворянин фон Стоцький, д-р філ.:
нар. 21.01.1859, Немилів, Кам'янко-Бузький повіт, Галичина; пом. 17.08.1938, Прага, Богемія.

Професор української мови та літератури у Чернівецькому університеті; БЛ: 1892–1912 рр. (1904–1912 – заступник голови Ландтаґу).

Спенул (Спинул), Ніколай (Микола):
див. XI скликання.

Штрауер, Бенно (Бен'ямін), д-р права:
див. IX скликання.

Василько (Вассілько), Микола (Ніколай), рицар фон:
див. IX скликання.

Члени Палати Панів

Конрад, Зіґмунд, дворянин, барон Ейбесфельд, д-р права:
див. VII скликання.

Гакман (Гакманн), Євгеній (Євфимій, Євген):
нар. 16.03.1794, Васловівці, Чернівецький повіт, Буковина; пом. 12.4.1873, Відень.
Єпископ і митрополит у Чернівцях; БЛ: 1861–1873 рр. (1861–1862 – голова Ландтаґу); з 1862 р. – член Палати Панів (пожиттєво).

Горст, Юліус, барон фон:
див. VI скликання.

Пасе, Антон граф:
нар. 14.11.1851, Ґабрська Ґора, Літійський повіт, Крайна; пом. 28.12.1923, Відень.
З 1874 р. – на державній службі; 1889 – надвірний радник при ц. к. крайовому уряді в Чернівцях; 1891 – Буковинський ц. к. крайовий президент; 1909 – член Палати Панів (пожиттєво).

Василько-Серетський (Вассілько-Серетскі), Александру (Александер), рицар, барон:
нар. 17.12.1827, Бергомет на Сереті, Вижницький повіт, Буковина; пом. 20.08.1893, Бергомет на Сереті, Вижницький повіт, Буковина.
З 1859 р. – управління; з 1861 р. – власник землеволодіння Бергомет на Сереті; БЛ: 1864–1873, 1874–1875, 1876–1893 рр. (голова Ландтаґу: 1870–1871, 1884–1892 рр.); з 1867 р. член Палати Послів (пожиттєво).

Таблиця 4: Огляд скликань послів

	geb.	gest.	Legislaturperiode													
			RT	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	HH
Bellegarde	1866	1915												XI		
Bendella	1814	1875		I			IV	V								
Bodnar	1816	1865	RT													
Bohosiewicz	1851	1911											X			
Cârste	1814	1871	RT													
Ciupercovici, A.	1823	1902								VII						
Ciupercovici, M.	1806	?	RT													
Conrad	1821	1898								VII						HH
Flondor	1862	1908											X			
Goian	1843	1911								VII						
Grigorcea, N.	1838	1889							VI							
Grigorovici, G.	1871	1950												XI	XII	
Hakman	1794	1873														HH
Halban	1865	1926													XII	
Hormuzaki, A. Freiherr	1869	1946											X	XI	XI	
Hormuzaki, A. Ritter	1823	1871				III										
Hormuzaki, E.	1845	1931								VII	VIII	IX				
Hormuzaki, E.	1812	1874			II											
Hormuzaki, G.	1817	1882						V	VI							
Horst	1830	1904							VI							HH
Hruschka	1870	1935														
Iliuţ	1812	?		I												
Isopescul	1839	1901											X			
Isopescul-Grecul	1871	1938												XI	XII	
Isseczeskul	1818	1878		I												
Keschmann	1870	1947												XI	XII	
Kobylicza	1812	1851	RT													
Kochanowski	1817	1906					IV	V	VI							
Kossowicz	1836	1907							VI	VII						
Kováts	1813	1877				III										
Kral	1801	1882	RT													
Lukaszewicz	1873	1936												XI	XII	
Lupu	1863	1939											X			
Lupul	1836	1922								VII	VIII	IX	X			
Marin	1835	1912								VII						

	geb.	gest.	Legislaturperiode													
			RT	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	HH
Miskolczy	1843	?									VIII					
Mitrofanovici	1831	1888							VI							
Morariu-Andrievici	1818	1895			II											
Morgotz	?	?	RT													
Onciul	1864	1821											X	XI	XII	
Pace	1851	1923														HH
Petrinò	1824	1899		I	II	III		V								
Pihuliak	1851	1924											X	XI		
Pino	1826	1906					IV	V	VI	VII ?						
Pitei	1820	1892							VI							
Popovici	1864	1905										IX				
Popper	1842	1896								VII	VIII					
Prokopowicz	1818	?			II											
Renney	1837	1900						V								
Repta	1842	1926											X			
Roschmann-Hörburg	1852	1921										IX				
Rosenzweig	1840	1914											X			
Rott	1830	1900									VIII					
Rubinstein	1804	1878						V								
Semaka	1866	1929												XI	XII	
Serbu	1869	1935												XI	XII	
Simionovici	1864	1935												XI	XII	
Simonowicz	1828	1905		I	II											
Skedl	1858	1923											X	XI		
Smal	1859	1938													XII	
Spenul	1867	1928												XI	XII	
Stephanowicz	1854	1900									VIII	IX				
Straucher	1852	1940										IX	X	XI	XII	
Styrcea	1835	1901				III		V								
Tittinger	1839	1900									VIII	IX				
Tomaszczuk	1840	1889					IV	V	VI	VII						
Turecki	1825	?		I												
Wagner	1835	1894						V	VI	VII	VIII					
Wassilko, N.	1868	1924										IX	X	XI	XII	
Wassilko-Serecki, A.	1827	1893														HH

	geb.	gest.	Legislaturperiode													
			RT	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	HH
Wassilko-Serecki, G.	1864	1940									VIII	IX	X			
Winnicki	1839	1922										IX				
Wolan	1827	1899									VIII	IX				
Woynarowicz	1814	1892						V								
Zotta, Ioan	1840	1896							VI	VII						
Zotta, Isidor	1834	1888								VII						
Zurkan	1818	1902									VIII	IX				

Слідами почесного чернівчанина Фердінанда фон Ціґлауера (1829–1906) за матеріалами архівів його рідного міста Брунек

Бріґітте Штраус

Чернівці. Передмова

«Чернівці, не Чорнобиль», – мала я уточнити, повідомляючи своєму знайомому у Брунеку про заплановану екскурсію до міста неподалік українського-румунського кордону, на що той обережно, з ноткою скептицизму у тоні голосу, запитав, чи туди можна знову їхати. Насправді він не знав про Чернівці ні у географічному, ні у культурно-історичному розумінні, а тому і ототожнив це місто з північно-українським Чорнобилем, назва якого з 1986 року міцно закарбувалась у пам'яті населення Західної і Центральної Європи.

Багатьом людям з мого середовища колишня столиця габсбурзького коронного краю Буковини невідома. Сто років тому місто на Пруті було більше присутнім у загальній свідомості мешканців містечка Брунек у Пустерталі. У місцевій газеті, «Пустерталєр Боте» (нім. der «Pustertaler Bote»), за ключовим словом «Czernowitz», можна знайти 147 повідомлень, при чому більша частина з них з'явилася після 1887 року. Подібне спостерігається з пошуковим терміном «Bukowina», де 296 з 371 випадків – з 1887 року.[1]

Моя подорож до Буковини почалася у мережі, у цифрових читальних залах різних бібліотек і, зрештою, на відповідних книжкових полицях, з романів Марії Матіос і культурно-історичного путівника[2]. Завдяки цьому я ще до початку екскурсії актуалізувала свою внутрішню мапу. На постать Фердінанда фон Ціґлауера, який народився у Брунеку 1829 року, а помер вже як почесний громадянин міста Чернівців у 1906 році, я наштовхнулася вже після свого повернення. Тому прошу про розуміння за те, що ця стаття не містить польове дослідження у Чернівцях, яке старанно виконали студенти. Додатково видався можливим лише аналіз різних буковинських газет.

---

1 «Der Pustertaler Bote» – політична місцева газета у Пустертальському повіті, Тіроль. Період появи: липень 1850 – листопад 1927, березень – травень 1918, серпень 1918 – вересень 1919; до 1853 р. виходила двічі на тиждень, потім – один раз на тиждень; місце друку: Брунек; спрямування: ліберальне. Дані ґрунтуються на повнотекстовому пошуку газетного порталу Південно-тірольської крайової бібліотеки д-ра Фрідріха Тесмана. WW21_Tessmann.

2 Мова йшла про романи «Солодка Даруся» і «Черевички Божої матері», а також про Scharr 2007, *Bukowina*.

Рис. 71. Фердінанд Ціґлауер дворянин фон Блументаль. Портретне фото використовувалося в офіційному документі. Одна з двох світлин, що збереглася у прямого нащадка.[3]

Опираючись на давніші біографічні нариси[4], у цій праці здійснено спробу закцентувати увагу на дитинстві та юнацтві Фердінанда фон Ціґлауера – майбутнього першого професора з історії Австрії у Чернівецькому університеті. Матеріалом для розвідки також слугували джерела із сімейних і місцевих загальних архівів[5], статті із сучасних газет і неопублікованих університетських кваліфікаційних робіт, завдяки чому було доповнено опубліковану у 2015 р. роботу Курта Шарра, про значущість Ф. фон Ціґлауера для австрійської історіографії.[6]

На додаток до цієї статті, з осені 2017, у мережі буде опубліковано віртуальну виставку періоду дитячих і юнацьких років Ф. фон Ціґлауера.[7]

---

3 Приватна власність Гендріка Ціґлауера, Браунау/Інн.

4 Зокрема, Wurzbach 1891, *Zieglauer*, 43–44, у: *Biografisches Lexikon* (1891); Kaindl 1907, *Nekrolog*, 204–206. Granichstaedten 1933, *Zieglauer*, 5; Riedl 1955, *Zieglauer*, 425–427. Стаття Ф. Г. Рідла наступного року містила деякі доповнення і виправлення на основі колекції військового капелана Роберта Бертеля: Riedl 1956, *Zieglauer*, 179–181. Bertel, без року, *Familienchronik*.

5 Висловлюю подяку д-ру Філіпу Еґґеру, Аптеці Ціґлауера у Брунеку і гол. лікарю д-ру Гендріку Ціґлауеру, Браунау/Інн за люб'язно надану інформацію та довіру.

6 Scharr 2015, *Standpunkt*, 237–264.

7 Цю віртуальну виставку буде виставлено на порталі «Kulturgüter in Südtirol», сторінка відділення музеїв автономної провінції Боцн/Пд.Тіроль. Див. з листопада 2017: http://www.provinz.bz.it/katalog-kulturgueter.

«Вірність цісареві та імперії вдихав він разом з повітрям своєї тірольської Вітчизни»[8]

Як цей уривок з фейлетону газети «Вінер Цайтунґ» з приводу сімдесятиріччя Фердінанда Ціґлауера, так і ще один життєпис указує на його тірольське походження. Раймунд Ф. Кайндль називає свого вчителя і мецената «вірним сином Тіроля» і «переконаним старим австріякою»[9]. Але саме перші двадцять років життя, проведені у Брунеку та Іннсбруку, описані у попередніх біографіях лише декількома реченнями. Тому тут і було зроблено спробу доповнити цей проміжок часу тими небагатьма опублікованими і частково суперечливими біографічними даними, а також описом місця народження, Брунека у Пустерталі.

Фердінанд Йозеф Антон Іґнац Ціґлауер дворянин з Блументаля[10] народився 28 лютого 1829 року в сім'ї Ґеорґа фон Ціґлауера (1789–1835) та Терези Гьольцл (1796–1860) у містечку Брунек у Пустерталі.[11] Батько Ґеорґ був найменшим сином брунекського міського аптекаря Йогана Баптіста Антона Якоба Ціґлауера (1741–1808) і його третьої дружини Анни Марґарити Ґартнер (1753–1821).[12]

Його дід Йоган Баптіст народився у Боцені (Больцано) у сім'ї торговця і міщанина Міхаеля Ціґлауера. Родину засвідчено з XIX ст. на великих просторах Боцна. Від покоління до покоління члени сім'ї були задіяними у сільських судових повітах. Починаючи з Мельхіора Ціґлауера (1540–1608), адвоката у Лайферсі (Лайвесі) біля Боцена, якому у 1585 році було присвоєно герб[13], багато поколінь займалося цією ж самою справою, передусім, у Лайферсі, пізніше – у Кастельруті (Кастельротто)[14]. Адвокатура вимагала накопичених досвідом знань, а не вивчення права, і гарантувала високе становище у сільській громаді.[15] Міхаель Ціґлауер (1700–1777) обірвав цю традицію. Він переїхав на міську територію, оселився 1772 року в Боцені і так став міщанином і торговцем.[16] І у той час, як його старший син, також Міхаель (1739–1797), пішов стопами свого батька, другий син, вже згаданий раніше Йоган Баптіст, обрав інший шлях. Його першою дружиною стала Анна Маргарета Лейтцов (1743–1771) – єдина, що вижила, донька брунекського міського аптекаря Крістофа Адама Лейтцова (бл. 1700–1756). 1763 року, лише після смерті свого тестя, Йоган Баптіст завершив у Бріксені (Брессаноне)

8 Herzberg-Fränkel 1899, *Zieglauer*, 3.

9 Kaindl 1907, *Nekrolog*, 204.

10 Як уже зауважив Курт Шарр, лише Франц Єронім Рідл подає повний варіант цього імені, його підтверджує довідка з метричної книги Брунека 1804–1830.

11 Метрична книга Брунека 1804–1830 рр. Довідку люб'язно надано Ґуставом Пфайфером, Південно-тірольський крайовий архів, Боцен.

12 Riedl 1956, *Zieglauer*, 179.

13 Riedl 1955, *Zieglauer*, 425. А також Родовід Фердінанда фон Ціґлауера.

14 Йоганес Ціґлауер (життєві дані не збереглися), судовий адвокат у Лайферсі, Каспар Ціґлауер (1633–1685) судовий адвокат у Лайферсі, Міхаель Ціґлауер (1670–1741) судовий адвокат у Кастельруті. Усі життєві дані, якщо не вказано по-іншому, взяті з родоводу Фердінанда фон Ціґлауера.

15 Nössing 1998, *Landgericht*, 24.

16 Huter 1948, *Beiträge*, 49; Marsoner 1933, *Bürgerbuch*, 129.

навчання на аптекаря. До цього часу він вже також був власником так званого Ганішового помешкання [17], де з 1700 р. була розміщена міська аптека.

Після смерті Анни Маргарети Лейтцов у 1771 р. Йоган Баптіст одружився з Марією Урсулою фон Пуелл (1748–1787), яка походила з брунекської дворянської сім'ї. У той час як у першому шлюбі вижили лише двоє з шести дітей, власне, доньки Маргарита і Марія Анна Магдалена, з другого вийшло шестеро діток: двоє дівчат та четверо хлопців, з-поміж яких і наступник свого батька в аптекарській справі Йоган (1776–1837), майбутній священик єпархії Йозеф (1775–1865) та священик ордену Антон (1784–1858). У третьому шлюбі, укладеному 30 січня 1788 року з Анною Маргаритою Ґартнер (1753–1821), донькою власника готелю у Брунеку, і народився зрештою вже згаданий Ґеорґ. Йоган Баптіст добре вжився у високе суспільство свого нового рідного міста, що бл. 1800 року налічувало десь 1 600 мешканців.

Будинки міста тіснилися біля підніжжя замкової гори:

> «Якщо оцінити розташування, то виявляється, що власне місто складається з єдиної довгої вулиці і паралельної їй, наполовину коротшої, бічної дороги (що називається задньою вулицею). Чотири брами оточують місто. Південно-східні ворота ведуть до маленького передмістя Оберраґен […]. Через північно-східну браму, через міст Рінцбрюке, можна потрапити до зовнішньої частини міста під назвою Аусерраґен.»[18]

Місто утворювало центр широкої долини, було «міською плямою у явній сільській місцевості, водночас – вузловим пунктом міжрегіонального і місцевого транспорту».[19]

Рис. 72. Містечко Брунек у Пустерталі 1836 року, на задньому плані видно Санкт-Лоренцен. Виконавець Йоган Непомук Тінкгаузер.[20]

Невелика частина містян успішно займалася торгівлею і готельною справою. Торгівлі сприяло хороше розташування на Пустертальській вулиці з транспортним зв'язком між Південною Німеччиною і Верхньою Італією. Жвавий розвиток вільної гавані з середини XVIII століття також мав позитивний вплив на містечко на Рінці. Вражаюча

17 Названо на честь братів Петера Пауля і Якоба Гана. Ritsch-Egger 1990, *Heil- und Gesundheitswesens*, 157–163.

18 Staffler 1844, *Tirol*, 172.

19 Heiss 2006, *Kleinstadt*, 18.

20 Південно-тірольський крайовий музей народознавства.

кількість товарів з Трієсту відправлялася через Лайбах (Любляна), Віллах і Пустерталь до Верхньої Німеччини. Притягували до міста і громадські готелі, до прикладу: «Золота Зірка», що належав Ґеорґу Якобу Ґартнеру (1727–1803), батькові третьої дружини Йогана Баптіста. Міщани та дворяни прагнули володіти стабільною у вартості нерухомістю на сонячних схилах недалеко розташованих сільських громад. [21]

До 1803 року Брунек належав до мирського володіння князя-єпископа з Бріксена (Брессаноне). У місті мешкав князівський єпископальний міський голова, який разом із міським суддею наглядав за самоврядуванням городян. Представник тірольського крайового князя тоді проживав у Санкт Лоренцені. Після скасування релігійних князівств-єпископств і секуляризації на території земель Священної Римської імперії, Брунек, як і інші території князівства-єпископства Бріксена, був інтегрований у князівське графство Тіроль.

Рис. 73. Надгробок Йогана Баптіста Ціґлауера фон Блументаля на стіні цвинтаря у Брунеку. Надпис починається так: «ТУТ СПОЧИВАЄ ЙОГ: БАПТ: ЦІҐЛАУЕР ДВОРЯНИН фон БЛУМЕНТАЛЬ ЗІ СВОЄЇ РОДИНИ ПЕРШИЙ З ЦИМ ТИТУЛОМ».[22]

Так передусім бріксенський князь-єпископ Карл Франц граф Лодрон у 1801 р. за успіх у польовій службі під час наполеонівських війн і за заслуги перед «стражденним людством» підвищив Йогана Баптіста до стану бріксенського дворянина. Цісар Франц I (як римсько-німецький цісар Франц II) підтвердив цю нобілітацію у 1805 році. Мабуть, під час успіхів на війні проти французів «його син» теж вирушав із ним.[23] Про якого сина йдеться, відповідні публікації не повідомляють. У будь-якому разі, Ґеорґ, якому в 1800 р. було лише 11 років, не міг ним бути.

21 Гайс – єдиний автор, який називає 1796-й роком підвищення у Бріксенське дворянство. При цьому могло так само йтися про орфографічну помилку, як із написанням додатку «фон Блуменфельд» замість фон Блументаль. Heiss 2006, *Kleinstadt*, 20–22.

22 Фото: Бріґітте Штраус, 2017.

23 Stanger 2015, *Lexikon,* 970; Riedl 1955, *Zieglauer*, 425.

Після такого підвищення родина Йогана Баптіста Ціґлауера з самостійно обраним доповненням «фон Блументаль» стала частиною найвищого у Брунеку соціального стану. Ця невелика група, що складалась із єпископальної придворної знаті і підвищеного дворянства раннього нового часу, разом із високим міщанством формувала товариські кола із подібним стилем життя і живим спілкуванням.[24]

У 1823 р. Ґеорґ фон Ціґлауер одружився з донькою сиричника Йозефа Гьолцля з Брунека. Уже з 1815 р. у нього був дім на Брунекській вулиці (порівн. ілюстр. 74), який він одначе знову продав через два роки шлюбу. З якої причини, наразі ще невідомо. У будь-якому разі Ґеорґ фон Ціґлауер більше не з'являється у хроніці домовласників старого міста Брунек.[25]

Рис. 74. Тривимірна карта Брунекської вулиці. Бірюзового кольору т. зв. «помешкання аптекаря», жовтого кольору будинок № 24 (сьогодні № 14), яким Ґеорґ фон Ціґлауер володів з 1815 р. до 1823 р. Особиста обробка.[26]

Найпізніше з 1826 року він обіймав посаду «управителя міських і фондових активів» свого рідного міста. За цю роботу йому належало мати безкоштовне житло; можливо, тут і варто шукати причину продажу будинку. Про інші мотиви можна лише здогадуватися.[27] Діяльність управителя міськими і фондовими активами у Брунеку була запроваджена міською конституцією, виданою 1819 року губернією в Іннсбруку. Цей «управитель громадськими статками», разом із бургомістром, який отримував зарплатню, із чотирма радами магістратів, які працювали почесно, а також зі збирачем податків, утворював у невеликих міських громадах «політично-економічний магістрат».[28]

24 Heiss 2006, *Kleinstadt*, 20–23.

25 Sitzmann 1965, *Häuserbuch*, 23.

26 Копія за люб'язним дозволом видавництва «Schubert und Franzke».

27 Коли Ґеорґ фон Ціґлауер продав будинок № 24 разом із садом за 1200 ґульденів, то покупцю Якобу Ліндеру не треба було сплачувати 700 гульденів боргу, що числився за цим купівельним об'єктом. Sitzmann 1965, *Häuserbuch*, 23.

28 Порівн. Регулювання громад та їхніх керівних органів у Тіролі та Форарльберзі стосовно губерніальних циркулярів, від 26 жовтня 1819 р.

Рис. 75. Печатка управління міських і фондових активів Брунека з гербом міста.[29]

Коли, після смерті Ґеорґа Ціґлауера, місце управителя міських і фондових активів знову стало вакантним, були названі вимоги, що гарантовано могли стосуватися і померлого попередника. Крім уже згаданої безкоштовної квартири, йому належала щорічна платня розміром у 400 ґульденів у національній валюті. Вимагалися моральний спосіб життя, знання бухгалтерської справи, свідоцтва «добре складених іспитів з усіх правничих наук і можливої практики з них». Управитель займався також «канцелярською справою магістрату». За це йому додатково виділялося 30 ґульденів на рік.[30]

Первісток Фердінанд у подружньої пари Ґеорґа фон Ціґлауера і Терези Гьольцл народився 28 лютого 1829 року, через шість років після їхнього весілля. Упродовж наступних чотирьох років народилися ще два сини: у 1831 р. – Ґеорґ, а в 1833 р. – Йозеф. Останній помер у віці одного року. Рік потому, 11 жовтня 1835 р., не стало Ґеорґа фон Ціґлауера. Після смерті чоловіка вдова переїхала до Іннсбрука, де і померла 24 квітня 1860 р., не виходячи більше заміж. [31]

29 Південно-тірольський крайовий музей народознавства, Колекція Міського музею Брунека.

30 Пор. Оповіщення ц. к. крайового- і карно-слідчого суду Брунека від 12 жовтня 1835 р., у: *Der Bote für Tirol und Vorarlberg*, 19 жовтня 1835 р., 549.

31 Некролог Іннсбруцької парафії Св. Якоба 1850–1874.

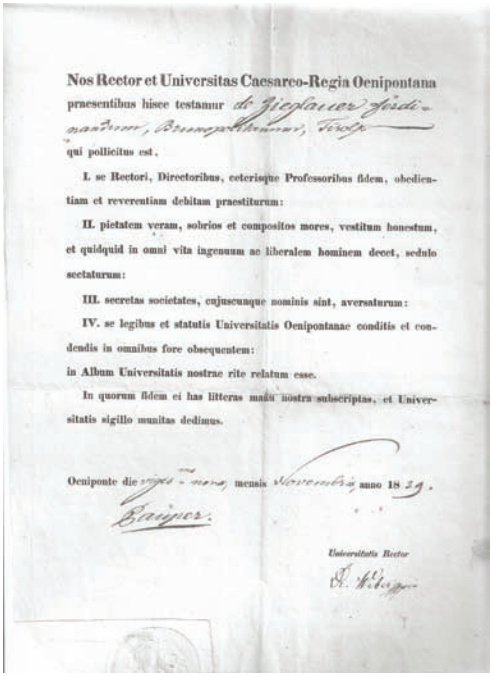

Nos Rector et Universitas Caesareo-Regia Oenipontana praesentibus hisce testamur di Zieglauer Ferdinandum, Brunopolitanum, Tirol.

qui pollicitus est,

I. se Rectori, Directoribus, ceterisque Professoribus fidem, obedientiam et reverentiam debitam praestiturum:

II. pietatem veram, sobrios et compositos mores, vestitum honestum, et quidquid in omni vita ingenuum ac liberalem hominem decet, sedulo sectaturum:

III. secretas societates, cujuscunque nominis sint, aversaturum:

IV. se legibus et statutis Universitatis Oenipontanae conditis et condendis in omnibus fore obsequentem:

in Album Universitatis nostrae rite relatum esse.

In quorum fidem ei has litteras manu nostra subscriptas, et Universitatis sigillo munitas dedimus.

Oenipontae die vigesimo-nono, mensis Novembris anno 1839.

Baiger.

Universitatis Rector

Рис. 76. Підтвердження ректором Іннсбруцького університету запису Фердінанда фон Ціґлауера в університетському альбомі за листопад 1839 р., що, вірогідно, уможливило одночасно і вступ до Академічної гімназії. З наступного навчального року (1840) Фердінанд фон Ціґлауер значиться у списку учнів Першого граматичного класу Академічної гімназії.[32]

Переїзд мав посприяти Фердінанду і Ґеорґу у здобутті хорошої освіти.[33] Невідомо, чи були ще якісь причини для переїзду, а також в якому році він відбувся. У всякому разі, у Брунеку в навчальному 1830/31 році була трикласна середня школа.[34] Натомість в Іннсбруку зміг ходити до шестикласної Академічної гімназії «з чотирма граматичними і двома гуманітарними класами», якою у ті роки керував Єзуїтський орден. Між 1 травня 1841 р. і 1848 р. він призначав також усіх професорів[35], так що Фердінанд, який відвідував з 1840 р. до 1846 р.[36] Академічну гімназію, отримав шкільну освіту від священиків Єзуїтського ордену. Після шестирічної гімназії Фердінанд пройшов обов'язковий для всіх студентів дворічний курс підготовки на філософському факультеті Іннсбруцького університету.[37]

32 Люб'язна вказівка від Марґарет Фрідріх і Курта Шарра, Іннсбруцький університет і Петер Ґоллєр, університетський архів Іннсбрука. Приватна власність Гендріка Ціґлауера, Браунау/Інн.

33 Інформацію люб'язно надано д-ром Філіпом Еґґером, 10.03.2017.

34 Tasser 2006, *Schulstadt*, 371.

35 Tinkhauser 1879, *Beschreibung*, 201.

36 Підтвердження ректором Іннсбруцького університету запису в університетському альбомі; Свідоцтво за другий семестр I граматичного класу, Інсбрук, 1841; Свідоцтво за другий семестр II граматичного класу, Інсбрук, 1842. Приватна власність Гендріка Ціґлауера, Браунау/Інн. А також «Список учнів з 1824–1850 рр.» за 13 грудня 1839 р., люб'язна вказівка від Петера Ґоллєра, архів Іннсбруцького університету.

37 Семестрове свідоцтво з навчальними дисциплінами за перший семестр першого випуску від 12 березня 1847 р.; Семестрове свідоцтво з навчальними дисциплінами за другий семестр першого випуску від 30. липня 1847 р. Приватна власність Гендріка Ціґлауера, Браунау/Інн. А також *Innsbrucker Nachrichten*, 07 березня 1899, 3.

Здобута Ціґлауером освіта в Академічній гімназії і на філософському факультеті гарантувала до 1848 р. базову вищу освіту. Усі студенти трьох вищих факультетів – теології, права та медицини – мали їх закінчити.[38] Пруський мандрівний письменник і сучасник Євген Гартвіґ так описав цю освіту у своєму творі «Листи з Тіроля» (нім. «Briefe aus Tirol»), що вийшов 1846 року:

«Кожний випускник гімназії повинен пройти дворічний філософський курс: «прослухати філософію» як його дуже невідповідно описують. Ця філософія включає релігієзнавство, латинську філологію, теоретичну філософію (так написано у розкладі), етику, елементарну математику і фізику – усе за визначеними підручниками.

Крім того, до філософського курсу ще належали деякі т. зв. вільні дисципліни, якот: загальна всесвітня історія, природнича історія, педагогіка, історія Австрії, класична література, грецька філологія, історія філософії, основи сільського господарства – звичайно, усе за визначеними підручниками. Для стипендіатів більшість лекцій були обов'язковими.»[39]

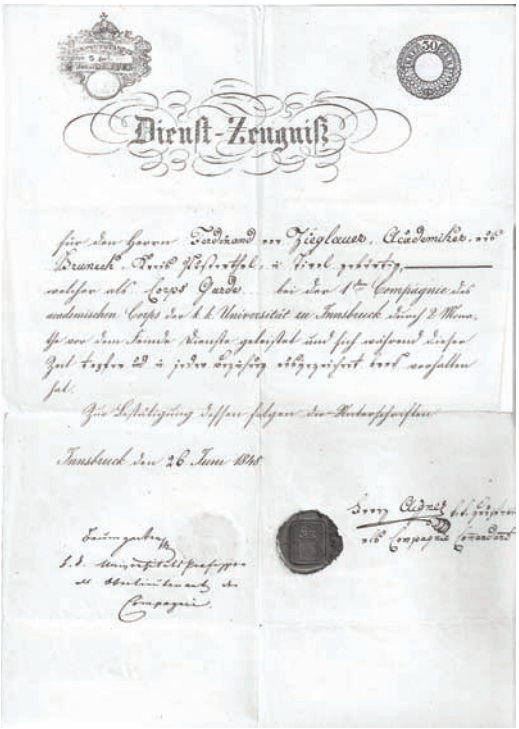
Dienst-Zeugniß

Рис. 77. Свідоцтво про проходження служби на ім'я Фердінанда фон Ціґлауера про двомісячний період служби у першій роті Академічного корпусу Іннсбруцького університету.[40]

38 Lentze 1962, *Universitätsreform*, 19.

39 Hartwig 1846, *Briefe*, 512.

40 Приватна власність Гендріка Ціґлауера, Браунау/Інн.

Кінець другого року цього філософського основного курсу ознаменувався Березневою революцією 1848 року та її наслідками. Перші новини про березневі події у Відні викликали захоплення передусім у студентів з Інсбрука. Але коли після повстань у Верхній Італії і Тренто під загрозою опинився Тіроль, це спонукало студентів і деяких професорів до переосмислення, частково з прогабсбурзьким, частково з німецьким національним відбитком. Зрештою, обидва професори, Антон Баумґартен і Йозеф Бьом (1807–1868), сформували дві академічні роти. Недостатньо освічені добровольці мусили передусім регулярно проходити військовий вишкіл перед тим, як у квітні 1848 року вирушили на південь.[41] Серед них перебував і Фердінанд фон Ціґлауер. Про це у своєму біографічному нарисі Франц Єронім Рідл повідомляв такими словами: «У 1848 році він [Ціґлауер] взяв до рук штуцер, аби боронити Вітчизну, і був серед тих, хто захопив гармату, що пізніше була встановлена у Брунекському музеї.»[42] Це можна перевірити лише частково. Ціґлауер справді числився у списку І-ї Академічної роти, хоч як простий стрілець, озброєний фоглером (гарматою)[43]. Також свідоцтво (порівн. ілюстр. 77) підтверджує двомісячний період служби.[44] Складніше було перевірити другу частину твердження, яке авторка цієї статті уперше зустріла у раніше цитованому тексті за 1955 р., а згодом – у Ганса Преліча[45] за 1979 р.

Під час повернення І-ї Академічної роти в Іннсбрук 24 червня 1848 року студенти справді везли «з собою захоплену гармату і віз з подвійним гаком, усі види зброї і ворожий прапор».[46] Гармату, ймовірно, було захоплено 9 червня під командуванням обер-лейтенанта проф. Баумґартена і трьома іншими студентами.[47] На думку Йогана фон Шмука, Ціґлауер був серед 17 солдат, яких очолював Антон Баумґартен[48], і, отже, він міг теж належати до тих трьох студентів, які безпосередньо брали участь у захопленні гармати.

Щоправда, поміщення гармати у Брунекському міському музеї не можна довести. Історичні інвентарні списки музею не засвідчують жодної гармати.[49] Через мінливу історію музею, заснованого у 1911 р., примусово розформованого за фашистських часів і заново заснованого лишень у 1995 р., важливими видалися подальші пошуки. [50] Але також і у повідомленнях з приводу відкриття музею 30 липня 1911 р. не згадуються гармати.[51] При чому можна припустити, що ці незвичні об'єкти мали би згадатися. Це ж саме можна сказати і про пізніше повідомлення в газеті, в якому

41 Egger 2012, *Gott*, 49–57.

42 Riedl 1955, *Zieglauer*, 425.

43 Egger 2012, *Gott*, 205.

44 Свідоцтво про проходження служби у першій роті Академічного корпусу, Іннсбрук, 26.06.1848. Приватна власність Гендріка Ціґлауера, Браунау/Інн.

45 Prelitsch 1979, *Zieglauer*, 289–292.

46 *Innsbrucker Zeitung*, 27. червня 1848, 63.

47 Egger 2012, *Gott*, 69.

48 Schmuck 1853, *Notizen*, 24.

49 Інформацію люб'язно надано Марією Ґрюнбахер і Марко Пелізарі, міський музей Брунека.

50 Про історію міського музею Брунека: Pellizzari 2012, *Storia*, 45–65; Grießmair 2012, *Bestände*, 67–77.

51 Про відкриття міського музею, *Pustertaler Bote*, 4. серпня 1911, без сторінки.

повідомляється про нові придбання музею.[52] Тому і не було дивним, що на запит до фірмового та родинного архіву аптеки Ціґлауера інформації не було. Як же Рідл міг твердити, що гармату було встановлено у Брунекському музеї? Найвірогіднішим видається неправильне тлумачення газетної новини, що з'явилася з приводу 70-ї річниці з дня народження Ціґлауера, вже шанованого на той час професора історії Австрії у Чернівецькому університеті, а на своїй Батьківщині неодноразово відзначеного газетами. Газета «Іннсбрукер Нахріхтен» (нім. die «Innsbrucker Nachrichten») у номері за 7 березня 1899 р. писала: «У 1848 році він теж взяв до рук штуцер, щоб боронити Вітчизну, і належить до тих, хто захопив встановлену тут, у музеї, гармату.»[53] Що ж до згаданого музею, то тут йдеться не про Брунекський міський музей, якого у 1899 р. ще взагалі не існувало, а про Тірольський крайовий музей Фердінандеум в Іннсбруку. Гармату, яку везли, головнокомандувач Росбах, уже при в'їзді до Іннсбрука, передав Академічній роті листом від 24 червня 1848 р. для того, «щоб зберігати її для вічної згадки в університеті чи у Фердінандеумі». Крім того, на гарматі мали бути «гарно і помітно» вигравірувані імена членів Академічного корпусу.[54] Гармату було встановлено у «круглій залі з колекцією патріотичних спогадів Тіроля»[55], і на ній справді є імена усіх членів Студентської роти. 1930 р. її було переставлено у Музей тірольських цісарських єґерів на горі Ізель[56]. Сьогодні вона зберігається у сховищі тірольського крайового музею.[57]

Після закінчення філософського основного курсу Ціґлауер розпочав юридичне навчання в Іннсбруцькому університеті. Але за рік він залишив місто і переїхав до Відня, де до 1854 р. продовжував навчання на юридичному, а пізніше – на філософському факультеті.[58] У 1854 р. дирекція філологічно-історичної семінарії Віденського університету, яка складалася з професорів Альберта Єґера, Йозефа Ашбаха, Рудольфа фон Бонітца і Карла Йозефа Ґрізара, засвідчила його членство у філологічно-історичній семінарії періодом між Великоднем 1852 р. і Михаїла (29 вересня) 1854 р. та дала йому дуже хорошу характеристику.[59] Його одним із перших було зараховано на перший курс новозаснованого Інституту австрійських історичних досліджень (1855–1857 рр.) і надано стипендію.[60]

Наступний етап професійного становлення Ціґлауера – від екстраординарного до ординарного професора історії Австрії в юридичній академії Германштадту і до призначення в Чернівецький університет та присудження звання

52 *Innsbrucker Nachrichten*, 7 травня 1912, 5.

53 *Innsbrucker Nachrichten*, 7 березня 1899, 3.

54 *Innsbrucker Zeitung*, 9 липня 1848, 2–3.

55 Путівник по крайовому музею (Фердінандеумі) в Іннсбруку, Іннсбрук 1886, 27.

56 *Tiroler Anzeiger*, 11 жовтня 1930, 10.

57 Egger 2012, *Gott*, 183.

58 Scharr 2015, *Standpunkt*, 240–241.

59 Підтвердження для Фердінанда фон Ціґлауера, Відень, 10 жовтня 1854 р. Приватна власність Гендріка Ціґлауера, Браунау/Інн.

60 Підтвердження хорошої успішності у навчанні, видано Альбертом Єґером, Відень, 15.10.1856. Приватна власність Гендріка Ціґлауера, Браунау/Інн.

почесного доктора – можна простежити через оригінальні збережені листи чи їхні завірені копії;[61] усе ж вони не відкривають нічого нового у біографії Ціґлауера з часу його перебуваня у Відні, тому на цьому місці варто звернутися до вже згаданої на початку праці Курта Шарра[62].

Кінцеві зауваження

Життя Фердінанда фон Ціґлауера простягнулося від містечка Брунека у Тіролі (сьогоднішня Італія), через столицю краю Іннсбрук і столицю імперії Відень, аж до «крайнього східного кордону імперії»[63], географічних територій, що, як мовилося на початку, розкидані в уяві багатьох значно ширше, ніж 150 років тому. Постать Ціґлауера є прикладом професійної мобільності академічного освіченого середнього класу і представляє водночас сполучну ланку між історичними територіями Тіроля і Буковини.

Мене як співробітницю музею запросили взяти участь у проекті PREPUS. Це стало спонуканням до того, щоб дослідити музейне відтворення теми, але з передумовою, що з цією метою можна було би залучити багато установ у різних місцях. Результати також мали би бути представлені на кількох точках.

Наслідком цього стала реалізація згаданої на початку віртуальної виставки про роки, проведені Ціґлауером у Тіролі. Вона представляє спробу демонстрації, як можна використовувати уже наявні платформи для (віртуальних) виставок-проектів, починаючи з однієї установи. Наступні колеги мають можливість доповнити її матеріалами з інших етапів життя.

61 Різні листи та копії між 1856 р. і 1877 р. Приватна власність Гендріка Ціґлауера, Браунау/Інн.

62 Порівн. прим. 6 у цій статті.

63 Назва стосується слів із листа Фердінанда фон Ціґлауера до свого племінника у Брунеку, в якому він скаржився на те, що його не повідомив жоден родич про смерть дядька, священика Йозефа фон Ціґлауера (1775–1886): «Я не знаю, кому цим завдячувати; я лише мусив би по-доброму виступити проти того, що можна забути членів ціґлауерської родини лише через те, що ті живуть на крайньому східному кордоні імперії.» Лист Фердінанда фон Ціґлауера з Германштадта його племіннику Йогану фон Ціґлауеру (1810–1895), аптекарю з Брунека, від 22.11.1865. Родинний та фірмовий архів Аптека фон Ціґлауер, Nr. 420.

«Тоді я все ще тужив у «Напів-Азії»… – «Спогади із Буковини» Вільгельма Роттлойтнера[1]

Франц Курц

Галичина та Буковина – це особливі місця спогадів, і оскільки вони вже не існують як географічні та політичні сутності, у цьому значенні їх можна називати «габсбурзькою Атлантидою».[2] Саме через це «Міф Галичини»[3], куди відносимо і Буковину, став улюбленим предметом досліджень і темою в літературі, особливо після падіння залізної завіси.[4]

При цьому підкреслюється – і це справедливо – багатоетнічний та багатоконфесійний характер цих земель, на яких мирно проживали люди різного походження, з різними мовами та релігіями. На це слід зважати з огляду на спустошення, які там проводилися тоталітарними державами у XX столітті[5]. Сучасники мали зовсім інші погляди на відсталий «далекий Схід» монархії.

У цій статті за допомогою дискурс-аналітичних методів розглядатимуться раніше неопубліковані спогади службовця з Іннсбрука в часи його діяльності на Буковині.[6]

У центрі уваги питання, наскільки зображення коронного краю збігається з тогочасним галицьким дискурсом.[7] Повинно бути показано те, що Вільгельм Роттлойтнер у своїх «Спогадах з Буковини» парадигматично відтворює важливі топоси. Це доводить постійну відсталість і відчуженість Галичини та Буковини, що їм приписували жителі інших частин монархії.

Коротке уявлення про історію і зміст галицького дискурсу дає перший розділ. У наступному головному розділі презентуються деякі біографічні дані Вільгельма Роттлойтнера, далі починається центральний аналіз його роботи. У заключній частині йде підсумок найважливіших наукових висновків.

---

1 Ця доповідь базується переважно на магістерській роботі викладача Університету Іннсбрука проф. Курта Шарра: «Зараз ми боремося з брудом Скандаліції…» Галицький дискурс у спогадах і щоденниках з Першої світової війни».

2 Lipiński 1988, *Atlantis*.

3 Puchla/Kos (Hrsg.) 2015², *Mythos*.

4 so etwa Andruchovyč 2005, *Ringe*.

5 dazu Snyder 2010, *Bloodlands*.

6 Хоча Вільгельм Роттлойтнер народився у Брюнні/Брно в Моравії, 30 років він жив в Іннсбруку, де і загинув. Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*.

7 Виходячи з причин ясності для читача цей термін надалі так вживатиметься, хоча з 1849-го, коли Буковина стала окремою коронною землею, мова повинна була би бути про Галичину та Буковину. Назви місцевостей передавалися зазвичай німецькомовними найменуваннями, за необхідності доповнювалися сьогоднішніми назвами регіональної мови, українські – у латинській транскрипції. (Bsp.: Czernowitz/Černivci).

Галичина та Буковина як дискурсивні місцевості

Після того як у кінці XVIII ст. Галичина та Буковина стали частинами Габсбурзької монархії[8], в її німецькомовних частинах розвинувся дискурс[9] навколо обох країв, який, за американським дослідником історії культур Ларрі Вольффом (1957), можна визначити як «напіворієнталізм»[10]. Під цим маємо розуміти, що їм ззовні приписували відчуженість і відсталість, це почалося за часів правління цісаря Йозефа II і зберігалося до кінця існування монархії 1918 р.

Вольфф, посилаючись на Едварда Саіда[11], описав термін, який виник в епоху Просвітництва – картина «Східної Європи» на «Заході»[12]. Галичина разом з Буковиною є в цьому контексті особливим випадком, наочним прикладом[13]. Доказом його тез можуть стати розповіді мандрівників Східною Європою з XVIII ст.[14], а також записи французького філософа Вольтера[15]. Виходячи з цих загальних приписувань Східній Європі відсталості, такий схожий феномен може спостерігатися безпосередньо після приєднання Буковини (1775) та Галичини (1772 і 1795) до Австрії, що описується у тогочасних розповідях.[16]

З 1780-х рр. з'являється більше інформаційних джерел, автори яких були здебільшого службовцями чи офіцерами на габсбурзькій службі, прихильниками реформаторської діяльності в дусі Відродження, а саме йозефінізму. Оскільки Галичина та Буковина раніше належали відповідно до Речі Посполитої чи Молдовського князівства, вони стали для австрійських можновладців адміністративною *terra incognita,* яка була ідеальним полем для експериментів у втіленні йозефінських реформ.

---

8 Всеохопне зображення актуального стану дослідження може на цьому місці не бути успішним, були названі тільки деякі основні роботи з історії Галичина та Буковини: Glassl 1975, *Einrichtungswerk;* Magocsi 1983, *Galicia*; Hann/Magocsi 2005, *Galicia*; Maner 2005, *«Kompensationsobjekt»*; ders. 2007, *Grenzregion*; Doktoratskolleg Galizien (Hrsg.) 2009, *Fragmente*; Haid/Weismann/Wöller (Hrsg.) 2013, *Galizien*; Kuzmany 2011, *Brody*; Wöller 2014, *Europa*; Kaps 2015, *Entwicklung*; Scharr 2010, *Landschaft*; Corbea-Hoişie (Hrsg.) 2006, *Czernowitz*; Corbea-Hoişie/Lihaciu/Winkler 2014, *Zeitungsstadt*; s. auch die Homepage des Doktoratskollegs Galizien an der Universität Wien: WW22_DK.

9 До аналізу дискурсу s. Foucault 2014, *Ordnung*; Konersmann 2014, *Philosoph*.

10 Wolff 2003, *Erfindung*, 24.

11 Edward W. Said (1935–2003), американсько-палестинський літературознавець; Said 2003[3], *Orientalism*; Clifford 1999, *Predicament*.

12 Wolff 1996, *Inventing*; ders. 2003, *Erfindung*; ders. 2013, *Traveler's*; ders. 1995, *Voltaire's*; bestätigend: Kappeler 2007, Grenze; Robertson 2012, Sitte; Bassin 1996, *Rezension zu Wolff*; kritisch und mit einer anderen Datierung des Begriffs: Schenk 2002, *Maps*; Lemberg (Hrsg.) 2000, *Grenzen*; ders. 1985, *Entstehung*.

13 Wolff 2008, *Land*; ders. 2004, *Inventing Galicia*; ders. 2010, *Idea*.

14 Тут варто назвати Філіппа Йоганна фон Штраленберга (1677–1747) – офіцера шведської армії за короля Карла XII (1697–1718), французького письменника Астольфа Луї Леонора, Маркіза де Кюстіна (1790–1857) та Луї-Філіппа де Сегура – французького дипломата при російському дворі. Strahlenberg 1730, *Theil*; Custine 1843, *Russie*; Ségur 1859, *Mémoirs*.

15 Eig. François-Marie Arouet (1694–1778) – видатний філософ французького Проствітництва; Voltaire 1975, *Essai*; ders. 1875, *Histoire*.

16 Kratter 1786, *Briefe*; Traunpaur 1787, *Dreyßig Briefe*; Hacquet 1790–96, *Reisen* I–IV; Scharr (Hrsg.) 2004, *Karpaten*; Bredetzky 1809, *Reisebemerkungen*; Rohrer 1804, *Bemerkungen*.

Наявні структури, якщо їх взагалі визнавали, потребували усунення недоліків, а саме: скасування привілеїв для дворян та церкви, а також впорядкування єврейського самоврядування. Відповідно до цього, автори подорожніх записок характеризують Галичину як відсталу та бідну землю з забобонним населенням. Польських аристократів зображують в описах жорстокими деспотами, селян – зовсім неосвіченими та зубожілими, в той час як євреїв традиційно – керівниками та орендаторами з сумнівною проміжною роллю між аристократією та селянством, здебільшого як кровопивців чи шахраїв. Особливо автори наголошували на великій кількості єврейського населення міста.[17]

Уже в цих ранніх доробках у євреях бачили втілення сторонності, а також тягар для Галичини; Франц Краттер,[18] чиї «Листи про теперішній стан Галичини» («Briefe über den itzigen Zustand in Galizien» 1786 року з'явились у Лейпцигу, описує їх як «брудний, смердючий, народ, який роздирають різного типу паразити».[19] Хоча це зображення Галичини передусім переслідувало конкретні політичні цілі, а саме легітимізацію австрійської організації об'єктів[20] у новому коронному краї, все ж більшість тамтешніх стереотипів вистояли і поширювалися протягом XIX ст. як фіксована природня картина Галичини. Таким чином, тут також можна говорити про «дискурсивне затвердіння»[21], як констатувала болгарська історик Марія Тодорова з огляду на балканський дискурс. Важливий внесок у це зробили письменники другої половині XIX ст., які формували у фейлетонах і фіктивних розповідях монархії картину Галичини.[22]

Варто назвати передусім вроджених галичан – Леопольда фон Захер-Мазоха[23] і Карла Еміля Францоза[24]. Тоді як Захер-Мазох, сам не маючи єврейського коріння, був захоплений гілкою ортодоксальних євреїв, і його розповіді здавалися екзотично-східними,[25] а новіші дослідження підкреслюють дискурсну конформність[26], Францоз формував у своїх фейлетонах у «Новій Вільній Пресі» пізніше вже крилатий вислів «Напів-Азія»[27], під яким мав на увазі Галичину. Він розглядав коронний край як змішану форму «європейської цивілізації» і «азіатської дикості», що символізується застольними традиціями: «Країну, у якій їдять за брудними скатертинами, вже не

17 WW23_Hüchtker, 4–5; Wolff 2010, *Idea*, 20–21.

18 Franz Kratter (1757/58, Оберндорф, Баварія – 1830, Львів) опублікував безліч драм і з 1819-го по 1824-й керував Німецьким театром у Львові. Papiór 1988, *Kontexte*, 90–91; Wolff 2010*, Idea*, 21; Berg 2010, *Galizien*, 55.

19 Kratter 1786, *Briefe II*, 157.

20 Glassl 1975, *Einrichtungswerk*.

21 Todorova 1999, *Erfindung*, 39.

22 allgemein dazu Kłańska 1999, *Literatur*; dies. 1991², *Problemfeld*; Cybenko 2008, *Galicia*.

23 Leopold von Sacher-Masoch (1836, Львів – 1895, Ліндгайм, Гессен) – син директора поліції богемсько-рутенського походження. Став відомий своєю новелою «Венера у хутрі», що зробила його основоположником пасивізму.; Weismann 2014, *Land*; dies. 2013, *Hohelied*; Ludewig 2012, *Authentizität*.

24 Karl Emil Franzos (1848, Чортків, Галичина – 1904, Берлін) – син єврейського лікаря у Чорткові поблизу Тернополя, здобув славу за роки життя своїми статтями та розповідями, сьогодні не такий актуальний: Giersch 2014, *Juden*.

25 Sacher-Masoch 1989, *Sekten*; ders. 1989*, Iluj*; ders. 1991, *Mondnacht*.

26 Patrut 2012, *Verortungen*, 178–182.

27 Franzos 1876, *Halb-Asien*; ders. 1890², *Don*; ders. 1888, *Ebene*.

кажучи про все інше, неможливо відносити до нашої частини світу».[28] У цьому уривку відчувається, що це поняття Францоз конотує не географічно, а культурно. Виступаючи за йозефінські традиції, Францоз відстоював австрійську *mission civilisatrice,* що піднімала би «Далекий Схід» монархії до європейських стандартів.

Відень повинен був слугувати посередником німецької мови та культури.[29] Хоча Францоз сам походив з єврейської сім'ї, він розглядав ортодоксальних євреїв як перешкоду в місії переходу до цивілізації і вбачав відмову від їх традицій єдиним шляхом виходу подолання відсталості. Тому він зображав єврейське населення не в надто привабливому світлі:

«Цілком несподівано тебе оточує натовп людей, вони сваряться, лестять, кричать, шепотять, штовхаються… Євреї у кафтанах, такі брудні, що ти ледь розумієш, як вони не склеюються між собою, коли зіштовхуються».[30]

Принаймні у своїх ранніх текстах Францоз виділяв Буковину, у столиці якої, Чернівцях, він провів більшу частину свого дитинства, як приклад вдалого просування цивілізації. Цей «квітучий шматочок Європи»[31] є «оазисом всередині східної некультури»[32] і може з повним правом називатися «Тіролем Східної Австрії».[33] Як буде продемонстровано в подальших розділах, ця диференціація не завжди сприймалася. Це може бути також пов'язано з тим, що Францоз пізніше сам ревізував позитивне судження про Буковину і прийшов до висновку, що вона все-таки є шматком Напів-Азії».[34]

Імператорсько-королівський інспектор з калібрування у «Напів-Азії». Щодо особи Вільгельма Роттлойтнера

На підставі роздумів у попередній главі перейдемо до «Спогадів з Буковини»[35] Вільгельма Роттлойтнера (1841–1920). Тут ідеться про неопублікований рукопис, друкований примірник якого (тільки дві копії) знаходиться у Тірольському крайовому музеї Фердинандеум в Іннсбруку. Університетська бібліотека Іннсбрука також володіє одним примірником.[36] Згадуване джерело є особливо цікавим, оскільки рецепція «напів-Азійського дискурсу» підтверджується представником німецькомовної інтелігенції.

Роттлойтнер, народжений у моравському Брно, навчався у тамтешньому Політехнічному Інституті і 1875 року став керівником інспекторату з калібрування на

28 Franzos 1876, *Halb-Asien I*, 104.
29 Essen 2002, *Zwielicht*, 223ff.
30 Franzos 1876, *Halb-Asien I*, S. 107–108.
31 Franzos 1876, *Halb-Asien I*, 113.
32 Franzos 1876, *Halb-Asien I*, 120.
33 Franzos 1876, *Halb-Asien I*, 119.
34 Corbea-Hoişie 2002, *Poet*, 51.
35 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*.
36 Університетська та крайова бібліотека Іннсбрука, Signatur 617/25795.

Буковині з центром у Чернівцях. У 1878 його перевели до Іннсбрука, де він у тих же органах відповідав за Тіроль та Форарльберґ. Славу він здобув через свої праці про історичні одиниці ваги і їхні переведення у метричну систему.[37] На цю тему він публікував статті у журналі Фердинандеуму, почесним членом якої він був[38]. Більшість праць з його доробку доводять етнографічний інтерес директора центру калібрування, як-от «Південно-моравське весілля у минулому столітті»[39] або «Селянські весільні традиції». Тому Роттлойтнера, не в останню чергу, можна розглядати як типового представника німецькомовної інтелігенції габсбурзької монархії.

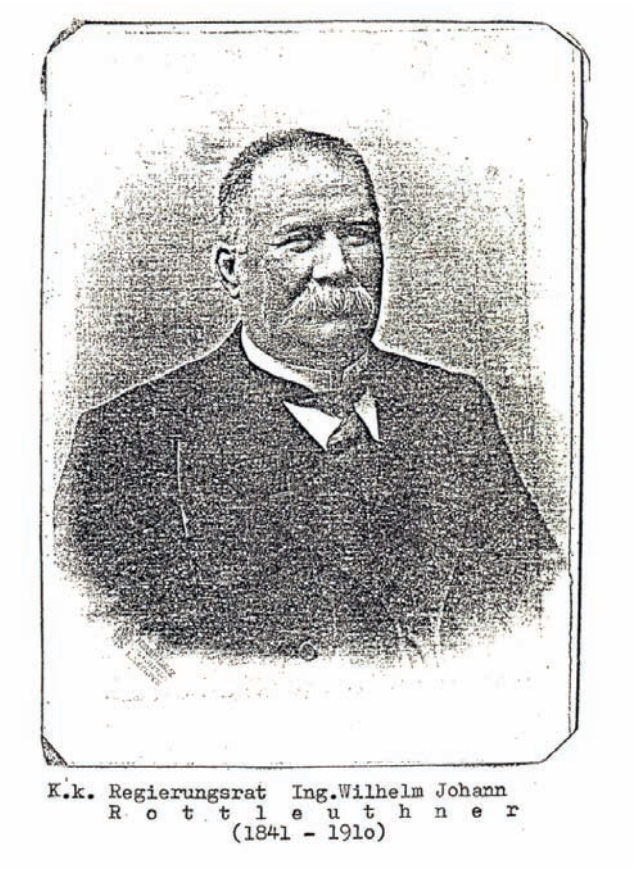

Рис. 78. Вільгельм-Йоганн Роттлойтнер.[1]

37 Rottleuthner II 1988, *s. v. «Rottleuthner, Wilhelm Johann (1841–1910)»*, 297; Rottleuthner I 1883, *Localmaße*; Reko/Bohrmann (Hrsg.) 1906, *s. v. «Rottleuthner Wilhelm»*, 235.

38 Rottleuthner I 1892, *Flächenmasse*; ders. 1900, *Mass*.

39 Ders. 1980, *Hochzeit*; ders. 1980, *Beitrag*.

«Спогади з Буковини»

Спогади Роттлойтнера про Буковину, надруковані його внуком Вільгельмом-Ернстом,[40] що опрацював також інші рукописи свого дідуся[41], містили анекдоти, які можна порівняти із розповідями Карла Еміля Францоза, на що редактор натякав у передмові:

> «Тут йдеться не про величезний історичний огляд, а про буденну картину, звичайне життя простого жителя, який повинен справлятися із тамтешніми, тогочасними справами. «Віддалена східна» область колишньої монархії, з усіма її особливостями, які були абсолютно чужі для австрійців, і такими залишались. Тому Буковину назвали «Напів-Азією».[42]

Також Роттлойтнер сам явно опирався на Францоза:

«Тоді я все ще тужив у «Напів-Азії», як колись письменник Карл Еміль Францоз, народжений у Чернівцях єврей (Францоз народився у Чорткові, Галичина – прим. автора), назвав свою Батьківщину, і бажав, щоб мене знову перевели до цивілізованих земель».[43]

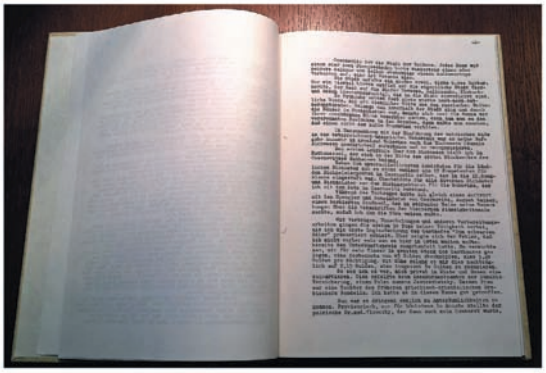

Рис. 79. Один з двох примірників «Спогадів з Буковини», що міститься у Тірольському крайовому музеї Фердинандеум.[44]

40 Д-р юридичних наук Вільгельм-Ернст Роттлойтнер (нар.1922) передав Тірольському крайовому музею Фердинандеум у 1980-х рр. неопубліковані рукописи дідуся. За реєстром, загинув 9 січня 2001 р. в Іннсбруку.

41 Rottleuthner I 1985, *Gewichte*; ders. 1980, *Skizzen*; ders. 1980, *Publikationen*.

42 Rottleuthner II 1982, *Vorwort*, III.

43 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 34.

44 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 2.

І хоча тут нічого немає від «квітучого шматочка Європи»[45], «Спогади з Буковини», які не були датовані, а вочевидь написані за декілька років до перебування Роттлойтнера у Чернівцях, доводять неабияку популярність фейлетонів серед середнього освіченого прошарку населення, якщо вони справили враження на спогади службовця, що сам мешкав у Чернівцях. Змальовані Роттлойтнером ситуації відрізняються від оцінки Буковини Французом, проте вони все-таки поєднуються невидимою ниткою у загальному зображенні східної Європи як «напів-азіатської культурної пустелі».[46]

Першим таким знаком було прийняття відчуженості: «Відкривався зовсім новий, інший світ. Умови життя у Чернівцях та Буковині дуже сильно відрізнялися від австрійських та моравських».[47]

У місті можна було побачити тільки одноповерхові будинки; майже без тротуарів, більшість вулиць були ґрунтовими, які за дощової погоди ставали брудними.[48] Взагалі, Буковина не вирізнялася розвиненою інфраструктурою. Перед 10-годинною службовою поїздкою каретою до Кимполунгу[49] Роттлойснера попросили «обов'язково взяти з собою заряджений револьвер, адже там водяться вовки».[50] До того ж, на спуску екіпаж перевернувся, тому директор з калібрування був змушений іти до наступної станції пішки, сухо коментуючи при цьому: «Ще одна грань буковинських подорожей».[51]

Інше відрядження до Сучави[52] потребувало ночівлі у тамтешньому готелі: «Звичайно, слово «готель» тут не пасує в жодному разі, бо цей будиночок був всього лише вбогим одноповерховим бараком, який навіть не мав вбиральні всередині».[53] У багатьох помешканнях було дуже брудно, порушені норми гігієни: «У деяких випадках це було настільки сумно, що залишалось тільки сміятись».[54]

Відсталість Буковини проявлялася дещо «архаїчно»[55] і в плані калібрування: «Величезні бочки заповнювались унормованими п'ятилітровими посудинами річковою водою з Пруту доти, поки вони не були повні[56]. Взагалі, це був своєрідний стиль життя, який вели та змушені були вести в Чернівцях».[57]

---

45 Franzos 1876, *Halb-Asien I*, 113.
46 Franzos 1876, *Halb-Asien I*, 113.
47 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 1.
48 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 1.
49 Сьогодні Кампулунг /Румунія.
50 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 6.
51 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 6–7.
52 Сьогодні Сучава/Румунія.
53 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 4.
54 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 10.
55 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 11.
56 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 11.
57 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 16.

> «Куди не заглянеш, куди не ступиш, всюди незвичні неприємні обставини. У Чернівцях не було газового освітлення, каналізації. Стічні ями не очищувалися міською адміністрацією, вони навіть не були мурованими, тому багато домашніх криниць інфікувалися. Очищувалися вулиці також вкрай погано. Упродовж зими люди просто викидали мертвих собак і котів у високі кучугури снігу, де вони зникали до приходу весни».[58]

Все ж таки Буковина лише нещодавно стала частиною Австрії, проте «це не сприяло тому, щоб 100 років потому, було досягнуто того рівня, який демонстрували інші коронні краї».[59]

Забобони були також поширеним явищем навіть у освічених сім'ях. Приміром, Роттлойтнер розповідає про польського лікаря, в якого його колега знімав житло в новозбудованому будинку. Гість службовця під час візиту помер раптово від серцевого нападу. Лікар та орендатор був щасливим, оскільки за польськими забобонами, у кожній новобудові хтось помирає упродовж першого року, а в їх випадку горе оминуло сім'ю.[60] Взагалі, судження про Польщу виражалися досить грубо:

> «Корумпований, зарозумілий, фальшивий народ. Батько зраджує сина. А той так само – брата. Нещастя для Австрії, що ця нація стала відігравати якусь роль. В обличчя – дружні, за спиною заразом – плетуть інтриги. До всього цього ще жага до розваг, хвалькуватість щодо власних досягнень. На службі в мене, на жаль, були голосні поляки. Через будь-яку дрібницю вони одразу ж доносили один на одного».[61]

Вони витрачали дуже багато грошей на святкування. Великдень, наприклад, був «прикладом відсутності міри»[62]. Витрачається дуже багато грошей, у деяких сім'ях – майже чверть річного доходу. Не що інше, як обжерливість і пияцтво, радше «польські недотрадиції».[63] Чоловіки ходили від будинку до будинку, жінки їх приймали, при чому випивали дуже мало пива, оскільки воно містить недостатньо алкоголю, замість нього – шнапс, лікер, горілку різних сортів».[64]

Роттлойтнер навіть скаржився на те, що приїжджі німецькі сім'ї переймали такі способи святкування.[65] Напів-Азія мала явний корумпуючий вплив на цивілізованих європейців. Роттлойтнер висловлює співчуття щодо селян-русинів

---

58 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 16.
59 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 4.
60 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 2–3.
61 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 20.
62 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 21.
63 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 21.
64 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 21.
65 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 21.

(українців), при чому він відтворює всі стереотипи різних груп населення Галичини і Буковини, які описуються у галицькому дискурсі.

> «Серед слов'янських національностей мені особисто найбільше до душі були русини. Шкода цього народу, в якому панує страшне зубожіння. Землевласники-аристократи, передусім євреї та попи, експлуатували їхню працю у неймовірних масштабах.
> Шкода цього добросердечного народу. Та все ж через бідність, вони частково легковажні, частково страждають від пияцтва, а попи їх ведуть скоріше не до благородних чеснот, а вчать забобонам».[66]

Вони майже не мали уявлення про агрокультуру, жили у бідних будиночках з глини, здебільшого без каміну. Дуже важко доводилося русинським селянкам. Оскільки вони не вміли ні читати, ні писати, ні рахувати, їм доводилося продавати яйця на ринку десятками, зі страху, що їх обдурять.[67]

> «Загалом цим жінкам не позаздриш, на них була вся основна робота. Тому не дивно, що вони так швидко відцвітали, мали жовтуватий колір шкіри. Часто вони були так схожі одна на одну, що чужинець би їх не відрізнив. Тому не дивує те, що часто, враховуючи обставини, вони пиячили більше за чоловіків, що призводило до сварок».[68]

Узагальнювальний опис містить часто вживаний елемент алкоголізму, до того ж русинки нічим не вирізняються, вони всі однаково «жахливі». Духовенство русинів також отримало не найкраще відображення: греко-католицькі священики, «хоча серед них були високі, а також і гарні чоловіки з довгою, чорною бородою і таким же волоссям, мали гарний голос бас»[69], були гріховними і безсоромно використовували незнання та забобонність русинів, стягуючи з них кошти за все можливе:

> «Кожен священик паралельно є ще й підприємцем. Чи то власником млину, чи лісопильного цеху, або хоча б позикодавцем. При цьому він зліший та безжалісніший, ніж іудей. Щодо поведінки, характеру та освіти більшість римо-католицького духовенства стоїть значно вище греко-католицького духовенства».[70]

Церемонії названих конфесій також видавалися чужими; хаотичні жалобні зібрання були схожі на східні або ісламістські похорони».[71]

---

66 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 22.
67 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 17.
68 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen* 25.
69 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 23.
70 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 22.
71 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 27.

Як і у багатьох попередників, опис іудеїв Буковини займав у Роттлойтнера багато місця, оскільки у столиці їх було дуже багато.

> «Чернівці охоче зображують як німецьке місто. Зовсім ні, це чисто єврейське місто, у якому всі інші національності відходять на задній план. Сигнатура міста – єврейська – і кайзер Франц I сказав би про Чернівці те саме, що він казав до своєї дружини у Тернополі, коли вони з балкона споглядали ходу з факелами на їх честь: «Принаймні тепер я знаю, чому я ношу титул короля Єрусалиму»![72]

І хоча Ротлойтнер визнавав «що гарно спілкувався з іудейським населенням», варто згадати, що він постійно думав про те, щоб не стати жертвою їх шахрайства».[73]

Незважаючи на те, що серед них були «почесні люди» і вишукані ремісники[74], у більшості оповідок про євреїв йшлося про ошукування, пограбування та проституцію.

І хоча ми не звинувачуємо Роттлойтнера у антиіудейській чи антисемітській позиції, проте можна констатувати, що він зафіксував негативну картину і стереотипи щодо «східних євреїв». Для спостерігачів із Заходу вони втілювали, як вже згадувалось, жахливий стан східних областей монархії.

Роттлойтнер писав, що «вперше він познайомився зі «східними» відносинами у «Напів-Азії[75]» у готелі, власник-іудей якого на питання про ціну запитав: «З чи без «?» З'ясувалося, що кімнати можна було знімати як з, так і без дамського супроводу[76]. Коли гість від цього відмовився і попросив провести його до кімнати, сталося наступне:

> «Інший молодик-єврей віком приблизно 12 років запалив свічку, і я слідував за ним. Зайшовши до моєї кімнати, він запалив ще одну свічку, що там вже стояла, і спитав: «Пан вже щось замовив чи мені подбати про це?» – «Подбай, щоб ти вийшов з моєї кімнати!» – була моя відповідь. «Отже, нічого! Добраніч!!» І вийшов. Закриваючи двері, він ще раз перепитав: «Отже, нічого?»[77]

У розповіді про процес шахрайства проти іудея-продавця полотна, в якому Роттлойтнер виступав експертом з калібрування та довів його провину[78] (йшлося про дюймову масштабну лінійку), був згаданий рабин з Садгори.[79] Місцевість була «справжнім

72 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 20.
73 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 20.
74 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 20.
75 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 5.
76 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 5.
77 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 5.
78 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 11-12.
79 Сьогодні Садгора – частина міста у Чернівцях.

огидним гніздом», з вишуканою синагогою та будинком рабина. Він спочатку жив поблизу Одеси в Російській імперії і начебто через злочин вимушений був утікати, але за протекції Ротшильда був переведений до Буковини. Там його заарештували через розповсюдження фальшивих грошей. Лише завдяки хабару, як вважає Роттлойтнер, він зміг отримати виправдувальний вирок крайового суду, оскільки відповідальний за процес суддя невдовзі вийшов на пенсію і придбав помістя.[80] Торговці-іудеї зазвичай використовували шахрайство тільки стосовно чужинців, тоді як постійних клієнтів не обманювали.[81] Ще гіршими були вірмени: «На Буковині є приказка: «Вірменин хитріший за 10 євреїв».[82]

Стереотипи стосувалися також єврейських жінок: На свята вони були гарно вбрані, і «у молоді роки вони надзвичайно вродливі, проте їх краса відцвітає ще швидше, ніж в італійок»[83]. У зрілому віці вони перетворюються на неапетитні, жахливі, розповнілі постаті».[84]

Роттлойтнер критикував – у дусі традицій подорожніх нотаток 18 століття – незадовільний стан речей в краї, як-от корупцію на Буковині; «хабарництво, що процвітає навіть серед високопоставлених службовців».[85] Популярний метод, який практикувався у багатьох бюро: чиновник пропонує тютюн особі, що прийшла зі своїми проханнями, та кладе гроші у коробочку для тютюну. Перерахувавши, чиновник за необхідності повторює пропозицію – тільки вже за іншу суму. До того ж не раз траплялося, що речові докази вбивств з метою пограбування часто зникали і відповідальні службовці невдовзі дивним чином звільнялись.[86] Критика влади також мала місце, коли чиновники не лише нічого не робили проти лихварства, а й мали дохід від впливових сімей, ішли проти професора, який письмово розсекретив ці практики:

«Аристократія грає при цьому дурнів, євреї – розумних негідників, але негідниками залишаються обидва!»[87]. Це кидало невигідне світло на габсбурзьку місію просування цивілізації: «Після цього твору можна було подумати, що австрійська влада не доросла до завдань у сфері культури, і за сто років, упродовж яких Буковина належить до монархії, не сприяла ніякому розвитку»[88].

80 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 13-14.
81 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 14.
82 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 14.
83 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 19.
84 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 30.
85 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 12.
86 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 12-13.
87 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 15-16.
88 Rottleuthner I 1982, *Erinnerungen*, 15.

Висновки

Метою цієї статті було проаналізувати «Спогади з Буковини» Вільгельма Ротлойтнера у світлі сучасного галицького дискурсу і обґрунтувати тези про те, що в ньому представлені широко розповсюджені стереотипи. Як підготовка до аналізу джерел по даній темі було зроблене коротке посилання на аналітичні роботи Ларрі Вольффа. Він констатував факт відсталості Східної Європи, яку Едвард Саід назвав «напіворієнталізмом».

Через обмеження в розмірах цієї роботи не видавалося можливим торкнутися глибше політичних, економічних та суспільних змін, яких зазнала Галичина та Буковина впродовж XIX ст. Замість цього ми підготували перелік нової дослідницької літератури, яка ставила під сумнів картину відсталості аграрної землі і продемонструвала існування «сучасних» структур та розвитку.[89]

Попередні розповіді мандрівників, які вміщували дуже стилізовані описи, утворювали основу пізніших, передусім журналістських, текстів та літературних фікцій галицького дискурсу. Найчастіше вживаними темами були такі: бідність, алкоголізм, необізнаність русинів, деспотія польської знаті, забобонність, бруд та гріховність єврейського населення – як втілення всього «чужого» на Галичині.

Як встановила історик з Лейпцигу Дітлінд Хюхткер, відсталість нової провінції, про яку говорили пройозефінські письменники, залишилась до кінця монархії визначною характеристикою суспільного сприйняття[90].

Топоси, які були сформульовані як підстава для легітимізації реформаторської діяльності Йозефа II, укріпилися до стереотипів. Через це відсталість Галичини стала псевдоприродною якістю.[91]

Також і народжені на Галичині автори Леопольд фон Захер-Мазох та Карл Еміль Францоз розповсюджували картину чужого, екзотичного, «напів-азіатського» оточення, що потребувало реформ. І як би Францоз, можливо, не хотів надати нової конотації[92] негативним описам, вони однаково сприймалися як підтвердження вже складених стереотипів.

Доказом такої рецепції стали «Спогади з Буковини» Роттлойтнера, оскільки його досвід повністю відповідав зразку, який окреслив Францоз. Дискурс-конформне констатування постійної відсталості, що зустрічається у «Спогадах», було парадигматичним стосовно дискурсу про Галичину і Буковину.

Майже незалежним від реальних політичних, економічних та суспільних змін, які пережили коронні землі у цей час, галицький дискурс залишився просякнутим такими ж топосами.

На основі зображення галицьких євреїв дуже добре видно, як складені упередження знаходили своє підтвердження у реальних ситуаціях. Галичина впродовж

---

89 u. a. Fleig Frank 2007, *Oil Empire*; Kaps 2012, *Differenzen*; ders. 2015, *Entwicklung*.

90 WW23_Hüchtker, 13.

91 vgl. dazu: Todorova, *Erfindung*, 38–40.

92 s. dazu Giersch 2014, *Juden*.

150 років за весь час залежності від Габсбурзької монархії вимірювалася у масштабах «європейської» сучасності, і вона ніколи не справлялась із завданням бути «цивілізованим» краєм. Це не в останню чергу пов'язано із позицією очікування його спостерігачів. Приїжджі на місце, сформовані погляди та упередження через галицький дискурс підтвердились упродовж півтора століття про «Напів-Азію». За Вольффом, досвід з подорожей визначався не тільки за місцями, переважно їх констатували самі люди: «Indeed, it was not only the terrain that produced the idea of Central Europe in the traveler, but also the traveler who imposed the idea of Central Europe on the terrain.»[93]

Не тільки стосовно Центральної Європи, також і для зображення Галичини та Буковини ці спостереження мають силу.

93 Wolff 2013, *Traveler's*, 25; ähnlich Said 2003[3], *Orientalism*, 67.

Внутрішньоімперські навчальні процеси? Національне питання Іннсбруцького університету на початку XX століття: галицько-український погляд

Мартін Роде[1]

Вступ

За останні два десятиліття Габсбурзької монархії створення самостійного українського[2] університету у коронному краї Галичина та Лодомерія стало ключовим у наукових, культурних і політичних прагненнях українських національних груп. Цей факт в історіографії зазвичай стосується різних національних амбіцій, що в довгостроковій перспективі стануть руйнівними для Габсбурзької монархії.[3] Сюди належать також майже одночасні італійські прагнення мати більше прав в Іннсбруцькому університеті чи створити свій окремий університет. Але менш відомою є надзвичайна увага з боку українських ЗМІ та політиків[4] до ситуації в Іннсбруцькій університетській політиці та, зокрема, у цьому зв'язку, до питання італійської автономності між 1903 і 1907 рр. Це заслуговує детальнішого аналізу у відповідному контексті.

Університетські жадання українських національних діячів Ціслейтанії не були апріорі прямолінійно спрямовані на розвал. Цими діячами були учасники цілісної держави, які орієнтувалися і відповідно реагували на зміни у ній. На початку цього процесу є сприйняття подій та ідей. Інформація при цьому «постійно генерується і опосередковується, розуміється правильно чи хибно і передається далі»[5], у результаті чого для такого контексту виникають два наслідки. Перш за все, різні діячі і частина громадськості відповідальні за різні інтерпретації. А особливо тому, що інформація при цьому не залишається закріпленою в якомусь абстрактному місці походження, а циркулює, то для того, щоб змогти упорядкувати ці різні смисли, це знання теж треба розмістити у своїй історизації. Як буде показано, тодішня галицько-українська інтерпретація значно відрізнялася від інших тогочасних бачень.

У підходах *Нової Історії Імперії*[6] була мета розглянути таку транснаціональну проблематику. Характеристика Габсбурзької монархії як імперії залишається

---

1 Висловлюю щиру подяку німецько-українській комісії істориків за тримісячну дослідницьку стипендію, що дала мені серед іншого можливість провести пошуки у згаданих тут українських архівах і газетах, а також Філіпу Шрьодеру за зауваження до попереднього варіанту цієї статті.

2 Позначення «український» я використовую, коли йдеться про мову, однозначну національно-політичну приналежність або, як у випадку університету, про звичне вихідне поняття. Офіційне у Габсбурзькій монархії позначення «русинський» я використовую, коли йдеться про вихідне поняття або не мається на увазі жодна національна приналежність.

3 Burger 2003, *Sprache*, 36.

4 Щодо політичних заяв, то на це досі звертав увагу лише Гаральд Біндер (2003, *Konflikt*, 214).

5 Stolleis 2009, *Einleitung*, 7.

6 Jobst/Obertreis/Vulpius 2008, *Imperiumsforschung*; Leonhard/Hirschhausen 2009, *Empires*; Cooper/Stoler 1997, *Metropole*.

предметом численних дискусій і повинна розглядатися периферійно[7], але нові дослідження переконливо довели вигідне застосування постколоніальних прийомів.[8] У цьому сенсі виникає питання, наскільки провідні учасники української університетської політики у Лемберзі (Львові) переймалися прикладом Іннсбрука і могли з нього навчитися. Я висуваю тезу, що це внутрішньоімперський процес навчання, внаслідок якого головні дійові особи українського національного руху були спонукані втілити власні проекти, аж до цілеспрямованої інструменталізації як прецеденту і пропагандистського матеріалу.

Щоб уникнути подальших узагальнень, слід спершу цілеспрямовано упорядкувати східногалицький контекст і його діячів. Наукове товариство ім. Шевченка, як центральна організація українських національних освітніх амбіцій наприкінці XIX – початку XX століття, недостатньо взяло до уваги виклади з історії Габсбурзької монархії в останні роки її існування. Поміщена до культурної та політичної мережі з численними особистими пересіченнями, вона змогла справити значний вплив. Значення подій в Іннсбруці довкола забороненого «Італійського Вільного Університету» та італійського юридичного факультету, що відділився 1904 р., для українського національного руху, може бути встановлене тільки з допомогою секторного порівняння.[9] Зокрема, це стосується прагнення до рівноправного становища в наявному університеті чи заснуванні окремого (національного) університету, радикалізації дискурсів навколо нації та університету, а також становища обох недомінантних у порівнянні з домінантними у коронних землях, тобто українських з польськими у Галичині, а німецьких з італійськими у Тіролі. Заплутана ситуація зі зростаючими хвилями націоналізму й університетами з ракурсом на «національне надбання»[10], двомовність чи взагалі відділеність, мала політичний вплив від часу розколу Празького університету на чеський та німецький.[11] Через представлення умов і подій в Іннсбруці можна простежити, який це мало вплив на спосіб дій відповідних діячів.

Український національний рух і університет у Східній Галичині

Утвердження «адміністрації за дорученням»[12] коронної землі Галичини та Лодомерії, на противагу політичній послужливості Польського кола у Райхсраті, у період між

7 Judson 2008, *L'Autriche-Hongrie*; Osterhammel 2011, *Verwandlung*.

8 Wendland 2010, *Blicke*; Wendland 2013, *Galizien*; Feichtinger 2003, *Habsburg*; в україномовному дискурсі Rjabčuk 2011, *Syndrom*.

9 При цьому можна взяти до уваги тільки часткові теми; порівн. статті про трентійців і монархічно-італійську перспективу у Gehler/Pallaver (видав.) 2013; Cali 1990, *Università*, видані джерела з архіву Чезаре Баттістіса про іредентистську перспективу і організаторські аспекти; про студентські зв'язки в Іннсбруку Bösche 2008, *Kaiser*. Детальні позитивістські виклади про історію університету в досліджуваному періоді: Kostner 1970, *Geschichte*; Leeb 1967, *Geschichte*.

10 Від кінця 1880-х рр. це поняття увійшло до політичних дискурсів навколо національної рекламації від установ. Judson 1995, *Square Foot*, 96; Judson 1996, *Revolutionaries*, 203 f., щодо Галичини порівн. Rohde 2016, *Statistik*, 32 f.

11 Brix 2003, *Sprachenpolitik*, 47 f.

12 Wendland 2013, *Galizien*, 26.

1867–1872 рр. супроводжувалося встановленням механізмів, які зміцнили польську як адміністративну мову і обділили інші крайові мови. За нещодавнім дослідженням, під силовою динамікою, що ґрунтується на цьому, розуміють *мікроколоніалізм*. Під цим мається на увазі, що мовні, а завдяки цьому часто і національні асиметрії, з локалізацією на коронній землі Галичина, зокрема її східній частині, виявляли з дискурсами культурної альтеризації, пов'язаної з імперським жестом у формі польської «місії цивілізування» щодо русинського населення (Східної) Галичини, основні елементи колоніалізму.[13] Русинсько-українська дискусія з відповідними атрибутами у цьому плані, як буде показано далі, мала теж наслідки для полеміки навколо Лемберзького університету. *Місія цивілізування* поляків у Галичині – це більше, ніж культурно-наукова проекція; її було по-сучасному чітко сформульовано, її прагнули науково обґрунтувати.[14] Національні українці використовували цей топ часто із сатирою, щоб підкреслити, що правителі скорше не допустять їх до цивілізації, противлячись заснуванню нових українських шкіл і власного університету.[15]

Галицько-український національний рух розгалужився на різні політичні табори, а відтак – на мінливі частини громадськості.[16] У різних комунікаційних органах і спілках, звісно, були неоднакові цілі та цільові групи, так що змінювалися функції зразка та інші спонукання. Засноване 1873 р. у східногалицькому Лемберзі *Товариство Шевченка*, від часу свого перейменування у 1892 р. на *Наукове товариство Шевченка* і розгортанню у наступні роки його наукової діяльності, поставило перед собою мету сприяти розвитку не лише літератури, а й наук українською мовою. Це воно робило не через заснування національних культурно-дослідницьких установ та послідовне розширення видавничої діяльності,[17] а й також прагнучи впровадження чи оптимізації україномовних державних освітніх закладів середньої та вищої школи. Українська національна частина громадськості, яка дбала про Наукове товариство Шевченка, просвітницьку спілку «Просвіта» і щоденну газету «Діло», була тісно пов'язана з часописом «Рутеніше Рев'ю» (нім. *Ruthenische Revue*; з 1906 р. – «Україніше Рундшау» (нім. *Ukrainische Rundschau*)), що виходив з 1903 р. до 1915 р. у Відні.[18] Останній часопис вважався рупором у порівнянні з німецькомовним середовищем, що помітно у тому, що з газети «Діло» друкувалися переклади. Характерним для цих організацій є багаторазове членство діячів на ключових посадах, завдяки чому було сформовано продуктивну мережу. Не так однозначно ідентифікується спектр партій,

13 Wendland 2010, *Blicke*; Wendland 2013, *Galizien*. Про теоретичну конфронтацію з місіями цивілізування порівн. статті у Barth/Osterhammel 2005 (видав.), *Zivilisierungsmissionen*.

14 Porter 2000, *Nationalism*, 183–188; Rhode, *Matter* (в друці). Рукопис переглянуто з люб'язного дозволу авторки; Wöller 2011, *Zivilisierungsmission*.

15 *Ruthenische Revue* II (1904), Nr. 6, 121 f.

16 У політичному розумінні в межах українофільського руху (або народовців) слід розрізняти соціалістичний, національний і християнсько-соціальний політичний напрямки, які різною мірою були відображені в об'єднаннях руху. Надалі у цьому випадку актуальним щодо національного табору є питання про зіставлення загальноукраїнського національного і регіоналістичного східногалицького або реально-політичного спрямування як спонукального мотиву.

17 Порівн. оглядово Zajceva 2006, *ruch*.

18 Стос. газети «Діло» порівн. Šapoval 1999, *Dilo*, стос. спілки «Просвіта» Suchyj 2010, *istoriohrafija*.

який з 1890-х років став багатогранним. Заснована 1899 р. Українська національно-демократична партія (УНДП), що вважається першою галицько-українською громадською партією, особливо тісно перепліталася зі згаданими інституціями.[19]

Функції зразка

Звичайна думка, що український національний рух в Галичині орієнтувався головно на польський або чеський,[20] протиставляється представленій тут гіпотезі транснаціонального навчання. Незважаючи на поважну основу, загалом цей редукціонізм не є стійким, якщо уважніше розглянути окремих діячів. Також він зводить до того, що український національний рух розглядається у заповільненому розвитку поміж «прогресивніших» слов'янських національних рухів, завдяки чому не усвідомлюється самобутність. Не можна заперечувати, що українські національні об'єднання орієнтувалися на польське лідерство в *органічній праці*. Під нею мається на увазі освітньо-просвітницька діяльність, метою якої було підвищити економічний та культурний потенціали нації та інтегрувати до неї часто національно індиферентне населення краю.[21] З українського національного боку за це завдання взялося культурно-освітнє Товариство «Просвіта», засноване у 1868 р., а також русофільське *«Общество имени Михаила Качковского»*, створене у 1874 р. як реакція на діяльність «Просвіти» у Коломиї.[22] Усе ж і тут організаційні форми і пріоритетності, встановлені в межах окремих рухів, суттєво відрізнялися одна від одної, а також від паралельних польських об'єднань.[23]

Коли 1898 р. на сторіччя від дня народження чеського національного історика Франтішека Палацкі не було запрошено окремої української делегації, Михайло Грушевський (1866–1934)[24], голова Наукового товариства Шевченка, одразу відмовився від участі в учті. Такі символічні дії були для нього не рідкістю, а регулярним вираженням протестів, що одначе ускладнювало стосунки з іншими групами. Так би мовити, впливовий історик залишався рішучим противником славофілії серед чеських

19 Про українську партійну систему порівн. Binder 2005, *Galizien*, 127–156. До Наукового товариства Шевченка все ж належали різні члени християнсько-соціальної, радикальної і соціально-демократичної партій. УНДП якраз поставила перед собою мету «консолідації національно-прогресивних сил» (там же, 142) і могла це партійно реалізувати.

20 Порівн., напр. Ther 2011, *Nationsbildung*, 41; Massan 1996, *Austroslavismus*, 57.

21 Русинські спілки з народної освіти все ж уже у 1870-і рр. ефективніше за польські досягали контакту з населенням населення краю. Struve 2005, *Bauern*, 147; У сільській Галичині частка цього прошарку сягала близько 90%, відповідно на цю роботу до Першої світової війни припадав вищий показник. У міській території Габсбурзької монархії при цьому не йдеться про щось нове, як це видно з прикладу читальних залів у Мерені. Порівн. тут Sprengnagel 1999, *Kultur*. Чеські об'єднання «Сокіл» є протилежним прикладом, особливо тому, що вони тривалий час заохочували до створення національних спортивних товариств.

22 Wendland 2001, *Russophilen*, 263–265; про дефініцію русофілів порівн. там же, 21. Русофіли у цій роботі залишаються осторонь, особливо тому, що вони у цьому контексті фігурують несуттєво.

23 Порівняння наводить Struve 2005, *Bauern*, 185–190.

24 Український національний історик, 1894 р. призначений до Лемберзького університету, голова Наукового товариства Шевченка у 1897–1913 рр.

еліт.[25] На Празькому конгресі юристів 1904 р. Кость Левицький (1859–1941)[26] навпаки наголосив, що чеська активність у галузі культури та науки вважається для українського національного руху «наочним прикладом».[27] Особливо чітко це простежується у діях УНДП проти народного перепису чи статистики ходових мов у 1910 р., коли було перейнято чеський досвід з попереднього десятиліття.[28] Але врешті-решт такі твердження завжди є питанням особистої вірності та її динамічних змін. Наприклад, Грушевський через далекосяжну реально-політичну орієнтацію швидко дистанціювався від УНДП, хоч і сам був співавтором її фундаментальних положень. Ця фракційність між реально-політичною і тією фракцією, що зосереджувалася на створенні цілої української держави, також фіксується безпосередньо у Товаристві Шевченка.[29]

Університетська політика на початку XX століття

Лемберзький університет був спершу латиномовним, потім з 1824 р. – німецькомовним, аж до 1871 р., коли польська стала мовою викладання, і 1879 р. – офіційною мовою. Спочатку посередницька роль цих мов запобігла конфліктним зіткненням, які на початку XX століття почастішали під впливом зростаючого духу націоналізму. Зі змінами мовної політики 1870-х років цей вибухонебезпечний настрій не виникав сам по собі. Скорше це були діячі, які поступово принесли ці зміни. Лише 1890-ті роки ознаменували переміну у цьому напрямку. У прийнятій 1892 р. політиці Нової ери (*Nova era*), польсько-русинській політиці взаєморозуміння, було внесено зміни на користь українських національних діячів. Сюди належать запровадження фонетичного правопису української мови у шкільній системі, нова українська гімназія та заснування кафедри загальної історії з особливим акцентуванням на історії Східної Європи і читанням лекцій українською мовою.[30] Призначення Михайла Грушевського на цю кафедру суттєво змінило стан речей в університеті. У національно-напруженому середовищі Лемберґа Грушевський діяв набагато радикальніше, ніж місцеві учені. Також на засіданнях переважно польської колегії професорів, коли його просили говорити польською, він публічно був вороже налаштованим. Крім того, він підшукував нове місце розташування для будівлі Наукового товариства Шевченка посеред польського елітного району, не зважаючи на протидію з боку консервативної частини товариства.[31]

25 Hyryč 2016, *Hruševs'kyj*, 387.

26 Адвокат, публіцист, а з 1907 р. посол від Української націонал-демократичної партії (УНДП) у Райхсраті.

27 *Chronik ŠGW*, 1904, N. 19, 31.

28 Щодо способу дій у Райхсраті порівн. Brix 1982, *Umgangssprachen*, щодо ситуації зі статистикою ходових мов в УНДП і Науковому товаристві Шевченка порівн. Rohde 2016, *Statistik*.

29 У суспільстві, що організоване за типом наукової академії, ця політична фракційність не знайшла формального вираження. Тут ідеться про дослідницький проект, який можна реалізувати, наприклад, за допомогою статутних дебатів. Порівн. стосовно цього статутні проекти з 1903 і 1904 рр.: Proekt statutu 1903. ЦДІАЛ Ф. 309, Спр. 5; Kupčyns'kyj 2013, *Statuty*, 76–109.

30 Čornovol 2000, *uhoda*, 133–150. Щодо огляду кафедр із українським читанням лекцій порівн. Pacholkiv 2002, *Emanzipation*, 170–192.

31 Prymak 1987, *Hrushevsky*, 36.

Чернівці уникнули конфліктів такої інтенсивності, тим паче, німецька мова, як мова-посередник, мала примирювальний вплив, а провідні діячі народного освітнього руху, як-от Степан Смаль-Стоцький (1859–1938)[32], діяли значно поміркованіше за Грушевського. Потреба в українськомовній вищій освіті, доступній для громадськості, зрештою не зменшувалася.

У 1902 р. товариство направило до Відня делегацію учених з метою переконати міністра освіти Вільгельма фон Гартеля (1839–1907)[33] і прем'єр-міністра Ернеста фон Кьорбера (1850–1919)[34] втрутитися в університетські справи. Вона виступила з промовою, складеною здебільшого правознавцем Станіславом Дністрянським (1870–1935)[35]. Під час обговорення, як пояснив член делегації Іван Пулюй (1845–1918)[36] 1904-го, міністр освіти аргументував, що, мовляв, для заснування університету у розпорядженні не було достатньо придатних русинськомовних викладачів. На це Пулюй перелічив міністру видатних русинських науковців, які викладали у Ціслейтанії на інших посадах, і яких мало би бути достатньо для заснування філососького факультету.[37] Фон Гартель проігнорував це і запропонував стипендії, які мали сприяти кар'єрі русинських науковців за посередництва Товариства Шевченка.[38]

Скидається на те, що аргументація фон Гартеля ґрунтувалася не на детальному знанні українського наукового ландшафту, а на загальноприйнятих стереотипах. Лемберзький професор фіософії Казімеж Твардовський (1866–1938)[39] через подальшу інтенсифікацію університетської проблеми закликав, щоб «національна суперечка» залишалась подалі від «місць науки та навчання»[40], але вбачав однозначні переваги у польській мові при університеті, тоді як усі винятки, що стосувалися німецької та русинської, розцінював як добру послужливість. Така аргументація аналогічно зустрічається серед німецькомовних професорів в Іннсбруку у відповідь на італійські претензії у сфері вищоосвітньої політики та пов'язана з питанням ,національного

32 Український філолог, 1893 р. призначений у Чернівецький університет; з 1893 р. – посол Буковинського Ландтагу.

33 Міністр культури та освіти з 1900 р. до 1905 р.

34 Прем'єр-міністр Ціслейтанії з 1900 р. до 1904 р., далі – багато посад і міністерських постів.

35 Правознавець, старший член юридичних і статистичних комісій Наукового товариства Шевченка; з 1901 р. – професор цивільного права Австрії у Лемберзькому університеті; з 1907 р. – посол Української націонал-демократичної партії (УНДП) у Райхсраті.

36 Фізик, відомий своїми працями присвяченими вивченню X-випромінювання (відомому як рентгенівське), власне, першовідкривач X-променів; професор Празької німецької технічної вищої школи, активний член Товариства Шевченка, також виступав і з публіцистичними працями.

37 Копія звіту перед Товариством Шевченка за 1902 р. у Puljuj 1904, *unjiverzytet*, 14–20. Німецький переклад із помітним опущенням дискусійних зауважень у *Ruthenische Revue* II (1904), Nr. 7, 148–151; Лист Івана Пулюя до Юліана Романчука, 21.03.1904, у Puljuj 2007, *Lysty*, 266–274, тут 269.

38 Оскільки неможливо точно з'ясувати, як це відбулося, є наведені непередбачені державні дотації до бюджету Товариства Шевченка за 1902 і 1903 роки у розмірі по 2 000 крон. Лист до Міністерства культури. ЦДІАЛ Ф. 309, Ор. 1, Спр. 52, арк. 88.

39 У 1895 р. призначений на посаду професора філософії Лемберзького університету, активний в університетській політиці, регулярний опонент Грушевського на засіданнях сенату.

40 Twardowski 1907, *Universität*, [3].

надбання‘. Наприклад, можливостями, які б запропонували русинські учені в 1879 році, вони не змогли би скористатися через нестачу кваліфікованого персоналу. Як доводить Ян Зурман, ця точка зору є продовженням позицій з другої половини XIX століття, але їй з 1900 року було надано сильний націоналістичний поштовх.[41] Цей історично сформований недолік, що розумівся як національна незрілість, було осучаснено і взято за вагомий аргумент на користь того, що більше не треба було приділяти увагу питанню розширення українськомовного наукового персоналу чи мовних прав. Підтриманий вже суто кількісною основою переважно польських професорів, можна було також проігнорувати і намагання Дністрянського у 1901 році, який юридично аргументовано поставив під сумнів польську позицію.[42] Однак польська точка зору не залишалася внутрішньо-галицьким феноменом, а вплинула також на реально-політичну ситуацію у Відні, що доводить раніше наведений приклад. Через це члени Товариства Шевченка займалися цим як у своїх публікаціях, так і в петиціях до Міністерства культури, при чому вони намагалися довести культурну та наукову продуктивність нації.[43]

Цей епізод чітко зображує орієнталізовані дискурси стосовно націй, що вважалися відсталими чи неісторичними. Крім того, це ставлення зі зростанням самовпевненості української національної інтелігенції викликало ворожість. Не менш примітною ця позиція була і серед студентів, що пояснюється функцією зразка з боку науковців. Вони також за певний період усе більше ставали значними діячами університетської політики у Лемберзі. У світлі цих недавніх змін українські національні діячі, особливо Товариство Шевченка, почали переосмислювати свій підхід до університетської проблеми.[44] У цей же час почалася нова стадія національного протиріччя в Іннсбруцькому університеті.

Від перших італомовних університетських курсів до штурму італійського юридичного факультету

Ще у доберезневий період в Іннсбруцькому університеті панувала установлена двомовність; кандидати на професорську посаду повинні були бездоганно володіти італійською та німецькою мовами. Однак неоабсолютистська програма централізації установила у 1854 році німецьку як єдину екзаменаційну мову. Ця ситуація у 1861 році була одноголосно розкритикована юридичним факультетом. Через два роки також Тірольський Ландтаґ вирішив повпливати в уряді на започаткування курсів з викладом матеріалу італійською мовою. Починаючи з зимового семестру 1864/65 рр., їх пропонували паралельно з німецькомовними.[45] У наступні десятиліття збільшиась

41 Surman 2012, *Universities*, 150.

42 Dnistrjans'kyj 1902, *Prava*.

43 Hruševs'kyj 1905, *Decennium*; Rudnyckyj 1916, *Ukraina*, 194; Лист до Міністерства культури. ЦДІАЛ Ф. 309, Оп. 1, Спр. 52; Спр. 53.

44 Puljuj 1904, *unjiverzytet*.

45 Oberkofler 1975, *Rechtslehre*, 9-11.

кількість голосів німецькомовних професорів за скасування цих курсів. Рух іредентистів скеровував свої зусилля проти цього, прагнучи створення незалежного італійського університету.

Засноване у 1894 р. *Società degli studenti trentini* (пер. з італ. *Товариство трентійських студентів*) швидко стало відігравати ключову роль у русі за італійську політику вищої школи, тим більше, що лідер іредентистів Чезаре Баттісі підтримував з ним тісний контакт і у 1901 р. наголосив, що за потреби міг би будь-коли в межах одного-двох днів бути в Іннсбруці.[46] Гаслом *Trieste o nulla* (пер. з італ. *Трієст або нічого*) було намічено радикальну позицію за створення власного італійського університету в Австро-Угорщині, тоді як поміркована сторона, що мала відстоювати цю позицію на Студентському конгресі 1898 року, представляла точку зору, що паралельні курси, організовані в Іннсбруку, були проміжним рішенням і водночас етапом на шляху до «власного» університету. Іннсбруцька місцева громадська організація сформувалася упродовж зимового семестру 1898/1899 рр.[47]

Криза уряду Бадені призвела до радикалізації німецьких національних партій, а також студентських об'єднань і зокрема корпорацій, не тільки у коронних землях, яких фактично стосувалися мовні постанови, а особливо також і в Іннсбруку.[48] Загострення становища німецької професури в Іннсбруку дотичне до імені Ернста Груци (1856–1909). Він народився і навчався у Празі, з 1882 р. займав посади доцента і професора у Чернівцях, у 1896 р. отримав призначення на кафедру римського права в Іннсбруку.[49] Життєвий шлях Е. Груци, пов'язаний із цими двома східними містами, у котрих німецька мова конкурувала зі слов'янськими національними мовами, вочевидь радикалізував його ставлення. На думку Ґергарда Оберкофлера, Груца вбачав «у італійцях і вельштірольцях (трентійцях) «*слов'ян*», які не лише ставили під сумнів німецький південний кордон, а й хотіли перенести його далеко на північ, аж до Іннсбрука»[50], і міг у цьому плані суттєво вплинути на своїх німецькомовних колег. Така позиція і семантичне поле, яке формується навколо поняття Вельштіроль, може бути причиною колоніального ставлення щодо італомовного населення, а відтак потребує детальнішого розгляду.

Вельштіроль, у середині XIX століття ще синонім до *Південного Тіроля (Südtirol)* і *Тіроля італійського* (*Tirolo Italiano*), позначав більшість італомовних областей графства Тіроль і відповідно був символом прогресуючої націоналізації.[51] Німецькі національні культурні проекції початку XX століття відзначали німецькомовний Південний Тіроль (з німецької національної перспективи також «Німецький Південний Тіроль») як щось суто німецьке; Трентіно у цьому дискурсі було зображено діаметрально протилежним йому, не лише національно ненадійним, а й часто з

46 25. Lettera, Trento 04.11.1901, у Calì 1990, *Università*, 40.

47 Bösche 2008, *Kaiser*, 112.

48 Там же, 99–106.

49 Leeb 1967, *Geschichte*, 246; Oberkofler 1975, *Rechtslehre*, 63.

50 Oberkofler 1975, *Rechtslehre*, 15.

51 Heiss 2000, *Südtirol*, 96.

іредентистською конотацією.[52] Це, не в останню чергу, пов'язується із прагненнями автономності регіону.[53] Якщо таким чином опосередковано йдеться про «вельшський університетський проект»[54] чи загрозу «вельшизації»[55] Тіроля, то тут колоніалістичні характеристики було вербалізовано менше за національне захисне мислення проти італійського населення, яке досі було зосереджене на периферії, і його «просування» в центр регіону. Стосовно цього Груца згадує про описаних Пітером Джадсоном «Guardians of the Nation» (*пер. з англ.* охоронців нації)[56], які особливо були активними на уявних мовних кордонах імперії, що їх самі по суті і встановили, але передусім націоналізувавши і радикалізувавши відповідні прикордонні території.

Груца оскаржив габілітацію італійського правознавця Франческо Менестріни, оскільки вона відбувалася італійською мовою, хоча це вже було схвалено Міністерством освіти.[57] Слухання за клопотанням Груци у міністерстві не відбулося, натомість про це дізналися німецькі національні студенти, які наприкінці жовтня 1901 року виступили з масовими демонстраціями проти Менестріни і його лекції. Письмове нагадування від міністра освіти фон Гартеля доводить, що університетський ректорат мав бути в курсі про можливі бунти, проте свідомо не вжив жодних запобіжних заходів.[58] Після цього міністр освіти закликав ректорат відновити порядок і забезпечити безперешкодне читання Менестрінових лекцій.[59] Під час габілітації економіста Джовані Лоренцоні у 1903 році була подібна проблема, до якої влада вже була готова. Однак ту атмосферу ніяк не вдавалось утихомирити. Міністр освіти пообіцяв представити рішення протягом кількох семестрів.[60]

«Італійський вільний університет» в Іннсбруку

Товариство трентійських студентів у вересні 1903 року поки ще конфіденційно оголосило, що хоче в рамках наступного зимового семестру організувати «Італійський вільний університет». У жовтні про ці плани стало відомо широкому загалу, а також німецькомовній пресі. *Товариство* подало програму, яку поступово уточнювало та доповнювало, разом із сорока викладачами різних дисциплін, кожен з яких повинен був читати невелику кількість лекцій. Цю концепцію було запозичено у Новому Університеті Брюсселю.[61] Фінансування заходу, влаштованого за відносно короткий термін, довгий час вважалося незабезпеченим, аж доки не отримало крупних дотацій від

52 Там же, 99-101.

53 Gehler 2008, *Tirol*, 22-24.

54 *Innsbrucker Nachrichten*, Nr. 237, 17.10.1903, 1.

55 *Innsbrucker Nachrichten*, Nr. 143, 25.06.1904, 1.

56 Judson 2006, *Guardians*.

57 Позов Ернста Грузи до Академічного Сенату, копія з Oberkofler 1975, *Rechtslehre*, 78–81.

58 2433/C.U.M. Ректорату ц. к. університету в Інсбруку, 04.11.1901. Університетський архів, Італійська справа, 5.

59 2459/C.U.M. Ректорату ц. к. університету в Інсбруку, 06.11.1901. Університетський архів, Італійська справа, 9.

60 Bösche 2008, *Kaiser*, 117-119.

61 Calì 2013, *Universität*, 170. Щодо програми порівн. *Bollettino della Società degli studenti trentini* VI (1904), Брошура I, 1-3.

таких організацій, як Товариство Данте Аліг'єрі, яке у свою чергу фінансувалося Королівством Італією.[62]

У повідомленні організатори покликалися на Основний закон держави, який дозволяв виступати з науковими доповідями у приватних місцях, запевняючи, що «незважаючи на роздратований настрій німців, вони будуть старанно остерігатися якоїсь провокативної поведінки, натомість постійно будуть поводити себе гідно.»[63] Німецька преса націоналістичного спрямування звернулася до національної єдиності та німецького «права господаря»[64] щодо італійських студентів як «гостей» в Іннсбруку і назвала іредентизм політичною проблемою. В університеті діячі на кшталт Груци підкреслювали чистоту німецькомовного навчального закладу. Натомість католицька *Ноє Тіролєр Штіммен* вимагала: «Справедливості також італійцям!» [65], тож ця позиція в жодному разі не мала би бути абсолютизована.

Первинним джерелом інформації Тірольського намісництва було спостереження за поліцейським комісаріатом Трентіно, де у жовтні та листопаді детально повідомлялося про планування заходів.[66] Заклик 1902 року до студентів з боку іредентистського руху «Tutti a Innsbruck!» («Усі до Іннсбрука!») спочатку не досяг свого передбачуваного ефекту, але для влади був дуже очевидним. Так вона заздалегідь припускала, що «Італійський вільний університет» не мав би вважати цю іредентистську програму чимось надзвичайно важливим: тут, мовляв, не йшлося про освіту.[67] Ця позиція була підтримана радикальнішою фракцією *Товариства трентійських студентів*, яка подібне проголошувала відкрито.[68] Отже, на думку намісництва, тут мало йтися про іредентистську акцію пропаганди під маскою освітнього заходу, як до цього її успішно було проведено у Зальцбурґу[69]. Зальцбурзькі академічні тижні, які з 1903 року перетворилися на сталу установу, є прикладом відносно гладкої історії успіху у цьому розумінні. Хоч також і в Зальцбурзі зі створенням опозиції між клерикально та національно спрямованими студентськими спілками існував потенціал до конфлікту,[70] що все ж не розвивав вибухо-

62 Ц.-К. Управління поліції Трієста, No. 6352/Res.-03 (Копія), 03.11.1903, Лист до Президії ц.-к. намісництва щодо запиту про «Італійський вільний університет». Тірольський крайовий архів, справа «Італійський вільний університет в Іннсбруку», Nr. 8.

63 *Salzburger Chronik*, Nr. 242, 27.10.1903, 1 f.

64 *Neue Tiroler Stimmen*, Nr. 232, 12. Okt. 1903, 2.

65 Там же, 2.

66 Порівн. відповідні звіти ц. к. Урядової Ради і керівників ц. к. комісаріату поліції у Тренто перед Президією ц.-к. намісництва в Іннсбруку. Тірольський крайовий архів, справа «Італійський вільний університет в Іннсбруку», Nr. 1 (11.10.1903), Nr. 4 (17.10.1903), Nr. 6 (24.10.1903), Nr. 7 (27.10.1903), Nr. 10 (13.11.1903), Nr. 12 (23.11.1903).

67 1956/K.U.M. До ц.-к. намісника в Інсбруку,15.10.1903. Тірольський крайовий архів, справа «Італійський вільний університет в Іннсбруку», Nr. 1; Ц.-к. управління поліції Трієста, No. 6352/Res.-03 (Копія), 03.11.1903. Щодо обліку з боку самого *Товариства* порівн. Bösche 2013, *Rolle*, 113.

68 Kostner 1970, *Geschichte*, 176.

69 Відповідно, за інформацією звернулися до намісництва у Зальцбурзі. Нота до Президії ц. к. намісництва в Іннсбруку, 20.10.1903. Тірольський крайовий архів, справа «Італійський вільний університет в Іннсбруку», Nr. 5.

70 *Neue Tiroler Stimmen*, Nr. 232, 12. Okt. 1903, 2.

небезпечну потугу італійських планів, якими переймалася не лише політика, а й німецька національна громадськість.

24 листопада 1903 року в готелі «Österreichischer Hof» у Вільтені, що було включене до передмістя Іннсбрука лише з наступного року, відбулося урочисте відкриття курсів. Уже за день влада їх заборонила. Головний оратор вечора, філолог і сходознавець Анґело Де Ґубернатіс (1840–1913), прибув із Королівства Італії, при тому що місцевий комісар поліції у Тренто повідомив йому про заборону. Спершу припинивши поїздку, він безперешкодно продовжив її наступного дня, позаяк отримав мотивацію з нічною телеграмою від активістів з Іннсбрука, у якій мовилося, що курси відбудуться, як і було заплановано.[71] Врешті-решт поліцейські відмінили церемонію відкриття. Ця та інші юридичні міри пояснювалися покликанням на параграф 2 Закону про зібрання. У ньому говорилося, що кожен, хто «хоче організувати народне зібрання чи взагалі загальнодоступне зібрання без обмеження щодо запрошених», повинен «мінімум за три дні до запланованого заходу […] подати заяву у письмовій формі»[72]. Також, як можна зрозуміти з повідомлень у пресі за попередній місяць, вже у жовтні 1903 року було заплановано заборонити захід на цій підставі, через політику і органи влади, принаймні, частково.[73]

Після розпуску заходу, що, згідно поліцейського звіту про ту подію, відвідало близько 150 осіб, у місті почалися безпорядки, у яких брали участь і німецькі національні студенти.[74] Ева Міхаела Бауер робить висновок, що навряд чи за це треба робити відповідальними італійських студентів з Іннсбрука, натомість – учасників за його межами, які розробили ці курси, щоби пропагувати і просувати цілі іредентистського руху.[75] Ця точка зору узгоджується з документами намісництва, які, щоправда, представляють тільки одну сторону. Пояснити цю проблему можна формуванням уже згаданої частини між поміркованим та іредентистським італійським студентством.

Уже наступного дня італійський клуб Райхсрату висловив своє невдоволення. На додаток до пояснення дій влади Іннсбрука та запевнення вжити подальших заходів проти нього, посли хотіли знати, чи уряд готовий заснувати італійський університет на італійській землі.[76] Як і до того, посли наголошували: у курсах ішлося про «суто наукову освіту «[77]. Барон Валеріано Мальфатті, голова клубу, публічно проголосив, що лише це посприяло би «конструктивному вирішенню»[78] проблеми. Прем'єр-міністр фон Кьорбер у своїй відповіді на це обґрунтовано виправдовував дії влади діями

71 Звіт ц. к. Урядової Ради і керівників ц. к. комісаріату поліції у Тренто до Президії ц.-к. намісництва в Іннсбруку, 23.11.1903. Тірольський крайовий архів, справа «Італійський вільний університет в Іннсбруку», Nr. 12.

72 *Reichs-Gesetz-Blatt* 1867, 382. Щодо розпуску зібрання див. звіт ц.-к. повітового начальства перед Президією ц.-к. намісництва, 24.11.1903. Тірольський крайовий архів, справа «Італійський вільний університет в Іннсбруку», Nr. 13.

73 *Innsbrucker Nachrichten*, Nr. 237, 17.10.1903, 2; *Grazer Tagblatt*, Nr. 323, 23.11.1903, вечірній випуск, 5.

74 Звіт ц.-к. повітового начальства перед Президією ц. к. намісництва, 24.11.1903.

75 Bauer 2013, *Kameraden*,154–161.

76 StP Ah, 248. засідання XVII сесії, 27.11.1903, 22628.

77 StP Ah, 247. засідання XVII сесії, 26.11.1903, 22580.

78 *Innsbrucker Nachrichten*, Nr. 270, 25.11.1903, 6.

оранізаторів, описаними до цього і спровокованими ними німецькими національними протестами. Особливо він наголосив на тому, що громадський захід не може стати приватним лише тому, що гості були «постфактум зі студентськими квитками». Тим не менш, він підтвердив намір уряду перевести читання італомовних лекцій Іннсбруцького університету до місця, «де будуть усі умови для спокійного розвитку.»[79]

Часопис «Діло» поміж іншого і значно пізніше за німецькомовні газети спершу повідомив про оголошення курсів і попередні протести у Трієсті.[80] Натомість значно більший інтерес викликали повідомлення про заворушення та втручання поліції через церемонію відкриття і, передусім, парламентська заява Мальфаті, яка роз'яснила безпосередній зв'язок між цими інцидентами і можливим відокремленням італомовних лекцій.[81] Результатом цього став ґрунтовніший розгляд статусу-кво і наступних подій в Іннсбруку 1904 року, як ще буде показано. При цьому відбулася чітка солідаризація з італійськими освітніми цілями, які не були ретельно досліджені критично. «В Австрії, як бачимо, також таке можливе!»[82], – так обурено коментували заборону курсів.

Нетривале існування італійського юридичного факультету

Дозвіл на окремий італійський юридичний факультет, який схвалив міністр освіти 28 червня 1904 р., і який значною мірою був пришвидшений нагальним клопотанням університетського ректорату, був виданий за три місяці.[83] Відповідно, керівництво університету представило відокремлення паралельних лекцій як успіх:

> «Таким чином, наш університет повністю відновив свою історично обґрунтовану, національну та мовну єдність і завдяки цьому отримав назад незамінну основу для плідної діяльності на науковій та дидактичній нивах. […] Інсбруцький університет є знову суто німецьким.»[84]

Цього листа проректору 27 вересня 1904 року написав Груца, який був деканом юридичного факультету у 1903/1904 навчальному році.[85] При перенесенні юридичного

---

79 StP Ah, 253. засідання XVII сесії, 09.12.1903, 23006 наст. стор., цитати 23007.

80 *Dilo*, додаток до ч. 228 і ч. 229, 23.10.1903, 3; ч. 249, 16.11.1903, 3.

81 *Dilo*, ч. 256, 25. листопада 1903, 2.

82 LNV VII (1904), T. XXVII, кн. VIII, секція 3, 100.

83 1448/K.U.M. Ректорату ц.-к. університету в Іннсбруку, 28.06.1904. Університетський архів, Італійська справа, 53; ц. к. намісник у Тіролі та Форарльберзі Ni. 4501 Pr. Ректорату ц.-к. університету в Іннсбруку, 27.09.1904. Університетський архів, Італійська справа, 54 1/2. Вже минулого року ректорат подав заяву на заснування Італійської юридичної академії та, як наслідок, переведення викладачів, які читали лекції італійською мовою. Проте міністр освіти Гартель не схвалив цього і уповноважив намісника Тіроля у разі неспокою призупинити читання лекцій. 611/K.U.M. Ректорату ц.-к. університету в Іннсбруку, 06.05.1903. Університетський архів, Італійська справа, Zn. 40.

84 Оповіщення Груци, 27.09.1904. Університетський архів, Італійська справа, 57.

85 *Übersicht der akademischen Behörden* 1903, 3.

факультету до Трентіно чи Трієста існували політичні перешкоди,[86] так що відокремлення італійського від решти юридичного факультету в Іннсбруку хоч було проголошене, утім явно як тимчасове. Намісництво виділило для факультету спеціально придбану будівлю у Вільтені, новому районі міста, щоб забезпечити більше територіальне відмежування від решти університету. Усе ж німецькі національні студенти не поділяли оптимізму Груци. Вони побоювалися, що тимчасове рішення рано чи пізно стане тривалим, що ще більше нашкодить мовній чистоті міста та університету.[87] Уже 26 жовтня, за декілька днів перед відкриттям, дійшло до збройної сутички між німецько- та італомовними студентами. На це поліцію було переведено у стан повної готовності. [88]

Хоч на відкриття 3 листопада приїхали італомовні студенти з різних університетів Ціслейтанії, а також освічені люди із Королівства Італії та Трентіно, поміж яких був і Чезаре Баттісті, захід спершу був мирним.[89] Звістка про спонтанно організований італійцями захід швидко поширився у німецьких національних колах, так що те місце оточив натовп, який зростав. Коли святкувальники хотіли вийти із зали зібрання, навіть поліція не змогла завадити зіткненню, що загострилося через постріли італійських студентів, які після цього забарикадувалися у тому приміщенні.[90] Натовп налічував близько 2 000 осіб, тому намісник зміг вийти з ситуації, лише задіявши військових, при чому одну людину було вбито.[91] Хоч цісарські єгері і розігнали скупчення перед приміщенням, усе ж їм не вдалося втихомирити ситуацію у центрі Іннсбрука. З самого ранку 4 листопада дійшло до «погром[ів] проти італійців та італійських установ»[92], передусім, корпусу нового юридичного факультету, обладнання якого вщент зруйнували.

Спочатку ректорат призупинив читання лекцій на деякий час, втім як і італомовні заходи на медичному та філософському факультетах на початку семестру.[93] *Де юре* факультет та італомовні держіспити перестали існувати 1 грудня 1905 року.[94] Ці події надовго сколихнули політичний ландшафт. Прем'єр-міністр фон Кьорбер і намісник Іннсбрука відповіли за наслідки і наступними роками втратили свої посади. Італійська проблема вищої школи залишалася невирішеною упродовж наступного десятиліття і викликала незадоволення в інших місцях. Політика так довго затягувала з цією розв'язкою, доки Перша світова війна не зробила це питання неактуальним.

86 Kostner 1970, *Geschichte*, 182-198.

87 *Innsbrucker Nachrichten*, Nr. 143, 25. Juni 1904, 1.

88 Gehler 2013, *Fatti*, 33.

89 Там же., 33 f.

90 Bösche 2008, *Kaiser*, 123

91 Gehler 2013, *Fatti*, 37 f.

92 Там же, 40. Про насильницькі й політичні наслідки у деталях порівн. Kostner 1970, *Geschichte*, 263–362.

93 Kostner 1970, *Geschichte*, 266, 232.

94 Bösche 2008, *Kaiser*, 125.

Зміни в українській університетській проблематиці

У жовтні 1903 року русинські студенти Лемберзького університету мітингували проти його ректора, котрого зі свого боку підтримувало польське студентство, перешкоджаючи русинам підійти до корпусу університету.[95] Широкий резонанс у галицькій пресі знову поставив університетську проблему на порядок денний українських політиків і науковців. Це призвело до насиченіших обговорень у Товаристві Шевченка, до інтенсивнішого розгляду теми у «Рутеніше Рев'ю», а також у «Ділі» і особливо – про подальше розгортання подій в Іннсбруці. Хоч це ще потребує детальнішого опису, слід спершу розглянути у цьому контексті літні курси, що проводилися 1904 року.

Українські наукові літні курси

З 23 червня до 23 липня у готелі «Belle Vue» у Лемберзі були проведені українські «наукові літні курси», організовані «Товариством прихильників української науки, літератури і штуки». Товариство провело лише в лютому 1904 року засновницькі збори та окрім організації літніх курсів не здійснило жодних вартих згадування заходів. Цей факт може свідчити на користь думки, що, ймовірно, товариство було лише маскуванням тих видів діяльності, які не хотіло прямо переймати на себе Товариство Шевченка. Ця підозра підкріплюється тим, що організатори, а також викладачі курсів, були відомими членами Товариства Шевченка, включаючи дружину М. Грушевського, яка завідувала касою.[96] При цьому зазвичай детальна хроніка спілки нічого про це не повідомляла.

Змістова концепція не пов'язується з курсами у Зальцбурзі та Іннсбруці; курси головно ґрунтувалися на «національній науці» у розумінні Михайла Грушевського, тобто вони поміж іншого включали українську історію, мову, історію літератури, етнологію, антропологію.[97] За змістом найближче був щорічний захід Максима Ковалевського «Російська вища школа суспільних наук» у Парижі, в якій Грушевський також викладав у 1903 р. за посередництва українського антрополога Федора Вовка, який належав до тамтешнього постійного штату.[98] Проте в організаційно-правовій перспективі та політичному настрої напрошувалися лише зразки з Іннсбрука та Зальцбурґа.[99]

Причини для проведення українських наукових літніх курсів по-різному випливають з усіляких документів організаторів і доповідачів. Курс із доісторичної археології, який минулого року за бажанням Товариства Шевченка вів Федір Вовк, викликав жвавий інтерес, так що спонтанно було оголошено про наступні

95 *Dilo*, ч. 224, 17.10.1903, 1; ч. 225, 19.10.1903, 1; ч. 226, 20.10.1903, 2; ч. 227, 21.10.1903, 1; ч. 232 та 233, 28.10.1903, 1 (частково з цензурою).

96 *LNV* VII (1904), T. XXVII, кн. VII, Секція 3, 52.

97 *LNV* VII (1904), T. XXVII, кн. VIII, Секція 3, 105-111.

98 Franko 2000, *Vovk*, 95, 184.

99 *LNV* VII (1904), T. XXVII, кн. VIII, Секція 3, 99-100.

дві доповіді Вовка, а члени товариства наполягали на повторенні такого формату.[100] Мета була очевидна: посприяти науковому спілкуванню між Галичиною та Центральною Україною. Не дивлячись на складні умови – оголошень у газетах з міркувань безпеки не було, а щоденна преса повідомила лише тоді, коли курси вже почалися[101], – разом налічувалося 135 учасниць і учасників, велика кількість яких прибула також з царської імперії.[102] Австрійській державі, на думку організаторів, треба було продемонструвати потребу в академічних заняттях не лише українською мовою, а й на широкі українські теми.[103]

Чи ці причини є достовірними, чи, як це було в італійському випадку, вони були змодельовані лише частково, можна встановити тільки за деталями організації. Оголосивши про курси, організатори повідомили також про чітке обмеження щодо запрошених учасниць і учасників – не через лімітованість місць, а задля уникнення можливої заборони заходу на підставі параграфу 2 Закону про зібрання. Метою такого винятку щодо запрошених гостей була правова безпека.[104] Хоча переміщення уваги на *Товариство прихильників*, що очевидно було лише висунуте на передній план, і могло викликати підозру, особливо з огляду на повідомлення про італійські курси, тут було також привертання уваги громадськості до університетської проблематики. Сумніватися у цьому, правда, змушує значно обережніша підготовка і анонсування заходу, що не викликало жодного скандалу, у порівнянні з «Італійським вільним університетом» в Іннсбруку. Імовірніше, що організатори мали недовіру до польських органів влади і, зважаючи на Іннсбруцький досвід, хотіли вжити запобіжних заходів, щоб, у разі сумнівних випадків, не нашкодити репутації Товариства Шевченка. Крім того, зміщення уваги посприяло тому, що жодних подробиць про організацію не виявлено ні у журналах протоколів, ні в опублікованих хроніках Товариства Шевченка, які у свою чергу мали бути представлені намісництву або могли бути ним проглянуті. Отож треба розуміти, що Іннсбруцький досвід вчив не давати владі та національним діячам жодної можливості заготувати якусь реакцію на курси. З цих моментів можна чітко побачити, що організатори могли навчитися з невдачі «Італійського вільного університету».

Курси проходили без інцидентів; критичні зауваження, несприятливі для повторення, пояснюються лише внутрішніми питаннями програми.[105] Усе ж ідею україномовних наукових курсів, які стояли поза правилами і політикою, підтверджує величезна кон'юнктура. У 1904 році Товариство Шевченка влаштувало спеціальну зустріч, на якій детально обговорювалася можливість створення приватного

100 *Chronik ŠGW*, 1903, Heft VI, N. 16, 7; *Dilo*, ч. 234, 29.10.1903, 3; ч. 241, 06.09.1903, 3.

101 *Dilo*, Додаток до ч. 127 та 128, 22.06.1904, 3; ч. 131, 25.06.1904, 2; ч. 139, 05.07.1904, 3.

102 *LNV* VII (1904), T. XXVII, кн. VIII, секція 3, 113

103 *LNV* VII (1904), T. XXVII, кн. VIII, секція 3, 101. Крім того, можна припустити, що курси мали довести існування інтересу до відомих українських науковців.

104 *LNV* VII (1904), T. XXVII, кн. VII, секція 3, 52, 55.

105 Mudryj 1999, *Zmahannja*, 60 f.; *LNV* VII (1904), T. XXVII, кн. VIII, секція 3, 105, 113. У більш спеціалізованих дослідженнях це треба було би також конкретніше описати в охопленій кризою історії Товариства Шевченка за 1904 рік.

українського університету за зразком італійських курсів. Ідею було відхилено, особливо через проблеми з фінансуванням, і розглянуто у довгостроковішій перспективі, ніж в італійському випадку, а визнання дипломів видавалося неможливим.[106] До того ж в українських спілках курси тривали в інших форматах. *Кружок українських дівчат* регулярно запрошував науковців на доповіді.[107] Засноване у 1908 році *Товариство українських наукових викладів імені Петра Могили* регулярно проводило науково-популярні заходи, доповідачі на яких часто були із середовища Товариства Шевченка.[108] Упродовж 1910–1912 рр. на Буковині щорічно влаштовувалися *Курси вищої освіти* (з 1911 р. *Курси вищої народної освіти*), при чому також під керівництвом відомих діячів Товариства Шевченка.[109]

Ще один меморандум

У 1907 році Товариство Шевченка склало ще один меморандум для створення незалежного університету, який воно представило прем'єр-міністру та міністру освіти. При цьому аргументація була спрямована на два пункти: потенціал української науки і уникнення небезпечних ситуацій у чинному Лемберзькому університеті.[110] Цьому передувала заява університетського сенату, згідно якої університет є і буде польського типу. Коли українські студенти відреагували на це демонстраціями і нанесенням матеріальних збитків, поліція їх затримала. Подальше голодування ув'язнених на тривалий термін привернуло не лише загальнодержавну, а й міжнародну увагу до невідповідних дій польської влади.[111] Польська преса знову спробувала зіграти своїм уявним козирем, зображуючи «крайн[є] варварство»[112] голодуючих страйкарів, утім без успіху. Також і тут Іннсбрук залишався звичним прикладом для парламентських дебатів. Так, Дністрянський з однодумцями у Райхсраті стверджували, що дії українських студентів «фактично були значно безпечнішими, ніж відомі події в Іннсбруцькому університеті. Проте утримання у слідчому ізоляторі тривало там менше двох тижнів і зрештою закінчилося закриттям справи»[113].

Меморандум закликав до збереження порядку в університеті чіткіше за попередні спроби і застеріг від небезпек та ескалацій.[114] У Відні на проблему, з якою були пов'язані університетські чвари, звернули увагу не лише негативні повідомлення

106 *Chronik ŠGW* 1903, N. 13, 6 f.

107 Leszczawski-Schwerk 2015, *Tore*, 134.

108 Kril'/Leškovyč 2011, *Tovarystvo*. Хоч формально це товариство засноване лише у 1908 р., на початку 1905 року воно уже перебувало у процесі становлення, за ініціативи членів Товариства Шевченка. Лист Івана Пулюя Михайлу Павлику, 09.01.1905, у Puljuj 2007, *Lysty*, 326.

109 Danylenko/Dobržans'kyj 1996, *Akademik*, 115-117.

110 Копія німецького оригіналу [Hruševs'kyj] 1907, *Memorandum*; українською мовою Hruševs'kyj 2005, *Memorijal*.

111 Surman 2010, *«barbarie»*.

112 Surman 2017, *Postkolonialismus*, 186.

113 StP Ah 13. Засідання XVIII сесії, 12.06.1907, 321/I, 44-46.

114 [Hruševs'kyj] 1907, *Memorandum*.

у пресі про голодний страйк. Інциденти в Іннсбруку були, можливо, ближчі не лише географічно і психологічно, але передусім через персональні наслідки для високопосадовців, адже для їхнього вирішення було спеціально залучено міністра освіти фон Гартеля. Ось чому ці уривки меморандуму треба скорше розуміти не як обачне нагадування, а, натомість, як цілеспрямоване маніпулювання умовами в Іннсбруці минулих років.

Що стосується задуму, то акція все-таки мала часткові успіхи, бо міністерство виділило кошти та дало дозвіл на створення п'яти кафедр з викладанням українською мовою. Меморандум удало апелював до подій в Інсбруці, тоді як протести навколо Лемберзького університету усе більше привертали увагу до проблеми, завдяки чому застереження здавалося помірним і необхідним. Університетська комісія відхилила призначення професорів, покликаючись на університетську автономію та маючи при цьому підтримку Анджея Потоцького. Справу було закрито через убивство Потоцького українським соціалістом, викликану цим інтенсифікацію українсько-польських конфліктів і акти насилля у Східній Галичині.[115] Це не останній випадок насилля у Галичині; кульмінацією ескалації стали протести у 1910 році, коли загинув діяч студентського руху Коцко.[116] Надалі Товариству Шевченка вдалося зайняти позицію посередника. Щодо його загального статусу, то така позиція не залишилася непоміченою у Відні і відобразилася у дотаціях, які Товариство отримало від Міністерства культури та освіти. Тоді як їх сума між 1899 та 1907 рр., попри регулярні прохання про збільшення, залишалася незмінно 6 000 крон, з 1908 р. вона почала щороку суттєво збільшуватися і в 1910 р. складала уже близько 16 000 крон.[117]

Український проект рішення внутрішніх галицьких проблем у Відні узгоджується з відчутною неможливістю добитися визнання у панівному *мікроколоніалізмі* Галичини. Як можно було показати, такий спосіб дій почався вже на початку століття, доки, зрештою, з 1907 по 1914 рр. його особливий вплив не став відчутний у Райхсраті. У рамках галицького компромісу 1914 року сторони досягли єдності щодо створення українського університету у Лемберзі, усе ж без уточнення плану реалізації.[118]

Іннсбрук і Лемберґ у порівнянні

У теперішніх дослідженнях Іннсбруцької університетської історії штурм італійського юридичного факультету видається ключовим кульмінаційним пунктом і тому представляє найбільший інтерес. Українські ЗМІ та політики початку XX століття, особливо в 1904 році, переймалися новинами з Тіроля, коли набув форми план з відділення тимчасового юридичного факультету. Перший

115 Surman 2012, *Universities*, 309. Щодо замаху на Потоцького порівн. Jobst 1999, *Mord*.

116 Bachmann 2001, *Herd*, 169-172.

117 Лист до Міністерства культури. ЦДІАЛ Ф. 309, Оп. 1, Спр. 52, арк. 88.

118 Kuzmany 2014, *Ausgleich*, 136.

детальний порівняльний аналіз університетської проблематики між обома містами був проведений у 1904 р. часописом «Рутеніше Рев'ю» на основі відповідних юридичних факультетів. Анонімний автор порівняв кадрову політику і показав, що посади італійських доцентів займалися швидше, на довший термін і краще фінансувалися, ніж це було у Лемберзі; як він підсумував, це була «нечуван[а] невідповідність у ставленні до русинів та італійців!».[119]

Міжрегіональна преса швидко й у деталях обговорювала тимчасове створення італомовного факультету,[120] так що ці події без проблем були сприйняті й у Лемберзі. Уже оголошення про відокремлення, ба навіть на «італійській землі», викликало обурення у галицькому «Ділі». Мовляв, близько 700 русинських студентів Лемберґа мають значно більше прав на власний університет, ніж італійські, тим більше, що русинське населення Ціслейтанії є у п'ять разів більшим за італійське.[121] Також подібний аргумент щодо пропорційної частки населення коронного краю, східна половина якого була заселена русинськомовним людом, наводився знов і знов. У липні 1904 р. «Діло» сповістило, що значущість створення італійського університету ні в якому разі не локальна, натомість доречна для усіх ціслейтанських, зокрема й українських, прагнень стосовно національних університетів. Аргументи, що використовувалися в Іннсбруці могли би, у принципі, так само привести до успіху українського бажання.[122] Політичні труднощі, які Міністерство культури вбачало в україномовному університеті Лемберґа, більше не були би актуальні з запровадженням італійського університету.[123] Тоді як про демонстрації детально повідомлялося,[124] італійським діячам – попри очевидну заздрість – при цьому не приписувалась неправильна поведінка.

Хоч у меморандумі 1907 року і не згадувалось відкрито про події в Іннсбруці, Станіслав Дністрянський зробив це незадовго до цього в «Украініше Рундшау». Для нього швидке закриття італійського юридичного факультету не представляло цікавості – йому видавалася актуальною лише практична можливість їхнього розділення у правовому контексті Габзбурзької монархії через декілька років після тих подій. Меморандум, за даними власного щоденника Михайла Грушевського,[125] і розробки Дністрянського у скороченій версії стали основою законопроекту зі створення незалежного українського університету і передавали ключові точки зору, зокрема,

119 *Ruthenische Revue* II (1904), Nr. 13, 303.

120 До прикладу порівн. *Neue Freie Presse 1904*, Nr. 14318, 05. 07.1904, 1-3.

121 *Dilo*, ч. 140, 06.07.1904, 3.

122 *Dilo,* ч. 144, 13.07.1904, 1.

123 *Dilo*, ч. 140, 06.07.1904, 3.

124 *Dilo*, ч. 143, 11.07.1904, 3. Майже немає доказів прямого обміну між двома сторонами, а якщо і є, то вони фіксуються через німецькомовний «Рутеніше Рев'ю». Так Анґело де Ґубернатіс написав у 1904 році замітку для «Рутеніше Рев'ю», у якій висловив явну симпатію до українського населення. При цьому однак ішлося про ситуацію українського населення у Царській імперії, а не про університетську проблематику. *Ruthenische Revue* II (1904), Nr. 13, 291.

125 Коментар до Hruševs'kyj 2005, *Memorijal*, у нього ж (видав.) 2005, *Tvory*, 544.

і посилання на Іннсбрук.[126] Скорочені варіанти цієї пропозиції були подані на всіх трьох сесіях Райхсрату в 1909 році, однак більше без покликання на насильницькі дії у Лемберзі чи Інсбруці.[127]

Для Дністрянського інциденти в Іннсбруці мали стати підтвердженням того, про що він дізнався уже у Лемберзькому університеті спробувавши реформи 1902 року: аргументація, основана суто на писаному праві, здавалось, далеко не заведе, з огляду на переплітання динамічності влади і широко інтерпретованих правових основ. Це стає зрозумілим із його біографії, оскільки він почав у 1906 році інтенсивно займатися габзбурзьким переписом населення і статистикою вживаних мов. Як посол УНДП у Райхсраті з 1907 року С. Дністрянський у наступні роки відповідав за ці питання і заздалегідь ініціював створення статистичної комісії Товариства Шевченка. В основі цього лежить розуміння мовної статистики як інструменту, що дозволяв кількісно охарактеризувати справедливість (несправедливість) розподілу на багатонаціональних територіях. Використавши як ключовий аргумент польського професорства у Лемберзі, щоб обґрунтувати *status quo*,[128] С. Дністрянський та інші залучені статисти намагалися у наступні роки розібратися з польським панівним поглядом на населення коронного краю і, врешті-решт, скористатися політично здобутими знаннями.[129] Ця зміна у життєписі науковця, який досі займався виключно юридичними питаннями, і який нібито відповідав за інституціоналізацію статистики у цьому центральному українському науковому товаристві, може, наприклад, означати тривалий пошук альтернатив у контексті університетської проблематики. Водночас цей епізод показує, що пошук можливостей реформ, з метою збереження держави, не був проектом, що обмежувався віденськими елітами, натомість сильно відчувався і в українському національному русі. Іредентизм, значно популярніщий за бачення української державності, був цьому діаметрально протилежним.

У своєму коментарі щодо оголошення Італійського вільного університету колишній ректор Іннсбруцького університету іронізував, що «люди зі становищем [sic] як у Кардуччі, Ломброзо, навряд чи погодяться на справу такого роду.»[130] Не дивлячись на його негативне ставлення до цього заполітизованого починання, він здебільшого поважав італійських учених. Варто дослідити роль поступок між 1864 і 1904 роками (на відміну від українського випадку) у визнанні принципової рівності обох націй. Але також італійське населення у Трентіно сприймалося інакше, ніж русинське у Східній Галичині. Консервативний землевласник Карл

126 Додатки до StP Ah, XVIII сесія 1907, Nr. 117.

127 Додатки до StP Ah, XVIII сесія 1909, Nr. 1310; XIX сесія 1909, Nr. 245; XX сесія 1909, Nr. 488.

128 Twardowski 1907, Universität, 15–19. Порівн. у загальному також Surman 2012, *Universities*, 154.

129 Прикладом цього можуть, зі свого боку, послугувати протести у Райхсраті проти перепису населення 1910 року, що дуже привернули увагу, усе ж не без публічної участі у цій діяльності основної частини Товариства Шевченка. Ці протести аналізуються перш за все у Brix 1982, *Umgangssprachen*, 373–380; участь Товариства Шевченка характеризується у Rohde 2016, *Statistik*, 87–108, при чому ці розробки треба доповнити за новими джерелами.

130 *Innsbrucker Nachrichten*, Nr. 237, 17.10.1903, 1.

фон Ґрабмайр (1848–1923) на народних зборах у Мерані настійно застерігав від «плутання ненормального іредентистського зброду з вельштірольським народом».[131] Політична ненависть, також тут від консерватора, не закаламутила загального народного сприйняття. Німецький характер Північного Тіроля загалом та Іннсбрука зокрема були на першому місці. Вимога крайової столиці у випадку Тіроля спостерігається лише з боку німецькомовного населення, зокрема, національних німців, тоді як на Галичині претензії однаковою мірою хотіли заявити польські та українські діячі.

Слід замислитися над твердженням Клауса Бахмана, що, мовляв, у Лемберзькій університетській проблемі, зокрема у питанні, чи потрібно розміщувати український університет у Лемберзі, йдеться радше про символічну політику, ніж про доступ до освіти.[132]. Станіслав Ґломбінський[133], центральний польський політик на цих переговорах, нагадав, що він погодився на створення незалежного університету лише у провінції, щоб завадити «українізації Лемберґа»[134]. Хоч це і відповідало національним українським омріяним прагненням, з реальнополітичної точки зору ця позиція заледве була зрозумілою. Навпаки, з польського погляду, політичну значущість крайової столиці через власну вимогу керівництва важко переоцінити.[135] Тому ключовим залишалося збереження «польського характеру (*Polskość*) крайової столиці, а відтак – і усієї Східної Галичини»[136], яка, крім того, вважалася «невід'ємною для відтворення *Речі Посполитої*»[137]. Тут слід виокремити колоніальний характер, який особливо проявлявся в історіографічних працях польських істориків. Українська історіографія, передусім М. Грушевський і його учні, намагалися протиставити цьому історично виправдані претензії.[138] У 1907 році С. Дністрянський актуалізував це бачення аргументом, що «Лемберґ [утворює] осередок русинського населення у Галичині, культурний та економічний центр русинської нації»[139]. Тоді як цей вислів ґрунтувався не стільки на кількості населення, скільки на культурному уявленні,[140] справжня його основа криється у товариствах. У Лемберзі від початку своєї діяльності розміщувалися «Діло», «Просвіта» і «Наукове товариство Шевченка», що намагалося разом зі своїми окремими установами, зокрема науковими зібраннями, прив'язатися до перспективного університету. Можливий

131 Grabmayr, *Badeni*, 104. Цю позицію він передавав також і в подальших промовах наступних років, порівн. там же., 162 і наст. 178 і наст.

132 Bachmann 2001, *Herd*, 160. Бахманів приклад щодо жорстоких заворушень через те, що зарахування відбувалося лише польською мовою (161), потрібно точно погодити також в українському випадку.

133 Професор економіки у Лемберзькому університеті, з 1907 до 1911 рр. голова Польського кола у Райхсраті. Binder 2005, *Galizien*, 546, прим 46.

134 Bachmann 2001, *Herd*, 161.

135 Wendland 2013, 52.

136 Binder 2005, *Galizien*, 464.

137 Jobst 1998, *Mythos*, 25. Виділення в оригіналі.

138 Wöller 2012, *Zivilisierungsmission*, 177.

139 Dnistrjańskyj 1907, *Universität*, 52.

140 Лише близько 10% міського населення під час перепису назвали «русинську» мовою спілкування, проте до таких даних треба ставитися з обережністю, враховуючи проблематичність ведення підрахунку.

переїзд міг би бути проблематичним для закладів із фінансуванням за рахунок добровільних внесків та з державної скарбниці. Поверхневість освітнього аспекту виявляється у здійсненому тут порівнянні між «Італійським вільним університетом» та українськими «Науковими літніми курсами». В останньому випадку, основним прагненням однозначно була наука та її трансімперська комунікація, без внутрішніх конфліктів між сторонами відповідального товариства, що стояли би цьому на заваді.[141] Відхилення приватного університету з акцентом на можливість визнання дипломів, а також подальша науково-популярна діяльність підкреслює це. У цьому сенсі необхідно уникати проектування катастрофічних уявлень імперії періоду занепадання на всіх діячів, які прагнули змінити державні установи. Проте це не змінює того факту, що політичні війни посилювалися за рахунок двосторонніх претензій.

Підсумки

Трансрегіональний і загальнодержавний обіг ідей, постановки питань і варіантів дій, на якому від початку була зроблена опора, окрім сфокусованої тут мікроперспективи на українські літні курси й університетську політику, знаходить своє вираження і у розглянутих факторах впливу, як-от апеляційна скарга Груци до Іннсбрука, риторика «національного надбання» та використання статистики. Сильно помітні невдачі італійських університетських амбіцій дали українським науковцям і політикам значну мотивацію, що, як було показано на прикладі наукових літніх курсів, підходила не лише для дискусій і акцій протесту. Вони з цього могли не тільки навчитися, як створити якомога більшу видимість для своїх прагнень, а й як діяти і аргументувати, аби здобути прихильність держави, уникати проблем із органами влади і частково, крок за кроком досягати своїх цілей. Це також включало можливі оскарження заборони чи дозволу. На потенційному етапі дослідження, що мав би ґрунтуватися на детальному внутрішньому погляді усе радикалізованіших студентських товариств, можна було б також розглянути негативну перспективу, а саме, наскільки сприйняті спалахи насилля в Іннсбруці дозволили йому стати законним чи доцільним засобом досягнення політичної мети.

У заключному слові треба сказати, що українці Габзбурзької монархії наприкінці XIX – початку XX століття не повинні сприйматися односторонньо як «відстала» нація, яка заявила про себе через протести і клопотання у Райхсраті, що не залишилися непоміченими також і в Іннсбруці[142]. Зокрема, інтелектуальну еліту варто сприймати як активних, надзвичайно багатоконтактних і, не в останню чергу, як членів габзбурзько-центрально-європейського дискурсивного простору. Також у політичному розумінні держави, історично маргіналізовані діячі та периферійні території мали би бути взяті до уваги як учасники державних процесів не

141 Хоч на той момент існували конфлікти між сторонами у Товаристві Шевченка, але вони не стосувалися університетського питання.

142 *Innsbrucker Nachrichten* Nr. 151, 05.07.1907, 2.

лише тоді, коли були в змозі призупинити роботу Палати Послів.[143] А втім історіографія може лише слабо відзначити такі часткові успіхи, як підвищення дотацій для культурних чи наукових організацій, внутрішню динаміку зі змінними альтернативами, співпрацями і лояльностями, а також інтеграцію з цілою державою і її різними регіонами.

143 Гаральд Біндер (2005, *Galizien*, 489–492) зазначає, що перешкоджання українцями роботі Райхсрату у 1913 році також посприяли тому, що на їхні прагнення звернули більше уваги.

Набутий досвід

Подорож до України, яка з позиції центрального європейця ледь чи сприймається відповідно до її масштабів та значення, подарувала студентам з Іннсбрука чимало розмаїтого позитивного досвіду. Необхідно було вирушати у невідому з багатьох поглядів країну, ознайомитися з її суспільством та людьми, зібрати інформацію про її історію та сучасність. Фотосупровід, який ми пропонуємо Вам, продемонструє – в інший спосіб, ніж створені під час 2016/17 навчального року наукові тексти – індивідуальні та конкретні враження від простору та часу. Незважаючи на прогалини та стрибки, яких неможливо уникнути, фотографії відтворять загальну картину, яка, можливо, менше відповідає безпосередньо поставленій меті в рамках проекту, а більше розповідає про вихідну точку споглядачів.

Вокзал «Будапешт Келеті, початок подорожі. Прямого залізничного з'єднання без пересадки з Відня до Чернівців немає ще з міжвоєнного періоду, сполучення з Відня через Львів впродовж останнього десятиліття також відсутнє. Отже, учасники проекту готуються до довготривалого трансферу з Будапешту через Клуж-Напока та Сучаву (Румунія) до Чернівців (Україна). З позиції сьогодення маленьке західноукраїнське місто через погане транспортне сполучення перебуває на периферії європейських центрів, так що незалежно від обраного маршруту потрібно провести в дорозі щонайменше два дні.

Перед тим, як вирушити з Сучави, потрібно було набратися терпіння. Український автобус мав великі проблеми з маневруванням у маленькому румунському містечку. Навіть залучені поліцейські не змогли (чи не захотіли) владнати неврегульовану ситуацію з паркуванням автомобілів у Сучаві.

Перед нами відчинялися усі двері. Муніципальна бібліотека міста ім. А. Добрянського Чернівців з щедрістю та любов'ю впродовж чотирьох днів надавала нам місце для роботи, у приміщеннях бібліотеки ми спокійно могли підбивати підсумки дня, проводити презентації результатів польових досліджень.

Упродовж перших двох днів відбувалися екскурсії разом з українськими студентами – як Чернівцями, та і Північною Буковиною. На фото: місто Хотин у Бессарабії, що колись входила до складу Росії.

Біля річки Збруч, демаркаційної лінії між Радянським Союзом та Польщею у міжвоєнний період; сьогодні це кордон між областями всередині України. Постійність кордонів у різних масштабних виявах була темою, що супроводжувала нас упродовж усього візиту до України.

Алея між систематизованим пошуком та накопиченими знаннями. Центральний бібліотечний каталог Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича.

Спільна світлина усіх учасників та учасниць нашого проекту перед Чернівецьким обласним краєзнавчим музеєм на вулиці Ольги Кобилянської. Музеї міста ознайомили нас з тим, як урбаністичне суспільство поводиться з історією та усвідомлює своє минуле.

Розкриваючи минуле, можна усвідомлювати його та надавати йому нового бачення. Чернівецький митець Олег Любківський презентує один зі своїх творів перед входом до костелу Пречистого Серця Ісуса, який лише останніх декілька років є знову відкритим для своїх парафіян. Ініціативна група вірян поставила собі за мету реставрувати церкву. За допомогою мистецьких акцій вони намагаються повернути цей громадський простір у свідомість мешканців міста.

Внутрішній вигляд костелу Пречистого серця Ісуса, який понад 4 десятиліття, з 1960-х років, використовувався як центральний корпус обласного архіву. В цій будівлі поряд з адміністративними відділами та великим сховищем актів зберігалися переважно документи австрійського періоду.

Минувшина як засіб реклами. Тут, на одній з центральних площ Чернівців, місцеві підприємства намагаються цілеспрямовано повернути образ минулого та через позитивне сприйняття транслюввати власні міркування, щоб в такий спосіб знайти підхід до клієнтів.

Відвідування однієї з історичних аудиторій національного університету імені Юрія Федьковича, колишнього теологічного факультету.

Пам’ятна дошка Ґеорґу Дроздовському, який народився в Чернівцях, була встановлена по вулиці Шевченка, 42, після розпаду Радянського Союзу. Якщо меморіальні дошки з радянських часів, яких ще багато залишилося в Чернівцях, нагадували про події лише свого періоду історії, то інша частина історії майже півстоліття залишалася в тіні. До того ж соціалістична система спрямовувала в майбутнє лише свій погляд, запрограмований на власний кшталт.

Подорож триває, посадка на потяг до Києва. Час прощатися зі своїми чернівецькими колегами та опрацьовувати здобуті на Буковині враження та досвід.

Київ, Верховна Рада, український парламент. Завдяки сприянню депутата Марії Матіос нам дозволили відвідати приміщення у позасесійний час.

Київ продемонстрував нам надзвичайно різнопланову багатошаровість свого минулого та водночас історії усієї країни. Зведений у 1993 році пам'ятник жертвам Голодомору на Михайлівській площі оточений будівлями Міністерства Закордонних Справ України (зліва на світлині) та Михайлівським Золотоверхим монастирем.

Чорнобиль як місце пам'яті для європейців. Учасники проекту з Іннсбрука відвідують музей Чорнобиля в Києві. Тут, при вході, символічно зображені місця, які були знищені внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Пам’ять про революційні події 2014 року, пов’язані з усуненням з посади президента Віктора Януковича. Меморіальна дошка в центрі Києва учасникам Революції Гідності, які загинули в січні-лютому 2014-го. Дошку встановлено в розмальованому в державні кольори цоколі в центрі столиці України.

Студенти та викладачі з Іннсбрука на балконі колишньої резиденції митрополитів Буковини та Далмації; сьогодні цей архітектурний ансамбль функціонує як головний корпус університету. На задньому фоні видніється церква.

Список використаної літератури

Ableitinger, Alfred, Nationale Auseinandersetzungen in der Bukowina vor 1914. Ihre Spezifika in den Nationalitätskonflikten Cisleithaniens, in: Bukowina Zentrum an der Nationalen Jurij-Fedkowitsch Universität Czernowitz / Österreich Kooperation (Hrsg.), Minikosmos Bukowina. Kulturleistungen eines Landstrichs, Czernowitz 2006, 271–299.

Ackerl, Isabella / Schödl, Ingeborg, Vom Massengrab zur «schönen Leich». Totengedenken und Begräbnisriten gestern und heute, in: Isabella Ackerl / Robert Bouchal / Ingeborg Schödl (Hrsg.), Der Schöne Tod in Wien. Friedhöfe, Grüfte, Gedächtnisstätten, Wien-Graz-Klagenfurt 2008, 9–31.

Adlgasser, Franz, Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Konstituierender Reichstag 1848–1849. Reichsrat 1861–1918. Ein biographisches Lexikon (Teilband 1: A–L), Wien 2014.

Adlgasser, Franz, Die Mitglieder der österreichischen Zentralparlamente 1848–1918. Konstituierender Reichstag 1848–1849. Reichsrat 1861–1918. Ein biographisches Lexikon (Teilband 2: M–Z), Wien 2014.

Andrée, Othmar, Czernowitz gestern und heute. Von der Aktualität eines Mythos, in: Helmut Braun (Hrsg.), Czernowitz. Die Geschichte einer untergegangenen Kulturmetropole, Berlin 2013[3], 109–152.

Antonjuk-Gawryschtschjuk, Jewdokia, Музеї Буковини, Tscherniwtsi 2007.

Baedeker, Karl, Österreich-Ungarn. Handbuch für Reisende, Leipzig 1898[25].

Baedeker, Karl, Österreich-Ungarn nebst Cetinje, Belgrad, Budapest, Leipzig 1910[28].

Barth, Boris / Osterhammel, Jürgen (Hrsg.), Zivilisierungsmissionen. Imperiale Weltverbesserung seit dem 18. Jahrhundert, Konstanz 2005.

Bassin, Mark, Rezension zu: Larry Wolff, Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment, in: *Geographical Review* 86 (1996), Nr. 4, 631–634, [http://www.jstor.org/stable/215945], eingesehen 24.7.2017.

Bauer, Eva Michaela, Kameraden, Kommilitonen und Komplizen. Organisationsstruktur der italienischen Studentenbewegung der Habsburgermonarchie im Vorfeld der *fatti di Innsbruck*, in: Michael Gehler / Günther Pallaver (Hrsg.), Universität und Nationalismus. Innsbruck 1904 und der Sturm auf die italienische Rechtsfakultät, Trento 2013, 132–163.

Bauer, Werner T., Wiener Friedhofsführer. Genaue Beschreibung sämtlicher Begräbnisstätten nebst einer Geschichte des Wiener Bestattungswesens, Wien 1988.

Beck, Erich, Bukowina. Land zwischen Orient und Okzident, Freilassing 1963.

Beck, Erich, Mandyczewski, Konstantin, in: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 6, Wien 1973, 49.

Beck, Erich, Polek, Johann, in: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 8, Wien 1980, 175–176.

Berg, Anna de, «Nach Galizien». Entwicklung der Reiseliteratur am Beispiel der deutschsprachigen Reiseberichte vom 18. bis zum 21. Jahrhundert (Giessener Arbeiten zur neueren deutschen Literatur und Literaturwissenschaft 30), Frankfurt am Main 2010.

Binder, Harald, Der nationale Konflikt um die Universität Lemberg, in: Harald Binder / Barbora Křivohlavá / Luboš Velek (Hrsg.), Místo národních jazyků ve výchově, školství a

vědě v habsburské monarchii 1867–1918 = Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg Monarchy. Sborník z konference, Praha, 18.-19. listopadu 2002 (Práce z dějin vědy, sv. 11), Prag 2003, 183–215.

Binder, Harald, Galizien in Wien. Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik, Wien 2005.

Binder, Harald, «Galizische Autonomie» – ein streitbarer Begriff und seine Karriere, in Fasora (Hrsg.), vyrovnání, 239–265.

Binder, Harald / Křivohlavá, Barbora / Velek, Luboš (Hrsg.), Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918 = Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg Monarchy. Sborník z konference, Praha, 18.-19. listopadu 2002 (Práce z dějin vědy, sv. 11), Prag 2003.

Biografisches Lexikon des Kaiserthums Österreich, Bd. 60, Graz 1891.

Boehlke, Hans-Kurt, Kirchhof – Gottesacker – Friedhof. Wandlungen der Gesellschaft – Wandlungen der Pietät, in: Hansjakob Becker / Bernhard Einig / Peter-Otto Ullrich (Hrsg.), Im Angesicht des Todes. Ein Interdisziplinäres Kompendium I (Pietas Liturgica 3), St. Ottilien 1987, 163–180.

Bösche, Andreas, Zwischen Franz Joseph I. und Schönerer. Die Innsbrucker Universität und ihre Studentenverbindungen, 1859-1918, Innsbruck 2008.

Bösche, Andreas, Die Rolle der Studenten und Professoren in der Auseinandersetzung um die italienische Rechtsfakultät in Innsbruck 1864-1904, in: Michael Gehler / Günther Pallaver (Hrsg.), Universität und Nationalismus. Innsbruck 1904 und der Sturm auf die italienische Rechtsfakultät, Trento 2013, 19–55.

Bouvier, Fritz, Vom Postamt zur Oper. Vergleich zwischen Graz und Czernowitz, in: Stadt Czernowitz (Hrsg.), Czernowitz im Kontext urbaner Prozesse Ostmitteleuropas vom 18. bis zum 20. Jahrhundert, Czernowitz 2008, 111–117.

Boyer, Ludwig, Elementarschulen und Elementarunterricht in Österreich. Illustrierte Chronik der Schul- und Methodengeschichte von den ältesten Quellen bis zum Ende des 19. Jahrhunderts, Graz 2010.

Braun, Helmut (Hrsg.), Czernowitz. Die Geschichte einer untergegangenen Kulturmetropole, Berlin 2013[3].

Braun, Helmut, Vielsprachenlieder erfüllen die Luft. Die Stadt in der Erinnerung der Dichterinnen und Dichter, in: Helmut Braun (Hrsg.), Czernowitz. Die Geschichte einer untergegangenen Kulturmetropole, Berlin 2013[3], 85–106.

Brezinka, Wolfgang, Pädagogik in Österreich. Die Geschichte des Faches an den Universitäten vom 18. bis zum Ende des 20. Jahrhunderts, Bd. 1, Wien 2000.

Brix, Emil, Die Umgangssprachen in Altösterreich zwischen Agitation und Assimilation. Die Sprachenstatistik in den zisleithanischen Volkszählungen, 1880 bis 1910, Wien 1982.

Brix, Emil, Andreas, Sprachenpolitik in den böhmischen Ländern im Bildungsbereich als Instrument nationaler Desintegration, in: Harald Binder / Barbora Křivohlavá / Luboš Velek (Hrsg.), Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918 = Position of National Languages in Education, Educational System and

Science of the Habsburg Monarchy. Sborník z konference, Praha, 18.-19. listopadu 2002 (Práce z dějin vědy, sv. 11), Prag 2003, 47–59.

Bruckmüller, Ernst, Herkunft und Selbstverständnis bürgerlicher Gruppierungen in der Habsburgermonarchie. Eine Einführung, in: Ernst Bruckmüller / Ulrike Döcker / Hannes Stekl / Peter Urbanitsch (Hrsg.), Bürgertum in der Habsburgermonarchie, Wien-Köln 1990, 13–20.

Bruckmüller, Ernst, Sozialgeschichte Österreichs, Wien 2001.

Bruckmüller, Ernst, Die österreichische Revolution von 1848 und der Habsburgermythos des 19. Jahrhunderts, in: Hubert Lengauer / Primus Heinz Kucher (Hrsg.), Bewegung im Reich der Immobilität. Revolutionen in der Habsburgermonarchie 1848–49. Literarisch-publizistische Auseinandersetzungen, Wien-Köln-Weimar 2001, 1–33.

Brunner, Erwin, Die deutschsprachige Presse in Südtirol von 1918 bis 1945, phil. Diss. Wien 1979.

Burger, Hannelore, Sprache und Gerechtigkeit im Unterrichtswesen, in: Harald Binder / Barbora Křivohlavá / Luboš Velek (Hrsg.), Místo národních jazyků ve výchově, školství a vědě v habsburské monarchii 1867–1918 = Position of National Languages in Education, Educational System and Science of the Habsburg Monarchy. Sborník z konference, Praha, 18.-19. listopadu 2002 (Práce z dějin vědy, sv. 11), Prag 2003, 33–46.

Calì, Vincenzo (Hrsg.), Per l'università italiana in Austria, Carteggio Trentino 1898–1920, Trento 1990.

Calì, Vincenzo, Die Universität in der Diaspora (1866-1918), in: Michael Gehler / Günther Pallaver (Hrsg.), Universität und Nationalismus. Innsbruck 1904 und der Sturm auf die italienische Rechtsfakultät, Trento 2013, 164–182.

Ceauşu, Mihai-Ştefan, Der Landtag der Bukowina, in: Helmut Rumpler / Peter Urbanitsch (Hrsg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Verfassung und Parlamentarismus. Die regionalen Repräsentativkörperschaften, Bd. VII/2, Wien 2000, 2171–2198.

Clifford, James, The Predicament of Culture. Twentieth-Century Ethnography, Literature, and Art, Cambridge, Massachusetts 1999[9].

Cooper, Frederick / Stoler, Ann Laura, Between Metropole and Colony. Rethinking a Research Agenda, in: Frederick Cooper / Ann Laura Stoler (Hrsg.), Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois World, Berkeley, CA 1997, 1–56.

Cooper, Frederick / Stoler, Ann Laura (Hrsg.), Tensions of Empire. Colonial Cultures in a Bourgeois World, Berkeley, CA 1997.

Corbea-Hoişie, Andrei, Kein «Bukowiner Poet». Karl Emil Franzos, in: Cécile Cordon/ Helmut Kusdat (Hrsg.), An der Zeiten Ränder. Czernowitz und die Bukowina. Geschichte, Literatur, Verfolgung, Exil, Wien 2002, 45–52.

Corbea-Hoişie, Andrei, Czernowitz. Der imaginierte «Westen im Osten», in: Jacques Le Rider / Moritz Csáky / Monika Sommer (Hrsg.), Transnationale Gedächtnisorte in Zentraleuropa, Innsbruck 2002, 79–98.

Corbea-Hoişie, Andrei, «Czernowitz bei Sadagora». Identitäten und kulturelles Gedächtnis im mitteleuropäischen Raum (Jassyer Beiträge zur Germanistik 10), Iaşi-Konstanz 2006.

Corbea-Hoişie, Andrei / Lihaciu, Ion / Winkler, Markus (Hrsg.), Zeitungsstadt Czernowitz. Studien zur Geschichte der deutschsprachigen Presse der Bukowina (1848–1940) (Bukowinastudien 2), Kaiserslautern 2014.

Čornovol 2000, *uhoda*. Чорновол, Ігор, Польсько-українська угода 1890-1894рр. Львів 2000.

Csáky, Moritz, Die Wiener Operette. Bemerkungen zu ihrem sozial-kulturellen Kontext, in: Otto Kolleritsch (Hrsg.), Vom Neuwerden des Alten. Über den Botschaftscharakter des musikalischen Theaters, Graz 1995.

Csáky, Moritz, Ideologie der Operette und Wiener Moderne. Ein kulturhistorischer Essay. Wien-Köln-Weimar 1998 (1996).

Csáky, Moritz, Das Gedächtnis der Städte. Kulturelle Verflechtungen – Wien und die urbanen Milieus in Zentraleuropa, Wien-Köln-Weimar 2010.

Cybenko, Larissa, Galicia miserabilis und/oder Galicia felix? Ostgalizien in der österreichischen Literatur, L'viv 2008

Danylenko/Dobržans'kyj 1996, *Akademik*. Даниленко В. М./Добржанський О. В., Академік Степан Смаль-Стоцький. Життя і діяльність, Київ-Чернівці 1996.

Dippelreiter, Michael, Von Auszeichnungen bis Zeppelin. Das Jahr 1908 in Bukowinaer Zeitungen, in: Bukowina Zentrum an der Nationalen Jurij-Fedkowitsch Universität Czernowitz / Österreich Kooperation (Hrsg.), Minikosmos Bukowina. Kulturleistungen eines Landstrichs, Czernowitz 2006, 249–259.

Doktoratskolleg Galizien (Hrsg.), Galizien. Fragmente eines diskursiven Raums, Innsbruck 2009. Egger, Matthias, «Für Gott, Kaiser und Vaterland zu Stehen oder zu Fallen …» Die Aufzeichnungen Joseph Hundeggers aus dem Revolutionsjahr 1848, Innsbruck 2012.

Engelbrecht, Helmut, Schule in Österreich. Die Entwicklung ihrer Organisation von den Anfängen bis zur Gegenwart, Wien 2015.

Essen, Gesa von, «Im Zwielicht». Die kulturhistorischen Studien von Karl Emil Franzos über Halb-Asien, in: Wolfgang Müller-Funk / Peter Plener / Clemens Ruthner (Hrsg.), Kakanien revisited. Das Eigene und das Fremde (in) der österreichisch-ungarischen Monarchie (Kultur – Herrschaft – Differenz 1), Tübingen-Basel 2002, 222–238.

Fasora, Lukáš (Hrsg.), Moravské vyrovnání z roku 1905. Možnosti a limity národnostního smíru ve střední Evropě. Sborník příspěvku ze stejnojmenné mezinárodní konference konané ve dnech 10.-11. listopadu 2005 v Brně, Brno 2006.

Feichtinger, Johannes, Habsburg (post)-colonial. Anmerkungen zur Inneren Kolonisierung in Zentraleuropa, in: Johannes Feichtinger / Ursula Prutsch / Moritz Csáky (Hrsg.), Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis, Innsbruck 2003, 13–31.

Feichtinger, Johannes / Prutsch, Ursula / Csáky, Moritz (Hrsg.), Habsburg postcolonial. Machtstrukturen und kollektives Gedächtnis, Innsbruck 2003.

Fleig Frank, Alison, Oil Empire. Visions of Prosperity in Austrian Galicia (Harvard Historical Studies 149), Cambridge, Massachusetts-London 2007.

Foucault, Michel, Die Ordnung des Diskurses, in: Die Ordnung des Diskurses. Mit einem Essay von Ralf Konersmann, Frankfurt am Main 2014[13], 7–49.

Franko 2000, *Vovk*. Франко, Оксана О., Федір Вовк – Вчений і громадський діяч, Київ 2000.

Friedrich, Margret / Mazohl, Brigitte / von Schlachta, Astrid, Die Bildungsrevolution, in: Helmut Rumpler / Peter Urbanitsch (Hrsg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. 9/1, Wien 2010, 67–107.

Fried, Johannes / Stolleis, Michael (Hrsg.), Wissenskulturen. Über die Erzeugung und Weitergabe von Wissen, Frankfurt a.M. 2009.

Führer durch das Landes-Museum (Ferdinandeum) in Innsbruck, Innsbruck 1886.

Gaisbauer, Adolf, Davidstern und Doppeladler. Zionismus und jüdischer Nationalismus in Österreich 1882–1918, Wien-Köln-Graz 1988.

Gehler, Michael, Tirol im 20. Jahrhundert. Vom Kronland zur Europaregion, Innsbruck 2008.

Gehler, Michael, Die *fatti di Innsbruck* oder der Sturm auf die italienische Rechtsfakultät. Ein Ereignis im gesamtpolitischen Kontext der ausklingenden Habsburgermonarchie, in: Michael Gehler / Günther Pallaver (Hrsg.), Universität und Nationalismus. Innsbruck 1904 und der Sturm auf die italienische Rechtsfakultät, Trento 2013, 19–55.

Gehler, Michael / Pallaver, Günther (Hrsg.), Universität und Nationalismus. Innsbruck 1904 und der Sturm auf die italienische Rechtsfakultät, Trento 2013.

Gerlach, Thomas / Schmidt, Gert, Ukraine. Zwischen den Karpaten und dem Schwarzen Meer, Berlin 2007[9].

Giersch, Paula, Für die Juden, gegen den Osten? Umcodierungen im Werk Karl Emil Franzos' (1848–1904), Berlin 2014.

Glassl, Horst, Das österreichische Einrichtungswerk in Galizien (1772–1790), Wiesbaden 1975.

Gottsmann, Andreas, Der Reichstag 1848/49 und der Reichsrat 1861 bis 1865, in: Helmut Rumpler / Peter Urbanitsch (Hrsg.), Die Habsburgermonarchie 1848–1918. Verfassung und Parlamentarismus. Verfassungsrecht, Verfassungswirklichkeit, zentrale Repräsentativkörperschaften, Bd. VII/1, Wien 2000, 569–665.

Grießmair, Hans, Die Bestände des Brunecker Heimatmuseums im Landesmuseum für Volkskunde in Dietenheim, in: Museumsverein Bruneck (Hrsg.), 100 Jahre Museumsverein Bruneck / 100 anni Associazione Pro Museo di Brunico, Bruneck [2012], 67–77.

Granichstaedten, Rudolf, Die Zieglauer von Blumenthal, in: *Tiroler Anzeiger*, Nr. 190, 19.03.1933, 5.

Haas, Hans / Stekl, Hannes, Einleitung, in: Hans Haas / Hannes Stekl (Hrsg.), Bürgerliche Selbstdarstellung. Städtebau, Architektur, Denkmäler (Bürgertum in der Habsburgermonarchie IV), Wien-Köln-Weimar 1995, 9–22.

Haid, Elisabeth / Weismann, Stephanie / Wöller, Burkhard (Hrsg.), Galizien. Peripherie der Moderne – Moderne der Peripherie? (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 31), Marburg 2013.

Hajós, Géza (Hrsg.), Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918. Studien zur bürgerlichen Entwicklung des urbanen Grüns in Österreich, Ungarn, Kroatien, Slowenien und Krakau aus europäischer Perspektive, Wien-Köln-Weimar 2007.

Hajós, Géza, Die Stadtparks in der österreichischen Monarchie von 1765 bis 1867 im gesamteuropäischen Kontext, in: Géza Hajós (Hrsg.), Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918. Studien zur bürgerlichen Entwicklung des urbanen Grüns in Österreich, Ungarn, Kroatien, Slowenien und Krakau aus europäischer Perspektive, Wien-Köln-Weimar 2007, 21–82.

Hammerstein, Notker, Die Hochschulträger, in: Walter Rüegg (Hrsg.), Geschichte der Universität in Europa. Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500–1800), Bd. 2, München 1996, 105–137.

Hann, Christopher / Magocsi, Paul Robert (Hrsg.), Galicia. A Multicultured Land, Toronto 2005.

Happe, Barbara, Dynamik der heutigen Bestattungskultur, in: *Onkologe* 12 (2014), 1222–1228.

Hartwig, Eugen, Briefe aus und über Tirol geschrieben in den Jahren 1843 bis 1845, Berlin 1846.

Hausleitner, Mariana, Von der Diskriminierung zur Vertreibung. Nichtrumänen in der Bukowina zwischen 1918 und 1944, in: Cécile Cordon / Helmut Kusdat (Hrsg.), An der Zeiten Ränder. Czernowitz und die Bukowina. Geschichte, Literatur, Verfolgung, Exil, Wien 2002, 101–114.

Hausleitner, Mariana, Eine wechselvolle Geschichte. Die Bukowina und die Stadt Czernowitz vom 18. bis zum 20. Jahrhundert, in: Helmut Braun (Hrsg.), Czernowitz. Die Geschichte einer untergegangenen Kulturmetropole, Berlin 2006, 31–81.

Hausleitner, Mariana, Eine wechselvolle Geschichte. Die Bukowina und die Stadt Czernowitz vom 18. bis zum 20. Jahrhundert, in: Helmut Braun (Hrsg.), Czernowitz. Die Geschichte einer untergegangenen Kulturmetropole, Berlin 2013[3], 31–81.

Häusler, Wolfgang, Zur historischen Situation des Ostjudentums in der Habsburgermonarchie, in: Ilona Slawinski / Joseph P. Strelka (Hrsg.), Die Bukowina. Vergangenheit und Gegenwart, Bern 1995, 13–34.

Heiderich, Franz, Verkehrsgeographische Studien zu einer Isochronenkarte der Österreichisch-ungarischen Monarchie, Wien 1912.

Heigl, Franz, Geschichte des Städtebaus (Städtebau 8), Wien 1990.

Heiss, Hans, Bürgertum in Südtirol. Umrisse eines verkannten Phänomens, in: Ernst Bruckmüller (Hrsg.), Bürgertum in der Habsburgermonarchie, Wien-Köln 1990, 299–317.

Heiss, Hans, «Man pflegt Südtirol zu sagen und meint, damit wäre alles gesagt.» Beiträge zu einer Geschichte des Begriffs «Südtirol», in *Geschichte und Region / Storia e Regione* 9 (2000), 85–109.

Heiss, Hans, Die fortschrittliche Kleinstadt: Bruneck 1800–1914, in: Stefan Lechner (Hrsg.), Der lange Weg in die Moderne. Geschichte der Stadt Bruneck 1800–2006, Innsbruck 2006, 17–81.

Helfert, Joseph Alexander, Über Nationalgeschichte und den gegenwärtigen Stand ihrer Pflege in Österreich, Prag 1853.

Hellbach, Rafael (Hrsg.), Baedeker in Wien. Ein schneller Führer für Fremde und Einheimische in Stadt und Umgebung, 6., ganz umgearbeitete Auflage. Mit einem Plane von ganz Wien in 24 Ansichten, Wien 1873, 67–70.

Herzberg-Fränkel, Sigmund, Zieglauer (Zu seinem 70. Geburtstage, 28. Februar), in: *Wiener Zeitung*, Nr. 41, 26.02.1899, 3–5.

Hrenciuc, Daniel, Czernowitz. The Jerusalem of the Bukowina, in: *Codrul Cosminului,* 18 (2012), Nr. 2, 361–380 [http://atlas.usv.ro/www/codru_net/CC18/2/hrenciuc.pdf], eingesehen am 20.04.2016.

Huter, Franz, Beiträge zur Bevölkerungsgeschichte Bozens im 16.–18. Jahrhundert (Bozner Jahrbuch für Geschichte, Kultur und Kunst 1948), Bozen 1948.

Hyryč 2016, *Hruševs'kyj*. Гирич, Ігор, Михайло Грушевський. Конструктор української модерної нації, Київ 2016.

Jansen, Christian / Borggräfe, Henning, Nation – Nationalität – Nationalismus, Frankfurt-Main 2007.

Jobst, Kerstin S., Der Mythos des Miteinander. Galizien in Literatur und Geschichte, Hamburg 1998.

Jobst, Kerstin S., Ein politischer Mord in der Habsburgermonarchie. Das Potocki-Attentat von 1908. Kulminationspunkt der galizischen Krise?, in: *Österreichische Osthefte* 41 (1999), Heft 1, 25–45.

Jobst, Kerstin S. / Obertreis, Julia / Vulpius, Ricarda, Neue Imperiumsforschung in der Osteuropäischen Geschichte. Die Habsburgermonarchie, das Russländische Reich und die Sowjetunion, in *Comparativ* 18 (2008), Heft 2, 27–56.

Judson, Pieter M., «Not Another Square Foot!». German Liberalism and the Rhetoric of National Ownership in Nineteenth-Century Austria, in: *Austrian History Yearbook* XXVI (1995), 83–97.

Judson, Pieter M., Exclusive Revolutionaries. Liberal Politics, Social Experience, and National Identity in the Austrian Empire, 1848–1914, Ann Arbor, MI 1996.

Judson, Pieter M., Guardians of the Nation. Activists on the Language Frontiers of Imperial Austria, Cambridge, MA 2006.

Judson, Pieter M., L'Autriche-Hongrie Était-Elle Un Empire?, in: *Annales. Histoire, Sciences Sociales* 63 (2008), Heft 3, 563–596.

Judson, Pieter S., The Habsburg Empire. A new History, Cambridge-London 2016.

Kaindl, Raimund Friedrich, Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart, Czernowitz 1908. Nachdruck 2005.

Kaindl, Raimund Friedrich, Nekrolog auf Ferdinand von Zieglauer, in: *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 28, Innsbruck 1907, 204–206.

Kappeler, Andreas, Die galizische Grenze in den Reiseberichten von William Coxe (1778), Carl Feyerabend (1795–98) und Johann Georg Kohl (1838), in: Christoph Augustynowicz/ Andreas Kappeler (Hrsg.), Die galizische Grenze 1772–1867. Kommunikation oder Isolation? (Europa orientalis 4), Wien 2007, 213–232.

Kappeler, Andreas (Hrsg.), Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung, Köln-Weimar-Wien 2011.

Kaps, Klemens, Kulturelle Differenzen des Ökonomischen. Galizische Entwicklungsdiskurse im Spannungsfeld räumlicher Funktionalisierung und sozialer Bruchlinien (1772–1848), in: Historyka. Studia metodologiczne 42 (2012), 97–116, [http://historyka.edu.pl/ fileadmin/user _upload/news /Historyka_42/POstcolonial__Kaps.pdf], eingesehen am 03.04.2017.

Kaps, Klemens, Ungleiche Entwicklung in Zentraleuropa. Galizien zwischen überregionaler Verflechtung und imperialer Politik (1772–1914) (Sozial- und Wirtschaftshistorische Studien 37), Wien 2015.

Karniel, Josef, Zur Auswirkung der Toleranzpatente für die Juden in der Habsburgermonarchie im josephinischen Jahrzehnt, in: Peter F. Barton (Hrsg.), Im Zeichen der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts in den Reichen Joseph II., ihren Voraussetzungen und ihren Folgen; eine Festschrift (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte: Reihe 28), Wien 1981, 203–220.

Kłańska, Maria, Problemfeld Galizien in deutschsprachiger Prosa 1846–1914 (Stichwort Literaturgeschichte), Wien 1991[2].

Kłańska, Maria, Die deutschsprachige Literatur Galiziens und der Bukowina von 1772 bis 1945, in: Isabel Röskau-Rydel (Hrsg.), Deutsche Geschichte im Osten Europas. Galizien (Deutsche Geschichte im Osten Europas), Berlin 1999, 379–482.Knispel, Franz, Bestattungsmuseum Wien. Führer durch die Sammlung, Wien 1997.

Kolšek, Alenka, Die Stadtparks in Slowenien 1864–1918, in: Géza Hajós (Hrsg.), Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918. Studien zur bürgerlichen Entwicklung des urbanen Grüns in Österreich, Ungarn, Kroatien, Slowenien und Krakau aus europäischer Perspektive, Wien-Köln-Weimar 2007, 195–216.

Konersmann, Ralf, Der Philosoph mit der Maske. Michel Foucaults *L'ordre du discours*, in: Michel Foucault, Die Ordnung des Diskurses. Mit einem Essay von Ralf Konersmann, Frankfurt am Main 2014[13], 51–94.

Kostner, Maria, Die Geschichte der italienischen Universitätsfrage in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie von 1864 bis 1914, phil. Diss. Innsbruck, 1970.

Kraft, Claudia et al. (Hrsg.), Kolonialgeschichten. Regionale Perspektiven auf ein globales Phänomen, Frankfurt a. M.-New York, NY 2010.

Kratochvil, Alexander et al. (Hrsg.), Kulturgrenzen in postimperialen Räumen. Bosnien und Westukraine als transkulturelle Regionen, Bielefeld 2013.

Krejs, Christiane, Saisonstadt – Landeshauptstadt. Ein bürgerliches Planungskonzept des 19. Jahrhunderts in Salzburg, in: Hans Haas / Hannes Stekl (Hrsg.), Bürgerliche Selbstdarstellung. Städtebau, Architektur, Denkmäler (Bürgertum in der Habsburgermonarchie IV), Wien-Köln-Weimar 1995, 59–68.

Kubinszky, Mihály, Bahnhöfe Europas. Ihre Geschichte, Kunst und Technik, Stuttgart 1969.

Kunze, Rolf-Ulrich, Nation und Nationalismus. Kontroversen um die Geschichten, Darmstadt 2005.

Kupčyns'kyj 2013, *Statuty*. Купчинський, Олег, Статути, проекти статутів і регламенти (регуляміни) Товариства ім. Шевченка та Наукового товариства ім. Шевченка. 1873–1989, in ders. (Hrsg.), товариство, 19–139.

Kupčyns'kyj 2013, *Tovarystvo*. Купчинський, Олег (Hrsg.), Наукове товариство ім. Шевченка. Дослідження, матеріали (Україноинавча наукова бібліотека НТШ 37), Львів 2013.

Kupka, P. F., Die Eisenbahnen Österreich-Ungarns 1822–1867, Leipzig 1888.

Kusdat, Helmut, Vorwort, in: Hermann Mittelmann (Hrsg.), Illustrierter Führer durch die Bukowina 1907/8, Wien [2]2002.

Kuzmany, Börries, Brody. Eine galizische Grenzstadt im langen 19. Jahrhundert, Wien-Köln-Weimar 2011.

Lang, Raimund, Czernowitz in alten Ansichten. 29 alte Postkarten aus der Sammlung Eduard Kasparides München (Czernowitzer Kleine Schriften 5), Wien 2001[2].

Lang, Raimund, Czernowitz. Ein historischer Stadtführer (Czernowitzer Kleine Schriften 2), Wien 2004[9].

Lebouton, Ekkehart, Der evangelische Anteil am deutschen Leben in der Bukowina, in: Franz Lang (Hrsg.), Buchenland. Hundertfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks Reihe B 16), München 1961, 257–265.

Leeb, Hedda, Geschichte der Universität Innsbruck von 1898 bis 1908, phil. Diss. Innsbruck 1967.

Lehner, Josef, Die katholische Kirche in der Bukowina, in: Franz Lang (Hrsg.), Buchenland. Hundertfünfzig Jahre Deutschtum in der Bukowina (Veröffentlichungen des Südostdeutschen Kulturwerks Reihe B 16), München 1961, 235–255.

Lemberg, Hans, Zur Entstehung des Osteuropabegriffs im 19. Jahrhundert. Vom «Norden» zum «Osten» Europas, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas* 33 (1985), 48–91, [https://download.digitale-sammlungen.de/pdf/1505469180bsb00003833.pdf], eingesehen 15.9.2017.

Lemberg, Hans (Hrsg.), Grenzen in Ostmitteleuropa im 19. und 20. Jahrhundert. Aktuelle Forschungsprobleme (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 10), Marburg 2000.

Lenger, Friedrich, Metropolen der Moderne. Eine europäische Stadtgeschichte seit 1850, München 2013.

Lentze, Hans, Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein (Veröffentlichungen der Kommission für Geschichte der Erziehung und des Unterrichts, Heft 7), Wien 1962.

Leonhard, Jörn / Hirschhausen, Ulrike von, Empires und Nationalstaaten im 19. Jahrhundert, Göttingen 2009.

Le Rider, Jacques / Raschel, Heinz (Hrsg.), La Galicie au temps des Habsbourg (1772-1918). Histoire, société, cultures en contact, Tours 2010.

Leslie, John, Der Ausgleich in der Bukowina von 1910: Zur österreichischen Nationalitätenpolitik vor dem Ersten Weltkrieg, in: E. Brix / T. Fröschl / J. Leidenfrost (Hrsg.), Geschichte zwischen Freiheit und Ordnung. Gerald Stourzh zum 60. Geburtstag, Graz-Vienna-Cologne 1991, 113–144.

Lessing, Gottfried Ephraim, Wie die Alten den Tod gebildet, (G. E. Lessings gesammelte Werke 4), Leipzig 1841.

Leszczawski-Schwerk, Angelique, «Die umkämpften Tore zur Gleichberechtigung». Frauenbewegungen in Galizien (1867–1918) (Osteuropa, 9), Wien-Berlin 2015.

Lichtenberger, Elisabeth, Wien – Prag. Metropolenforschung, Wien-Köln-Weimar 1993.

Lichtenberger, Elisabeth, Die Stadt. Von der Polis zur Metropolis, Darmstadt 2002.

Lihaciu, Ion, Die Entwicklung der Musikszene in der Bukowina, in: *Acta Iassyensia Comparationis* 9 (2011), 151–157.

Lihaciu, Ion, Czernowitz 1848–1918. Das kulturelle Leben einer Provinzmetropole, Kaiserslautern-Mehlingen 2012.

Lipiński, Krzysztof, Die «Habsburgische Atlantis» in Galizien, in: Fridrun Rinner/Klaus Zerinschek (Hrsg.), Galizien als gemeinsame Literaturlandschaft. Beiträge des 2. Innsbrucker Symposiums polnischer und österreichischer Literaturwissenschaftler (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft Sonderheft 62), Innsbruck 1988, 55–63.

Loidl-Reisch, Cordula, Stadtparks in Wien und Österreich 1867–1918, in: Géza Hajós (Hrsg.), Stadtparks in der österreichischen Monarchie 1765–1918. Studien zur bürgerlichen Entwicklung des urbanen Grüns in Österreich, Ungarn, Kroatien, Slowenien und Krakau aus europäischer Perspektive, Wien-Köln-Weimar 2007, 83–120.

Loth, Wilfried, Regionale, nationale und europäische Identität. Überlegungen zum Wandel europäischer Staatlichkeit, in: Wilfried Loth / Jürgen Osterhammel (Hrsg.), Internationale Geschichte. Themen – Ergebnisse – Aussichten, München 2000, 357–369.

Loth, Wilfried, Europäische Identität in historischer Perspektive (ZEI Discussion Paper, C 113), [https://www.zei.uni-bonn.de/dateien/discussion-paper/dp_c113_loth.pdf], Bonn 2002, eingesehen am 11.12.2016.

Ludewig, Anna-Dorothea, Fiktionale Authentizität und poetischer Realismus. Die literarische Annexion und Rezeption Galiziens am Beispiel der Ghettogeschichten von Karl Emil Franzos und Leopold von Sacher-Masoch, in: Paula Giersch / Florian Krobb / Franziska Schössler (Hrsg.), Galizien im Diskurs. Inklusion, Exklusion, Repräsentation (Inklusion/Exklusion Bd. 17), Frankfurt am Main 2012, 137–153.

Magocsi, Paul Robert, Galicia. A Historical Survey and Bibliographic Guide, Toronto-Buffalo-London 1983.

Maner, Hans-Christian, Zwischen «Kompensationsobjekt», «Musterland» und «Glacis». Wiener politische und militärische Vorstellungen von Galizien von 1772 bis zur Autonomieära, in: Ders. (Hrsg.), Grenzregionen der Habsburgermonarchie im 18. und 19. Jahrhundert. Ihre Bedeutung und Funktion aus der Perspektive Wiens (Mainzer Beiträge zur Geschichte Osteuropas 1), Münster 2005, 103–122.

Maner, Hans-Christian, Galizien. Eine Grenzregion im Kalkül der Donaumonarchie im 18. und 19. Jahrhundert (Wissenschaftliche Reihe Geschichte und Zeitgeschichte 111), München 2007.

Marsoner, Rudolf (Hrsg.), Bozner Bürgerbuch 1551–1806 Teil 2 (Bozner Jahrbuch für Geschichte, Kunst und Kultur 1929/1930), Bozen 1933.

Massan, Oleksandr, Der Austroslavismus bei den Ukrainern Galiziens und der Bukovina, in Moritsch (Hrsg.), Austroslavismus, Wien-Köln-Weimar 1996, 55–67.

McMahon, Richard (Hrsg.), National Races, Lincoln, NE (im Druck).

Mittelmann, Hermann (Hrsg.), Illustrierter Führer durch die Bukowina, Czernowitz 1907/8.

Mitterhofer, Bettina, Der Tiroler Reichsratsabgeordnete Julius Perathoner. Portrait eines deutschnationalen Politikers, phil. Diss. Wien 1984.

Moritsch, Andreas (Hrsg.), Der Austroslavismus. Ein verfrühtes Konzept zur politischen Neugestaltung Mitteleuropas, Wien-Köln-Weimar 1996.

Mosser, Alois, Bildungsentwicklung und Modernisierung in der Bukowina vor dem Ersten Weltkrieg, in: Ilona Slawinski / Joseph P. Strelka (Hrsg.), Glanz und Elend der Peripherie. 120 Jahre Universität Czernowitz, Bern 1998, 27–49.

Mudryj 1999, *Zmahannja*. Мудрий, Василь, Змагання за українські університеті в Галичині (Українознавча наукова бібліотека НТШ 37), Львів-Нью Йорк 1999.

Mumelter, Christine, Joseph Streiter 1804–1873. Ein vergessener Bürgermeister?, Bozen 1998.

Németh, Thomas Mark, Josef von Zhishman (1820–1894) und die Orthodoxie in der Donaumonarchie (Kirche und Recht 27), Freistadt 2012.

N.N., Romstorfer, Karl A., in: Herrmann A. L. Degener (Hrsg.), Wer ist's? Unsere Zeitgenossen, Leipzig 1905, 709–710.

N.N., Hakman(n), Eugen, in: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 2, Wien 1958, 156.

N.N., Straucher, Benno, in: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 13, Wien 1958, 372–373.

N.N., Tomaszczuk, Konstantin, in: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 14, Wien 1958, 393.

Nössing, Josef, Das Landgericht Kastelruth in der Neuzeit, in: Heimatpflegeverein Schlern (Hrsg.), Die Obrigkeit auf dem Lande am Beispiel Kastelruth, Kastelruth 1998, 15–26.

o.A., Architektonisches Ensemble der Residenz von Metropolen in der Bukowina, Czernowitz 2007.

Oberkofler, Gerhard, Die Rechtslehre in italienischer Sprache an der Universität Innsbruck (1864-1904) (Forschungen zur Innsbrucker Universitätsgeschichte XI), Innsbruck 1975.

Pacholkiv, Svjatoslav, Emanzipation durch Bildung. Entwicklung und gesellschaftliche Rolle der ukrainischen Intelligenz im habsburgischen Galizien (1890–1914), Wien-München 2002.

Papiór, Jan, Kontexte des Galizienerlebnisses von Franz Kratter (mit einem Anhang), in: Fridrun Rinner/Klaus Zerinschek (Hrsg.), Galizien als gemeinsame Literaturlandschaft. Beiträge des 2. Innsbrucker Symposiums polnischer und österreichischer Literaturwissenschaftler (Innsbrucker Beiträge zur Kulturwissenschaft Sonderheft 62), Innsbruck 1988, 83–93.

Patrut, Iulia-Karin, Künstlerische Verortungen. (Post-)Koloniale Poetiken Leopold von Sacher-Masochs und Karl Emil Franzos', in: Paula Giersch / Florian Krobb / Franziska Schössler (Hrsg.), Galizien im Diskurs. Inklusion, Exklusion, Repräsentation (Inklusion/Exklusion Bd. 17), Frankfurt am Main 2012, 155–182.

Pellizzari, Marco, Breve storia dell'associazione pro Museo di Brunico a 100 anni dalla sua costituzione, in: Museumsverein Bruneck (Hrsg.), 100 Jahre Museumsverein Bruneck / 100 anni Associazione Pro Museo di Brunico, Bruneck [2012], 45–65.

Preglau-Hämmerle, Susanne, Die politische und soziale Funktion der österreichischen Universität. Von den Anfängen bis zur Gegenwart, Innsbruck 1986.

Prelitsch, Hans, Ferdinand Zieglauer von Blumenthal und seine Zeit. in: Rudolf Wagner (Hrsg.), Alma Mater Francisco Josephina, München 1979, 289–292.

Prokopowitsch, Erich, Die Entwicklung des Pressewesens in der Bukowina, Wien 1962.

Prokopówitsch, Erich, Kochanowski von Stawczan, Anton Frh., in: Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950, Bd. 4, Wien 1966, 22.

Prymak, Thomas M., Mykhailo Hrushevsky. The Politics of National Culture, Toronto-Buffalo 1987.

Puchla, Jacek / Kos, Wolfgang (Hrsg.), Mythos Galizien. Wien Museum, 26. März 2015 bis 30. August 2015; International Cultural Centre, Krakau, 9. Oktober 2014 bis 8. März 2015 (Sonderausstellung des Wien-Museums 401), Wien 2015[2].

Rausch, Wilhelm, Städte Österreichs von der Ersten zur Zweiten Republik, in: Erich Zöllner (Hrsg.), Österreichs Städte und Märkte in ihrer Geschichte (Schriften des Instituts für Österreichkunde 43), Wien 1985, 113–128.

Rein, Kurt, Czernowitz und die Deutschen, in: Harald Heppner (Hrsg.), Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt, Köln 2000, 81–102.

Reisinger, Klaus, Österreichs Eisenbahnwesen als Bindeglied zwischen Zentraleuropa und den Balkanländern, in: Harald Heppner (Hrsg.), Der Weg führt über Österreich… Zur Geschichte des Verkehrs- und Nachrichtenwesens von und nach Südosteuropa (18. Jahrhundert bis zur Gegenwart), Wien-Köln-Weimar 1996, 107–142.

Reko, Victor A. / Bohrmann, Heinrich (Hrsg.), s. v. «Rottleuthner Wilhelm», in: Deutsch-österreichisches Künstler- und Schriftsteller-Lexikon. Zweiter Band: Biographien und Bibliographie der deutschen Künstler und Schriftsteller in Oesterreich-Ungarn ausser Wien (mit Nachtrag für Wien), Wien 1906, 235.

Rhode, Maria, A Matter of Place, Space and People. Cracow Anthropology 1870-1920, in: Richard McMahon (Hrsg.), National Races, Lincoln, NE (im Druck).

Riedl, Franz Hieronymus, Ferdinand Zieglauer Edler von Blumenthal. Ein Südtiroler als Czernowitzer Hochschullehrer, in: *Der Schlern* 29 (1955), Heft 11/12, 425–427.

Riedl, Franz Hieronymus, Ferdinand Zieglauer Edler von Blumenthal, in: *Der Schlern* 30 (1956), Heft 4, 179–181.

Ritsch-Egger, Gertrud Maria, Beiträge zur Geschichte des Heil- und Gesundheitswesens im Pustertal zwischen 1500 und 1900, phil. Diss. Innsbruck 1990.

Rjabčuk 2011, *syndrom*. Рябчук, Микола, Постколоніальний синдром. Спостереження, Київ 2011.

Robertson, Ritchie, «Das ist nun einmal slawische Sitte!». Die Bewohner Galiziens in Reiseberichten des späten 18. Jahrhunderts, in: Paula Giersch / Florian Krobb / Franziska Schössler (Hrsg.), Galizien im Diskurs. Inklusion, Exklusion, Repräsentation (Inklusion/Exklusion Bd. 17), Frankfurt am Main 2012, 41–55.

Rohde, Martin, Statistik im imperialen Kontext. Der Zensus der Habsburgermonarchie, Ostgalizien und die statistische Kommission der *Naukove Tovarystvo im. Ševčenka*. Masterarbeit Göttingen 2016.

Roilo, Christine, Das Brunecker Stadtarchiv und seine Bestände. in: Stefan Lechner (Hrsg.), Der lange Weg in die Moderne. Geschichte der Stadt Bruneck 1800–2006, Innsbruck 2006, 395–420.

Rottleuthner, Wilhelm-Ernst, s. v. «Rottleuthner, Wilhelm Johann (1841–1910)», in: Österreichisches Biographisches Lexikon. Band 9: Rázus Martin–Savić Šarko, 1988, [http://www.biographien.ac.at/ oebl/oebl_R/Rottleuthner_Wilhelm-Johann_1841_1910.xml], eingesehen 27.9.2017, 297.

Rüegg, Walter, Geschichte der Universität in Europa. Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500–1800), Bd. 2, München 1996.

Rumpler, Helmut / Seger, Martin, Die Habsburgermonarchie 1848–1918, Bd. 9/2. Die Gesellschaft der Habsburgermonarchie im Kartenbild. Verwaltungs-, Sozial- und Infrastrukturen nach dem Zensus von 1910, Wien 2010.

Rychlo, Peter, Czernowitz als geistige Lebensform. Die Stadt und ihre Kultur, in: Helmut Braun (Hrsg.), Czernowitz. Die Geschichte einer untergegangenen Kulturmetropole, Berlin 2005, 7–29.

Rychlo, Peter, Czernowitz als geistige Lebensform. Die Stadt und ihre Kultur, in: Helmut Braun (Hrsg.), Die Geschichte einer untergegangenen Kulturmetropole, Berlin 2006, 7–30.

Rychlo, Peter, Das Deutsche Haus als Erinnerungsobjekt, in: Traditionsverband Katholische Czernowitzer Pennäler (Hrsg.), «Hundert Jahre ‚Deutsches Haus' in Czernowitz». Eine Jubiläumsschrift, Innsbruck 2010, 43–58.

Rychlo, Peter, Czernowitz als geistige Lebensform. Die Stadt und ihre Kultur, in: Helmut Braun (Hrsg.), Czernowitz. Die Geschichte einer untergegangenen Kulturmetropole, Berlin 2013[3], 7–30.

Said, Edward W., Orientalism, London-New York 2003[3].

Salomon, Francisca, Sprache und Identität. Zu den theoretischen und typologischen Dimensionen der «jüdischen Presse» in Galizien und in der Bukowina während der Habsburger Zeit, in: Andrei Corbea-Hoisie / Ion Lihaciu / Markus Winkler (Hrsg.), Zeitungsstadt Czernowitz. Studien zur Geschichte der deutschsprachigen Presse der Bukowina (1848–1940), Kaiserslautern-Mehlingen 2014, 53–68.

Sandgruber, Roman, Ökonomie und Politik. Österreichische Wirtschaftsgeschichte vom Mittelalter in die Gegenwart (Österreichische Geschichte), Wien [2]2005.

Šapoval 1999, *Dilo*. Шаповал, Юрій, «Діло» (1880-1939 рр.). Поступ української суспільної думки, Львів 1999.

Scharr, Kurt, Czernowitz – Cernăuți – Черновцы (Tschernowzy) – Чернівці (Tscherniwzi). Genese einer städtischen Kulturlandschaft mit einem wechselnden politischen Ambiente, in: S.W. Piwowarow (Hrsg.), Die Bukowina: historische und ethnokulturelle Studien. Beiträge der IV. internationalen wissenschaftlichen Konferenz «Kaindlische Lesungen», Czernowitz 2007, 16–45.

Scharr, Kurt, Die Bukowina: Erkundungen einer Kulturlandschaft. Ein Reiseführer. Wien-Köln-Weimar 2007.

Scharr, Kurt, Die innere Verwaltungsentwicklung der Bukowina 1775–1918. Beharrlichkeit alter und Heranwachsen neuer politischer Strukturen, in: *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge* 55 (2007), Nr. 2, 178–209 [http://www.jstor.org/stable/pdf/41052657.pdf?_=1464601933771], eingesehen am 30.05.2016.

Scharr, Kurt, Der Franziszeische Grundsteuerkataster in der Bukowina. Seine Bedeutung für die Landesentwicklung und als historische Quelle für die Erforschung der Kulturlandschaft, in: Michael Dippelreiter / Sergij Osatschuk (Hrsg.), Czernowitz im Kontext urbaner Prozesse Ostmitteleuropas vom 18. bis zum 20. Jahrhundert: Beiträge der internationalen wissenschaftlichen Konferenz anlässlich der 600-Jahr-Feier der ersten urkundlichen Erwähnung von Czernowitz am 6.–7. Mai 2008, Czernowitz 2008, 54–68.

Scharr, Kurt, Czernowitz im Wandel. Kulturlandschaft und öffentlicher Raum 1775–2007, in: *Osteuropa* 59 (2009), Heft 5, 87–100.

Scharr, Kurt, Die Landschaft Bukowina. Das Werden einer Region an der Peripherie 1774–1918, Wien-Köln-Weimar 2010.

Scharr, Kurt, Der griechisch-orientalische Religionsfonds in der Bukowina. Kulturkampf und Nationsbildung im Spiegel einer Institution, in: Andreas Kappeler (Hrsg.), Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung, Köln-Weimar-Wien 2011, 255–267.

Scharr, Kurt, «Vom Standpunkt des Österreichers und Historikers». Leben und Werk des Ferdinand Zieglauer von Blumenthal (1829–1906), in: Andrei Corbea-Hoişie / Sigurd Paul Scheichl (Hrsg.), Kulturen an ‚Peripherien' Mitteleuropas (am Beispiel der Bukowina und Tirols) (Jassyer Beiträge zur Germanistik XVIII), Iaşi-Konstanz 2015, 237–264.

Schenk, Frithjof Benjamin, Mental Maps. Die Konstruktion von geographischen Räumen in Europa seit der Aufklärung, in: *Geschichte und Gesellschaft* 28 (2002), Nr. 3, 493–514, [http://www.jstor.org/stable/40186205], eingesehen 25.4.2017.

Schmölzer, Hilde, A schöne Leich: der Wiener und sein Tod, erstmals erschienen 1980, Innsbruck-Wien 2015.

Schmuck, Johann von, Notizen über die erste academische Feldcompagnie der k. k. Universität Innsbruck, Innsbruck 1853.

Schneider, Walter, Bozen im 19. Jahrhundert, in: Museumsverein Bozen (Hrsg.), Bozner Porträts von 1800 bis heute, Bozen 1989, 21–27.

Sha'ari, David, Die jüdische Gemeinde von Czernowitz, in: Harald Heppner (Hrsg.), Czernowitz. Die Geschichte einer ungewöhnlichen Stadt, Köln 2000, 103–127.

Sitzmann, Anton, Häuserbuch der Altstadt Bruneck (1780–1964), Bd. 2, phil. Diss. Innsbruck 1965.

Skorejko, Hanna, Griechisch-katholische Kirche und Multikonfessionalität in der Bukowina Ende des 19. und Anfang des 20. Jahrhunderts, in: Hans-Christian Maner / Norbert Spannenberger (Hrsg.), Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa Bd. 25), Stuttgart 2007, 103–111.

Snyder, Timothy, Bloodlands. Europe between Hitler and Stalin, New York 2010.

Sprengnagel, Gerald, Nationale Kultur und Selbsterschaffung des Bürgertums. Am Beispiel der Stadt Prostějov in Mähren, 1848-1864, in: *Österreichische Zeitschrift für Geschichtswissenschaften* 10 (1999), Heft 2, 260–291.

Staffler, Johann Jakob, Tirol und Vorarlberg, topographisch, mit geschichtlichen Bemerkungen, Bd. 2, Innsbruck 1844.

Staffler, Richard, Bozner Buchdruckerei- und Zeitungswesen, in: *Der Schlern* (1920), Heft 1, 393–396.

Stanger, Olaf (Hrsg.), Genealogisch-heraldisches Lexikon von Tirol und Vorarlberg verfasst von Joseph Sebastian Kögl (* 1856) (Schlern-Schriften 364, Teil II), Innsbruck 2015.

Stollberg-Rilinger, Barbara, Die Aufklärung. Europa im 18. Jahrhundert, Stuttgart 2011.

Stolleis, Michael, Einleitung, in: Johannes Fried / Michael Stolleis (Hrsg.), Wissenskulturen. Über die Erzeugung und Weitergabe von Wissen, Frankfurt a.M. 2009, 7–11.

Stourzh, Gerald, Der nationale Ausgleich in der Bukowina 1909/1910, in: Ilona Slawinski / Joseph P. Strelka (Hrsg.), Die Bukowina. Vergangenheit und Gegenwart, Bern 1995, 35–52.

Struve, Kai, Bauern und Nation in Galizien. Über Zugehörigkeit und soziale Emanzipation im 19. Jahrhundert, Göttingen 2005.

Stühlinger, Harald R., Der Wettbewerb zur Wiener Ringstraße. Entstehung, Projekte, Auswirkungen, Basel 2015.

Suchyj 1999, istoriohrafija Сухий, Олексій, Сучасна українська історіографія історії «Просвіти», in *Україна. Культурна спадщина, національна свідомість, державність* 19 (2010), 644–657.

Surman, Jan, Du «barbarisme» et «civilisation». Le conflit entre les étudiantes polonais et ruthènes en 1907 et sa construction journalistique., in: Jacques Le Rider / Heinz Raschel (Hrsg.), La Galicie au temps des Habsbourg (1772–1918). Histoire, société, cultures en contact, Tours 2010, 175–188.

Surman, Jan, Habsburg Universities 1848–1918. Biography of a Space, 2012 [http://othes.univie.ac.at/18482/1/2012-01-09_0103118.pdf], eingesehen 15.12.2017, phil. Diss. Wien 2012.

Surman, Jan, Postkolonialismus, in Johannes Feichtinger / Heidemarie Uhl (Hrsg.), Habsburg neu denken. Vielfalt und Ambivalenz in Zentraleuropa, Wien-Köln-Weimar 2016, 181–187.

Swanson, John C., Der Körper des Reiches, in: Katalin Balogh (Hrsg.), Österreich-Ungarn. Das Habsburgerreich von 1867 bis 1918, Wien 2008, 36–101.

Targan, Edmund, Czernowitz 1408–2008. Eine Suche nach dem Mythos, Norderstedt 2008.

Tasser, Rudolf, Die Schulstadt, in: Stefan Lechner (Hrsg.), Der lange Weg in die Moderne. Geschichte der Stadt Bruneck 1800–2006, Innsbruck 2006, 365–393.

Telesko, Werner, Kulturraum Österreich. Die Identität der Regionen in der bildenden Kunst des 19. Jahrhunderts, Wien-Köln-Weimar 2008.

Ther, Philipp, Die Nationsbildung in multinationalen Imperien als Herausforderung der Nationalismusforschung, in: Andreas Kappeler (Hrsg.), Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung, Köln-Weimar-Wien 2011, 37–50.

Tinkhauser, Georg, Topographisch-historische-statistische Beschreibung der Diöcese Brixen mit besonderer Berücksichtigung der Culturgeschichte und der noch vorhandenen Baudenkmäler, Bd. 2, Brixen 1879.

Todorova, Maria, Die Erfindung des Balkans. Europas bequemes Vorurteil, Darmstadt 1999.

Turczynski, Emanuel, Geschichte der Bukowina in der Neuzeit. Zur Sozial- und Kulturgeschichte einer mitteleuropäisch geprägten Landschaft, Wiesbaden 1993.

Ungureanu, Constantin, Sistemul de învăţământ din Bucovina în perioada stăpânirii austriece (1774–1918), Chişinău 2015.

Vocelka, Karl, Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im habsburgischen Vielvölkerstaat (Österreichische Geschichte 1699–1815), Wien 2001.

Vocelka, Karl, Geschichte Österreichs. Kultur – Gesellschaft – Politik, Graz-Wien-Köln 2002[6].

Volgger, Franz, Das Pressewesen Deutsch-Südtirols von 1900 bis 1914, phil. Diss. Innsbruck 1971.

Vulpius, Ricarda, Feind und Opfer zugleich. Die unierte Kirche aus Sicht der Orthodoxen in der Ukraine (1830–1920), in: Hans-Christian Maner / Norbert Spannenberger (Hrsg.), Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirchen in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert (Forschungen zur Geschichte und Kultur des östlichen Mitteleuropa Bd. 25), Stuttgart 2007, 19–40.

Vulpius, Ricarda, Religion und Nation. Unierte Kirche, Orthodoxie und die «Schutzmacht Russland», in: Andreas Kappeler (Hrsg.), Die Ukraine. Prozesse der Nationsbildung, Köln-Weimar-Wien 2011, 81–96.

Wagner, Oskar, Die evangelische Kirche in Schlesien, Mähren, Galizien und der Bukowina in der Toleranzzeit, sowie deren Superintendenzen, in: Peter F. Barton (Hrsg.), Im Zeichen der Toleranz. Aufsätze zur Toleranzgesetzgebung des 18. Jahrhunderts in den Reichen Joseph II., ihren Voraussetzungen und ihren Folgen; eine Festschrift (Studien und Texte zur Kirchengeschichte und Geschichte: Reihe 28), Wien 1981, 277–323.

Wagner, Rudolf, Aus dem Leben Dr. Konstantin Tomaszczuk's, in: Rudolf Wagner (Hrsg.), Alma Mater Francisco Josephina. Die deutschsprachige Nationalitäten-Universität in Czernowitz. Festschrift zum 100. Jahrestag ihrer Eröffnung 1875, München 1975, 284–288.

Wagner, Rudolf, Vom Halbmond zum Doppeladler. Ausgewählte Beiträge zur Geschichte der Bukowina und der Czernowitzer Universität «Francisco-Josephina», Meitingen-Erlingen 1996.

Weczerka, Hugo, Die städtebauliche Entwicklung von Czernowitz 1775–1900, in*: Analele Bucovinei,* an IV, 3, 1997, 651–662.

Weinstein, Elias, Juden in der Presse der Bukowina, in: Hugo Gold (Hrsg.), Geschichte der Juden in der Bukowina, Tel Aviv 1962, 127–128.

Weismann, Stephanie, Hohelied auf ein ruthenisches Ostgalizien. Von der Modernität der Peripherie bei Leopold von Sacher-Masoch, in: Elisabeth Haid / Stephanie Weismann / Burkhard Wöller (Hrsg.), Galizien. Peripherie der Moderne – Moderne der Peripherie? (Tagungen zur Ostmitteleuropa-Forschung 31), Marburg 2013, 77–90.

Weismann, Stephanie, «In einem Land wie Galizien…». Leopold von Sacher-Masochs Funktionalisierung Galiziens, phil. Diss., Wien 2014.

Welisch, Sophie A., The Bukovina-Germans During the Habsburg Period. Settlement, ethnic interaction, contributions, in: *Immigrants & Minorities* 5 (1986), Nr. 1, 73–106.

Wendland, Anna Veronika, Die Russophilen in Galizien. Ukrainische Konservative zwischen Österreich und Russland, 1848–1915, Wien 2001.

Wendland, Anna Veronika, Imperiale, koloniale und postkoloniale Blicke auf die Peripherien des Habsburgerreiches, in: Claudia Kraft et al. (Hrsg.), Kolonialgeschichten. Regionale Perspektiven auf ein globales Phänomen, Frankfurt a. M.-New York, NY 2010, 211–235.

Wendland, Anna Veronika, Galizien postcolonial? Imperiales Differenzmanagement, mikrokoloniale Beziehungen und Strategien kultureller Essentialisierung, in: Alexander Kratochvil et al. (Hrsg.), Kulturgrenzen in postimperialen Räumen. Bosnien und Westukraine als transkulturelle Regionen, Bielefeld 2013, 19–32.

Wiesinger, Peter, Österreich und die deutsche Sprache von der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts bis zum Ende der Ersten Republik, in: Stubkjær Flemming Talbo (Hrsg.), Österreich. Kultur und Identität – heute und vor 100 Jahren, Odense 2000, 45–61.

Wiglitzky, Hubert, Gewerbe, Industrie, Handel und Verkehr, in: Erzherzog Rudolf (Hrsg.), Die österreichisch-ungarische Monarchie in Wort und Bild. Bukowina, Bd. 20, Wien 1899, [http://austria-forum.org/web-books/kpwde20de1899onb/ev00001], 515–532.

Winkler, Markus, «Jedes Volk und jeder Stand hat gegenwärtig seine Publicistik.» Ein Beitrag zur Geschichte der Czernowitzer deutsch-jüdischen und deutschsprachigen Presse, in: Susanne Marten-Finnis / Markus Bauer (Hrsg.), Die jüdische Presse. Forschungsmethoden-Erfahrungen-Ergebnisse, Bremen 2007, 55–72.

Wolff, Larry, Voltaire's Public and the Idea of Eastern Europe. Toward a Literary Sociology of Continental Division, in: *Slavic Review* 54 (1995), Nr. 4, 932–942, [http://www.jstor.org/stable/2501400], eingesehen 30.5.2017.

Wolff, Larry, Inventing Eastern Europe. The Map of Civilization on the Mind of the Enlightenment, Stanford, Kalifornien 1996[4].

Wolff, Larry, Die Erfindung Osteuropas: Von Voltaire zu Voldemort, in: Karl Kaser/Dagmar Gramshammer-Hohl/Robert Pichler (Hrsg.), Europa und die Grenzen im Kopf (Wieser Enzyklopädie des europäischen Ostens 11), Klagenfurt-Wien e.a. 2003, 21–34.

Wolff, Larry, Inventing Galicia. Messianic Josephinism and the Recasting of Partitioned Poland, in: *Slavic Review* 63 (2004), Nr. 4, 818–840, [http://www.jstor.org/stable/pdf/1520422.pdf], eingesehen 3.4.2017.

Wolff, Larry, «Kennst du das Land?». The Uncertainty of Galicia in the Age of Metternich and Fredro, in: *Slavic Review* 67 (2008), Nr. 2, 277–300, [http://www.jstor.org/stable/pdf/27652844.pdf], eingesehen 3.4.2017.

Wolff, Larry, The Idea of Galicia. History and Fantasy in Habsburg Political Culture, Stanford, Kalifornien 2010.

Wolff, Larry, The Traveler's View of Central Europe. Gradual Transitions and Degrees of Difference in European Borderlands, in: Omer Bartov / Eric D. Weitz (Hrsg.), Shatterzone of Empires. Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian, and Ottoman Borderlands, Bloomington 2013, 23–41.

Wöller, Burkhard, Zivilisierungsmission oder Fremdherrschaft? Die Annexion Rotreussens unter Kasimir III. im kolonialistischen Diskurs polnischer und ruthenischer Historiker im österreichischen Galizien, in: *Historyka. Studia metodologiczne* XLII (2012), 175–193.

Wöller, Burkhard, «Europa» als historisches Argument. Nationsbildungsstrategien polnischer und ukrainischer Historiker im habsburgischen Galizien (Herausforderungen 22), Bochum 2014.

Zajceva 2006, *ruch*. Зайцева, Зінаїда, Український науковий рух. Інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX–початок XX ст.), Київ 2006.

Zatloukal, Pavel, Die Brünner Ringstraße, in: Hans Haas / Hannes Stekl (Hrsg.), Bürgerliche Selbstdarstellung. Städtebau, Architektur, Denkmäler (Bürgertum in der Habsburgermonarchie IV), Wien-Köln-Weimar 1995, 25–41.

Zup, Iulia, Gesetz und Zensur: die zweisprachige Erscheinungsperiode der Czernowitzer Allgemeinen Zeitung. Ziarul pentru toţi, in: Andrei Corbea-Hoisie / Ion Lihaciu / Markus

Winkler (Hrsg.), Zeitungsstadt Czernowitz. Studien zur Geschichte der deutschsprachigen Presse der Bukowina (1848–1940), Kaiserslautern-Mehlingen 2014, 231–256.
Ігор Чеховський: Чернівці. місто зустрічі культур і релігій, Чернівці 2009.

Zeitungen

Die zitierten Ausgaben folgender Zeitungen können – abgesehen von Ausnahmen – auf dem Portal «ANNO – Historische Zeitungen und Zeitschriften» der Österreichischen Nationalbibliothek unter dem Link *http://anno.onb.ac.at/index.htm* bzw. auf dem Portal «Teßmanndigital» der Südtiroler Landesbibliothek Dr. Friedrich Teßmann unter dem Link *http://digital.tessmann.it/tessmannDigital/Zeitungsarchiv/Suche* eingesehen werden.

Bollettino della Società degli studenti trentini.
Bozner Zeitung.
Bukowinaer Post.
Bukowinaer Rundschau.
Chronik der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften (= Chronik ŠGW).
Czernowitzer Allgemeine Zeitung.
Czernowitzer Allgemeine Zeitung/Tagblatt.
Der Bote für Tirol und Vorarlberg.
Dilo.
Grazer Tagblatt.
Innsbrucker Nachrichten.
Innsbrucker Zeitung.
Literaturno-naukovyj visnyk (= LNV).
Pustertaler Bote.
Neue Freie Presse. Abendblatt.
Neue Tiroler Stimmen.
Ruthenische Revue.
Salzburger Chronik.
Tiroler Anzeiger.
Wiener Zeitung.

Quellen

Adolph Lehmann's allgemeiner Wohnungs-Anzeiger nebst Handels- u. Gewerbe-Adressbuch für d. k.k. Reichshaupt- u. Residenzstadt Wien u. Umgebung, Wien 1859–1922.
Ahnentafel Ferdinand von Zieglauer erstellt von Robert Bertel; Privatbesitz Hendrik Zieglauer, Braunau/Inn.
Andruchovyč, Jurij, Zwölf Ringe. Roman, Frankfurt am Main 2005.
Bertel, Robert, Familienchronik von Zieglauer, unveröffentlicht, o. J.; Familien- und Firmenarchiv Apotheke von Zieglauer.

Bestätigung des Rektors der Universität Innsbruck über den Eintrag in das Album der Universität für Ferdinand von Zieglauer 1839; Privatbesitz Hendrik Zieglauer, Braunau/Inn.

Bestätigung der Direction des philologisch historischen Seminars der k.k. Wiener Universität für Ferdinand von Zieglauer, 10.10.1854; Privatbesitz Hendrik Zieglauer, Braunau/Inn.

Bestätigung von Albert Jäger für Ferdinand von Zieglauer, Wien, 15.10.1856; Privatbesitz Hendrik Zieglauer, Braunau/Inn.

Bredetzky, Samuel, Reisebemerkungen über Ungern und Galizien, 2 Bände, Wien 1809.

Brief Ferdinand von Zieglauer an Johann von Zieglauer, 22.11.1865; Familien- und Firmenarchiv Apotheke von Zieglauer, Nr. 420.

Carl Kummerer Ritter von Kummersberg (1855), Administrativ Karte von den Königreichen Galizien und Lodomerien mit dem Großherzogthume Krakau und den Herzogthümern Auschwitz, Zator und Bukowina in 60 Blättern, Wien (Faksimile Druck Helmut Scherer Verlag GmbH Berlin 1995).

Concessionsurkunde vom 15. Mai 1867, für die k. k. priv. Lemberg-Czernowitzer Eisenbahn-Gesellschaft, zum Bau und Betrieb einer Locomotiv-Eisenbahn von Czernowitz nach Suczawa, in: Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich, Jahrgang 1867, XXXV. Stück, Nr. 85, 179–185.

Custine, Astolphe Louis Léonor, Marquis de, La Russie en 1839, Paris 1843.

Dienst-Zeugnis über die Dienstzeit bei der 1. Compagnie des Akademischen Corps, Innsbruck, 26.06.1848; Privatbesitz Hendrik Zieglauer, Braunau/Inn.

Dnistrjańskyj, Stanislaus, Eine selbstständige ruthenische Universität in Lemberg, in *Ukrainische Rundschau* V (1907), Heft 2/3, 41–55.

Dnistrjans'kyj 1902, *Prava*. Дністрянський, Станїслав, Права руської мови у львівскім унїверситетї, Львів 1902.

Fischer, Eduard [u.a.] [Hrsg.], Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 13. und 14. Jahrgang (1905–1906), Czernowitz 1908.

Fischer, Eduard [u.a.] [Hrsg.], Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, 17. und 18. Jahrgang (1909–1910), Czernowitz 1912.

Franzos, Karl Emil, Aus der großen Ebene. Neue Kulturbilder aus Halb-Asien, 2 Bände, Suttgart 1888.

Franzos, Karl Emil, Aus Halb-Asien. Culturbilder aus Galizien, der Bukowina, Südrussland und Rumänien, 2 Bände, Leipzig 1876.

Franzos, Karl Emil, Vom Don zur Donau. Neue Culturbilder aus «Halb-Asien», 2 Bände, Stuttgart 1890[2].

Gesetz vom 11. Jänner 1864, in Betreff der Vergünstigungen für die Unternehmung der Lemberg-Czernowitzer Eisenbahn, in: Reichsgesetzblatt für das Kaiserthum Österreich, Jahrgang 1864, II. Stück, Nr. 5, 19–26.

Grabmayr, Karl von, Von Badeni bis Stürgkh. Politische Reden, herausgegeben vom verfassungstreuen Tiroler Großgrundbesitz, Wien 1912.

Hacquet, Balthasar, Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788 und 1789 und durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen. Erster Theil, Nürnberg 1790.

Hacquet, Balthasar, Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1788, 89 und 90 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen. Zweyter Theil, Nürnberg 1791.

Hacquet, Balthasar, Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1791, 92 und 93 durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen. Dritter Theil, Nürnberg 1794.

Hacquet, Balthasar, Neueste physikalisch-politische Reisen in den Jahren 1794 und 1795 und durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nördlichen Karpathen. Vierter Theil, Nürnberg 1796.

Hruševs'kyj, Mychajlo, Erstes Decennium wissenschaftlicher Thätigkeit der Ševčenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, in *Archiv für Slavische Philologie* 27 (1905), 279–299.

[Hruševs'kyj, Mychajlo,] Memorandum der Schewtschenko-Gesellschaft der Wissenschaften in Lemberg, in *Ukrainische Rundschau* V (1907), Heft 5, 171–175.

Hruševs'kyj 2005, Memorijal Грушевський, Михайло, Меморіял товариства до міністра просвіти в справі утворення самостійного українського університету у Львові in ders. (Hrsg.), Твори у 50 томах. Том 3: Серія Суспільно політичні твори (1907–березень 1917), Львів 2005, 20–22.

Hruševs'kyj 2005 (Hrsg.), *Tvory* Грушевський, Михайло (Hrsg.), Твори у 50 томах. Том 3: Серія Суспільно політичні твори (1907–березень 1917), Львів 2005.

Kratter, Franz, Briefe über den itzigen Zustand in Galizien. Ein Beitrag zur Staatistik und Menschenkenntnis, 2 Bände, Leipzig 1786.

Mandyczewski, Konstantin [u.a.] [Hrsg.], Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, Jahrgänge 3–12, Czernowitz 1895–1905.

Matricula Studiosorum ab 1824–1850; Universitätsarchiv Innsbruck.

Maximowicz, Eugen [u.a.] [Hrsg.], Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums, Jahrgänge 1–2, Czernowitz 1893–1894.

o.A. (1823): Czernowitz, M 1:14 400, ÖSTA-Kriegsarchiv Wien GIh 131.

Orts – Repertorien der im österreichischen Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder. Neubearbeitung auf Grund der Ergebnisse der Volkszählung vom 31. December 1890Wien 1894.

Österreichische Statistik, Die Ergebnisse der Volkszählung vom 31. Dezember 1910. Die Bevölkerung nach der Gebürtigkeit, Religion und Umgangssprache in Verbindung mit dem Geschlechte, nach dem Bildungsgrade und Familienstande; die körperlichen Gebrechen; die soziale Gliederung der Haushaltungen, Band 1, Heft 2, 1914, [http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=ost&datum=0001&page=222&size=45], eingesehen am 14.06.2016.

Pezzl, Johann (Hrsg.), Beschreibung der Haupt- und Residenz-Stadt Wien, 4., viel vermehrte Ausgabe, Wien 1816.

Polaschek, Anton, Jahresbericht des k.k. Ober-Gymnasiums in Czernowitz. Schuljahr 1890/91, Czernowitz 1891.

Puljuj 1904, *unjiverzytet*. Пулюй, Іван, О руській унїверзитет у Львові, Львів 1904.

Puljuj 2007, *Lysty*. Пулюй, Іван, Листи. До 160-річчя від дня народження. Збір, упорядкування, пояснення О. М. Збожна, Тернопіль 2007.

Reichs-Gesetz-Blatt für das Kaiserthum Österreich, 1867.

Rohrer, Joseph, Bemerkungen auf einer Reise von der Türkischen Gränze über die Bukowina durch Ost- und Westgalizien, Schlesien und Mähren nach Wien, Wien 1804.

Rottleuthner, Wilhelm, Alte lokale und nichtmetrische Gewichte und Maße und ihre Größen nach metrischem System, bearbeitet von Wilhelm E. Rottleuthner, Innsbruck 1985.

Rottleuthner, Wilhelm, Die alten Localmaße und Gewichte nebst den Aichungsvorschriften bis zur Einführung des metrischen Maß- und Gewichtssytems und der Staatsaichämter in Tirol und Vorarlberg, Innsbruck 1883.

Rottleuthner, Wilhelm, Die Flächenmasse in Tirol und Vorarlberg, in: *Zeitschrift des Ferdinandeums für Tirol und Vorarlberg* III. Folge (1892), Heft 36, 401–439.

Rottleuthner, Wilhelm, Ein Beitrag über bäuerliche Hochzeitsbräuche, 1980. Universitäts- und Landesbibliothek Tirol, 620/3059.

Rottleuthner, Wilhelm, Eine südmährische Hochzeit im vorigen Jahrhundert, 1980. Universitäts- und Landesbibliothek Tirol, 620/3060.

Rottleuthner, Wilhelm, Erinnerungen aus dem Buchenland. Skizzen eines k.k. Aichinspektors aus dem Kronland Bukowina 1875–1878, von Wilhelm-Ernst Rottleuthner (Enkel Wilhelms) bearbeiteter Maschinendruck aus den Privatniederschriften des Autors, 1982. Bibliothek des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum, FB 57063/FB 63003 (es liegen zwei textlich idente Versionen vor).

Rottleuthner, Wilhelm, Skizzen über Reisen, Wanderungen und Leute. Zum Sachgebiet: Land und Leute, 1980. Bibliothek des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum, FB 53457.

Rottleuthner, Wilhelm, Ueber Mass und Gewicht in Tirol. Ein geschichtlicher Rückblick auf die Einführung desselben und die Aufsichtspflege darüber (Mit 1 Doppeltafel), in: *Zeitschrift des Ferdinandeums für Tirol und Vorarlberg* III. Folge (1900), Heft 44, 1–43.

Rottleuthner, Wilhelm, Von Publikationen und dem Ferdinandeum. Zum Fachgebiet ‚Maße und Gewichte in Tirol', Auszug aus den Aufzeichnungen von k.k.Reg. Rat Wilhelm Rottleuthner, 1980. Bibliothek des Tiroler Landesmuseums Ferdinandeum, FB 53458.

Sacher-Masoch, Leopold von, Der Iluj, in: Sacher-Masoch, Leopold von, Der Judenraphael. Geschichten aus Galizien, hrsg. v. Adolf Opel, Berlin 1989, 294–430.

Sacher-Masoch, Leopold von, Die jüdischen Sekten in Galizien, in: Sacher-Masoch, Leopold von, Der Judenraphael. Geschichten aus Galizien, hrsg. v. Adolf Opel, Berlin 1989, 13–33.

Sacher-Masoch, Leopold von, Mondnacht. Erzählungen aus Galizien, Berlin 1991.

Sacher-Masoch, Leopold von, Venus im Pelz, in: Das Vermächtniß Kains. Erster Theil: Die Liebe, Zweiter Band, Stuttgart 1870, 121–368.

Scharr, Kurt (Hrsg.), Die Karpaten. Balthasar Hacquet und das «vergessene» Gebirge in Europa, Innsbruck-Wien-München-Bozen 2004.

Ségur, Louis-Philippe de, Mémoirs, 2 Bde., Paris 1843.

Semesterzeugnisse der Universität Innsbruck für Ferdinand von Zieglauer, 1847; Privatbesitz Hendrik Zieglauer, Braunau/Inn.

Stenographische Protokolle über die Sitzungen des Hauses der Abgeordneten des österreichischen Reichsrates (= StP Ah), 1903, 1907, 1909.

Strahlenberg, Philipp Johann von, Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia, In so weit solches Das gantze Rußische Reich mit Siberien und der grossen Tatarey in sich begreiffet, In einer Historisch-Geographischen Beschreibung der alten und neuern Zeiten, und vielen andern unbekannten Nachrichten vorgestellet, Nebst einer noch niemals ans Licht gegebenen Tabula Polyglotta von zwey und dreyßigerley Arten Tatarischer Völcker Sprachen und einem Kalmuckischen Vocabulario, Sonderlich aber Einer grossen richtigen Land-Charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen, so die Asiatisch-Scythische Antiqvität betreffen, Stockholm 1730.

Taufbuch Bruneck 1804–1830, Südtiroler Landesarchiv Bozen, Pfarrmatriken.

Totenbuch 1850–1874, Tiroler Landesarchiv Innsbruck, Pfarrmatriken der Pfarrei Innsbruck-St. Jakob.

Traunpaur, Alphons Heinrich, Dreyßig Briefe über Galizien. Oder Beobachtungen eines unpartheyischen Mannes, der sich mehr, als nur ein paar Monate in diesem Königreiche umgesehen hat, Wien-Leipzig 1787.

Twardowski, Kasimir, Die Universität Lemberg. Materialien zur Beurteilung der Universitätsfrage, Wien 1907.

Übersicht der akademischen Behörden, Professoren, Privatdozenten, Lehrer, Beamten etc. an der k. k. Leopold-Franzens-Universität zu Innsbruck für das Studienjahr 1903/1904, Innsbruck 1903.

Voltaire, Essai sur les mœurs et l'esprit des nations, Paris 1975.

Voltaire, Histoire de Charles XII, Paris 1875.

Wolf, Karl, Jahresbericht des k.k. I. Staatsgymnasiums in Czernowitz. Schuljahr 1912/13, Czernowitz 1913.

Zeugnisse des Akademischen Gymnasiums Innsbruck für Ferdinand von Zieglauer 1841–1842; Privatbesitz Hendrik Zieglauer, Braunau/Inn.

Archive

CDIAL: Центральний державний історичний архів України, м. Львів, Фонд 309, Наукове товариство ім. Шевченка, м. Львів.

DALO: Державний архів Львівської області, Фонд 298, Товариство прихильників української літератури, науки і мистецтва у Львові.

Universitätsarchiv Innsbruck: Italienerfaszikel.

Tiroler Landesarchiv: Statthalterei Präsidium 1903, Karton 655, Faszikel «Freie Italienische Universität in Innsbruck».

Film

Herr Zwilling und Frau Zuckermann, Vineta Film Produktion, Volker Koepp, Dokumentarfilm 1998.

Internetquellen

WW1_Probleme und Potenziale eines Vielvölkerstaates (Mutschlechner Martin): http://www.habsburger.net/de/kapitel/probleme-und-potenziale-eines-vielvoelkerstaates, [eingesehen am 11.09.2016].

WW2_Entwicklung des Österreichbewusstseins (Ernst Bruckmüller): http://www.demokratiezentrum.org/fileadmin/media/pdf/bruckmueller.pdf [eingesehen am 11.12.2016].

WW3_Mehr Staat. Die Universitätsreform Gerard van Swietens (Julia Teresa Friehs): http://www.habsburger.net/de/kapitel/mehr-staat-die-universitaetsreform-gerard-van-swietens [eingesehen am 02.09.2016].

WW4_Hinter der Front die Verzweiflung: http://www.zeit.de/politik/ausland/2015-02/ukraine-ostukraine-krise-debalzewe-fs [eingesehen am 14.01.2017].

WW5_ANNO: http://anno.onb.ac.at/wasistanno.htm [eingesehen am 14.09.2016].

WW6_TeßmannDigital: http://digital.tessmann.it/tessmannDigital/Zeitungsarchiv/Suche [eingesehen am 14.09.2016].

WW7_Innsbruck_Statistiken, Zahlen: https://www.innsbruck.gv.at/page.cfm?vpath=verwaltung/statistiken--zahlen/bevoelkerung [eingesehen 10.02.2017].

WW8_Graz_Bevölkerungsstatistik der Landeshauptstadt Graz, Stand 1.1.2013: http://www1.graz.at/Statistik/Bevölkerung/Bevoelkerung_2012_final.pdf [eingesehen 10.02.2017].

WW9_Lvivcenter_1: http://www.lvivcenter.org/en/uid/picture/?pictureid=3744 [eingesehen am 21.01.2017].

WW10_Lvivcenter_2: http://www.lvivcenter.org/en/uid/picture/?pictureid=3739 [eingesehen am 21.01.2017].

WW11_AEIOU_1: http://austria-forum.org/af/AEIOU/Czernowitz/Czernowitz_5 [eingesehen am 21.01.2017].

WW12_AEIOU_2: http://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Symbole/Austria_Statue_Czernowitz [eingesehen am 21.01.2017].

WW13_AEIOU_3: http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:uQLlhUpZRXsJ: austria-forum.org/attach/Wissenssammlungen/Biographien/Ehrenhaft,_Felix/DENKMÄLER.doc+&cd=4&hl=de&ct=clnk&gl=at [eingesehen am 21.01.2017].

WW14_Lvivcenter_3: http://www.lvivcenter.org/en/uid/picture/?pictureid=2749 [eingesehen am 21.01.2017].

WW15_Austriaforum: http://austria-forum.org/af/AEIOU/Czernowitz/Czernowitz_5 [eingesehen am 21.01.2017].

WW16_Presse: http://diepresse.com/home/zeitgeschichte/523195/Nostalgie-in-der-Ukraine_Der-alte-Herr-ist-wieder-da [eingesehen am 21.01.2017].

WW17_Riowang: http://riowang.blogspot.co.at/2016/09/francis-joseph-in-czernowitz.html [eingesehen am 21.01.2017].

WW18_AEIOU_4: http://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Denkmale/Franz%20Joseph,%20Kaiser [eingesehen am 21.01.2017].

WW19_Jesuitenkirche: http://de.serceisusa.org/geschichte/ [eingesehen am 13.01.2017].

WW20_Олега Любківського: http://molbuk.ua/chernovtsy_news/115871-u-chernivcyakh-bilya-kostelu-serce-isusa-kartyna-olega-lyubkivskogo.html [eingesehen am 13.01.2017].

WW21_Tessmann: http://digital.tessmann.it/tessmannDigital/Portal.po?lid=de_DE [eingesehen am 07.06.2017].

WW22_DK: Universität Wien, Doktoratskolleg Galizien, https://dk-galizien.univie.ac.at/ [eingesehen am 13.10.2017].

WW23_Hüchtker: Hüchtker, Dietlind, Der «Mythos Galizien». Versuch einer Historisierung, 05.08.2003, http://www.kakanien-revisited.at/beitr/fallstudie/DHuechtker2.pdf [eingesehen am 14.03.2017].

Рисунки

Усі рисунки: © Університет Іннсбрук, Інститут історії та європейської етнології; якщо в тексті немає іншої вказівки.

Рис. 1: План розмежування Пітцелля.
Рис. 2: Фрагмент карти Чернівців близько 1823 року.
Рис. 3: Відомі мережі готелів на Ринковій площі і поблизу неї, план 1897 року.
Рис. 4: Збільшений фрагмент вулиці Каролінської та Поштової, (a) 1897; (b) 1909.
Рис. 5: Горизонтальна проекція колишньої Ринкової площі.
Рис. 6: Колишній готель «Schwarzer Adler», сьогодні тут філія банку.
Рис. 7: Колишня фінансова установа «Sparkasse» та готель «Weiss», сьогодні філія банку.
Рис. 8: Блок будинків поблизу Ринкової площі.
Рис. 9: Колишня іудейська синагога, сьогодні кінотеатр.
Рис. 10: Колишній житловий будинок та кав'ярні, сьогодні ресторан.
Рис. 11: Нове розташування вулиці Садової.
Рис. 12: Вілла по вулиці Садовій.
Рис. 13: Вілла по вулиці Садовій.
Рис. 14: Будівля ц.-к. виконавчої влади, північ вулиці Садової.
Рис. 15: Громадська будівля по вулиці Садовій.
Рис. 16: Громадська будівля по вулиці Садовій.
Рис. 17: Порівняння будівель: до 1945 (a) та після 1991 (b).
Рис. 18: Житловий масив з радянських часів.
Рис. 19: Житловий масив з радянських часів.
Рис. 20: Гімназія № 4, гімнастичний турнік в національних кольорах.
Рис. 21: Гімназія № 4, «Алея слави».
Рис. 22: Гімназія № 4, державний прапор на сходах закладу.
Рис. 23: Гімназія № 5, пам'ятна дошка колишньому учню.
Рис. 24: Гімназія № 5, запис в книгу відвідувачів керівника управління поліції міста Чернівців.
Рис. 25: Заголовок газети «Bozner Zeitung».
Рис. 26: Рекламне оголошення, «Czernowitzer Allgemeine Zeitung».
Рис. 27: Реклама Больцано, «Czernowitzer Allgemeinen Zeitung».
Рис. 28: Будівля ратуші.
Рис. 29: Вхід в краєзнавчий музей.
Рис. 30: Інтер'єр бюро службовця.
Рис. 31: План міста від 1908 року.
Рис. 32: Історичний вигляд колишнього «Народного саду», сучасного парку Шевченка.
Рис. 33: Ботанічний сад.
Рис. 34: Парк резиденції.
Рис. 35: Парк Франца Йозефа.
Рис. 36: Парк Франца Йозефа.
Рис. 37: Парк Шіллєра.
Рис. 38: Бронзова фігура цісаря у парку Шевченка.
Рис. 39: Зображення цісаря.

Рис. 40: Франц Йозеф.
Рис. 41: Мультилінгвальні Чернівці на п'єдесталі цісаря.
Рис. 42: Фонтан як прикраса на центральній алеї парку.
Рис. 43: Стаття з нагоди відкриття театру на титульній сторінці газети «Czernowitzer Allgemeine Zeitung» від 4 жовтня 1905 року.
Рис. 44: Запрошення на укладення останньої цеглини міського театру Чернівців
Рис. 45: Зразок театрального репертуару в газеті «Czernowitzer Allgemeine Zeitung».
Рис. 46: Зразок театрального репертуару газеті «Innsbrucker Nachrichten».
Рис. 47: Історична поштова листівка Чернівецького міського театру.
Рис. 48: Історична поштова листівка Чернівецького міського театру.
Рис. 49: Чернівецький міський театр 2016.
Рис. 50: Історична поштова листівка Чернівецького міського театру, вигляд зсередини.
Рис. 51: Чернівецький міський театр 2016, вигляд зсередини.
Рис. 52: Чернівецький міський театр 2016, вигляд зсередини.
Рис. 53: Репертуар Чернівецького міського театру у вересні 2016 р.
Рис. 54: Конфесії на Буковині близько 1910 р.
Рис. 55: Конфесії та мова спілкування на побутовому рівні на Буковині, 1910 р.
Рис. 56: Хресна дорога церкви Пречистого Серця Ісуса.
Рис. 57: Внутрішній вигляд занепалої церкви Пречистого Серця Ісуса.
Рис. 58: Внутрішній вигляд церкви Пречистого Серця Ісуса.
Рис. 59: Кафедральний собор Святого Духа Московського патріархату.
Рис. 60: Українська православна церква Святого Миколая Чудотворця.
Рис. 61: Римо-католицька церква Воздвиження Всечесного Хреста.
Рис. 62: Греко-католицький собор Успіння Пресвятої Богородиці.
Рис. 63: Вірменська католицька церква Петра і Павла.
Рис. 64: Колишня синагога міста Чернівці.
Рис. 65: Типовий приклад безпосереднього сусідства різноманітних надмогильних монументів.
Рис. 66: Могила Євгена Гакмана біля кафедрального собору Святого Духа.
Рис. 67: Пам'ятник Євгену Гакману перед кафедральним собором Святого Духа.
Рис. 68: Могила Антона фон Кохановського в сімейному склепі на кладовищі.
Рис. 69: Могила сім'ї Штраухер на іудейському цвинтарі в Чернівцях.
Рис. 70: Новий, встановлений у 2015 році, пам'ятник Костянтину Томащуку в парку Шевченка.
Рис. 71: Фердінанд Ціґлауер Едлєр фон Блюменталь.
Рис. 72: Містечко Брунек в долині Пустерталь в 1836 році.
Рис. 73: Надмогильний пам'ятник Йоганна Баптіста Ціґлауера фон Блюменталя.
Рис. 74: Тривимірна карта вулиці Штадтґассе в м. Брунека.
Рис. 75: Печатка комунальної адміністративної установи м. Брунека.
Рис. 76: Запис Фердінанда фон Ціґлауера в альбом університету м. Іннсбрука.
Рис. 77: Службова посвідка Фердінанда фон Ціґлауера.
Рис. 78: Вільгельм Йоганн Роттльойтнер.
Рис. 79: Одна з двох копій «Спогадів з Буковини» з Краєзнавчого музею землі Тіроль Фердінандеуму.

Таблиці

Таблиця 1: Статті альманахів 1893–1906, впорядковані за авторами.
Таблиця 2: Порівняння програм Чернівецького міського театру та міського театру Іннсбрука в 1905 році (одразу ж після відкриття Чернівецького міського театру в жовтні 1905 р.).
Таблиця 3: Порівняння програм Чернівецького міського театру та міського театру Іннсбрука в 1910 році.
Таблиця 4: Огляд періодів повноважень депутатів.

Список авторів з Іннсбруку

др. Барт-Скалмані Ґунда
Професор Інституту історії та європейської етнології, Gunda.Barth-Scalmani@uibk.ac.at

Берґер Карл
Директор Музею народного мистецтва в м. Іннсбрук, k.berger@tiroler-landesmuseen.at

Ґрайдерер Кароліна
Студентка спеціальностей «Історія» / «Соціологія та політична освіта» / «Італійська мова»

Ґутвенґер Сабіна
Студентка спеціальностей «Германістика» / «Соціологія та політична освіта»

Геммерлє Тереза
Студентка спеціальностей «Історія» / «Соціологія та політична освіта» / «Англістика» / «Германістика»

Гофер Рікарда
Студентка магістратури за спеціальністю «Історія», бакалавр спеціальностей «Германістика» та «Історія»

Камаун Вєра
Студентка спеціальностей «Історія» / «Соціологія та політична освіта» / «Германістика»

Концетт Лінус
Студент спеціальностей «Історія» / «Соціологія та політична освіта» / «Біологія»

Курц Франц
Магістр спеціальності «Історія», бакалавр спеціальностей «Історія» / «Політологія»

Луттінґер Штефан
Бакалаврат спеціальності «Географія»

Лутц Штефані
Студентка спеціальності «Англістика та історія» / «Соціологія та політична освіта»

др. Пієрер Карен
Директор відділу освітнього центру «Вест» для професій в галузі охорони здоров'я клінік землі Тіроль

Роде Мартін
Асистент Інституту історії та європейської етнології; докторант за програмою «Austrian Studies»; магістр «Історії Східної Європи», бакалавр за спеціальністю «Славістика та історія» університету ім. Ґеорґа Авґуста м. Ґьоттінґен.

Рунґґальдір Іван
Бакалаврат спеціальності «Географія»

др. Шарр Курт
Професор Інституту історії та європейської етнології, Kurt.Scharr@uibk.ac.at

Зеєвальд Міхаела
Студентка магістратури за спеціальністю «Географія», бакалавр спеціальностей «Географія», «Історія»

Штраус Брігітте
науковий співробітник Муніципального Етнографічного музею Південного Тіролю Дітенгайм поблизу міста Брунека brigitte.strauss@landesmuseen.it

Танасковіч Юлія
Студентка спеціальностей «Історія» / «Соціологія та політична освіта» / «Італійська мова»

Ваєрмайр Марія
Студентка спеціальностей «Англістика та історія» / «Соціологія та політична освіта»

ЧЕРНІВЦІ ВИРУШАЮТЬ ДО ІННСБРУКУ 2017

Супровідне слово

У вересні 2017 року в рамках участі в проекті **«The Presence of the Past in Urban Space» (PREPUS)** між університетами Леопольда і Франца м.Іннсбрука (Австрія) та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Україна) студенти нашого університету за фінансового сприяння Австрійської служби академічного обміну відвідали австрійську та італійську частини Тіролю.

Професори університету Іннсбрука Курт Шарр та Ґунда Барт-Скалмані підготували надзвичайно різносторонню та глибоко змістовну програму, яка дала можливість познайомитися з багатьма аспектами історії землі Тіроль.

Наше знайомство з університетом Леопольда і Франца розпочалося із зустрічі з проректором паном Фюгеншу. Цікаво було дізнатися, що Карпати і Альпи, з геологічної точки зору, мають однакове походження.

Рис. 1. Зліва направо: керівники проекту з Чернівців Світлана Герегова та Лариса Олексишина; керівник проекту з Іннсбрука Курт Шарр, проректор університету Іннсбрук Бернгард Фюгеншу, керівник проекту з Іннсбрука Ґунда Барт-Скалмані.

За сприяння наших австрійських колег у розпорядженні нашої групи студентів була навчальна аудиторія із доступом до інтернету.

Рис. 2. Навчальна аудиторія в університеті, яка була надана у розпорядження Чернівецьких студентів.

Після цього у нас була екскурсія до університетської бібліотеки, яка вразила, наскільки легким є доступ студентів до книг. Не менш приголомшливою була кількість відвідувачів бібліотеки. Екскурсія містом під дощем була короткою і закінчилася відвідинами крайового архіву-музею Фердинандеума та Музею народного мистецтва. В останньому нашу увагу привернули продумана концепція, візуалізація у виставкових залах та поняття «музейної педагогіки», про які нам розповів директор музею Карл Берґер.

Рис. 3. Музей-архів Фердинандеум, в якому студенти мали можливість працювати над своїми дослідженнями.

Рис. 4. Деякі експонати музею Народного мистецтва в Іннсбруці, як, скажімо, ці маски, засвідчили, що в традиціях буковинців та тірольців є подібні елементи.

Ми мали змогу відвідати конференцію «Кордони в альпійському просторі», яка згодом допомогла нам скласти всю «картину» тірольської історії.

Рис. 5. Під куполом Надвірної церкви з директором музею Карлом Бергером (ліворуч).

Рис. 6. Під час роботи конференції «Кордони в Альпійському просторі».

`

Рис. 7. На вершині Північного Хребта (Nordkette), 1905 м над рівнем моря.

Студенти з Іннсбруцького університету всюди супроводжували своїх колег із Чернівців. Щодня паралельно із роботою над проектами ми знайомилися з природним, історичним та мистецьким багатством Тіролю.

Екскурсія в музеї під відкритим небом вразила нас своєю автентичністю, адже демонструвався не тільки спосіб життя людей (будинки, умеблювання, ремесла), а й традиції сімейного побуту. Для цього у музеї застосовуються відеопроекції.

Рис. 8. Музей під відкритим небом Крамзах. Відеопроекція про родинні чвари за сімейний спадок, озвучена на тірольському діалекті.

Ми мали нагоду також відвідати концерт юнацького хору у Надвірній церкві. Органна музика, мелодійний спів найвищого ґатунку і чудова акустика церкви не залишили нікого байдужим.

Під час відвідин абатства Вільтен нам пощастило особисто привітатися з абатом Раймундом.

Рис. 9. Відвідування церкви Святого Штефана та святого Лаврентія в абатстві Вільтен.

Першою зупинкою на шляху до Південного Тіролю став прикордонний пункт – місто Бреннер, про котре згадував навіть Ґете.

Наша подорож продовжилася до столиці Південного Тіролю – міста Боцена / Больцано. У цьому місті ми відвідали Крайовий уряд Південного Тіролю. Особливістю цієї установи та Південного Тіролю загалом є його тримовність (німецька, італійська, ладинська). Це відображено в усій інфраструктурі міста.

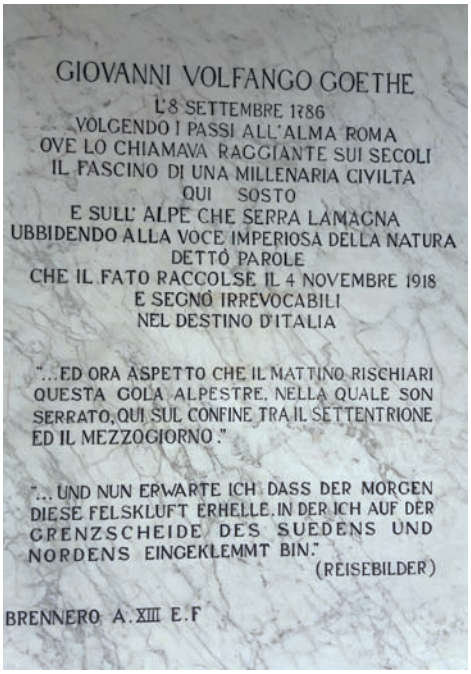

Рис. 10. Пам'ятна дошка з 1920-х років з цитатою Й.В.Гете про м.Бреннер, написана ним під час подорожі до Італії.

Рис. 11. Біля будівлі Крайового уряду, в якому ми зустрічалися з депутатом паном доктором Гансом Гайсом (ліворуч).

Після обіду нас чекала подорож до приватного (!) замку Роденеґґ, екскурсію в якому нам провела спадкоємиця обійстя. Що нас там вразило, так це фрески, що сягають своїм походженням XII ст. і відображають легенду про одного з лицарів Круглого столу Івейна, котру ми читали раніше.

Ввечері ми вирушили до готелю «Pragser Wildsee», який розташований у мальовничому місці на березі озера, оточеного горами Доломітами. Цей готель є важливим з точки зору історії Австрії та історії розвитку туризму.

Рис. 12. Вигляд на історичний готель «Pragser Wildsee».

У місті Брунеку ми відвідали солдатське кладовище, що лежить у лісі, тут були поховані жертви Першої світової війни. Що нас вразило? Те, що на пам'ятній дошці ми знайшли прізвища солдатів різних національностей, серед них і українців, румунів, сербів, німців тощо. Не менш цікавою була наявність іудейської та мусульманської частин кладовища.

Рис. 13. Воєнне кладовище в м. Брунек.

Ще в одному музеї під відкритим небом у містечку Дітенгаймі кожен міг перенестися в часі і не лише побачити, а й зайнятися різними ремеслами. Саме у такий спосіб ми відчули присутність минулого у сьогоденні.

Рис. 14. Як правильно замісити хліб у Південному Тіролі?

Рис. 15. Екскурсію в музеї Дітенгайм проводила нам його директор пані Брігітте Штраус. Зліва направо: Наталя Масіян, Брігітте Штраус, Інна Кіцул, Курт Шарр, Ґунда Барт-Скалмані.

В останній день проекту нам провели екскурсії на теми Першої світової війни та історії розвитку тризму: на залізничній станції Тоблах, яка була транспортним вузлом, що у туристичний сезон з'єднував різні куточки Європи.

Рис. 16. Вокзал залізничного вузла Тоблах у Південному Тіролі.

Високо в Альпах, на висоті 2 752 м, перед нами відкрилися неймовірні краєвиди засніжених гір; тут, високо в горах, проходила лінія фронту Першої світової війни між австрійськими та італійськими військами.

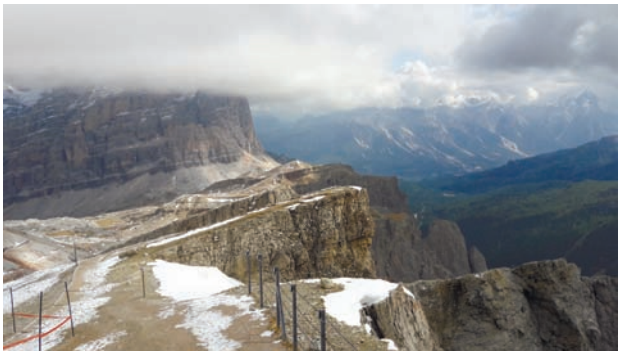

Рис. 17. Музей під відкритим небом на Lagazuoi. Доломіти у вересні.

Таким чином, упродовж двох тижнів наша група студентів мала нагоду детально ознайомитися з історією та культурою землі Тіроль, за що ми щиро вдячні професорам Курту Шарру та Ґунді Барт-Скалмані, а також студентам-учасникам проекту з Іннсбруцького університету Леопольда і Франца.

Іннсбрук: Розвиток міста з точки зору містобудування та фізіономіка альпійського міста у Габсбурзькій монархії

Іван Рунґґальдір

На прикладі Іннсбрука, столиці землі Тіроль, в поданій статті буде зроблено детальний огляд ґенези міста та його фізіономіки. Першу частину статті присвячено ґенезі міста, в ньому розглянуто історичне підґрунтя ранніх поселень на території Іннсбрука та представлені загальні актуальні висновки. В основній частині ми займалися питанням щодо ознак забудови, вертикальної та горизонтальної проекції міста, тобто так званої фізіономіки, дослідження підкріплюється численними прикладами. В наступній частині ми торкнемося нової орієнтації публічного простору міста Іннсбрука на підставі двох прикладів, а саме вулиці Марії Терезії та так званого Олімпійського Села.[1]

Під поняттям «ґенези» міста розуміють «виникнення та еволюцію розвитку міст».[2] Фізіономіка міста займається зовнішніми ознаками міста, а саме його збільшенням у просторі, формою, структурою, горизонтальною та вертикальною проекціями. Майже кожне місто в світі розвивалося в інакший спосіб, фокус нашого дослідження буде спрямовуватися на окремі частини міста Іннсбрука. Особливу увагу будемо звертати на історичний розвиток та забудову. При цьому містобудівні аспекти обраних частин міста будуть висуватися на передній план. Основним питання при цьому буде, що саме спровокувало появу конкретної частини міста, в яку епоху це відбувалося і наскільки вона відрізняється від інших районів міста.

Ґенеза міста: історичний огляд

Місто Іннсбрук розташоване на місці перетину долин Віпптaль та Інн таль на північному схилі Східних Альп у Тіролі. Воно з'явилося та розвивалося в дельті річки Зілль, яка витіснила річку Інн на північ.[3] Присутність людей у період неоліту на теренах сучасного міста Іннсбрука доводять численні знахідки в ґрунті. Кам'яні інструменти, наконечники для стріл та уламки посуду, які були виявлені передусім та схилах Північного Хребта, на горі Берґізель та у південний частині місцевості Tiroler Mittelgebirge, засвідчують існування невеликих поселень. Отже, виходять з того, що тут постійно мала місце діяльність людини, яка на теренах сучасного міста Іннсбрука здійснювалася найпізніше у бронзовий вік.[4] З часів римлян відомо, що у тодішньому римському поселенні з назвою «Вельдідена» був замок, збудований в місці злиття долини Віпптaль з долиною Інн таль, де сьогодні простягається місто Вільтен. Дослідники висловлюють різні судження щодо того, наскільки справді важливим це селище було для

1 Олімпійське Село було зведено до Зимових Олімпіад, які проводилися в Іннсбруці у 1964 та 1976 роках, а сьогодні це житлові квартали міста.

2 WW1_Deutsche Enzyklopädie.

3 Bobek 1928, *Gebirgsstadt*, 227.

4 Forcher 2008, *Geschichte*, 28–33.

тогочасної римської провінції Ретієн.[5] У VI столітті сюди прийшли бавари, а з середини VIII століття долини Віппталь та Іннталь належали до Баварського герцогства.

Вихідною точкою для розвитку сучасного міста можна розглядати XII століття. Поблизу замку римлян у дельті річки Зілль вже в IX столітті був збудований монастир. Таким чином з'явилася провінція Вільтен, якою з 1128 року управляв орден Премонстатензерів, заснований у 1120 році. На лівому боці річки Інн, у так званому «Анпруґені» в другій половині XII століття згадувалося маленьке містечко, яке перебувало у володінні графського роду Андексер. Лани, поля та долини праворуч річки Інн належали монастирю Вільтен. В той час як на момент будівництва ряду будинків на лівому березі річки Інн транспортне сполучення від Бреннеру до Шарніца здійснювалося за допомогою порому, граф Берхтольд фон Андекс, маркграф Істрії та Крайну звелів спочатку звести міст. Щоб розширити існуюче торгове поселення, Берхтольд та представники монастиря Вільтен здійснили у 1180 році обмін за домовленістю. Договір передбачав перенесення базару з лівого берега річки Інн на правий.[6] На отриманій у такий спосіб території маркграф та його син, що називався як і батько, не лише розширили базар, але і збудували замок. Навколо нової будівлі з'явився міський мур. Уже з 1281 року говорять про Нове місто, пізніше – про передмістя, сучасну вулицю Марії Терезії. Подальше розростання міста торкнулося колишньої Срібної вулиці (Silbergasse), яка сьогодні називається Університетською (Universitätsstraße) та вулиці Кольштатт (Kohlstatt), сьогодні це вулиця Трьох Святих та Бійня (Dreiheiligen – Schlachthof). У середині XVI століття відбувалася забудова району Іннрайн як так званого Службового кварталу. Такі розміри міста були незмінними майже до XIX століття.[7]

Найбільш варте згадки та вагоме містобудівне розширення Іннсбрука відбулося впродовж останніх двох століть, особливо внаслідок прокладення залізничної (1860-ті) та автомобільної (1968–1972) магістралей. Масштаби міста, знайомі нам з XXI століття, є переважно наслідком забудов XIX та XX століть. Після приєднання громад у 1900 році площа міста та кількість населення почали стрімко зростати. Станом на червень 2016 року площа міста Іннсбрук складала 10 489 га (=104,89 км^2), а кількість мешканців 131 877 осіб. Наразі місто має адміністративний поділ на дев'ять кадастрових громад, які поділяються на двадцять статистичних частин міста.[8]

Фізіономіка міста: частини міста

В наступній частині ми детальніше торкнемося окремих з двадцяти існуючих частин міста щодо їх забудови, виникнення, ґенези та архітектури, а саме: Старе місто та Маріягільф – Ст. Ніколаус, Заґґен, Прадль та Олімпійське Село. Окрім того, ми ближче розглянемо вулицю Марії Терезії. Під час цього дослідження ми здійснимо

5 Forcher 2008, *Geschichte*, 34-35.

6 Forcher 2008, *Geschichte*, 44-47.

7 Klotz 2016, *Stadtentwicklung,* 271-272.

8 WW2_Inns'Bruck; WW3_Inns'Bruck; WW4_Inns'Bruck.

невеличку «подорож» від центру до периферії та розтлумачимо містобудівні аспекти з історичної та архітектурної точок зору. Будуть продемонстровані подібності та розбіжності між різними частинами міста.

Старе місто

Аналіз розпочинається зі споглядання центру міста на висоті моста через річку Інн. Старе місто утворює нерівномірне півколо і було оточене раніше міським муром. Він пролягав сучасними вулицями Марктґрабен та Бурґґрабен у напрямку Реннвеґ аж до вулиці Герренґассе, вздовж неї і звідти знову назад уздовж вулиці Герцоґа Отто.[9] Саме Старе місто не є найдавнішою частиною Іннсбрука, але її центром, навколо якого пізніше відбувалося розростання міста.[10] Його можна впорядкувати до так званого типу Інн-Зальцах, або північнобаварсько-пфальцького. Під таким типом мають на увазі Головну вулицю, розширену для проведення базарів, від якої під прямим кутом відгалужуються вузенькі другорядні вулички. Такий тип називають «Реберною формою», або «Формою драбини».[11] Будинки в Старому місті збудовані переважно в XV та XVI століттях.[12] Після останньої великої пожежі у 1390 відбувся перехід від дерев'яної забудови міста та використання каменю та цегли.[13] У Старому місті домінує форма, названа «будинки середмістя», яка представляє п'ятиповерхову будівлю завширшки у два чи три фронтальних вікна з двоскатним дахом, односкатним дахом та відкритою площею цегляного даху. Останній тип завдяки високим у порівнянні зі стінами сусідніх будинків створює певний протипожежний захист від іскор. Важливою ознакою будинків у середмісті є вигнута, у вигляді ластів'ячого хвоста, або обрізана передня стіна.[14]

Рис. 1. Типові будинки у середмісті по вулиці Герцога Фрідріха. Вони простягаються більше в глибину, ніж у ширину. Що особливо характерно для будинків у Іннсбруці, то це численні еркери різноманітної форми. Фото: У північному напрямку.

9 Forcher 2008, *Geschichte*, 58.
10 Bobek 1928, *Gebirgsstadt*, 320.
11 Forcher 2008, *Geschichte*, 57.
12 Bobek 1928, *Gebirgsstadt*, 324.
13 Hye 2001, *Geschichte,* 216.
14 Bobek 1928, *Gebirgsstadt*, 323-325.

Нове місто

На південь в напрямку Вільтена та на схід вздовж теперішньої Університетської вулиці вже в XIII столітті з'явилися перші передмістя, оскільки в межах міського муру було надто мало простору. Найстаріше передмістя, також назване Нове місто, є сучасною вулицею Марії Терезії. Вона простягалася спочатку до теперішньої будівлі Старого Ландхаусу (Земельного уряду). Цю частину позначали як «внутрішнє передмістя», в той час як південнішу групу будинків, які були приєднані наприкінці XVI століття, називали «зовнішнім передмістям».[15] За горизонтальною проекцією ряди будинків нагадували заокруглений стовп, який сягав зі Старого міста на південь у напрямку Вільтену. До кінця Середньовіччя передмістя було кварталом із середньою якістю життя, оскільки тут жили здебільшого ремісники. З середини XVI століття можна спостерігати зміну соціального прошарку населення, тому що замість ремісників тут оселялися представники знаті. Окремі палаци і сьогодні нагадують про цей період, що сягав аж до XIX століття. Такими є, до прикладу, будинок «Stockerhaus» чи палац Лодрон. Проте більшість будівель, що належали дворянству, впродовж XIX століття були замінені на житлові будинки чи крамниці. Подальші зміни відбувалися разом із забудовою вулиць Меранерштрассе та Аніхштрассе. Вулиця Марії Терезії після перебудови деяких готичних будівель у 1910-х роках втратила типовий вигляд міста за типом «Інн-Зальцах». Досі ще стоять старовинні будівлі в стилі бароко та готики, це будинки за номером 3, 5, 9 та 43 на східному боці вулиці; остання – це колишня будівля Земельного уряду в стилі бароко з 20-х років XVIII століття. На західному боці вулиці це, приміром, будинки за номером 8, 20, 22 та 44.[16]

Рис. 2. «Зовнішнє передмістя» з виглядом на Тріумфальну арку. Вже неможливо розпізнати будинки середмістя, більше мова йде про житлові будинки та крамниці. Фото: вулиця Марії-Терезії, південний напрямок.

Маріягільф – Ст. Ніколаус (Анпруґтен)

Тепер ми рухаємося на захід, по мосту через річку Інн, до найдавнішої частини столиці Тіролю. З моменту заснування Іннсбрука в кінці XII століття значення Анпруґтена

15 Bobek 1928, *Gebirgsstadt*, 319-320.

16 Hye o.J., *Neustadt,* 2179-2183.

все більше відходило на задній план. Анпруґґен є частиною Маріягільф та Ст. Ніколаус. За горизонтальною проекцією цю частину міста можна поділити на верхню частину (вище мосту через річку Інн) та нижню (частина, що лежить нижче мосту). За своєю формою Анпруґґен представляє собою вузьке поселення, яке витягнуте вздовж Головної вулиці, його можна порівняти з такими містами, як Меран та Клаузен. Уже з XII століття давній шлях Унтеріннталлер пролягав від мосту через річку Інн вулицями Ніколаусґассе та Ваєрбурґґассе аж до містечка Галле. В кінці XV століття новозбудована вулиця Іннштрассе замінила вулицю Ст. Ніколаусґассе в її функції як головної вулиці через Анпруґґен. Це призвело до появи нових будівель та зміни стилю, як скажімо, будинок № 81 по вулиці Іннштрассе та портал готелю «Zur Eiche» (по вулиці Іннштрассе, 85). Ці обидві споруди були збудовані у XVI столітті, однак більшість будинків з району Анпруґґен з'явилися вже у XVII столітті.[17] Що стосується типу забудови споруд, то в цій частині міста, як і у Старому місті, переважає тип «будинки середмістя». Хоча будинки городян і мають ще характерні готичні риси, проте вже додано багато мотивів, властивих Ренесансу.[18]

Рис. 3. Від Ринкової площі в напрямку півночі: ряд будинків у частині міста Анпруґґен (Маріягільф). Дуже добре можна розпізнати типові будинки середмістя, споглядаючи з Ринкової площі чи з мосту через річку Інн.

Заґґен

Від найстарішої частини Іннсбруку ми повертаємося назад в Старе місто в північному та північно-східному напрямках. Район міста Заґґен згадувався вже в 1187 році як «Sacka-Flur» (у перекладі «глухий кут між річками»), оскільки він справді справляє таке враження, бо розташований між річками Інн та Зілль. Під час огляду горизонтальної проекції впадають у вічі передусім дві довші вулиці: Фальгштрассе та Кайзерєґерштрассе. Забудова Заґґену поділяється на три зони. Можна відмежувати західну частину між Реннвеґ та вулицею Кайзерєґерштрассе від двох інших зон. Неподалік колишнього вольєра з оленями на північ від вулиці Карла Капферера, у 1870 році було збудовано монастир Вічного Поклоніння. На паралельній вулиці Черченталлєрштрассе з 1911 року розміщується католицька семінарія «Canisianum», по вулиці в напрямку

17 Bobek 1928, *Gebirgsstadt*, 324.

18 Bobek 1928, *Gebirgsstadt*, 323; 333.

півночі стоїть Торгова Академія, збудована у 1904/05. З іншого боку тут можна знайти одну з найстаріших збережених від часів Ґрюндерства вілл: це зведена у 1886 році вілла по вулиці Карла Капферера, 3. Проте цей тип більше характерний для другої, середньої частини нашого поділу. Область на схід від колишньої вулиці Заґґенґассе та на захід від Клаудіаштрассе частіше позначають як «Віллова частина Заґґену».[19] Вона з'явилася між 1885 та 1914 роками як сплановане розширення міста.[20] Вілли епохи Ґрюндерства, оточені пишною зеленню, впадають у вічі так само, як на противагу до цього вільна забудова Старого міста та району Анпруґґен. Єдина висока будівля у вілловій частині Заґґену, яка вирізняється з досить гомогенної структури забудови, є споруджений у вісімдесятих роках XIX століття сирітський будинок по вулиці Зіберерштрассе, який наразі виконує функцію школи.[21]

Третя, східна зона Заґґену, простягається до Віадуку (залізничного моста через яр на високих опорах). Змінений тип забудови, на відміну від іншої частини міста, неможливо не помітити. Ця частина складається здебільшого з житлових будинків з першої половини XX століття, а також з церковних будівель, як-от євангельської Церкви Христової, церкви Діви Марії і ще сьогодні може продемонструвати незабудовану частину великого поля на схід від мосту Мюльау аж до Віадуку.[22]

Рис. 4. У вілловій частині Заґґену передусім впадає у вічі вільна забудова. Вілли мають переважно два-три поверхи і оточені садами. На фото: вулиця Елізабетштрассе в напрямку на північ.

Прадль

Від житлового масиву в Заґґені ми переносимо свою увагу спочатку на схід, а потім на південь в частину Прадль. Вона лежить на схід від річки Зілль та межує на півдні з районом Філл, на південному сході з районом Амрас, на північному сході з районом Райхенау. Територію, яку займає Прадль, і яка сьогодні щільно забудована, представляла собою до приєднання її до міста у 1904 році сільську місцевість з великою кількістю оброблюваної землі.[23] Перші будівлі з'явилися в Прадлі поблизу моста через

19 Hye o.J., *Saggen*, 2450.
20 Klotz 2016, *Stadtentwicklung,* 284.
21 Hye o.J., *Saggen*, 2455.
22 Hye o.J., *Saggen*, 2455-2456.
23 Hye 1996, *Innsbruck*, 242-243.

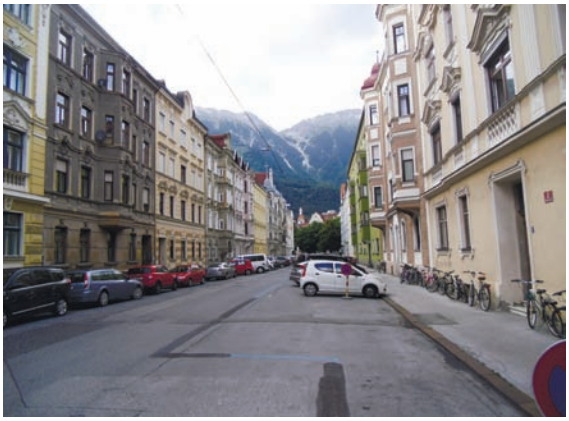

Рис. 5. Повністю інший вигляд у тій самій частині міста. Житловий масив в Заґені має переважно завершену забудову. Фото: вулиця Гете, в напрямку на північ.

річку Зілль. Коли ми говоримо про перші будівлі, мова йде не про будинки, типові для середмістя та не про вілли, а про селянські двори. Вони згадуються вже у податковому кадастрі, датованому 1655 роком. Можна знайти докази наявності найстаріших селянських дворів поблизу річки Зілль ще з XIII століття; найвідоміші з них були вздовж вулиці Еґердахштрассе, колишній головній вулиці у Прадлі. До початку XX століття вона була найважливішим сполученням від мосту через річку Зілль у Прадлі до Амрасу. Варто згадати такі двори, як «Stamser-Hof» по вулиці Еґердахштрассе, 10, збудований у XVIII столітті, та «Hörtnagl-Hof», № 20, збудований вже у 1580 році, а також «Lodronischer Hof» (№11) з 1740 року. Не менш важливою є також сучасна вулиця Прадлєрштрассе, яка у XVI столітті була прокладена як «Князівський шлях» ерцгерцогом Фердінандом II. Вона була найпрямішим сполученням між Надвірним палацом Гофбурґ та збудованим в епоху Ренесансу палацом Амбрас. Впродовж XX століття вулиця Райхенауерштрассе набувала все більшого значення. Вона бере свій початок саме там, де розташовувався колишній центр цієї частини міста і на що сьогодні подібна площа Бруннерплятц у Прадлі. Вулиця пролягає у північно-східному напрямку до однойменної частини міста, яка однак була розбудована лише в минулому столітті. З точки зору адміністрування Прадль був частиною сільської громади Амрас, але після тривалих перемовин у 1904 році його приєднали разом з Вільтеном (Амрас – лише у 1938 році). Тоді розпочалося будівництво житла, яке триває й досі, воно велося на територіях, що до 1850-х років використовувалися для ведення сільського господарства. Прикладом є будівлі, зведені ще перед Першою світовою війною на вулицях Прадлєрштрассе та Дефреґґерштрассе та у двадцятих роках ряди однотипних будинків по вулиці Розеґґерштрассе.[24] Більшість сучасних будівель мають чотири, рідше п’ять поверхів.[25]

Будівлі, що впадають у вічі через свою архітектуру та розтягнутість у просторі, є південнотірольськими поселеннями. Їх збудували починаючи від 1939 року для так званих «оптанів», переселенців з Південного Тіролю до Вільтену, Прадля, Заґґену та

24 Hye o.J., *Pradl,* 1177-1186.

25 Bobek 1928, *Gebirgsstadt*, 332.

Райхенау.[26] З-поміж близько 40 тисяч південних тірольців, яких прийняли до Північного Тіролю, майже половина оселилася у столиці краю та її околицях.[27] Переселенці, які не були селянами, надавали перевагу міським центрам. У планах забудови для нових територій передусім робилися акценти на рідну для переселенців архітектуру, враховувалися також історичні елементи. Тобто, південні тірольці не повинні були почувати себе зовсім чужими у нових помешканнях. План забудови Прадля передбачав забудову вулиць, які лежали паралельно до головної транспортної осі. Двома найкращими прикладами є з одного боку Айххоф на захід від Ланґштрассе та на північ від Краневіттерштрассе, а також Панцінґ між Ланґштрассе та Кофлєштрассе. Комплекси будівель у масивах Айххоф та Панцінґ відрізняються за оформленням. Так, перший з них складається з чотириповерхових будинків, які є взаємопов'язаними та мають внутрішній озеленений двір.[28]

Рис. 6. Сучасний вигляд вулиці Прадлєрштрассе з її закритою забудовою. Раніше вона називалася «Князівським шляхом» та з'єднувала в XVI столітті Гофбурґ з палацом Амбрас. Фото: у південному напрямку.

Рис. 7. Масив Айххоф у Прадлі є колишнім селищем для переселенців з Південного Тіролю. Будівлі чотириповерхові та зведені здебільшого паралельно до дороги. Фото: у північному напрямку.

26 Klotz 2016, *Stadtentwicklung,* 64.
27 Klotz 2016, *Stadtentwicklung,* 65.
28 Klotz 2016, *Stadtentwicklung,* 72.

Рис. 8. Багатоповерхові будівлі перш за все впадають у вічі в Олімпійському Селі. Окремі з них, що мають понад 20 поверхів, сягають висоти 60 м. На фото: вулиця Ан-дер-Лан-штрассе, в напрямку південного сходу.

Олімпійське Село

Останній район міста, який представлений у цій статті, є зовсім новим і знаходиться за межами центру міста. Від Прадля в північно-східному напрямку Ново-Орлеанський міст з'єднує правий та лівий береги річки Інн, по ньому через промисловий район Россау можна дістатися до Олімпійського Села. Найдовша вулиця, яка простягається через Олімпійське Село та, яку можна через це розглядати як головну його вулицю, називається Шютценштрассе (вулиця Стрілків). Ця територія була до XVI століття необжитою долиною. Ерцгерцог Фердінанд II, князь Тіролю, наказав прокласти дорогу крайового значення через долину Галль, ця дорога повинна була з'єднувати Іннсбрук з Галлем.[29] Цей шлях і досі у транспортно-технічному відношенні відіграє важливу роль. Варто відзначити висоту будівель Олімпійського Села. Так, скажімо, якщо дивитися з оглядового майданчика Гунґербурґ, одразу ж впадають у вічі високі житлові масиви. Ця частина міста, як і будівлі, споруджені в XX столітті, завдячують назвою двом надзвичайним подіям. Місто Іннсбрук стало в 1964 році місцем проведення Зимових Олімпійських ігор та отримало доплату на будівництво Олімпійського Села. Було обрано незабудовану територію, на якій знаходилося відкрите у 1893 році та знесене у 1970 році крайове стрільбище.[30] Для визначної події у 1964 році в Іннсбруці було зведено не лише тимчасовий житловий масив для численних спортсменів, чиновників та представників ЗМІ, це був проект, який цілеспрямовано повинен був задовільнити потреби в житлі у майбутньому. Вісім 10- та 11-поверхових будинків, в яких розташувалося близько 700 квартир, було збудовано до 1963 року. Після закінчення Олімпіади 689 сімей отримали квартири. Через 12 років у Іннсбруці знову відбувалися Зимові Олімпійські ігри. На південь від Олімпійського Села, між вулицею Ан-дер-лан-штрассе та річкою Інн, починаючи від 1973, року було зведено вже 35 житлових будинків,

29 Hye o.J., *Alm,* 11-13.
30 Hye o.J., *Alm,* 22-28.

які відтоді, знову ж таки у вигляді багатоповерхових бетонних будівель, глибоко закарбувалися у ландшафті міста. Окрім того, було збудовано школу, критий басейн, та зал для проведення різноманітних заходів. Після Ігор місто передало 642 квартири мешканцям Іннсбрука, які були в пошуках житла.[31]

Публічний простір у Іннсбруці

У попередніх частинах нашої статті було розглянуто розвиток, горизонтальну проекцію та забудову різних частин Іннсбрука, а на завершення ми торкнемося значення публічного простору. Продемонструємо це на двох прикладах, функція яких упродовж останніх років розвивалася в різних напрямках та змінювалася.

Вулиця Марії Терезії

Як колишнє передмістя та вісь, що з'єднувала з сусіднім населеним пунктом Вільтен, вулиця Марії Терезії ще декілька років тому не була місцем зустрічі ні для місцевих мешканців, ні для туристів. З кінця 1980-х років місто вело дискусії про те, щоб по-новому оформити цю вулицю та перетворити її на пішохідну, оскільки тоді вона слугувала ще як транспортний шлях для автомобілів та трамваїв. Через брак крамниць та готелів, а також і без того незначної кількості відвідувачів пройшло декілька років, перш ніж вдалося прийти до згоди щодо зміни дизайну вулиці Марії Терезії. У 2005 році було проголошено конкурс на зміну дизайну вулиці, проект, який переміг, було втілено в життя, а саме: вулицю вкрили килимоподібним покриттям та меблями з латуні та обладнали інноваційним освітленням. Ця вулиця відтепер повинна була слугувати центром для заходів та свят та виконувати функцію центральної вулиці для торгівлі та шоппінгу.[32]

Центр в Олімпійському Селі

Якщо у випадку з вулицею Марії Терезії йдеться про урбаністичний простір у центрі, варто представити також приклад із периферією. Для сприяння соціальної інтеграції в Олімпійському Селі та створення об'єднавчої ланки для двох його частин переможці міжнародного архітектурного конкурсу спланували зведення однієї єдиної будівлі. У цій конструкції своє місце знайшли не лише державні заклади, але й дитячий садок, будинок для осіб похилого віку та спортивна школа. У 2006 році висотна будівля із 105 квартирами була нарешті зведена. Площа над підземним гаражем оформлена у вигляді «альпійської луки» із незвичним меблюванням.[33]

31 Hye o.J., *Alm,* 28–30.

32 Klotz 2016, *Stadtentwicklung,* 396-401.

33 Klotz 2016, *Stadtentwicklung,* 441-443.

Висновки

З XII століття будівництво публічних, церковних та приватних будівель відіграє в Іннсбруці важливу роль. Територія, яка до того була лише місцями заселена, а сьогодні має вигляд щільно забудованого міста, впродовж своєї історії зазнала різних фаз будівництва, які частково і досі можна спостерігати та які надають обличчю міста свого відбитку. Якщо у Середньовіччі будинки були спочатку збудовані з деревини, у XV столітті вони зазнали значних пожеж та було розпочато забудову з каменю та цегли. У старовинній частині міста та районі Анпруґен вони збереглися досі. Вулиця Марії Терезії розвивалася спочатку як передмістя, хоча й відігравала важливу транспортну роль, а віднедавна перетворилася на найвідомішу та найбільш відвідувану вулицю Австрії. Заґен на північному правому березі річки Інн відноситься до наймолодших районів міста, але був забудований з кінця XIX століття. Він вирізняється вільною забудовою та розкішними віллами. Район Прадль, який в минулому був селищем поблизу Амрасу, на початку XX століття приєднали до Іннсбрука, який тоді розростався. Забудова розпочалася значно раніше, ніж у Заґені, але на початках цю частину міста використовували для ведення сільського господарства і вона складалася виключно з селянських дворів. Після приєднання до Іннсбрука Прадль зрісся з іншими частинами міста настільки, що вже неможливо виявити колишню межу. Цей факт стосується й інших частин міста, як-то Олімпійського Села на східному кордоні Іннсбрука. «Новачок» серед районів міста самоствердився завдяки імпозантним багатоповерховим житловим будинкам, які розташовані на території, що до проведення Олімпійських Ігор в другій половині XX століття були незаселеними. Зміну публічного простору впродовж останніх десяти років можна продемонструвати на прикладі вулиці Марії Терезії та Центру в Олімпійському Селі.

Представлені частини міста та вулиці представили зміни в розвитку та забудові. Різні типи будівництва та ґенеза конкретної частини міста залежить від історичних умов та визначних подій. З великим інтересом можна спостерігати за подальшим розвитком Іннсбрука та сподіваємося, що вагомі в історичному сенсі будівлі будуть збережені, щоб запобігти змінам унікального обличчя альпійського міста.

Список літератури

Bobek, Hans, Innsbruck – Eine Gebirgsstadt, ihr Lebensraum und ihre Erscheinung, J. Engelhorns nachf., Stuttgart 1928.

Forcher, Michael, Die Geschichte der Stadt Innsbruck – Mit einem Beitrag von Gretl Köfer über die Jahrzehnte seit 1945, Innsbruck-Wien, 2008.

Klotz, Arnold, Stadtentwicklung und Städtebau in Innsbruck 1938–2015: Strategien – Konzepte – Gestaltung, Innsbruck, 2016.

Hye, Franz-Heinz, Der Saggen - Ein Beitrag zur Geschichte der Stadtteile Innsbrucks in: Das Fenster/24 - Tiroler Kulturzeitschrift, o.O.u.J..

Hye, Franz-Heinz, Die Neustadt – Ein Beitrag zur Geschichte der Stadtteile Innsbrucks in: Das Fenster/21 – Tiroler Kulturzeitschrift, o.O.u.J..

Hye, Franz-Heinz, Geschichte der Stadt Innsbruck: gesammelte Aufsätze und Beiträge, Innsbruck 2001.

Hye, Franz-Heinz, Innsbruck und seine Stadtteile in historischen Bildquellen, Budapest 1996.

Hye, Franz-Heinz, Pradl und die Reichenau. Ein Beitrag zur Geschichte der Stadtteile Innsbrucks in: Das Fenster/12 – Tiroler Kulturzeitschrift, o.O.u.J.

Hye, Franz-Heinz, Von der Arzler Alm zum Olympischen Dorf – die Geschichte des jüngsten Stadtteiles von Innsbruck, Stadtarchiv, o.O.u.J.

Інтернет-джерела:

WW1_Enzyklopädie: http://www.enzyklo.de/Begriff/Stadtgenese [eingesehen am 25.07.2016]

WW2_Inns'Bruck: https://www.innsbruck.gv.at/page.cfm?vpath=verwaltung/statistiken--zahlen/stadtgebiet [eingesehen am 04.09.2016]

WW3_Inns'Bruck: https://www.innsbruck.gv.at/data.cfm?vpath=redaktion/ma_i/allgemeine_servicedienste/statistik/dokumente38/bevoelkerunghwspdf [eingesehen am 04.09.2016]

WW4_Inns'Bruck: https://www.innsbruck.gv.at/data.cfm?vpath=redaktion/ma_i/allgemeine_servicedienste/statistik/dokumente38/raeumlichesbezugssystem/innsbruck-statistische-stadtteilepdf [eingesehen am 04.09.2016]

Архівні та бібліотечні зібрання Північного Тіролю

Наталія Масіян

Архіви представляють справжню традицію передавання із покоління у покоління історії країн, надають можливість вивчати минуле та зберігають історико-культурну спадщину народів. Бібліотеки ж називають вмістилищем словесності всіх часів і всіх народів. Здобувати і цінувати відомості з архівів та бібліотек означає цінувати інформацію, культуру та мудрість.

Огляд архівних та бібліотечних зібрань Північного Тіролю має на меті ознайомлення з узагальненою інформацією про рукописні, друковані, електронні видання, фоно-, фото-, відео- та іншого виду документальні матеріали і спеціальні колекції, які зберігаються у Крайовому архіві Тіролю, у Міському архіві м. Інсбрук, у Архіві Інсбруцького університету імені Леопольда і Франца, у бібліотеці Фердинандеум, у Тірольській університетській та крайовій бібліотеці та висвітлюють історію Тіролю, а також на прикладах, виявлених у фондах вище зазначених установ, документів та інших матеріалів з історії України, привернути увагу дослідників до фактів спільної історії та до необхідності проведення досліджень з поглибленого виявлення зарубіжної архівної україніки у цьому європейському регіоні.

Крайовий архів Тіролю/Das Tiroler Landesarchiv

Це документальна скарбниця федеральної землі Тіроль і невичерпна джерельна база для дослідження історії цього регіону починаючи від XI ст. до сьогодення. Він належить до одного з найбільших та найбагатших за обсягом матеріалів архівів Австрії та є одним із перших, який відкрив свої архіви широкому загалу (1866). Архів є публічною установою, відділом служби Тірольської крайової управи, який підпорядковується уряду федеральної землі Тіроль. У своїй основній функції – це державний адміністративний архів. Його архівосховища зберігають понад 30 000 погонних метрів документів, що розподілені на кілька сотень архівних фондів державних (колишніх земельних) служб, установ, органів влади. Крайовий архів також охоче комплектується фондами з приватних архівів, особливо якщо вони містять історичні документи про події, відомості про які відсутні у вже наявних архівних джерелах. Документи з діяльності органів влади федеральної землі Тіроль, юстиції, суду, повітових управ доповнюють сучасними документами вже існуючі однойменні фонди.

Найдавніші документи архіву – фрагменти требника Каролінгів другої половини IX ст., та грамота імператора Генріха II, датована 1004 р[1].

1 Haidacher Ch. Jahresbericht 2016 Tiroler Landesarchiv [Herausgeber: Tiroler Landesarchiv]. – Redaktion: Gertraud Zeindl. – Mai 2017. – S. 5.

Рис. 1. Фрагменти архівосховищ Крайового архіву Тіролю.

Для зручності в користуванні документами архівні фонди розподілені за тематичними групами:

зібрання – це колекції фільмів, світлин, грамот, печаток, документів на паперових носіях з історії Тіролю, переважно приватного походження, серед яких колекція дворянських гербів (бл. 1300–1840) та печаток (XVI – XIX ст.) Берхтольда (Bertchold), фотографічні пластини (1880–1890), світлини та репродукції (1900–1980), мікрофільми, колекції фотографій періоду Першої та Другої світових воїн;

установи та служби – документи, які утворюють основу крайового архіву (установи органів правління та юстиції);

архіви графства Тіроль та Тірольського сейму – це передусім стародавні грамоти і рукописи XII – XIX ст., податкові, боргові та інші фінансові документи, протоколи засідань виконавчого конгресу (1816–1848), Тірольської національної ради (1918), Тірольського сейму (1863–1952);

архіви громад – документи, що відклалися в результаті діяльності численних Тірольських громад та всебічно відображають їх історію;
архіви монастирів – грамоти та акти монастирів, благодійних фондів, сконцентровані у 15 фондах, серед яких найдавніші документи архіву: колекція грамот монастиря Зонненбург (1018–1777);

дворянські архіви – 15 фондів приватного походження, переданих в дарунок крайовому архіву які містять грамоти і акти XII – XX ст. з історії замків, знатних дворянських родин Вінтлерів (Vintler) , Волькенштайнів (Wolkenstein), Тоґґенбурґів (Toggenburg) та ін.;

архіви протокольованих фірм, товариств, об'єднань;

особові фонди – 32 документальних зібрання особового походження, серед яких фонди видатних тірольських державних діячів, науковців, публіцистів, архітекторів, служителів церкви, архівістів, зокрема фонд Отто Штольца (Otto Stolz) (1881–1957), архівіста та історика, автора ґрунтовної праці з історії Тіролю, Теодора Катрайна (Theodor von Kathrein) (1842–1916), крайового маршалка Тіролю, депутата Тірольського сейму та парламенту, бургомістра, Йозефа Вайнґартнера (Josef Weingartner) (1885–1957), католицького священика, мистецтвознавця, письменника та ін.;

фонди військових установ;

книги пам'яті – це документи та списки полеглих тірольців на полях Першої та Другої світових воїн, а також полеглих під час Тірольської визвольної війни (1796–1814)[2].

Всі документи крайового архіву впорядковані, описані та зберігаються у належних умовах і перебувають у вільному доступі для дослідників. На крайовий архів покладено виконання трьох основних завдань: збереження історичної традиції шляхом постійного приймання архівних документів, опрацювання, упорядкування та резервне копіювання шляхом оцифрування архівного матеріалу і надання документів для використання державними установами, приватними особами та іншими інституціями. Важливе значення надається також діяльності реставраційної майстерні, зокрема й проведенню консерваційних заходів.

Крайовий архів Тіролю має в своєму розпорядженні також бібліотеку, яка налічує більш ніж 100 000 томів фахової літератури з історії Тіролю і служить довідковою бібліотекою як для користувачів, так і для працівників архівної установи. Починаючи з 2000 р. проводиться робота зі створення електронного каталогу та його вливання до об'єднаної бази даних службової та крайової бібліотек; паралельно здійснюється опрацювання «старих фондів».

Крім того, Тірольський крайовий архів робить вагомий внесок у проведення історичних фундаментальних досліджень. Ця діяльність знайшла відображення в архівних публікаціях серії «Тірольські історичні джерела» та «Публікації тірольського крайового архіву».

---

2 Archivbestände des Tiroler Landesarchivs. URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.tirol.gv.at/kunst-kultur/landesarchiv/archivbestaende/

Рис. 2, 3. Вигляд реставраційної майстерні у Крайовому архіві Тіролю.

Міський архів м. Іннсбрука/Das Stadtarchiv Innsbruck

Перші писемні згадки про цю архівну установу сягають глибоко у середньовіччя і ведуть свою історію від скрині, в якій зберігав грамоти міський суддя, чи то міський писар. У 1358 р. за підтримки маркграфа Людвіга Бранденбурзького було придбано будинок на міській площі (нині вул. Герцога Фрідріха, 21). Будинок було адаптовано під міську ратушу, у вежі якої і було розміщено архів, де він зберігався і примножувався до кінця XIX ст. У 1897 р. заможний інсбруцький комерсант Леонард Ланг подарував місту будинок на вулиці Марії Терезії. На цьому місці згодом й було споруджену нинішню ратушу. І знову міський архів отримав нове приміщення. У 1966 р. архів врешті-решт перебрав у своє користування приміщення колишньої народної купальні № 3 на вулиці Бадгассе, 2[3].

Міський архів м. Іннсбрук документує історію міста від перших писемних згадок до сьогодення. Найдавніший документ з фондів міського архіву – це грамота на підтвердження Іннсбруком міського права за 1239 р.

Картини, гравюри, плакати, буклети, плани і карти, грамоти від часу заснування міста, документи особового походження видатних особистостей, розпорядження, акти міського магістрату та численні спеціальні зібрання формують фонди архіву. Надзвичайно велику роль відіграють фотодокументи, добірка яких сягає близько 100 000 знімків. Колекція плакатів та більшість фотодокументів оцифровані, на них створені бази даних. У читальному залі міського архіву дослідникам надається безоплатна послуга – ознайомлення з оцифрованими документами. Бібліотека архіву зберігає велике зібрання книг та кілька сотень журналів і всі значущі місцеві газети починаючи з XVIII ст.

3 Bubestinger I., Zeindl G. Zur Stadtgeschichte Innsbrucks. – Innsbruck, 2008. – 6 S.

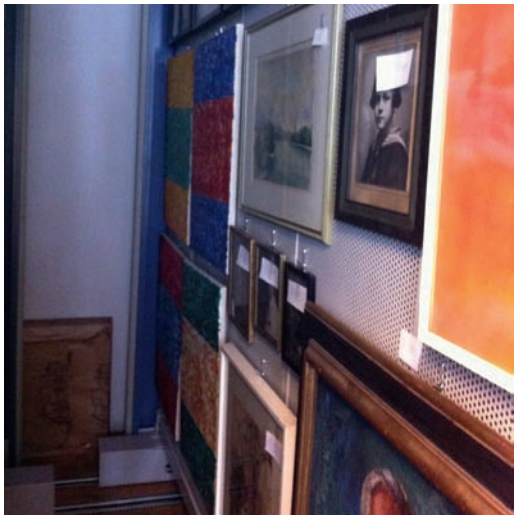

Рис. 4, 5. Фрагменти архівосховищ Міського архіву м. Іннсбрук.

Найдавніші писемні докази, що свідчать про існування архівної справи у місті сягають XVI ст. В архіві зберігаються журнали реєстрації грамот м. Інсбрук, які вів міський писар Германн Ігл у 1546–1547 рр[4]. У цих журналах зареєстровані всі документи міської палати, Святодухівського шпиталю та церкви Св. Якова, отже тих інституцій, які становили основу тогочасного міського самоврядування. Поряд з історичними документами Інсбрука архів зберігав «тірольські земельні вольності». Усі ці цінні писемні джерела разом з іншими грамотами зберігалися у двох скринях в кімнаті, розташованій у міській вежі. Наприкінці XVII ст. міський архів зазнав вимушеного переміщення. 26 серпня 1691 р. у міську вежу, де зберігалися грамоти, управлінська документація та акти, влучила блискавка, яка спричинила руйнування та пожежу. Вогонь перекинувся на арсенал, і порох вибухнув, внаслідок чого вежа була повністю зруйнована, а міський архів був похований у руїнах[5]. Заходи з рятування документальної спадщини Іннсбрука вдало зорганізував та провів тодішній міський писар Ганс Ґеорґ Майр. Документи архіву були розподілені на 2 архівні зібрання: архів міського суду та архів міської ради, тимчасово розміщені разом у внутрішній частині вежі над міськими воротами. У 1790 р. архів суду було переміщено у будівлю міського шпиталю, де його слід, на жаль, і було втрачено. Цього ж року документи міського архіву були перевезені у приміщення ратуші, відбудованої за планами придворного будівничого Йоганна Мартіна Гумппа на вул. Герцога Фрідріха[6]. Ця довготривала мандрівка документів міського архіву призвела не лише до втрати частини документів, а й

4 Innsbrucker Nachrichten vom 17.3.1929. – № 66. – S. 588.

5 Hörtnagl H, Ynnsprugg. Bürger – Bauten – Brauchturm. – Innsbruck, 1932. – S. 83.

6 Innsbrucker Nachrichten vom 17.3.1929. – № 66. – S. 588; vgl. Konrad Fischnaler, Innsbrucker Chronik mit Bildschmuck nach alten Originalen und Rekonstruktions-Zeichnungen (Wissenschafts- und Literatr-Chronik 3). – Innsbruck, 1930. – S. 117.

до їх недбалого упорядкування і систематизації. Новий етап розвитку Іннсбруцького міського архіву тісно пов'язаний з ім'ям історика Йозефа Гірна, новообраного у 1889 р. члена громадської ради м. Іннсбрук. Саме він поінформував бургомістра Гайнріха Фалька про занепадницький стан, в якому перебував міський архів: невелике приміщення, яке вщент заповнене двометровими стосами паперів і документів, вкритих сміттям та уламками скла від розбитих шибок. Відродження архіву стало можливим завдяки клопіткій роботі архівіста Освальда Редліха, в майбутньому президента Академії Наук, та Карла Клаара, в майбутньому директора Тірольського намісницького (нині крайового) архіву. Архівісти упорядкували документи за хронологічною ознакою по фасцикулах та розмістили на нових стелажах у міській вежі. Для зберігання давніх історичних грамот було підібрано спеціальну скриню. Для обліку впорядкованих документів було запроваджено ведення інвентарних книг – прототипів сучасних описів, а упродовж двох наступних років були описані грамоти та розподілені в окремі ящики за тематичною ознакою. Під час підготовки архіву до переміщення у 1900 р. у зв'язку із завершенням будівництва нової ратуші по вулиці Марії Терезії на горищі старої ратуші було виявлено коштовну знахідку, яка суттєво поповнила документальні зібрання міського архіву: близько 200 грамот, 600 фоліантів, 3 700 фасцикулів службових актів. У 1904 р. архів поповнився актами та управлінською документацією громад Вільтен та Прадль, які були залучені до складу Іннсбрука.

Найтяжчого випробування і найбільшої втрати архів зазнав під час Другої світової війни. 16 грудня 1944 р. внаслідок бомбардування міста архівні приміщення були сильно пошкоджені пожежею. Міський архів назавжди втратив 796 грамот, численні рукописи і акти. Все, що можна було врятувати від подальшого руйнування, зберіг голова міського архіву Карл Шадельбауер за допомогою добровільних помічників. У січні 1945 р. ці архівні документи були перевезені у замок Фрідберг, де зберігалися до 1971 р., допоки не були повернуті до Інсбрука, коли міський архів отримав та освоїв надане йому приміщення колишньої міської народної купальні на вулиці Бадгассе.

У 70 – 80-х рр. минулого століття діяльність архіву головним чином була направлена на внутрішнє облаштування приміщення засобами безпеки, поповнення колекцій картин, графіки і фотодокументів, а також примноження одиниць зберігання бібліотеки. Останніми роками особлива увага приділяється виявленню і отриманню приватних колекцій чи архівних зібрань або їх фрагментів. Для придбання документів та предметів з приватних колекцій місцевий міський магістрат виділяє кошти; рішення щодо придбання одиниць зберігання приймається директором архіву.

Нині міський архів Іннсбрука позиціонується як центр дослідження історії міста. Значення цієї установи як дослідницького центру суттєво підсилено активацією музею історії міста, який діє при архіві, а також видавничою діяльністю архіву. Архів видає фаховий журнал «Час – простір – Іннсбрук», який публікує статті з актуальних тем і нові дослідницькі результати та щомісячно готує підбірку документів для муніципальної безкоштовної газети «Іннсбрук інформує» під заголовком «Іннсбрук 100 років тому».

При тому, що міський архів міста Іннсбрука зберігає передовсім документи з історії міста, в його фондах можна так само віднайти документи, які пов'язані з долею наших співвітчизників. Так зокрема в роки Другої світової війни в Райхенау та околицях поблизу Іннсбрука функціонував виправно-трудовий табір, в якому утримувалися в'язні, також і вихідці з України, яких, починаючи з 1943 р., коли мали місце інтенсивні бомбування міста, використовували для розчистки завалів, а у 1944 р. для будівництва траншей та споруд протиповітряної оборони[7].

Серед актових записів про смерть, які велися службою охорони здоров'я громади Іннсбрука зберігаються документи, що підтверджують факт перебування та смерті або загибелі утриманців виправно-трудового табору – громадян із території України.

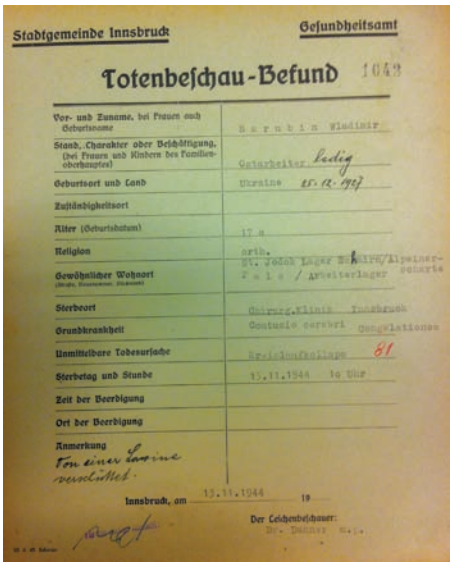
Stadtgemeinde Innsbruck
Gesundheitsamt
Totenbeschau-Befund 1043
Vor- und Zuname, bei Frauen auch Geburtsname: Zarubin Wladimir
Stand, Charakter oder Beschäftigung, (bei Frauen und Kindern des Familienoberhauptes): Ostarbeiter ledig
Geburtsort und Land: Ukraine 15.12.1927
Zuständigkeitsort:
Alter (Geburtsdatum): 17 a
Religion: orth.
Gewöhnlicher Wohnort: St. Jodok Lager Schirn/Alpeiner-Tale / Arbeiterlager
Sterbeort: Chirurg.Klinik Innsbruck
Grundkrankheit: Contusio cerebri Congestionen
Unmittelbare Todesursache: Kreislaufschwäche 81
Sterbetag und Stunde: 13.11.1944 10 Uhr
Zeit der Beerdigung:
Ort der Beerdigung:
Anmerkung: Von einer Lawine verschüttet.
Innsbruck, am 13.11.1944 19
Der Leichenbeschauer:

Рис. 6. Актовий запис про смерть Володимира Зарубіна з України від сходження снігової лавини, на час його перебування у трудовому таборі St. Jodok Lager Schmirn 13 листопада 1944 р. (З фондів Міського архіву м. Іннсбрук).

Архів Іннсбруцького університету імені Леопольда і Франца/Die Leopold-Franzens-Universitätarchiv Innsbruck

Іннсбруцький університет імені Леопольда і Франца сьогодні – це найбільший освітній центр австрійської землі Тіроль і третій у країні за кількістю студентів після Віденського і Ґрацького університетів. Архів університету імені Леопольда і Франца розпочав свою діяльність у XIX ст., після того як заснований у 1669 р. університет, реорганізований у ліцей (1782), відтворений як університет (1792), понижений у статусі до рівня філософсько-теологічного ліцею (1810) був остаточно відновлений як університет з правом «прилюдності» (1826). Університетський архів управлявся директорами канцелярії ректора університету на добровільних засадах. На його зберіганні відклалися документи починаючи з 1669 р. Вперше про архів університету згадується в документах 1723 р., коли університетський нотаріус, а згодом – заслужений директор університетської бібліотеки,

7 Bubestinger I., Zeindl G. Zur Stadtgeschichte Innsbrucks. – Innsbruck. – 2008. – 119 S.

Антон фон Рошманн звернувся з проханням до академічного сенату схвалити документ про упорядкування актів університету, який на жаль було відхилено. Лише документ від 28 серпня 1765 р., так званий «Martinische Normale», зобов'язував зберігати оригінали протоколів про складання іспитів. А вже у 1777 р. зафіксовано наявність першого протоколу про передачу інвентаря, матрикулів, книг та протоколів від ректора Йоганна Йозефа Пегема (Johann Josef Pehem) новопризначеному ректору Францу Каспару фон Еглофф[8]. Декретом від 24 грудня 1830 Ч. 26683/6024 на законодавчому рівні було схвалено «Службову інструкцію для університетського протоколіста (секретаря)». Саме її впровадження стало знаменною віхою в історії університетського архіву[9]. Першим його очільником став Антон фон Ацванг-Рінгельгайм (1830–1845).

На сьогоднішній день архів університету налічує близько 8.000 коробок архівних документів (висота коробок: 13 см) та близько 240 погонних метрів архівних документів у в'язках за 1669–2002 рр. Найдавніші документи архіву – це грамота імператора Леопольда I про заснування університету в м. Інсбрук, укладена та підписана у Відні 26 квітня 1677 р. та благословенне послання (конфірмація) з цієї ж нагоди Папи Римського Інокентія XI від 28 липня 1677 р[10]. Основу архіву складають документи (акти, привілеї, матрикули, протоколи тощо) з основної діяльності ректорату, теологічного, юридичного, медичного та філософського факультетів університету. Особові фонди інсбруцьких вчених: філософів, психологів, істориків, мовознавців, природознавців є також складовою університетського архіву. Невелика фотоколекція, яка складається, передусім, із портретів професорів, та добірка медалей і нагород увінчують це архівне зібрання. Документи університетського архіву у повному складі перебувають у вільному доступі для дослідників. З 2003 р. архів є одним з підрозділів центральних служб ректорату цього навчального закладу.

Після 1945 р. Франц Гутер в якості ординаріуса австрійської історії перейняв на себе зобов'язання щодо роботи університетського архіву. За його ініціативою починаючи з 1968 р. до роботи з документами архіву були залучені науковці. Ще раніше, у 1951 р. він започаткував видавничий проект «Поіменні списки (матрикули) студентів Іннсбруцького університету». Спочатку було укладено список найперших студентів – до 1810 року. З 1992 р. стали публікуватися списки студентів університету за більш пізні роки. Так було укладено поіменні списки студентів медичного факультету за 1869–1900 рр., католицько-теологічного факультету (1857–1900), студентів фармацевтичного відділення (1854–1918). Найповнішим виданням вважається опублікований за документами архіву список студентів юридичного факультету за 1848–1918 рр., який вмістив відомості про 5 614 осіб. У 2007 р. було завершено роботу над укладанням списку студентів теологічного факультету (1900–1918) з інформацією про 2 500 студентів. Наразі триває робота над укладанням бази даних на близько 4 000 студентів філософського факультету (1848–1918) та студенток, які (починаючи з 1897 р.) отримали змогу вивчати природничі та гуманітарні науки[11].

---

8 Oberkoffler G. Geschichte und Bestände des Universitätsarchivs Innsbruck//Forschungen zur Innsbrucker Universitätsgeschichte. – B. VIII. – Innsbruck, 1970. – S. 7-8.

9 Там само. – S. 10-11.

10 Там само. – S. 27.

11 Goller P. Universitätsarchiv der Universität Innsbruck. – Innsbruck, 2009. – S. 29-32.

Ціла низка документів цієї архівної установи також вказує на переплетіння багатьох історичних фактів, які пов'язують Чернівецький та Іннсбруцький університети спільною історією. Особові склади обох вишів, зокрема періоду до 1940 р., мали видатних професорів та ректорів, службова та наукова діяльність яких пов'язана як з Буковиною, так і з Тіролем. Так, відомий австрійський професор, викладач церковного права та австрійського цивільного судочинства Вальтер Гьорманн фон Гьорбах (1865–1946), з 1897 р. призначений екстраординарним професором, а у 1903/1904 навчальному році обраний ректором Чернівецького університету; був згодом переведений до Іннсбрука та у 1915/1916 навчальному році став ректором цього вищого навчального закладу[12].

Ернст Груза (1856–1909), відомий австрійський правознавець, професор та очільник кафедри римського права Чернівецького університету у 1906/1907 навчальному році був обраний ректором Іннсбруцького університету[13].

Рис. 7. Книга ректорів Іннсбруцького університету за 1900–1925 рр. (титул).

Рис. 8. Ернст Груза, ректор Іннсбруцького університету 1896/97 (Архів університету. Ректори Інсбруцького університету, Т. II, 1900–1925).

Викладачами Чернівецького університету ставали також і вихованці Іннсбруцької Alma Mater: Алоїс Гольдбахер, професор класичної філології, один з найкращих знавців латинської прози – випускник Іннсбруцького університету, відомості про навчання якого зберігаються в матрикулах університетського архіву (1857–1860). Був професором першого викладацького складу Чернівецького університету (з 1875), у 1881/1882 навчальному році – ректор Ґрацького, а у 1891/1892 навчальному році – Віденського університетів[14].

12 Grass N. Hörmann von Hörbach, Walter / Neue Deutsche Biographie 9 (1972), S. 355 URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.deutsche-biographie.de/pnd116932554.html#ndbcontent

13 Österreichisches Biographisches Lexikon und biographische Dokumentation Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften ©2003–2017 ISBN: 978-3-7001-3213-4, Bd. 2 (Lfg. 10, 1959), S. 441 URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.biographien.ac.at/oebl/oebl_H/Hruza_Ernst_1856_1909.xml

14 Österreichisches Biographisches Lexikon und biographische Dokumentation Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften ©2003–2017, ISBN: 978-3-7001-3213-4, Bd. 2 (Lfg. 6, 1957), S. 21 URL: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.biographien.ac.at/oebl/oebl_G/Goldbacher_Alois_1837_1924.xml

Надзвичайно цікавим є документ про розподіл «німецьких» професорів Чернівецького університету у виші європейських країн. У роки Першої світової війни (1914–1918), коли Буковина та її крайова столиця Чернівці тричі були окуповані військами російської царської армії, діяльність Чернівецького університету була перервана. Міністерство освіти та віровизнань Австро-Угорщини у ці буремні часи продовжувало виявляти турботу про долю своїх підданих та разом з тим дбати про збереження наукового потенціалу держави. Було укладено список професорів філософського та юридичного факультетів Чернівецького університету, переважно німців за національністю, яким пропонувалося переведення на викладацьку роботу до інших університетів як Австро-Угорщини так і країн Західної Європи. До списку були віднесені 8 професорів юридичного та 15 професорів філософського факультетів, серед яких видатні вчені: проф. римського права Євген Ерліх, проф. статистики та національної економіки фон Рошман та ін.

В архівних університетських журналах обліку студентів та переліку навчальних предметів за 1945–1948 рр. зберігається чимало облікових карток студентів теологічного факультету – вихідців з Галичини, які емігрували до Іннсбрука в роки Другої світової війни. Ці документи містять вичерпну біографічну інформацію про студента і можуть служити джерелом для дослідження «третьої хвилі» української еміграції, адже за даними українського вченого Федора Заставного, у Західній Німеччині та Австрії на початку 1946 р. мешкало 200 тис. українців, які не захотіли повертатися на Батьківщину. Цей вимушений процес сьогодні ми називаємо «третьою хвилею» («другою політичною хвилею») масового переселення української спільноти поза межі своєї рідної Вітчизни.

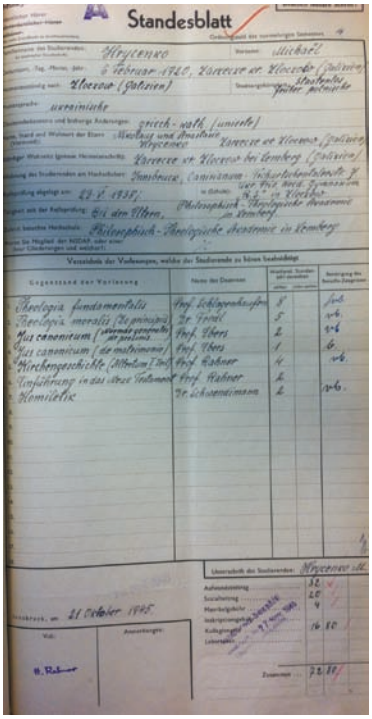
Standesblatt

Hrycenko Michael

6 Februar 1920, Zarecze nr. Złoczów (Galizien)

Złoczów (Galizien)

ukrainisch

griech-orth. (unierte)

Zarecze nr Złoczów bei Lemberg (Galizien)

Innsbruck, Cuminaun

22.V.1945

Bei den Eltern.

Philosophisch-Theologische Akademie in Lemberg

Verzeichnis der Vorlesungen, welche der Studierende zu hören beabsichtigt

Gegenstand der Vorlesung	Name des Dozenten	Wöchentl. Stundenzahl	Anmerkung des Beichtvaters
Theologia fundamentalis	Prof. Schlagenhaufer	5	
Theologia moralis (De principiis)	Dr. Tonk	5	
Jus canonicum (de personis et rebus)	Prof. Ebers	2	
Jus canonicum (de matrimonio)	Prof. Ebers	1	
Kirchengeschichte (Altertum I Teil)	Prof. Kahner	4	
Einführung in das alte Testament	Prof. Kahner	2	
Homiletik	Dr. Schwendimann	2	

Innsbruck, am 21 Oktober 1945

Unterschrift des Studierenden: Hrycenko

Рис. 9. Облікова картка студента теологічного факультету Інсбруцького університету Михайла Гриценка (Michael Hrycenko), уродженця м. Золочів (нині Львівської області) за 1944/45 навчальний рік.

Бібліотека Фердинандеум/Die Bibliothek des Ferdinandeum

Ця інституція є науковою бібліотекою, зосередженою на краєзнавчому спрямуванні та культурно-мистецькому краєзнавстві, яка концентрує та зберігає у своїх сховищах літературу всього європейського регіону Тіролю. У 1823 р. в м. Іннсбруку під протекторатом ерцгерцога Фердинанда Карла було засновано Крайовий музей Тіролю «Фердинандеум». Ідея заснування музею обговорювалась впродовж тривалого часу, при музеї було створене товариство (приватний клуб), тому громадськості були добре відомі заклики не лише вступати до приватного товариства Фердинандеум, а й надавати в його розпорядження манускрипти, цінні предмети та інші об'єкти історико-культурної спадщини. Вже під час першого року функціонування у власність Фердинандеуму надійшли 52 одиниці корисних мінералів, 162 ескізи та картини, декілька томів з малюнками, кілька сотень мідних пластинчастих гравюр, декілька медалей, античних амфор, ламп, ідолів, монет, 12 манускриптів та 258 надрукованих листів і творів[15]. Згідно положень статуту про діяльність музею, він був зобов'язаний комплектуватися всіма друкованими виданнями про Тіроль та безпосередньо тими, що виходили друком у Тіролі. Саме завдяки цьому основоположному завданню «серцем» музею стала його бібліотека[16].

Рис. 10. Фрагмент зібрань Тіролінезії з бібліотеки Фердинандеум.

Стати членом товариства міг кожен, незалежно від соціального стану, проте невід'ємною умовою членства була наявність вищої освіти та почуття патріотизму[17]. Розмір членського внеску складав 10 гульденів. Згідно списку членів товариства, поданому у першому річному звіті про діяльність Фердинандеуму, товариство налічувало 578

15 Hastaba E. Das Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum und seine Bibliothek. Die Geschichte ihres Bestandes. Ihre Funktion als Museums- und Tirolensienbibliothek 1823 – 1900. – S. 169.

16 Bitschnau M. Dr. Der Chronist und das Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum // Tiroler Chronist. – Innsbruck. – April 1993. – № 50. – S. 5.

17 S. Aufruf «An die Freunde vaterländischer Kunst und Wissenschaft», datiert am 16. April 1823, gezeichnet von «Benz, k.k. Hofrath. Alois Abt zu Wilten. Graf Trapp. Graf v. Reisach, k.k. Baudirektor, Dr. Rapp, Kammerprokurator. v. Mersi, k.k. Rath. Dr. v. Reinhart, ständischer Sekretär. v. Pfaundler Alois v. Aigner Felix. Josef Röggl.»

осіб, з яких 67 – представники духовенства[18]. Конрад Фішналер та Андреас Алоїс ді Паулі – засновники, перші керівники і меценати бібліотеки. Вони визначили структуру і склад зібрань. У перші роки існування бібліотека інтенсивно наповнювалася дарами від населення і цілеспрямованими придбаннями творів мистецтва музейним товариством, серед яких цінні кодекси, збірники законів, рукописи Освальда фон Волькенштайна тощо. Неможливо оминути увагою в цьому контексті приватну бібліотеку Андреаса Алоїса ді Паулі, яка складала близько 1 400 томів рідкісних видань і нині становить найціннішу частину бібліотеки Фердинандеум. Значення томів переданої ді Паулі бібліотеки полягає головним чином у наявності унікальних рукописів, які охоплюють час, який інакше було б набагато складніше дослідити з наукової точки зору[19].

Перші орендовані кімнати для презентацій музею були в приміщенні ліцею (нині – теологічного факультету місцевого університету). Наріжний камінь для Крайового музею Тіролю Фердинандеум на Музейній вулиці був закладений 2 жовтня 1842 р. ерцгерцогом Йоганном, а 15 травня 1845 р. він відкрив новий музей. Після Будапешту і Ґрацу Фердинандеум був третім найстарішим «Національним музеєм» в Австро-Угорській імперії.

Перше враження від споглядання сучасної бібліотеки музею – це стіни, заповнені до стелі великими підшивками газет, які походять з регіону Тіроль. Врешті-решт метою цієї бібліотеки стало якомога повніше інформаційне охоплення нинішнього європейського регіону Тіролю, всебічно висвітлене у розмаїтті місцевих періодичних видань.

Бібліотека Фердинандеум складається з трьох частин: бібліотеки Вернера-Вінклера, бібліотеки Діпауліани та власне «бібліотеки Тірольської Фердинандеї». Вона зберігає майже всі добірки газет і найважливішу періодику, яка виходила друком у Тіролі, а також най значущі національні газети. Понад 1,6 мільйонів посилань у різноманітних каталогах дозволяють здійснювати цільовий пошук за темами, дотичними до європейського регіону Тіролю у газетних, журнальних, книжкових фондах (близько 300 000 томів) та у різноманітних спеціальних колекціях: топографічної графіки Тіролю (близько 30 000 аркушів), збірки екслібрисів – книжкових знаків (близько 11 000 од.зб.), паломницької графіки (близько 6 000 од.зб.), карт меню (близько 1 000 од.зб.), добірок автографів з документами (близько 3 000 осіб), візитних карток (близько 2 000 од.зб.), листівок (близько 50 000 од.зб.), а також рекламних проспектів з розвитку туризму, календарів, театральних програм, афіш тощо.

Створення довідкового апарату за змістом зібраних джерел є важливою частиною роботи в бібліотеці Фердинандеум. Працівники бібліотеки виявляють у книгах, журналах, газетах інформацію, яка є актуальною для відвідувачів, що цікавляться тірольським вмістом, і готують довідкові розробки (картотеки, огляди тощо). З 2003 року ця робота виконується виключно комп'ютеризовано. Тому всі джерела, які були в бібліотеці з цього року, та навіть якщо вони були створені раніше, є доступними у цифровій

18 Jahresbericht Ferdinandeum. – 1824. S. – 53-59.

19 Sila R. Mag. Ein Abstecher in die Bibliothek des Ferdinandeums // Ein Tiroler Wissensspeicher. – Tirol 87/88. – 2016. – S. 72.

формі в мережі Інтернет: на сьогодні їхня кількість становить близько 950 000. Старі записи можна переглянути в аналогу «каталогів карт» у бібліотеці.

Беручи до уваги той факт, що велика кількість українських та буковинських політичних, військових і державних діячів, науковців, вчених, представників інтелігенції та середнього класу внаслідок поразки українців у змаганнях за незалежність своєї держави 1917–1921 рр., розпаду Австро-Угорщини (1918) та неможливістю продовжувати професійну, політичну, наукову, викладацьку, дослідницьку або дипломатичну діяльність на Буковині через переслідування нововстановленим румунською владою режимом (1918–1940), внаслідок протиправних дій радянських репресивних органів, направлених на примусове виселення населення у віддалені куточки Радянського Союзу, емігрувала в країни Західної Європи, частина їх пов'язала свою подальшу долю з Тіролем. Користуючись іменним та географічним (географічний покажчик населених пунктів) каталогами, відвідувачі бібліотеки мають можливість проводити дослідження, відкриваючи маловідомі сторінки біографії наших співвітчизників.

Тірольська університетська та крайова бібліотека/Die Universitäts- und Landesbibliothek für Tirol

Ця установа є найбільшою науковою бібліотекою Західної Австрії та головним постачальником інформаційних послуг для всіх науковців, викладачів, дослідників та студентів Іннсбруцького університету імені Леопольда і Франца та Медичного університету Іннсбрука. Вона також пропонує свій потужний літературний та інформаційний ресурс широкій громадськості, разом з тим школам, коледжам та іншим навчально-освітнім закладам по всій країні.

Університетська бібліотека була заснована на підставі указу австрійської імператриці Марії Терезії від 22 травня 1745 р. як «Bibliotheca publica» (народна бібліотека), яка забезпечувала літературою не лише студентів та викладацький склад університету, а також була відкрита для громадськості. Антон Рошман (Anton Roschmann), перший бібліотекар, доклав чимало зусиль для максимального наповнення бібліотеки літературою на початковому етапі її становлення. Тогочасний Іннсбруцький університет був доволі слабко забезпечений підручниками та науковою літературою, тому Антон Рошман прийняв рішення щодо комплектування нової бібліотеки рукописними копіями фондів (манускриптів, книг тощо), які зберігалися в замку Амбрас та Іннсбруцькому Гофбурґу. Для цього їхню документальну спадщину необхідно було переписати. Урочисте відкриття бібліотеки відбулося 2 липня 1745 р.

У 1924 р. бібліотеку було переміщено з будівлі по вулиці Університетській у новобудову на Іннрайн, в якій і сьогодні розташовується головний корпус бібліотеки. Разом із відкриттям будівельного факультету розпочався процес децентралізації бібліотечної установи, яким керувалися інші фахові та факультетські бібліотеки. Закон «Про організацію університету» (1975) регламентував подальшу реорганізацію університетської бібліотеки: вся наявна в університеті література утворила загальний фонд університетської бібліотеки, спеціалізовані та факультетські бібліотеки склали

відділення університетської бібліотеки. У такий спосіб університетська бібліотека інтегрувала у свій склад більшу частину бібліотечних фондів. З 2007 р. внаслідок підписання угоди між федеральною землею Тіроль та університетом імені Леопольда і Франца бібліотека отримала назву «Тірольська університетська і крайова бібліотека». Згідно з цією угодою та відповідно до наявних засобів федеральна земля Тіроль активно підтримує роль університетської бібліотеки як державної бібліотеки. Як крайова бібліотека ця інституція зберігає, описує та опрацьовує літературу та інформацію з Тіролю та про Тіроль, підтримуючи і стимулюючи тим самим проведення дослідницьких робіт та освітньо-навчальних програм і заходів у регіоні. Бібліотека володіє сьогодні найбільшою колекцією Тіролінезій (літератури про Тіроль) обсягом у 160 000 томів.

Зараз бібліотека складається з 8 підрозділів, які розташовані у 5 корпусах в різних частинах м. Іннсбрука:

- Головний корпус бібліотеки, в якому розмістилися: адміністрація бібліотеки, головний відділ № 1 (здійснює науково-довідкову розробку фондів), головний відділ № 2 (забезпечує обслуговування відвідувачів), відділ з надання цифрового сервісу, відділ спеціальних колекцій (рідкісної книги), відділ електронних медіа;
- Факультетська бібліотека для соціальних і економічних наук;
- Медично-біологічна спеціалізована бібліотека;
- Бібліотечний центр Захід;
- Факультетська бібліотека з теології;
- Спеціалізована бібліотека Атріум (зберігає літературу з класичних навчальних дисциплін та історії);
- Бібліотечний центр для правознавчого факультету;
- Спеціалізована бібліотека дослідницького інституту з лімнології.

Станом на 31 грудня 2016 р. фонди Тірольської університетської та крайової бібліотеки налічують: 3 534 321 книгу, том і брошюру, 21 960 ліцензованих електронних журналів та електронних газет, 31 173 електронні книги, 4 444 передплачених журналів і газет, 84 бази даних[20]. З опису випливає, що бібліотечні фонди містять як традиційні друковані засоби масової інформації (старі рукописи та стародруки, монографії, журнали та газети), так і електронні ресурси (електронні журнали, електронні газети та електронні книги).

Відділ спеціальних колекцій опікується рукописними та друкованими фондами, створеними переважно до XIX ст., серед яких 1 067 рукописів та 2 122 інкунабули. Найдавніший рукопис – це Євангеліє (Innicher Evangeliar) близько 900 р., найвідоміший – рукопис збірника пісень Освальда фон Волькенштайна (1 432).

20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uibk.ac.at/ulb/ueber-uns/

Рис. 11. Фрагмент адміністративної карти королівств Галичини і Лодомерії з великим герцогством Краківським та герцогствами Аушвіц, Затор та Буковина. Карл Куммерер фон Куммерсберг (1855). З фондів університетської і крайової бібліотеки.

Читальні зали бібліотеки, які обладнані у всіх її корпусах, обслуговують одночасно 1 462 дослідницьких або навчальних місця та 195 місць, обладнаних комп'ютерною технікою. Послугами бібліотеки можуть користуватися всі мешканці Тіролю, які досягли 16-річного віку, подали відповідну заявку в бібліотеку та отримали оформлений читацький квиток. Усі відвідувачі бібліотеки можуть користуватися замовленою літературою в читальному залі або позичати її для користування за межами бібліотеки. У випадку, коли замовлення потребує видачі книг або періодики з іншого корпусу бібліотеки, впродовж дня вони доставляються автотранспортом у зручний для користувача корпус.

До послуг користувачів бібліотека пропонує сучасний довідковий апарат з можливістю здійснювати пошук інформації та робити замовлення. Так, у пошуковому порталі БібПошук (BibSearch) можна віднайти близько 90% друкованих та он-лайн видань бібліотеки, зокрема твори з електронних журналів та електронних книг на будь-які спеціалізовані теми. Електронна бібліотека журналів (EZB) містить всі ліцензовані електронні журнали, які перебувають у вільному доступі. База інформаційної системи (DBIS) надає можливість доступу до всіх баз даних бібліотеки. Цифрова бібліотека пропонує науковцям, студентам, зацікавленому широкому загалу доступ до оцифрованих фондів, а також до ресурсу, який вже був створений як цифровий. Цифровий іменний каталог містить близько 1,1 млн. електронних карток на всі книги і журнали бібліотеки за 1500–1988 рр[21].

Огляд джерельної бази Тірольської університетської та крайової бібліотеки вказує на те, що в її фондах зберігається чимало видань, пов'язаних з історією і культурою як України загалом, так і Буковини зокрема. Приміром, у головному корпусі бібліотеки зберігається унікальне видання – перша німецькомовна публікація про Т.Г. Шевченка, яка належить перу Йоганна Ґеорґа Обріста, під назвою «Тарас Григорович

21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uibk.ac.at/ulb/literatursuche/

Шевченко, малоруський поет» (ескізи до біографії). Характерно, що видання вийшло друком 1870 року в Чернівцях, у типографії Рудольфа Екгардта[22].

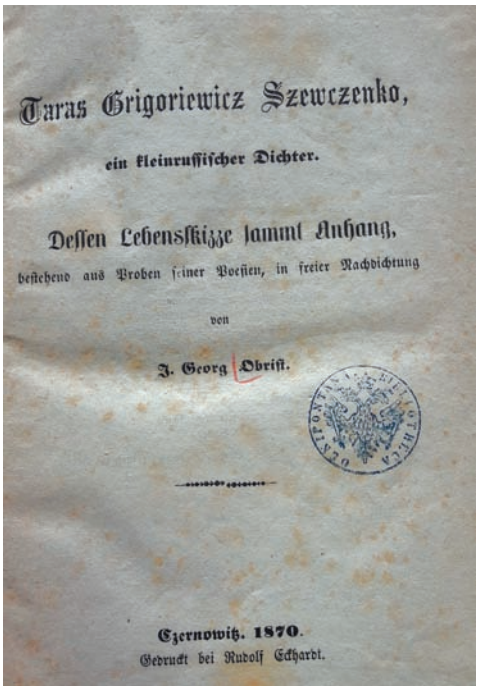

Taras Grigoriewicz Szewczenko,

ein kleinrussischer Dichter.

Dessen Lebensskizze sammt Anhang,

bestehend aus Proben seiner Poesien, in freier Nachdichtung

von

J. Georg Obrist.

Czernowitz. 1870.

Gedruckt bei Rudolf Eckhardt.

Рис. 12. Титул видання Йоганна Георга Обріста «Тарас Григорович Шевченко, малоруський поет» (ескізи до біографії). З фондів університетської і крайової бібліотеки.

У цьому ж читальному залі можна ознайомитися з картографічними матеріалами XIX ст., на яких зафіксовано герцогство Буковина та план м. Чернівців. Загалом, опрацювання пошукового порталу БібПошук надає інформацію про наявність у бібліотеці понад 700 видань краєзнавчої літератури про Буковину.

Огляд архівних та бібліотечних зібрань Північного Тіролю за 5 основними інституціями – зберігачами історичних, культурних та національних надбань тірольців не лише розкриває інформацію про незліченні та неоціненні духовні скарби тірольців за понад 1 тисячоліття народної історії, а й показує на багатьох прикладах, як тісно переплітається історія вихідців з Тіролю з історією буковинців та українців; заохочує до подальших досліджень з метою виявлення і документального підтвердження фактів перебування та діяльності наших краян у Тіролі як сегменту історико-культурної спадщини України за кордоном.

22 Obrist J. G. Taras Grigoriewicz Schewczenko, ein kleinrussischer Dichter. Dessen Lebensskizze sammt Anhang, bestehend aus Proben seiner Poesien, in freier Nachdichtung. – Czernowitz, 1870. – S. 43.

Вплив розвитку конфесій на міське середовище Іннсбрука з XIX ст.

Марина Равлюк, Ольга Білоус

Наше знайомство з Іннсбруком

Головне місто Тіроля має багату архітектурну спадщину, зокрема це стосується й будівель, які мають особливу цінність для представників певних конфесій. Приїхавши до Іннсбрука, ми були зачаровані кількістю та різноманітністю церков. Присутність католицизму найбільше відчувається в цьому місті. Це й не дивно, адже таким Іннсбрук був упродовж століть.

Рис. 1. Вид на Собор Святого Якова на площі Соборній, 6.

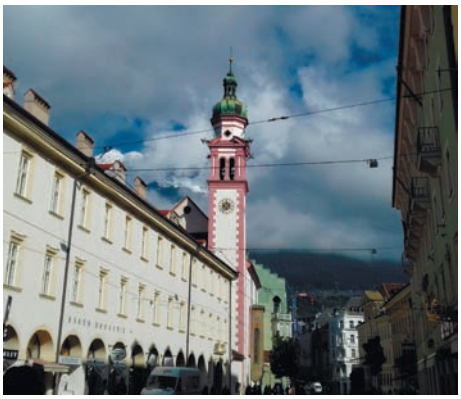

Рис. 2. Церква шпиталю Святого Духа (вулиця Марії Терезії, 2).

Рис. 3. Церква Святого Яна Непомуцького на вулиці Іннрайн.

Тут можна знайти відразу 53 храми, серед них більшість складають церкви римо-католицького спрямування, але наразі функціонують також релігійні установи євангелістів, сербська православна церква, центри буддистів та мусульман і синагога. У цій статті ми хочемо показати те, як найголовніші конфесії Іннсбрука – католицизм, євангельський протестантизм та іудаїзм – розвивалися від XIX ст.

Іудаїзм

До 1867 р. в Іннсбруку проживало лише декілька єврейських сімей; єврейської громади ще не існувало. На початку 1860-их рр. у Північному та Південному Тіролі було лише 26 євреїв. Після того як усі громадяни Австро-Угорщини отримали рівні права, а також свободу пересування і вибору місця проживання у 1867 р., все більше євреїв почали оселятися в Іннсбруку. Цей процес набрав обертів з розбудовою залізничних шляхів у 1880 р. Це були переважно купці та ремісники. Іннсбрук став до цього часу, зокрема завдяки розвитку залізничних сполучень, економічно вигідним місцем для торгівлі та ремісництва[1].

Уже 1880 року в Тіролі проживало загалом 109 євреїв у 20 сім'ях[2]. Неприязнь до євреїв, яка роками існувала в Тіролі, проявилась під час виборів до земельного уряду 1889 р., коли з'явилася перша антисемітська листівка, на якій євреї Іннсбрука були поіменно названі та спаплюжені. Політичне угрупування «Християнський середній клас», що розповсюджувало цю листівку, попереджало «християнсько-німецьке» населення Тіролю про «руйнівний вплив» єврейського населення[3].

Життя євреїв в Іннсбруку, незважаючи на цю ворожість, ішло нормальним ходом. Більшість була не надто побожною та досить добре асимілювалася, адже для переконаних вірян у місті не було необхідних умов. За результатами опитування 1890 р., єврейське населення виступило за утворення власної громади, яка була заснована 15-16 вересня.

Незадовго до початку Першої світової війни в Іннсбруку перебувало близько 500 євреїв[4]. Імміграція – в більшості випадків з Відня, Богемії та Галіції – не залишилася непоміченою в католицько-консервативних та ліберальних німецько-національних колах Тіроля. Модернізація, яку асоціювали з євреями, особливо лякала католицьке духовенство, яке за можливості охоче сприяло антисемітським настроям серед населення, наприклад, поширюючи легенду про ритуальне вбивство трирічного «святого Андреаса Охнера фон Рінна»[5].

Газета «Frankfurter Israelitische Familienblatt» повідомила 13 жовтня 1905 р.: «Іннсбрук. Незважаючи на те, що місцева єврейська громада нараховує 160 душ, до

1 Achrainer M., Hofinger N. Wir lebten wie sie, aber abseits von ihnen / Alltag und Ausgrenzung der Tiroler Juden bis 1938. – S. 30.

2 Sella Gad Hugo Die Juden Tirols. Ihr Leben und Schicksal. – Tel Aviv, 1979. – S. 21.

3 Steurer L. Undeutsch und jüdisch. Streiflichter zum Antisemitismus in Tirol / Der christlich-soziale Antisemitismus // Sturzflüge. – 1986. – Nr. 15/16. – S. 66.

4 Hofinger N. Lebensgeschichten statt Opferlisten / Biographische Datenbank zur jüdischen Bevölkerung in Tirol und Vorarlberg im 19. und 20. Jahrhundert [Forschungsbericht (gemeinsam mit Martin Achrainer und Thomas Albrich)] // Geschichte und Region/storia e regione. – 1997. – S. 277-294.

5 Tiroler Landesarchiv. Rückstellungskommission des Landesgerichts Innsbruck. – Mai 1952. – RK 15/52.

цього часу вона ще не мала синагоги. Нещодавно вона купила будинок за 110 000 крон та збудує на її земельній площі синагогу».

У 1910 р. на вулиці Зільгассе був облаштований молитовний дім, який служив за синагогу. Коли число вірян у єврейській громаді міста Гогенемс (з XVII ст. вона нараховувала близько 500 чоловік) почало все більше зменшуватися, Тірольський земельний уряд дозволив переміщення земельного раввінату з Гогенемса до Іннсбрука. Відтоді євреями Тіроля та Форарльберґа релігійно опікувалися з Іннсбрука[6].

Коли 1914 р. спалахнула Перша світова війна, тірольські євреї також поспішили до прапорів, щоб виконати свій обов'язок перед «Богом, королем та батьківщиною». Про те, що вони поставили на карту своє життя, нагадує пам'ятник у єврейській частині Західного кладовища Іннсбрука[7].

Із розвалом Австро-Угорщини та із Сен-Жерменським мирним договором постала можливість створення нової держави Австрія, але водночас ці події означали для євреїв те, що відтепер їм потрібно доводити свою приналежність до «німецької раси», і міністерство внутрішніх справ загалом заперечувало існування тут людей іудейської віри. Незважаючи на те, що євреї мужньо боролися на фронті та отримали за це високі відзнаки, вже наприкінці війни їх називали боягузами та військовими спекулянтами. При цьому єврейська громада інвестувала всі свої заощаджені кошти на військові облігації і так само, як і більшість тірольців-католиків, які належали до середнього класу, все втратила[8].

Одразу після захоплення влади націонал-соціалістами картотека єврейської громади Іннсбрука була конфіскована, щоб ці особи не мали права голосувати на референдумі за «приєднання» Австрії до Німецької імперії[9].

НСДАП виявила в Тіролі лише невелику єврейську громаду, яка була сконцентрована в Іннсбруку. Багато євреїв до цього часу вже покинули місто. У ніч з 11 на 12 березня 1938 р. штурмові загони зайняли кордони Тіроля, щоб завадити еміграції тамтешнього єврейського населення. Як наслідок, всі євреї повинні були здати свої закордонні паспорти. Проте спочатку відбулося лише кілька арештів серед єврейського населення, отже вони могли ще впродовж певного часу відносно спокійно сповідувати власну віру[10].

Уже в кінці 1938 р. припинилася будь-яка активність громади в Іннсбруку – 2 сувої Тори були перевезені до Хайфи, а весь інший інвентар синагоги в Гогенемсі та молебного дому в Іннсбруку були передані до Відня. До того часу місто також мали залишити

6 Pinzer E. Dem Juden traut kein wahrer Christ / Historische Streiflichter zur Lage der Juden in Tirol [Der Tiroler Antisemitenbund] // Sturzflüge. – 1986. – Nr. 15/16. – S. 11.

7 Там само. – S. 13.

8 Achrainer M., Hofinger N. Wir lebten wie sie, aber abseits von ihnen / Alltag und Ausgrenzung der Tiroler Juden bis 1938. – S. 30.

9 Albrich T. Gebt dem Führer euer Ja! / Die NS-Propaganda in Tirol zur Anschlußabstimmung im April 1938 / Albrich T., Eisterer K. & Steininger R. (Hrsg.) // Tirol und der Anschluß, Voraussetzungen, Entwicklungen, Rahmenbedingungen 1918-1938. – Innsbruck, 1988. – S. 526.

10 Schreiber H. Die Machtübernahme der Nationalisten in Tirol. – Innsbruck, 1994. – S. 63.

і всі євреї – ще до початку Другої світової війни амбітні наміри гауляйтера Франца Гофера (1902–1975) повідомити фюреру, що його гау «чисте від євреїв», майже здійснилися[11].

Кривавий погром відбувся в Іннсбруку неспроста, навпаки, його проведення було чітко сплановане. Приводом до єврейського погрому стало вбивство німецького дипломата Ернста фон Рата у посольстві в Парижі, вчинене євреєм Гершелем Грюншпаном. Після депортації його батьків Сенделя та Рівки Грюншпан до Польщі в жовтні 1938 р. 17-річний Гершель наважився на цей злочин. Він убив німецького дипломата трьома пострілами з пістолета і сказав, що це була помста за 12 000 переслідуваних євреїв.

Аби поширити серед населення враження, що це був спонтанний народний гнів, гауляйтер Гофер наказав штурмовим загонам та Гестапо нападати та вбивати євреїв, будучи вдягненими у цивільний одяг. Близько 3:30 розпочалися перші дії в Іннсбруку. В районі Кранебіттен голову єврейської громади Ріхарда Бергера жорстоко вбили та кинули в річку Інн. Загалом було арештовано 18 осіб та здійнено до 100 нападів[12].

Після цієї так званої «кришталевої ночі» переслідування єврейського населення все далі посилювалися. Воно не мало права відвідувати будь-які громадські культурні заходи. Комерційні концесії були скасовані. Крім того, євреям не дозволялося вступати до німецьких університетів, єврейські учні повинні були покинути навчання в школі[13]. До середини 1939 р. майже всі євреї мусили залишити гау «Тіроль і Форарльберг».

Під час «кришталевої ночі» з 9 на 10 листопада 1938 р. молебний дім на Зільгассе був зруйнований. 10 листопада у газеті «Neueste Zeitung» (№ 257) з'явилася стаття «*Синагога в Іннсбруку зруйнована*». Ось уривок з її тексту:

«Малодушна кривава справа вбивці Грюншпана в Парижі призвела до бунтів проти євреїв в усіх частинах Рейху. Як і в усіх містах Німеччини, подібні повстання відбулися і в Іннсбруку. Виправдане і зрозуміле обурення глибоко збудженого населення призвело до крайностей у нашому місті, і це спричинило кілька жертв. Крім того, натовп штурмував єврейську синагогу на «вулиці судетських німців» у четвер вночі, та було вчинено акт вандалізму всередині Єврейського дому. В своєму простому гніві натовп продемонстрував обурення жахливим кровопролиттям та викрикував слогани проти євреїв. Також декілька неаріанізованих магазинів стали жертвами їхнього гніву. Два єврейські приміщення були зруйновані протягом вранішніх годин четверга. Для недопущення подальших заворушень багатьох євреїв було розміщено під запобіжну варту. Декларація уряду Рейху для вирішення цієї нагальної проблеми непроханих гостей правовими методами робить майбутні крайнощі зайвими. Населення візьме до уваги ці методи і буде діяти відповідно. Між іншим, Іннсбрук та наше гау щасливі звільнитися від єврейського тягаря через дуже короткий проміжок часу завдяки масштабному процесу аріанізації».

---

11 Achrainer M., Hofinger N. Die Turteltaubs / Eine Großfamilie zwischen jüdischer Tradition und österreichischem Alltag. / Albrich T. (Hrsg.) // Wir lebten wie sie. – Innsbruck-Wien, 2015. – S. 157.

12 Gehler M. Spontaner Ausdruck des «Volkszorns»? / Neue Aspekte zum Innsbrucker Judenpogrom vom 9. und 10. November 1938. In: Zeitgeschichte. – 1990/91. – Heft 1/2. – S. 2-4.

13 Schreiber H. Schule in Tirol und Vorarlberg 1938–1948 // Innsbrucker Forschungen zur Zeitgeschichte 14. – Innsbruck-Wien, 1996. – S. 137-143.

Якщо говорячи про австрійську дійсність у 1945 р., не можна її назвати «годиною нуль», то для єврейської громади в Тіролі та у Форарльберґу все було саме так. Жоден член старої громади вже не жив тут, скромна інфраструктура міжвоєнного періоду була роками зруйнована, будівля на вулиці Зільґассе в Іннсбруку була знищена бомбою; сплюндрована молебна кімната у флігелі в дворі вистояла, але тепер її надали євреям задля студентського гуртожитку[14].

Після 1945 року лише деякі представники старої громади повернулися назад до Іннсбрука. По закінченню Другої світової війни довелося задовольнятися тимчасовими вирішеннями проблеми розміщення громади. Спочатку – в будинку сім'ї Брюлль на вулиці Аніхштрассе, пізніше – в орендованому об'єкті на Цоллерштрассе. На місці дому на Зільгассе, 15, який був зруйнований бомбою, перший час була незабудована ділянка, а потім – громадська автостоянка.

14 березня 1952 р. вдалося узаконити існування теперішньої «Єврейської громади Іннсбрука земель Тіроль та Форарльберґ», місяцем пізніше у процесі реституції вона отримала назад свою власність від єврейської громади у Відні[15]. Однак, лише з 1955 р. громада почала виконувати офіційне релігійне представництво іудеїв у Тіролі та Форарльбергу за новим статутом та всіма вимогами закону[16].

У березні 1960 р. вже 77 осіб були зареєстровані при «Єврейській громаді Іннсбрука», ще принаймні 20-25 чоловік, які жили у Тіролі за Форарльберґу, «з різних причин не були зареєстровані»[17].

1961 р. члени громади орендували невеличке приміщення для молитви на Цоллерштрассе, в якому вони регулярно збиралися на великі свята. Поволі знову з'явилося свого роду життя єврейської громади, але зазвичай воно було лише всередині та малопомітним для громадськості.

Громада не давала про себе знати. Вона так мало була представлена у громадському житті, що 1963 р. опублікувала у газеті оголошення, в якому закликала євреїв, що проживають у Тіролі, повідомити їм про себе[18].

Лише у 1981 р. офіційно представили пам'ятну дошку на знак жахливих подій під час «кришталевої ночі» на Зільгассе, на місці зруйнованої синагоги. Під час її відкриття були присутні мер Іннсбрука Алуа Луґґер, глава уряду землі Тіроль Едуард Вальньофер, а також посол Ізраїлю. З 1987 р. Естер Фрітш є президентом «Єврейської громади Тіроля та Форарльбергу». Завдяки їй громада почала існувати по-новому[19].

1991 р. відбулося закладання першої цеглини нової синагоги на Зільгассе. Взяти участь у цьому заході запросили мера Ромуалда Нішера та всіх євреїв, які колись були змушені покинути Іннсбрук. У березні 1993 р. синагогу урочисто освятили. Під час

14 Brüll R. Innsbruck // Bericht an Jüdische Historische Documentation. – Wien, 16.04.1952.

15 IKG Innsbruck gegen IKG Wien // Protokoll der öffentlich mündlichen Verhandlung.

16 Alexander H. Kirchen und Religionsgemeinschaften in Tirol. / Gehler M. (Hrsg.): Tirol «Land im Gebirge». – S. 426-438.

17 Namensliste Israelitische Kultusgemeinde Innsbruck // Archiv der IKG Innsbruck, o. Sign. – März 1960.

18 In Tirol lebende Juden sollen sich melden // Tiroler Tageszeitung vom 01.04.1963. – S. 3.

19 Albrich T. Jüdisches Leben im historischen Tirol / Von der Teilung Tirols 1918 bis in die Gegenwart. – Band 3. – S. 478.

освячення синагоги єпископ Райнгольд Штехер не лише виголосив святкову промову, але й подарував зроблені в Ізраїлі срібні підсвічники, які відтоді посідають почесне місце зліва від скрині із сувоями Тори[20].

У листопаді 1995 р. в рамках «Дня молоді» була схвально розглянута пропозиція спорудження меморіалу у пам'ять убитих євреїв під час «кришталевої ночі». За результатами конкурсу серед учнів як проект-переможець була обрана менора, яка носить імена тих, хто загинув у ту ніч. Вона була освячена у липні 1997 року на площі Ландгаусплатц головним рабином Паулем Хаїмом Айзенберґом[21].

Рис. 4. Пам'ятник на згадку про погроми на площі Ландхауз.

У новій синагозі молитовня прикрашена натуральним мармуром, який оптично нагадує єрусалимський піщаник. Посередині приміщення стоїть біма, на якій розташовано кафедру для читання П'ятикнижжя.

Під східною стіною синагоги розміщена скриня із сувоями Тори. Перед нею висить завіса, яку 1899 р. люб'язно надали єврейки Іннсбрука для старої синагоги. За два тижні до завершення будівництва синагоги громада отримала особливу річ – ключі до дверей зруйнованої синагоги, які у листопаді 1938 р. забрав чоловік, який проживав поряд; тепер вони містяться у молитовні на згадку про знищення першої синагоги в Іннсбруку. Над дверима сьогодні можна побачити цитату з книги пророка Аггея: «Збудуй мені дім, і я буду в ньому жити» та посилання на відбудову другого храму в Єрусалимі.

20 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ikg-innsbruck.at/synagoge/

21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ikg-innsbruck.at/geschichte/

Рис. 5. Синагога, вигляд зсередини.

Євангельський протестантизм

У 1781 р. Йозеф II видав указ про релігійну толерантність, який запроваджував свободу віросповідання в Австро-Угорщині. Всюди, де жило більше ніж 500 осіб або 100 сімей, дозволялося будувати храми; щоправда, вони не могли мати шпиль і вхід з вулиці, вікна також не повинні були вказувати на те, що це не звичайний будинок.

Відомі історії протестів населення проти указу про релігійну толерантність у 1790 і 1795 рр. Причина: у Тіролі, який повсюдно і повністю був католицьким, «інші конфесії погано вплинули б на добрі традиції та принесли б із собою розбрат і неспокій»[22]. Крім того, як вважалося, не потрібно було оголошувати указ про релігійну толерантність, адже у Тіролі тоді не було протестантів або ж представників інших конфесій.

Тіроль знову був приєднаний до Австрії у 1816 р. У часи іноземного панування Баварії та Франції особливу увагу приділяли тому, щоб не допустити поширення «чужих» конфесій. Незважаючи на це, указ про релігійну толерантність став причиною посилення руху євангелістів. Вважається, що саме з того часу відбувалися перші спроби деяких християн перейти до протестантської церкви. Згідно з указом Йозефа II такі люди мали 6 тижнів відвідувати уроки католицького священика. Якщо вони після цього все одно не змінювали свої переконання, це викликало паніку. Наступним кроком була заборона цим людям, а також тим, що навертали їх до євангельської віри, бути хрещеними батьками, одружуватися та мати похорони. Пов'язані з цим цивільні права (наприклад, право на спадок) вони також не могли реалізувати[23].

З моменту прийняття протестантського патенту у 1861 р. євангельська церква нарешті здобула відносну рівність у правах з католицькою, тому що цим законом дозволялося вільне віросповідання і, крім цього, протестантські церкви відтепер дійсно визнавалися такими. Вони могли мати шпиль та дзвіницю, так само і вхід з вулиці.

---

22 Müller L. Glaube und Heimat – evangelisches Leben in Tirol und die Ökumene // Festschrift Herwig van Staa / v. Kurt Ebert (Hrsg). – Innsbruck, 2014. – S 69.

23 Там само. – S. 439.

Але в дійсності введені протестантським патентом правила ще не означали обов'язкову толерантність та схвалення збоку населення Австро-Угорщини. Важливо згадати стосовно протестантського закону 1861 р. про реакцію на нього земельного уряду. Адже відповіддю Тіроля на патент стало прохання до уряду імперії надати право на свободу віросповідання лише католицькій церкві. Крім того, земельний уряд вимагав заборонити утворення некатолицьких громад. Некатолики повинні були б отримувати у спадок нерухоме майно лише з дозволу ландтаґу та імператора. Прохання земельного уряду було відхилене, тому Тіроль так само був зобов'язаний надати євангелістам новоздобуті права. Щоправда, протестантський патент залишився на папері, тому що населення виступало проти і ландтаґ, використовуючи підтримку багатьох священиків, прагнув запобігти утворенню товариства євангельських священиків та публічному віросповіданню протестантів. У 1866 р. ландтаґ прийняв закон, який пізніше був також схвалений імператором, про заборону самостійних євангельських громад та їхнього вільного віросповідання, що на пряму пов'язано з утворенням громад. Дев'ятьма роками пізніше, коли 1875 року міністр культури Штреймайр дозволив у Іннсбруку та Мерані утворити євангельські громади, цей закон був скасований[24].

Газета «Neue Tiroler Stimmen» 8 листопада 1879 р. опублікувала статтю під заголовком «Тірольська релігійна єдність», в якій ішлося про «освячення» першої євангельської північнотірольської церкви. Автор писав: «Серед особливостей Тірольської землі єдність віри посідає перше місце; вона є тим благом, яке найбільше відрізняє нас від інших земель. У старі та нові часи вона коштувала нашому краю найтяжчих битв, вона – найдорожча спадщина наших батьків. Ми відчуваємо глибокий біль, думаючи про те, що колись релігійну єдність було урочисто поховано […]» А далі йшлося: «Це правда, що в Іннсбруку з'являється протестантська громада, що вона отримала католицьку каплицю і проводить протестантські богослужіння». Те, що для євангельських християн після численних труднощів у 1876 р. нарешті привело до заснування громади, для деяких католиків, очевидно, означало майже присмерк Європи»[25].

Після утворення громади богослужіння роками проходило в невеликих готелях. У 1895 р. священик Веренфенніг у річному звіті висловив своє бажання «замість богослужінь у кутку проводити їх у статній церкві». У 1901 р. громадська рада Іннсбруку вирішила на честь 25-річчя громади надати євангелістам ділянку для збудування церкви. Лунали заклики: «Любі одновірці поблизу та здалеку: Допоможіть нам». Малі та великі пожертвування зробили товариства Густава-Адольфа у Штральсунді, Верхній Австрії, Стокгольмі, Лейпцигу, Берліні та багато інших, власник фабрики у Форарльбергу, Куфштайні та в Базелі[26].

З усієї Австро-Угорщини та із закордону прийшло 180 пропозицій про допомогу у спорудженні церкви. Комісія у 1903 р. мусила оцінити 86 робіт. Виграв проект

24 Leisching P. Die römisch-katholische Kirche in Cisleithanien. / Die Habsburgermonarchie 1848-1918. [Wandruszka A., Urbanitsch P. (Hrsg.)] – Band IV Die Konfessionen. – Wien, 1995. – S. 140–144.

25 Müller L. Glaube und Heimat – evangelisches Leben in Tirol und die Ökumene // Festschrift Herwig van Staa [v. Kurt Ebert (Hrsg)]. – Innsbruck, 2014. – S 443.

26 Die Brücke. – Gemeindezeitung der evangelischen Pfarrgemeinden Innsbruck und Umgebung. – Vom Oktober 2006. – № 24. – S. 5.

віденських архітекторів Каттнера та Кнелля. Церква Ісуса стала першою євангельською церквою в Тіролі. Перше богослужіння відбулося 20 травня 1906 року[27].

1953 р. церкву перефарбували та прикрасили фресками Антона Кірхмайра. Наступними роками зал облаштували по-новому, на останньому поверсі дому священиків був зроблений ремонт у кімнатах та добудовані нові, шпиль церкви та дах дому священиків отримали нове покриття.

На честь 100-річчя церкви було заплановане масштабне її оновлення. Під час демонтажу альтару було знайдено записку пастора, залишену у 1906 році. Він хотів, щоб нова церква стала сильним та живим доказом євангельської віри серед сучасного безвір'я.

Архітектурне бюро «Герберт Бруннер і Вернер Зальманн» у тірольському місті Галль виграло архітектурний конкурс «Оновлення церкви, добудова дому пасторів та облаштування кімнат, включаючи кафе». Головна ціль проведення цих ремонтних робіт була чітко сформульована вже в описі конкурсу: створення відкритої, привітною атмосфери, яку хочеться відчути знову. Виходячи з цього, простір мав бути функціональним, візуально поділеним на різні частини та оснащений технічно (опалення, вентиляція, звукофікація та освітлення)[28].

Каплиця для хрещень мало використовувалася. Вона була малих розмірів, темною та не мала опалення. Після ремонтних робіт у 2006 р. каплицю почали використовуватися не лише для хрещень, а й для медитацій та дискусій у малих групах завдяки новій технології опалення. Вітражі реставрували відповідно з оригіналом. На вікнах для захисту було встановлене з вулиці прозоре скло, що також допомагає зберегти тепло у середині приміщення.

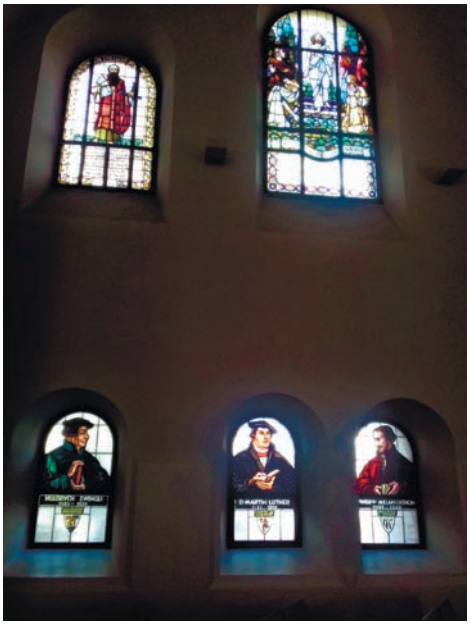

Рис. 6, 7. Церква Ісуса Христа по вулиці Ріхарда Вагнера, 4.

27 Там само. – S. 6.

28 Там само. – S. 7-12.

Рис. 8. Іннсбруцький собор .

Заснування у 1966 р самостійного суперінтенданту Зальцбурґ і Тіроль. було вирішальним кроком. З того часу разом з вірянами та пасторами в релігійному діалозі стали задіяні й суперінтенданти – старші пастори. З 1995 р. тривали пошуки приміщень у Зальцбурґу, де вони могли б розміститися. Синод діоцезії прийняв пропозицію мера Гільди Зах 2005 року переїхав до Іннсбрука[29].

Католицизм

З 1750 р. влада Австро-Угорщини почала все більше впливати на церкву. В церковно-політичному плані цю епоху називають періодом йозефізму (бл. 1765–1790, в широкому розумінні – до 1850 р.). За правління імператора Йозефа II (він правив у 1780–1790 рр.) відбувалося упорядкування діоцез, які майже вповні відповідають їхній теперішній структурі. Всі ордени були розпущені, а їхнє майно було передане до релігійних фондів. Католицька церква контролювалася державою, священики були, власне, державними чиновниками[30].

У 1855 р. Австрійська імперія підписала конкордат з Ватиканом, який поклав край епосі йосифізму. Конкордат уможливлював для церкви збільшення її впливу. Право на шлюб, шкільна система та духовенство відтепер не контролювалися державною владою. У 1868 р. цей договір був модифікований у важливих пунктах, але вже у 1870 р. він був проголошений неефективним, і через 6 років формально втратив свою силу.

Протягом 60-70-их рр. XIX ст. під впливом лібералізму відбувалися спроби зменшити вплив церкви. Виникла потреба у застосуванні легітимних заходів. Був

29 Müller L. Glaube und Heimat – evangelisches Leben in Tirol und die Ökumene // Festschrift Herwig van Staa [v. Kurt Ebert (Hrsg)]. – Innsbruck, 2014. – S 443.

30 Rees W. Katholische Kirche im neuen Europa: Religionsunterricht, Finanzierung und Ehe in kirchlichem und staatlichem Recht – mit einem Ausblick auf zwei afrikanische Länder. – Wien u.a., 2007. – S. 51.

вироблений закон про загальні права громадян, який і сьогодні є частиною конституції Австрії. Він складає основу для індивідуальних та колективних релігійних прав.

Католицька церква має право на вільне віросповідання та є незалежною у визнанні, повчанні, проповідуванні та піклуванні про спасіння душі, а також у турботі про свої справи. Будь-яке руйнівне або привілейоване іноземне втручання у справи церкви є забороненим. Незважаючи на припинення дії конкордату між троном та Ватиканом, у кінці існування імперії церква залишалася сильною як зсередини, так і ззовні[31].

Після започаткування республіки Австрія вірян закликали не зраджувати новоутвореній державі та брати участь у її створенні. У 1933 р. був підписаний конкордат, який і до сьогодні не втратив свою силу, він сприяв відходу від системи державного суверенітету церкви і, таким чином, від пізнього йосифізму. Конкордат регулює правове місце церкви у державі, підготовку духовенства, уроки релігії, право церкви на власні школи, церковні шлюби, діяльність капеланів, церковні свята, а також майнові інтереси церкви. Держава визнає шлюби, які були укладені за канонічним правом.

Упродовж правління в Австрії націонал-соціалістів (1938–1945 рр.) стосовно католицької церкви здійснювалися репресії та переслідування. Конкордат не був визнаний зі сторони влади. Укладений Німеччиною у 1933 р. «рейхсконкордат» не поширювався на Австрію. На той час не існувало законного захисту для церкви. Католицькі школи та організації розпустили, громадянський шлюб став обов'язковим.

У 1939 р. націонал-соціалістичний режим запровадив церковний внесок, державне фінансування для церков та персоналу було припинене, релігійні фонди конфісковані та передані у власність Німецької імперії. Багатьох священиків та мирян переслідували, відвозили у концентраційні табори та знищували[32].

Після звільнення Австрії релігійні організації могли знову функціонувати. Відносини між церквою та державою, передусім між церквою та соціал-демократами, почали налагоджуватися. Цей процес полегшувався тим, що обидві найбільші партії – Австрійська Народна Партія (спадкоємиця Християнсько-соціалістичної Партії) та Соціалістична Партія Австрії – не були у ворожих стосунках, а навіть утворили коаліційний уряд. Католицькі рухи мирян («Католицька діяльність», «Католицька молодь») ставали все чисельнішими. Крок за кроком невирішені питання між церквою та державою були врегульовані.

У 1962 р. був укладений наступний договір між Республікою Австрія та Святим Престолом, який стосується прав шкіл: відповідна частина конкордату 1933 року зберегла свою дію; уроки релігії в публічних школах залишилися обов'язковим предметом, від якого можна відмовитися[33].

Угодою 1964 р. було засновано дієцезію Іннсбрук[34].

---

31 Там само. – S. 52.

32 Religionen in Österreich / Übersicht der in Österreich anerkannten Glaubensgemeinschafte [Bundeskanzleramt, Bundespressedienst (Hrsg.)]. – Wien, 2014. – S. 13.

33 Там само. – S. 14.

34 Religion, Kirche und Gesellschaft in Deutschland / Gegenwartskunde Sonderheft. [Kaufmann F.-X., Schäfers B. (Hrsg.)]. – 5/1988. – S. 52.

Рис. 9. Іннсбруцький собор.

Однією з найвизначніших архітектурних пам'яток Іннсбрука є Собор Святого Якова (Собор Іннсбрука), який століттями репрезентує багату католицьку спадщину цього міста.

Свій сучасний вигляд собор отримав у XVII ст. Архітектурний проект Йоганна Якоба Геркомера отримав загальне схвалення. Після смерті архітектора будівництвом керував Йоганн Георг Фішер – до 1724 р., коли всі роботи були виконані. Окремої уваги заслуговують розписи на стелі, авторами яких є брати Космас та Егідіус Азами. 9 вересня церкву освятили.

У 1884–1891 рр. відбулася перша масштабна реставрація. Будівля церкви стала яскравим прикладом стилю бароко[35]. Насамперед собор знаменитий тим, що в ньому знаходиться надгробок Максиміліана III – ландесфюрста Тіроля у 1612–1618 рр. Його розробку та спорудження приписують Гільгу Зессельшрайберу[36].

Увагу привертає портрет Марії, автором якого є Лукас Кранах. Спочатку ця картина була в розпорядженні Дрезденської церкви Святого Хреста, а потім знайшла місце у колекції курфюрста. Георг I Саксонський подарував портрет ерцгерцогу Леопольду V, який пізніше став ландесфюрстом Тіроля. Під час Тридцятилітньої війни картині Марії публічно поклонялися, а у 1650 р. її помістили в церкві. Після реставраційних робіт портрет Марії розмістили на головному вівтарі[37].

Перший орган у церкві з'явився 1725 р. Його замінили на новий у 1892 р. Під час бомбардувань Другої світової війни частина інструменту була пошкоджена. Технічно орган не постраждав, тому знадобився лише механічний ремонт.

У північній вежі церкви знаходиться перший в Австрії 4-октавний карильйон, який має 48 дзвонів[38].

---

35 Dreger M. Die bauliche Entwicklung der alten Pfarrkirche vor dem Neubau des 18. Jahrhunderts / Die Pfarrei und die Pfarrkirche von S 89-93St. Jakob // Festschrift zum 200jährigen Weihejubiläum der St.-Jakobs-Kirche in Innsbruck. – Innsbruck, 1924. – S. 89-93.

36 Adrion H. Der Rottweiler Bildhauer Kaiser Maximilians Conrad Rötlin. – Stuttgart, 1970. – S. 65.

37 Stifter M. Das Mariahilf-Bild / Tauernfenster. – 2004. – S. 97-101.

38 Ringler J. Vom Silberschatz der St. Jakobs-Pfarrkirche in Innsbruck / Beiträge zur Kunstgeschichte Tirols // Festschrift zum 70. Geburtstag Josef Weingartner´s. – Innsbruck, 1955. – S. 151-155.

Рис. 10, 11. Іннсбруцький собор, вид зсередини.

Висновок

З XIX ст. в Іннсбруку почали відбуватися зміні, які були пов'язані зі збільшенням числа людей, що сповідують протестантизм та іудаїзм. Наприклад, все більше євреїв переїжджали до Іннсбрука у другій пол. XIX ст. через бурхливий розвиток міста. Величезний вплив мав указ про релігійну толерантність, виданий Йозефом II у 1781 р. Він поклав початок визнанню представників інших конфесій рівними у правах з католиками.

Саме у XIX ст. розпочалося формування єврейської та євангельської громад Іннсбрука. Це, у свою чергу, позначилося і на міському середовищі, де вперше у 1910 р. з'являється єврейський молебний дім, а у 1906 р. – перша церква євангельського спрямування. Що ж стосується сліду, який з XIX ст. залишив католицизм, то необхідно згадати про Колегію Редемптористів (1895–1898 рр.), Церкву Серця Ісуса (1896–1898 рр.) та Єзуїтську колегію Канізіянум (сучасна будівля споруджена у 1910–1911 рр.)[39].

39 Tavernier L. et al. (Hrsg.) Tiroler Ausstellungsstrassen. Barock & Rokoko. – Mailand, 1955. – S. 43-57.

Останніми роками життя єврейської громади протікає під впливом взаємодії різних людей та інституцій. 1993 року у неї знову з'явилася можливість святкувати бар-міцву, бат-міцву та бріт-мілу.

У 2017 році євангельські церкви Австрії святкували 500-річчя Реформації. У Тіролі пройшли численні заходи задля того, щоб зробити населення обізнаним щодо життя євангельських християн. Меморіальні заходи на честь ювілею Реформації включали виставки, конференції, концерти, молебні та велике святкування на жовтневому реформаційному фесті в Іннсбруку.

Дієцезія Іннсбрук, як завжди, активно залучає своїх прихожан до релігійних зустрічей, благодійних вечорів. До кожного церковного свята у місті відбуваються різноманітні заходи.

Іннсбрук є чудовим прикладом того, як історія продовжує жити та розвиватися у міському середовищі. Місто пишається своєю конфесійною спадщиною та робить усе, аби зберегти її.

Рис. 12. Канізіанум (вулиця Чурченталєрштрассе, 7).

Віденська сецесія в архітектурі як характеристика періоду на межі століть: Іннсбрук – Чернівці

Прозорова Альона

У добу індустріального розвитку кінця XIX – початку XX століття європейське мистецтво переживає своєрідний спалах, який вилився в створенні нової течії, що має різні імена: у Франції це Art nouveau, в Англії – Modern style, німецька назва – Jugendstil, в Австрії – Wiener Secession (Віденська сецесія). Віденську сецесію можна розглядати як своєрідний протест індустріалізації, адже її характерними ознаками є розкіш оздоблення, химерність форм, звернення до мотивів природи, причому це стосується як архітектури, так і літератури. Митцям випало нелегке завдання: поєднати практичність і декоративність[1].

Яскравими представниками віденської сецесії були художники Густав Клімт, Коломан Мозер, Макс Курцвайль, Еміль Орлик, архітектори Йозеф Гофман, Йозеф Ольбріх, Губерт Гесснер.

Архітектурні споруди, збудовані в цьому стилі, надають суттєво нового розуміння простору. Епоха мала відчутний вплив на традицію сецесії – архітектори відмовляються від усього старого, пов'язаного з історизмом, від міфів і звертаються до асиметрії, до флоральних мотивів та розгорнутих форм оздоблення, до людини. Віденська сецесія виникає на противагу усталеному стилю консерватизму та бере натхнення від барокових форм та алегорій, запозичує гнучкі форми мистецтва Далекого Сходу, застосовує в своєму арсеналі всю палітру кольорів.

Віденська сецесія стає глобальним стилем для усієї Австрійської імперії, але у кожній її частині набуває особливих рис, що ми і розглянемо в цьому дослідженні на прикладі міста Чернівців (тогочасної столиці землі Буковина) та Іннсбрука (столиці землі Тіроль). Вибір саме цієї течії зумовлений тим, що саме в цей період Чернівці були помітно розбудовані, тож фактично тоді сформувалася більша частина центру міста, яким ми бачимо його сьогодні. Крім того, період початку XX століття – це останні роки, коли Буковина входила до складу Австро-Угорсько імперії (після закінчення Першої світової війни вона ввійшла до складу Румунії), а Тіроль було розділено за Сен-Жерменським договором між Італією та Австрією. Тож фактично ми досліджуватимемо сліди імперії, яка припинила своє існування незадовго після залишення цих «слідів» на архітектурній панорамі міст, але відіграла велику роль як в історії загалом, так і для налагодження контактів України та Австрії (зокрема Буковина та Тіроля) сто років потому.

Розташовані фактично на двох різних кінцях Австро-Угорської імперії, ці два міста мали важливе політичне значення, оскільки були столицями прикордонних земель. Саме через схожі умови геополітичного розташування можна також простежити

1 Das Lexikon für Architektur und Bauwesen [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.architektur-lexikon.de/cms/lexikon/43-lexikon-j/147-jugendstil.html?highlight=WyJqdWdlbmRzdGlsIl0=

спільні риси в історії розвитку земель Тіролю та Буковини: вони неодноразово переходили від одної влади до іншої внаслідок політичних конфліктів, що, в свою чергу, спричинило появу феномену поліетнічності. Тим не менш, метою Австро-Угорської влади було закріпити кордони, розвинути торгівлю та промисловість на всій території імперії, тож міста Іннсбрук та Чернівці як столиці земель були помітно розбудовані у період кінця XIX – початку XX. Саме цей часовий проміжок, як уже було зазначено раніше, припадає на період сецесійного «буму».

Пропоную розглянути цю течію більш детально з теоретичної точки зору, а далі ми на прикладах проаналізуємо, який «слід» лишила сецесія на архітектурному ансамблі міст.

Характерні ознаки Віденської сецесії як архітектурного стилю

Універсальний словник-енциклопедія дає наступне визначення терміну «сецесія»:

> *Сецесія – це авангардний мистецький рух бл. 1890–1905, відомий також як Арт Нуво, Юґендстіль, модернізм; спрямований проти академізму та історизму; знайшов своє вираження в архітектурі інтер'єрів, декоративно-ужитковому та орнаментальному мистецтвах; с. відзначалася вільною композицією, стилізацією та декоративністю, а також захопленням асиметрією та гнучкими, текучими лініями*[2].

Отже, основними ознаками сецесії як архітектурного стилю є такі: рослинні мотиви (листя, квіти, гілки, стебла); геометричні мотиви; абстракції; елементи ліплення; коштовні матеріали (наприклад, позолота); звернення до мотивів природи; людські постаті; округлі, хвилясті форми (у тому числі хвилі, мушлі); панно на фасадах; пишне оздоблення аттиків та ризалітів; застосування різних яскравих кольорів; оздоблення віконних рам[3].

За доволі короткий період своєї популярності й розповсюдженості цей стиль тим не менш устиг набути двох фаз розвитку. Ранній фазі властиві природні та рослинні мотиви, які поступово було витіснені абстракцією та більш геометричними орнаментами, які згодом перейшли до течії функціоналізму, спричиненої подіями Першої світової війни.

Своє відображення в архітектурі Віденська сецесія знаходить у першу чергу в розкішних житлових будинках і віллах заможного прошарку населення. Метою цієї течії було гармонійне поєднання мистецтва та побуту. Варто зазначити, що далеко не всі будівлі, які ми відносимо до цього напряму, були повністю оздоблені сецесійними орнаментами (причиною цього не в останню чергу є прагнення до зручності не меншою мірою, як до краси). Здебільшого оздоблювалися лише фасади архітектурних споруд. Важливе значення мав також інтер'єр та предмети повсякденного вжитку: усі вони набували яскравих рис стилю сецесії[4]. Утім, у нашому дослідженні ми сфокусуємося

2 УСЕ (Універсальний словник-енциклопедія) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://slovopedia.org.ua/.

3 Lernportal Lernhelfer [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.lernhelfer.de/

4 Goruma [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.goruma.de/

на екстер'єрі (оздобленні фасадів), адже сецесійні інтер'єри в автентичному вигляді знайти не дуже легко (окремі екземпляри зберігаються в музеях), а на сьогоднішній день вони використовуються лише в якості декоративного елементу. Крім того, метою проекту є дослідження зв'язку історії та її присутність в урбаністичному просторі, тож екстер'єр у цьому випадку стає чудовим об'єктом дослідження. Наступним кроком є пошук спільних рис оздоблення будівель міст Чернівців та Іннсбрука, а також спроба знайти конкретних персоналій, які втілювали свої архітектурні задуми в містах-об'єктах дослідження.

Тепер ми розглянемо вказані ознаки стилю Віденської сецесії на конкретних прикладах, знайдених нами в Чернівцях та Іннсбруку, та спробуємо порівняти та відшукати схожі елементи оздоблення.

На запропонованих зображеннях видно флоральне оздоблення фасадів, яке можна вважати однією з найхарактерніших ознак сецесії в архітектурі:

Рис. 1. Чернівці, вул. Штейнбарга, 19.

Рис. 3. Чернівці, вул. Шептицького, 25.

Рис. 2. Іннсбрук, Конрадштрассе, 6.

Разом із рослинними елементами в Чернівецькому варіанті також переплітаються елементи античних мотивів (рами вікон оздоблені пілястрами[5]) – це є виявленням геометризму в сецесії. Будинок із Іннсбрука, наведений для прикладу, також має геометричні мотиви поряд із флоральними – лише тут ми бачимо округлі форми, плавні лінії.

Як наступну рису Віденської сецесії можна також виділити картуші[6], оздоблені відповідними ліпленнями.

5 Пілястр – це плаский вертикальний прямокутний у плані виступ на поверхні стіни або стовпа. Зовні має ознаки колони.

6 Картуш – прикраса у вигляді декоративного щита або напіврозгорнутого згортка з надірваними краями, обрамленого завитками або пишним орнаментом, на якому розміщують герби, емблеми тощо.

Рис. 4. Іннсбрук, вул. Іннрайн. Картуш на ризаліті[7] будівлі.

Рис. 5. Іннсбрук, палац Гофбург.

Як ми бачимо, картуші оздоблювали ліпленнями у вигляді стрічок, квітів та інших рослинних елементів. Обличчя та людські постаті також є одною з ознак Віденської сецесії, яка була своєрідним поєднанням бароко та класицизму (до класичних елементів сецесії також можна віднести скульптури у вигляді чаш, зображення фігур давньогрецьких богів, амурів, облич, пілястри).

Присутніми є також елементи, очевидно, запозичені зі стилю рококо, а саме: завитки та мушлі. Особливо це можна спостерегти на прикладі наступних будівель:

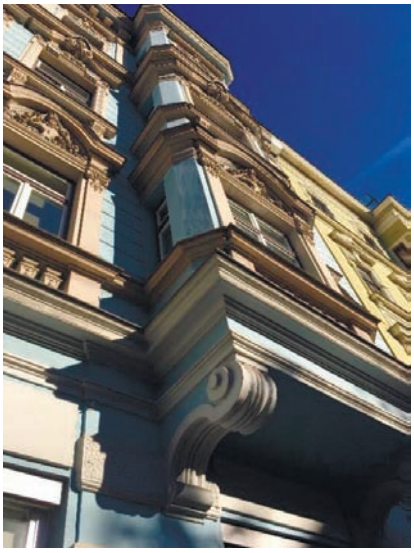

Рис. 7. Чернівці, вул. Федьковича, 32.

Рис. 6. Іннсбрук, вул. Клаудіаштрассе, 12.

7 Ризаліт – частина будинку, що виступає за основну лінію фасаду від фундаменту до даху.

Отже, ми бачимо, що характерні ознаки Віденської сецесії знаходять своє відображення у різноманітних елементах будівель Чернівців та Іннсбрука. Утім, є й своєрідні відмінності, що цілком легко пояснити. Зумовлено це тим, що архітектори, які працювали в Іннсбруку, отримували натхнення переважно від мюнхенського напряму сецесії, у той час як архітектурні ансамблі Чернівців того часу було створено під впливом безпосередньо віденської течії цього стилю. Тут хотілося би зупинитися більш детально та перейти до наступної частини дослідження, а саме розповісти про окремих архітекторів, які працювали в містах Чернівці та Іннсбрук. У цьому зв'язку мою увагу особливо привернули такі діячі: Фрідріх Концерт та брати Губерт і Франц Гесснери.

Роботи майстрів Віденської сецесії в Іннсбруку та Чернівцях

Фрідріх Концерт народився 1877 року в м. Іннсбруку, отримав технічну освіту в Ґраці та Відні. Втім як архітектор він прославився саме в рідному місті, де ще за життя його було удостоєно відзнакою «За заслуги перед Австрійською Республікою» (1957). Свою діяльність він розпочав 1905 року, брав участь у розробці різноманітних проектів: шкіл, приватних та багатоповерхових будинків, але найбільшого визнання здобув завдяки проектам лазень та приміщення критого ринку. Стиль його проектів мав відчутний вплив Віденської сецесії, але пізніше архітектор відійшов від цього, а його проекти набули ознак функціоналізму[8].

Проект приміщення старого критого ринку було реалізовано в 1913/14 роках за адресою *Herzog Siegmund Ufer, 3*, де історично розташовувався ринок Іннсбрука. Будівля представляє собою типовий приклад Віденської сецесії, поділяється на три кила (середнє розташоване на дещо вищому рівні) і має плаский двосхилий дах. Звісно, через реставрацію те перебудову споруда сьогодні виглядає інакше: раніше на її північному вході розташовувалася аркада[9], яку на сьогоднішній день замуровано, а зі сходу було створено прибудову, яка має назву «новий» критий ринок. Реставрація будівлі, до речі, була доволі тривалим процесом; зрештою відбувся конкурс серед архітекторів, які презентували свої проекти нового крила критого ринку в 1957 році[10]. І тим не менш, стара будівля, прикрашена опорами, дентикулами[11], симетрично розташованими заокругленими вікнами, оздоблена пілястрами, здебільшого зберегла столітню традицію ринкових забудівель міста Іннсбрука. Це є яскравим прикладом поєднання краси модерну та функціональності споруди[12].

8 Stadtbaudirektor a. D. Konzert – 80 Jahre alt // Amtsblatt der Landeshauptstadt Innsbruck – 1957. – № 2. – S. 1-2.

9 Аркада – це ряд однакових за формою та розміром арок, що спираються на колони.

10 Tiroler Tageszeitung – 1957. – № 115. – S. 5.

11 Дентикули – це декоративний мотив у вигляді кубиків на карнизах.

12 Kulturberichte aus Tirol – 2002. – № 427/428. – S. 19.

Наступний проект Фрідріха Фріца, про який варто згадати, – це будівля міської лазні за адресою *Salurner Straße, 6.* Як було згадано раніше, пізніші роботи Фрідріха Концерта набували ознак функціоналізму. Проект лазні 1926/27 років є яскравим прикладом таких змін. Причини тому є очевидними: у повоєнні роки традиція забудови кардинально змінюється через глобальне соціальне потрясіння, викликане війною.

В оздоблені фасаду цієї будівлі ми бачимо виразний геометризм і спрощеність орнаменту та скульптури, споруда набуває суворого фундаментального характеру порівняно з легкістю та пишністю характеру будівель, виконаних у стилі Віденської сецесії. Під впливом таких самих тенденцій у 1926/27 роках було збудовано критий басейн міста Іннсбрука за адресою *Amraser Straße, 3:*

Рис. 8. Критий ринок, Іннсбрук, Набережна Герцога Зіґмунда, 3.

Рис. 9. Іннсбрук, міська лазня, вул. Залурнер, 6.

Наступна постать, про яку піде мова, викликає не менший інтерес, адже крім того, що це прославлений архітектор часів Австрійської імперії, визнання йому приніс проект, реалізований саме в Чернівцях.

Отже, Губерт Гесснер народився 1871 року в Чехії, отримав освіту у Відні. У 1988/89 роках він працював і вчився в одного з найвидатніших архітекторів того часу – Отто Ваґнера, який, до речі, був одним із засновників та прихильників течії Віденської сецесії (його проекти й сьогодні прикрашають вулиці Відня). Крім того, за проектом Отто Ваґнера було збудовано чернівецький залізничний вокзал: його також виконано в традиції Віденської сецесії; особливо це стосується інтер'єру: стелю центрального приміщення вокзалу прикрашено позолоченим ліпленням (на жаль, зовнішнє оздоблення постраждало внаслідок Першої світової війни, а під час реставрації його відновили лише частково). Губерт Гесснер, у свою чергу, також здобув визнання

завдяки будівлям, виконаним у цьому стилі. Проектом, у результаті здійснення якого ім'я цього архітектора зазвучало в елітних колах Австрійської імперії, стала будівля Дирекції ощадної каси в Чернівцях, збудована 1900 року. Ця ж будівля є чи не найяскравішим прикладом Віденської сецесії та справжньою прикрасою архітектурної панорами цього міста. Сьогодні в ній розташовано Художній музей.

Рис. 10. Художній музей міста Чернівців, Центральна площа, 10.

У першу чергу впадає в очі ризаліт із балконом, оздоблений мальовничим майоліковим панно, автором якого є Йозеф Адольф Лянґ. Композиція панно показує міфологічний мотив, який, разом із тим, є паралеллю між Римською імперією та Австрійською імперією за часів кайзера Франца Йозефа I. Дванадцять богів, зображених на панно, символізують дванадцять провінцій імперії. Зображення має своєрідну збалансовану динаміку, богів розташовано групами. На даху височать дві скульптури у формі жінок. Фасад на рівні другого поверху прикрашено фризом[13] у вигляді листя. Раніше його було покрито позолотою. Двері центрального входу також декоровані рослинним орнаментом, на пілонах[14] коло дверей встановлено скульптури у вигляді орлів[15]. Тож ми бачимо, що ця одна будівля поєднує в собі ледь не всі ознаки, властиві традиції Віденської сецесії. Але у повоєнні роки Губерт Гесснер переходить до стилю функціоналізму, як і Фрідріх Концерт, підтримуючи всезагальну тенденцію.

Далі у статті йтиметься про Франца Гесснера – молодшого брата Губерта Гесснера. Він народився, як і його старший брат, у Чехії, вчився також у Відні під егідою Отто Ваґнера. Брати Гесснери згодом разом створювали проекти. У фокусі творчого

13 Фриз – це витягнута по горизонталі скульптурна чи живописна композиція, яка прикрашає стіну.

14 Пілон – це один з масивних стовпів, розташованих збоку від порталу.

15 Kristan M. Hubert Gessner. Architekt zwischen Kaiserreich und Sozialdemokratie 1871–1943 / Markus Kristan. – Wien: Passagen Verlag. – 2011. – S. 46-50.

спрямування Франца Гесснера лежали переважно будівлі індустріального призначення. Особливо нас тут цікавить будівля Першої Тірольської пекарні в м. Іннсбруку, збудованої в 1910 році за адресою *Haller Straße, 93,* яка на той час була однією з найбільших пекарень Австрії[16].

Можна побачити, що будівля має окремі елементи Віденської сецесії: заокруглені вікна, а також симетричні ансамблі з вікон, оздоблені аттики[17], візерунки. Тут, як і у випадку з приміщенням критого ринку Фрідріха Концерта, можна побачити функціональне спрямування сецесії, тож приміщення індустріального призначення можна віднести до цієї традиції, втім їхнє оздоблення значно відрізняється від того, що ми зазвичай бачимо, скажімо, на прикладах віл та багатоповерхових житлових будинків і споруд муніципального призначення. На сьогоднішній день будівлі пекарні вже не існує, на її місці розташовано супермаркет:

Рис. 11. Перша Тірольська пекарня, вул. Галлєрштрассе, 93 (фото 50-х років XX століття[18]).

Віденська сецесія – сплеск творчої думки

На початку статті йшлося про те, що традиція Віденської сецесії була своєрідним супротивом індустріалізації, втім на окремих прикладах ми також можемо побачити, що окрім пишного декоративного оздоблення цей стиль прагнув досягти також зручності (хоч і не такою мірою, як його «наступник» – функціоналізм). У будь-якому разі, сецесія (як, власне, кожен напрям мистецтва) стала віддзеркаленням сучасності – доби, коли людина опинилася раптом в оточенні технологій; тож митці намагалися пожвавити свої роботи різноманіттям візерунків, барв і форм, що ми також побачили в архітектурних спорудах того часу. Через сто років після «згасання зірки» Віденської сецесії її слід усе ще присутній в архітектурному ансамблі міст, навіть таких віддалених територіально, як Чернівці та Іннсбрук. Цей слід також стає і видимим зв'язком, як свідком епохи, коли ці два міста були столицями провінцій однієї імперії.

Існують, звісно, і відмінності. Так у Чернівцях у цьому стилі забудовано майже весь центр міста (район вулиць Головної, Кобилянської, Університетської, Центральної

16 Architektenlexikon Wien 1770–1945 [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.architektenlexikon.at/

17 Аттик – це стінка, що міститься над карнизом.

18 Forum Sagen.at [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.sagen.at/forum/index.php/

площі, Площі філармонії) та приватні сектори з віллами (вулиці Тобілевича, Аксеніна, Федьковича, Наливайка); у той час як в місті Іннсбруку це, головним чином, елітний сектор із віллами району Заґґен та окремі споруди в центрі (приміщення критого ринку, лазні). Це можна пояснити тим, що Іннсбрук має значно давнішу історію, тож центр цього міста було забудовано переважно у XVII столітті. Тоді як Чернівці було розбудовано саме в період, що припав на часи розквіту сецесії.

За сецесійною модою створювалися різні будівлі: театри, станції вокзалів, житлові будинки (особливо вілли), індустріальні споруди. Ми бачимо, що деякі з них не існують на сьогоднішній день або ж змінюють свій зовнішній вигляд унаслідок реставраційних робіт та перебудови. Отож метою сучасного суспільства стає збереження цих слідів минулого, які прошарками накладаються в ході історії.

Присутність минулого у парках Чернівців та Іннсбрука

Оксана Гергелійник, Марко Кулик

З біблійних часів сад був уособленням щастя та гріхопадіння, «раєм на землі», яким людина хотіла виразити своє палке бажання небесного порядку та світового добробуту. Сад був і залишається місцем бажаної ідилії, полюсом відпочинку в квапливому житті, відображенням ідеального уявлення про природу. Навіть невелика садова ділянка може вплинути на сприйняття будинку, як і парк може змінити картину міста.

Подібно будівлям парки й сади мають свій історичний стиль. Для епохи ренесансу, наприклад, були характерними пишно оздоблені клумби зі складною конструкцією. Сад став «третьою природою» у шкалі «природа – аграрна природа (для сільського господарства) – штучна природа», місцем воскресіння античності.

Для садового мистецтва епохи бароко були важливими наступні принципи: сад має здаватись більшим, ніж він є, має бути світлим та приховувати багато сюрпризів. Сади були символічними носіями космічного порядку, де окремі елементи, такі як алеї, клумби, ставки, були уособленням лісу, моря чи килима.

Англійський сад XVIII століття виник як бунт проти французької «тиранії» підстриженого живоплоту. Рослини, які вільно росли, символізували з часів Просвітництва свободу людини. Не було геометрично оформлених садів, все мало бути природним.

У XIX столітті сад (парк) починає відігравати соціальну функцію. Зелені насадження вже слугували не сентиментальній романтиці, а вихованню та відпочинку людей. Так виникли спочатку у великих, а згодом і в маленьких містах парки, створені для прогулянок, розваг, вивчення природи та дитячих ігор. У пізньому XIX столітті метою стало викорінення псевдоландшафтів садів та парків. Підкреслювалася архітектурна єдність саду та будинку. Це продовжилося і в епоху артдеко, коли тераси, сходи, балюстради та перголи (конструкція з повторюваних секцій арок, з'єднаних між собою поперечними брусами, для захисту проходу від палючого сонця) стали важливими інструментами в оформленні саду.

Історична садова архітектура перебуває під більшою загрозою, ніж будівлі та їхній інтер'єр, адже квіти, кущі, живоплоти і навіть дерева недовговічні; їх не можна довго зберігати в одному стані, як, приміром, будівлі. Якщо захистом архітектурних пам'яток займаються ледь не з початку століття, то захистом садової архітектури – лише з 70-х років. Пожвавлення в цій сфері відбулося після комісії ЄС 1993 року щодо архітектурної спадщини історичних садів.

В Австрії це питання залишається й досі складним, адже захистом архітектурних пам'яток опікується країна, а захистом природи – окрема федеральна земля. З 1964 року федеральне відомство із захисту пам'яток має право брати під охорону тільки «побудовану» садову архітектуру (тераси, сходи, фонтани, скульптури та

ставки), натомість парк чи сад з рослинами – ні. Але державні установи розглядають історичну садову архітектуру як важливу складову архітектурних пам'яток. Тому розробляються плани та концепції щодо їх охорони [1].

В Україні ж відповідальними за це є Кабінет Міністрів України, обласні, районні та міські державні адміністрації. Питання охорони садово-паркового мистецтва окремо не виноситься, а є складовою охорони культурної спадщини.

У статті 33, п.1. Закону про охорону культурної спадщини 2000 р. йдеться: «Комплекс (ансамбль) пам'яток з усією сукупністю компонентів, що становить культурну, історичну та наукову цінність, просторово, планувально і функціонально виділений у структурі населеного пункту або локалізований поза його межами, може бути оголошений історико-культурним заповідником державного або місцевого значення[2].

Згідно з цим законом, рослини історичної садової архітектури теж можуть перебувати під охороною держави. Так, наприклад, пам'яткою природи місцевого значення регіонального ландшафтного парку «Лиса гора» в Києві є «Дуб-Відун».

Історичні парки та сади – насамперед культурна спадщина, яка потребує особливого захисту, адже є свідченням відповідного розуміння людиною природи та мистецтва.

Функції міських парків та садів

Найбільш поширеною категорією міських зелених насаджень є **парки**, **сквери** та **сади**. Кожна з перелічених категорій насаджень характеризується певними функціональними й містобудівними ознаками.

Парк – це велика територія (від 10 га), на якій наявні природні умови (насадження, водойми, рельєф) реконструйовані із застосуванням різних прийомів ландшафтної архітектури, зеленого будівництва та інженерного благоустрою; представляє собою самостійний архітектурно-організаційний комплекс, де створене сприятливе в гігієнічному й естетичному розумінні середовище для відпочинку населення.

Сквер – це невелика озеленена територія, яка є елементом оформлення площі, громадського центру, магістралі, що використовується для короткочасного відпочинку й транзиту.

Сад – це озеленена територія (від 2 до 10 га) в зоні забудови, призначена для відпочинку населення та транзитного руху, з можливістю насичення видовищними, спортивними, парковими спорудами. Сади в комплексі житлових районів і мікрорайонів доповнюють мережу парків. Їх створюють, головним чином, у тих районах міста, де немає достатніх за розмірами площ для облаштування парку[3].

---

1 [1] Arnold-Öttl H. Irdische Paradiese / Historische Gartenarchitektur in Tirol. – Innsbruck, 1997.

2 Про охорону культурної спадщини: Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1805-14

3 Гостев В.Г., Юскевич Н.Н. Проектування садів та парків. – 1991.

Парки належать до такого типу соціально-культурних інститутів, головними функціями яких є рекреація, організація масового відпочинку та розваг, проведення інформаційно-освітньої та фізкультурно-оздоровчої роботи серед населення міста, району, найближчих житлових масивів. За функціональним призначенням розрізняють парки масові і дитячі, історико-меморіальні парки-садиби, лісопарки та природні парки-заповідники, ботанічні парки і зоопарки, спортивні парки, аква- і гідропарки, парки-виставки, зони відпочинку. Структурно парк як соціально-культурний центр складається із безлічі зон і секторів: майданчик для масових заходів з відкритими естрадами, зелений театр, виставкові павільйони, зону атракціонів, дитячий містечко, ігровий майданчик, спортивний сектор, танцювальний майданчик, закриті споруди (естрадний театр, кіноцентр, бібліотеки-читальні, танцювальний зал, зал ігрових автоматів тощо), зелений парковий та лісовий масиви, водойми, торгові павільйони і служби харчування, підсобні приміщення.

Основні напрямки діяльності парку:

Проведення традиційних (і національних) свят спільно з міськими центрами культури (в т.ч. національними).

Проведення музичних і пісенних фестивалів.

Проведення творчих зустрічей з діячами мистецтв.

Проведення вистав та концертів за участю творчих колективів міста.

Проведення театралізованих свят, народних гулянь, ярмарків (Масляна, День Міста) й інших – із залученням творчих, торговельних організацій).

Проведення сімейних днів відпочинку.

Проведення пізнавально-ігрових та музичних програм для дітей молодшого та середнього шкільного віку і для підлітків, молодіжних дискотек.

Проведення заходів для людей середнього та старшого віку з урахуванням їх творчих інтересів (любительські об’єднання, вечори «Для тих, кому за ...»).

Надання платних послуг населенню (атракціони, прокат костюмів, фонограми, послуги художника-оформлювача).

Призначення **скверів** може бути різним. Сквери, створювані на майданчиках загальноміського або районного значення, на привокзальних площах, а також перед окремими великими громадськими будівлями (театрами, музеями тощо), призначені переважно для короткочасного відпочинку громадян[4].

Сквери, розташовані на майданчиках другорядного значення та на вулицях, використовуються для більш тривалого відпочинку і, крім того, служать місцем для прогулянок та ігор дітей.

Цільове призначення скверів перед окремими будівлями визначається насамперед функціями цих будівель. Наприклад, сквери біля кінотеатрів використовуються влітку як своєрідні фойє, в яких відвідувачі очікують початку сеансу. Коли сквери на площах і вулицях створюються тільки з архітектурно-декоративними

4 Кисельова Т.Г., Красильников Ю.Д. Соціально-культурна діяльність: історія, теоретичні основи, сфери реалізації, суб’єкти, ресурси, технології. – 2001.

цілями, вони зазвичай займають незначні за розмірами ділянки; тут часто встановлюють пам'ятники або скульптури, розміщують фонтани.

За характером використання **міські сади** можна розподілити на дві групи:

Сади, призначені здебільшого для прогулянок і спокійного відпочинку. У них розташовано невелику кількість споруд.

Сади, в яких побудовані кінотеатри, читальні, майданчики для ігор та спорту[5].

Парки та сади міста Іннсбрука

Сади замку Амбрас

Ерцгерцог Фердинанд II (1529–1595), починаючи з 1567 року, паралельно до Надвірного Саду посадив сади замка Амбраса. З XVI століття зображення цього саду не збереглися, але зберігся детальний опис Стефанія Венандуса Пігіуса з 1574 року. Найдавніше збережене зображення саду, 1649 року, надав Матіас Меріан, представляючи замок з південної частини із зображеннямяскравого дворянського життя.

Рис. 1. Матеус Меріан. Замок Амбрас, 1649 (Walde, Kurt: Der Innsbrucker Hofgarten und andere Gartenanlagen in Tirol. 1964).

Візитною карткою садів Амбраса є зарослі альтанки, вольєри, ставки, дикий парк, штучний водоспад, багато водограїв, на пониззі замкової гори – Амбраське озеро, на березі якого можна знайти теракотову фігуру Александра Коліна, а також два літні будиночки на маленьких острівках, до яких добратися можна було тільки за допомогою човна. Родзинкою саду також стали дерева з південних країн: апельсини, лимони, абрикоси, інжир чудово гармоніювали на придворному столі з традиційними фруктами.

У XIX столітті почалася друга важлива фаза для Амбраса та його садів: за правління ерцгерцога Карла Людвіга (1833-1896), парк зазнав суттєвих змін: у плані англійського ландшафтного саду відбулися зміни, було посаджено типові групи дерев й облаштовано басейн власне для Карла Людвіга[6].

5 Гостев В.Г., Юскевич Н.Н. Проектування садів та парків. – 1991.

6 Walde, Kurt: Der Innsbrucker Hofgarten und andere Gartenanlagen in Tirol. 1964

У другій половині XX століття парк зазнав певних змін: будівництво автомагістралі вимагало зменшення площі на північній стороні парку. В заповіднику також був влаштований майданчик для ігор. З 2007 року парк знаходиться під захистом як пам'ятка культури садового мистецтва.

Парк замка Амбрас зберіг свій розподіл на три частини впродовж століть: заповідник на Сході від замку, ландшафтна частина на західно-північній стороні й Койхенґартен[7] – на півдні. Проте без скорочення території не обійшлося: в заповіднику надто щільно росли хвойні дерева. В ландшафтному саду впродовж XX століття було засаджено надто багато дерев.

З 1993 року проведено заходи з прорідження дерев (через їх надмірну кількість), аби відновити структуру осі. У період 1993–1997 рр. відбувалося суттєве вирубування дерев. Ялинки, що розташовувалися біля північної стіни парку, згодом замінили на молоді листяні дерева. У заповіднику з 1996 по 1997 роки було знищено близько 100 старих ялинок. Візуальна вісь між замком та водоспадом послідовно відновлюється через, знову ж таки, прорідження дерев.

У 1997 році частина Койхерґартена підлаштовується під манеру Ренесансу за шаблоном Пуехфельднера в 1592–1594. Сьогодні сад демонструє туристам ландшафтний та формальний вигляд із середини XVIII століття та, місцями, з елементами другої половини XVI століття[8].

Надвірний сад (Хофґартен)

Хофґартен в Іннсбруку тісно пов'язаний з Хофбурґом. Все почалося з XV століття, коли 1420 року резиденція була перенесена з Мерану до Іннсбрука, і герцог Фрідріх IV (1382–1439) купив землю для облаштування маленького саду. Перебудова під надвірний парк почалася в XVI сторіччі, коли Фердинанд I (1503–1564) звелів розширити територію та адаптувати для відпочинку своєї сім'ї. Розквіт Хофґартену припав на правління ерцгерцога Фердинанда II. Між 1562 та 1582 роками біля палацу виник парк у стилі ренесансу. Захоплення Фердинанда античністю знайшло своє відображення в цьому парку: античні статуї богів, бюсти Цезаря та зображення Геркулеса. Розкіш парку оспівувалася в тогочасних замітках мандрівників.

1636 року пожежа пошкодила його. За наказом ерцгерцога Фердинанда Карла (1628–1662) в 1661 році всю територію парку було зрівняно з землею й засаджено фруктовими деревами. Садові будиночки, фонтани, доріжки та ставки було збережено, але Хофґартен втратив свою велич. І лише за часів пізнього бароко він знову зазнав розквіту. Для імператорської сім'ї Марії Терезії (1717–1780) 1763 року було створено парк у стилі бароко[9].

1810 року баварський король Максиміліан (1756–1825) у період свого правління Тіролем доручив директору Хофґартена Фрідріху Людвігу фон Шкелю розробити

7 Keuchen – пантінг, термін, що ймовірно походить від середньо-верхньо-німецького позначення для «в'язниці» внаслідок близького розташування до тюремної вежі.

8 Arnold-Öttl H. Irdische Paradiese / Historische Gartenarchitektur in Tirol. – Innsbruck, 1997.

9 Там само.

проект по перебудові структури Хофґартена. Згідно з цим проектом, у ландшафтному стилі саду спочатку вдалося посадити Англійський парк, що розташований на річці Інн, на заході від основної частини Хофґартена.

Сам Хофґартен теж зазнав реставрації: був розширений іподром відповідно до дизайну Шкеля. У 1833–1842 рр. відбулося певне скорочення площини саду. Наступних змін сад зазнав у 1857-1858 рр. Були збережені елементи бароко, як-от: шляхові та осьові структури, музичний павільйон, басейни та стіни саду. Проте в Каммерґартені, колишньому губернаторському саду, були зведені й нові будівлі – приміром, сучасний арт-павільйон.

1858 року парк було переобладнано в ландшафтний парк. Сьогодні майже нічого не нагадує про його тогочасний вигляд, тому федеральне відомство із захисту пам'яток 1996 року підготувало план про наближення вигляду парку до його оригінального стану 1858 року.

У XX столітті відбулося ще кілька структурних змін. На початку 1920-х років архітектором Клеменсом Холзмеістером було закладене кафе «Hofgarten». У першій половині 1950-х років був побудований ставок на північному сході від павільйону. 1964 року у північній частині саду була побудована пальмова оранжерея.

У 1960-х і 1990-х роках зазнала зміни площа території на окраїнах саду у зв'язку з розширенням Тірольського народного театру та побудови нових додаткових приміщень.

У середині 1990-х та 2000-х років, за проханням жителів міста, до дизайну були включені велосипедні доріжки в англійському парку та майданчик для ігор у південній стороні саду.

Колишній габсбурзький імператорсько-королівський сад з 1918 року є власністю Республіки Австрії. Хофґартен, Каммерґартен та Англійський парк з 2000 року є історичними пам'ятками, що охороняються державою.

Ландшафтний дизайн XXI століття залишається, попри деякі нововведення XX століття, значною мірою незмінним: архітектура саду в стилі бароко, структура доріг та осі. З іншого боку, є деякі дещо дивні садівничі зміни, як-от щільне засадження дерев та додаткові квіткові клумби.

Починаючи з 1993 року метою відродження садівництва стало структурне уточнення просторового дизайну ландшафтного саду. Заходи враховували збереження елементів дизайну бароко та початок відповідної необхідної реконструкції. Роботу розпочали в координації з Управлінням Федеральних пам'ятників за кілька років до створення служби охорони парку. Для відродження чітких рядів було вирубано близько 150 дерев (1994–2004). Заходи щодо відродження старого дизайну парку здебільшого завершені: були відновлені стіни (1994–2004), ворота Chotek (2003) і будинок садівника (2003, 2005)[10].

10 Hofgarten [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.alpen-guide.de/reisefuehrer/poi/hofgarten-innsbruck

Рис. 2. Фонтан у Хофґартені.

Ботанічний сад університету

Ще 1775 року професор медичного факультету Бурхард Шіверек намагався створити ботанічний сад при університеті. Це йому не вдалося, адже 1782 року його відправили у Львів. Йоганн фон Лайхартінґ разом з надвірним аптекарем продовжили цю справу у 1792 році, завдяки чому його було таки створено рік пізніше на території тогочасного єзуїтського коледжу (сьогодні теологічний факультет). З 1860 року переживав свій розквіт, коли було побудовано теплицю для тропічних рослин та альпінарій з 800 видами рослин, який став відомим у всьому світі.

Оскільки ботанічний сад розташовувався у центрі міста, його не можна було розширювати, тому 1910 року він був перенесений до іншої частини міста Гьотіннґ. Сьогодні там знаходиться більше ніж 7 000 видів рослин з різних куточків Землі.

Рис. 3. Альпійська гірка.

Міський парк Рапольді

Парк був розширений на північ після закриття газової шахти й утворює з берегом Сілл та Інн безперервний зелений простір на північно-східній околиці міста. У центрі парку знаходиться ставок Рапольді. Парк названий на честь тірольського політика та журналіста Мартіна Рапольді (1881–1926), який був з 1919 по 1923 р. віце-бургомістром, з 1923 р. – в міській раді міста Іннсбрука. Міський парк «Рапольді» розташований поруч із торговим центром «Сілпарк».

Парки Іннсбрука сьогодні

Парки Іннсбрука є яскравим прикладом того, наскільки зі століттями змінюється людське бачення ролі парків у повсякденному житті.

Ранні парки та садиби Іннсбрука об'єднує первинна функція – вони були закладені, щоб задовольнити потреби знаті. З роками, століттями ця функція змінила свій вектор. На початку XX століття – щоб задовольнити потреби всіх мешканців міста. Наприклад, парк замка Амбрас був місцем проведення дозвілля дворянської знаті, місце для прогулянки з поважними гостями, а сьогодні – одне з найбажаніших місць, які потрібно відвідати туристам у північному Тіролі. Замок Амбрас та його околиці відомі як дислокація проведення фестивалів, як-от щорічний *Schloss* Ambras Fest, що намагається оживити еру Ренесансу в замку Амбрас. На цьому фестивалі можна послухати музику часів Ренесансу, стати свідком гри жонглерів та придворних блазнів, стати учасниками гри з ляльками та танцівниками, подивитись лялькові вистави та концерти. Два буйвори «Pill and Pankratz» розважатимуть глядачів гумористичними оповіданнями, а також є можливість провести екскурсію для дітей та дорослих[11].

Таким же чином зазнало змін використання і Хофґартена. З того моменту, як жителям міста було дозволено відвідувати Хофґартен – змінилося дуже багато.

На сьогодні Хофґартен має безліч рекреаційних пропозицій як для дітей, так і для батьків: облаштований дитячий майданчик, поруч з ним є газон, на якому можна відпочивати. В середині парку розташований музичний павільйон XVIII століття: тут влітку часто відбуваються концерти; поціновувачі гри в шахи можуть задовольнити свою пристрасть на двох великих майданчиках для шахів; популярний кафе-ресторан *Hofgarten* пригощає своїх гостей кулінарними делікатесами[23].

Можна з упевненістю сказати, що Хофґартен цілком змінив парадигму застосування: він став більш соціальним і слугує тепер не тільки дворянській сім'ї, а і всім жителям Іннсбрука та туристам. На жаль, сьогодні вже неможливо відчути в ньому присутність минулого, однак Хофґартен на сторінках австрійської історії був, зостається і буде надалі яскравим прикладом взірцевого парку.

Парком нового зразка можна вважати і парк Рапольді, закладений з первинною функцією парків – задовольняти потреби міста. Міський парк Рапольді, мабуть,

11 Ambraspark [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bmnt.gv.at/ministerium/bundesgaerten/gaerten_parks/Ambras.html

є найпопулярнішим парком у місті Іннсбруку. Він також вважається парком з найбільшими пропозиціями рекреації для мешканців міста. Для всіх вікових категорій є щось доступне: чи то спорт, чи ігри або звичайний відпочинок; урізноманітнити можливості для занять дозволяє також цінний рослинний світ парку Рапольді та його привабливий ставок, який відвідувачі просто обожнюють.

Влада міста зацікавлена, щоби парки були місцем проведення культурних заходів і тому допомагає організовувати їх. Приміром, у парках Іннсбрука проводиться «*Bewegt im Park*», що дослівно перекладається як «рухаючись у парку». «*Bewegt im Park*» – це спільний проект міста, Міністерства спорту та Федерації австрійської установи соціального страхування. Мета проекту полягає в тому, аби заохотити мешканців міста до більшої фізичної активності. Впродовж тижня пропонуються 15 програм у різних міських парках: чи то Цигун у Хофґартені, футбол на спортивному майданчику Безеле, йога в парку Рапольді – діапазон є доволі великим[12].

Парки та сади Чернівців

Чернівецький парк культури та відпочинку імені Тараса Шевченка

Центральний парк культури й відпочинку був закладений 1830 р. як Народний сад (Фолькcґартен). Було розроблено план упорядкування та збагачення наявного лісового масиву; висаджено 35 тисяч кущів та дерев. У центрі парку звели купальню в стилі класицизму, дитячий ігровий майданчик, на якому взимку влаштовували ковзанку.

Парк багатий на цінні та рідкісні види дерев і кущів.

У 1900–1908 роках проводилася перша реконструкція Народного саду. Стан проведення робіт неодноразово розглядав на своїх засіданнях магістрат. Утримання саду вимагало чималих коштів, яких не вистачало. Потрібно було прорідити західну частину парку, впорядкувати ставок, спорудити басейн з фонтаном та влаштувати місце для відпочинку, що й було зроблено.

11 березня 1946 року Народний парк згідно з рішенням Чернівецького виконкому став Центральним парком культури та відпочинку імені Калініна.

З 1990 року парк ім. Калініна перейменували на парк імені Т.Г. Шевченка.

У парку розташовується братська могила радянських генералів та офіцерів, які загинули в роки Великої вітчизняної війни на території Буковини та за її межами.

Нині парк є пам’яткою садово-паркового мистецтва і зарахований до Державного реєстру національного культурного надбання України, він віднесений до об’єктів природно-заповідного фонду[13].

Міський парк – улюблене місце проведення масових свят, конкурсів, фестивалів і концертів.

---

12 Bewegt im Park [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.tt.com/panorama/gesellschaft/11537082-91/nicht-nur-fit-f%C3%BCr-die-innsbrucker-parkanlagen

13 Никирса М. Чернівці. Документальний нарис з історії вулиць і площ. – Чернівці: Золоті литаври, 2008. – 450 с.

Жовтневий парк

Найбільший парк міста розташовується у південній частині міста.

Парк відкритий 1968 року, названий у радянську епоху «Жовтневим». Відповідно до Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», 24 січня 2017 року Чернівецька міська рада змінила назву парку з символу тоталітарного режиму – Жовтневого перевороту – на європейський символ відродження і свободи слова – парк Реформації.

У березні цього ж року було повідомлено, що Парк «Жовтневий» не будуть перейменовувати у парк «Реформації» з нагоди святкування 500-річчя Реформації.

У цьому природному парку розкинулися прогулянкові стежки, два штучних озера, спортивні майданчики й поля. Парк також має комплекс атракціонів.

Жовтневий парк – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення в Україні.

Сьогодні парк «Жовтневий» виконує виключно рекреаційну та розважальну функцію. Тут мешканці міста можуть насолоджуватися красивою та затишною прогулянкою, а їх діти – бавитися на великому дитячому майданчику.

Також варто згадати про роль парку під час свят. Наприклад, 4 червня в Жовтневому парку в Чернівцях з нагоди Дня захисту дітей відбуваються різноманітні заходи. Творче об'єднання «Молодість» пропонує відвідувачам анімаційну програму за участю міньйонів, концерт, майстер-класи, спортивне свято, святковий аукціон та солодкі подарунки[14].

Ботанічний сад Чернівецького університету

Питання про створення Ботанічного саду постало одразу ж після відкриття університету в 1875 році. Рішення про виділення університетові земельної ділянки на міському пасовиську біля міського Народного саду було прийнято 1876 року. Восени 1877 року почали висаджувати перші дерева; висадження тривало майже 11 років. У 1880/1881 році було розпочато будівництво теплиці, водокачки та басейну з акваріумом. У 1902 році затвердили порядок роботи Ботанічного саду цісарсько-королівського університету.

Сад відчинявся о 9 годині ранку і зачинявся із заходом сонця. З 1 листопада до 1 квітня він був зачинений.

Після 1944 року Ботанічний сад перейшов до Чернівецького державного університету. У 1963 році його було оголошено пам'яткою природи республіканського значення, у 1983 році його зараховано до природно-заповідного фонду України як об'єкт загальнодержавного значення.

Сьогодні там налічується майже 3,5 тисячі видів рослин[15].

---

14 Жовтневий парк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://pogliad.ua/news/chernivtsi/u-parku-zhovtneviy-v-chernivcyah-dlya-ditey-vlashtuyut-svyato-296594

15 Никирса М. Чернівці. Документальний нарис з історії вулиць і площ. – Чернівці: Золоті литаври, 2008. – 450 с.

Парк імені Юрія Федьковича

Парк ім. Юрія Федьковича – парк-пам'ятка садово-паркового мистецтва місцевого значення в Україні. На території парку діє комунальна бюджетна установа «Центр дозвілля дітей та юнацтва парку ім. Ю. Федьковича», в розпорядженні якої міститься 1,2 гектарів території. Площа парку – 10 гектарів.

Парк був посаджений за часів правління імператора Франца Йозефа. Територія розташовується поблизу резиденції Чернівецького національного університету, на височині. До 1880-х років місцевість мала назву Панської гори або Домника. Потім вона була перейменована в Габсбурзьку височину. Зустрічались також інші назви – гора Габсбурґ, гора Гарбузова. На території парку на Гарбузовій горі були розташовані ресторан та кав'ярня. У XX столітті функціонували літній театр та атракціони. У 1970-х роках на території парку діяв шкільний табір імені Тараса Шевченка. На нижніх алеях парку розташовується «Цісарська скеля» – пам'ятник імператору Австро-Угорщини Францу Йозефу. Скеля була створена 18 серпня 1908 року. Приводом для цього стало святкування шістдесятиріччя з дня царювання імператора. 1990 року парк отримав сучасну назву. Колишні назви – парк імені Т. Г. Шевченка, парк Залізничників.

Про парк на горі Габсбурґів згадує у книжці «Моя первая жизнь» Вернон Кресс. Цікаво те, що свого часу там був наглядач за парковими насадженнями. Наглядач – «високий вусатий поляк в зеленій формі й картузі такого ж кольору». Він наглядав за чистотою алей, за газонами. За теплої пори року у парку завжди було людно, відпочивали дорослі з дітьми. До речі, собак із парку виганяв наглядач, а люди відпочивали тут на шезлонгах[16].

Порівняння парків і садів Іннсбрука та Чернівців

Безсумнівно, минуле має своє обличчя. Іноді воно приходить до нащадків таємничими тінями паркових скульптур, дбайливо влаштованими колись затишними алеями, збереженими роками зеленими насадженнями.

Під час роботи над проектом ми мали змогу розглянути та порівняти крізь призму минулого парки та сади австрійського міста Іннсбрука та рідних Чернівців, що своєю красою частково завдячують історичному пануванню на своїх теренах Австро-Угорщини.

Беззаперечним є той факт, що парки Іннсбрука є більш давніми, адже перші з них закладалися ще в XVI столітті. Проте, не зважаючи на це, «присутності минулого» в них сьогодні значно менше, аніж у парків Чернівців, хоча вони були закладені набагато пізніше. Це, напевно, пов'язано з тим, що парки північного Тіролю та північної Буковини виконували дещо різні функції. В Іннсбруку, наприклад, Хофґартен та парк в околицях Амбраса були призначені для знаті та аристократії. В Чернівцях, натомість, більше надавалася перевага паркам з рекреаційною функцією для

16 Там само.

мешканців міста. Головний парк Чернівців так і називався – Фолькcґартен, тобто «Народний сад».

До того ж найвеличніший серед австрійських парків Хофґартен був зрівняний із землею, втративши численні скульптури та пам'ятки, а разом з ними – й історичну привабливість. З деяким сумом можемо констатувати, що іннсбруцькі парки та сади є яскравими свідками цікавих подій на історичному терені, проте на власні очі побачити цього, на жаль, не можемо, оскільки об'єкти осучаснено та модернізовано з метою популяризації туристичної галузі. Культурна еліта Австрії, звичайно, глибоко стурбована таким становищем, тому федеральне відомство із захисту пам'яток у 1996 році розробило план щодо наближення вигляду парку Хофґартен до його оригінального стану.

Не краща ситуація і в нашому краї з пам'ятками того часу, коли Буковина входила до складу Австро-угорської імперії. Наприклад, парк ім. Юрія Федьковича, в якому збережено кілька пам'яток XIX століття (зокрема «Цісарську скелю» – об'єкт, який є пам'ятником імператору Австро-Угорщини Францу Йозефу), не в змозі виконувати свої функції. За ним мало хто доглядає, дехто із жителів міста взагалі не знає про його існування та історичну цінність.

Звичайно, епоха радянської свідомості внесла свої корективи в зовнішній вигляд буковинських парків. Так, Народний парк Фолькcґартен з часом втратив первинну екологічно-естетичну вартість, оскільки став місцем політичних заходів. Як свідок минулих подій на території парку увіковічнено братську могилу радянських генералів та офіцерів, котрі загинули в роки Другої світової війни на території Буковини та за її межами.

Однак ми можемо зазначити, що парки міста Іннсбрука зазнали відчутних трансформацій і суттєво змінили свою парадигму призначення. У такі парки, як Хофґартен чи до парку замку Амбрас сьогодні будь-який житель міста може приходити зі своїми дітьми гратися на дитячому майданчику, вигулювати там собаку, брати участь у культурних та історичних фестивалях, займатися спортом або просто насолоджуватися неперевершеним виглядом парків. Присутність минулого нам не вдалося відчути повною мірою, однак нам вдалося зрозуміти, наскільки же можуть змінюватися парки.

Тож можемо зробити висновок, що парки та сади Іннсбрука та Чернівців різняться у своєму первинному призначенні. Сьогодні ж їх функція однакова: слугувати місцем для відпочинку для мешканців міста. Проте мусимо зазначити, що і ставлення держави до збереження пам'яток садово-паркового мистецтва абсолютно різняться. Нестача коштів, корупція та байдуже ставлення чиновників до історичного минулого країни – усе це чинники, які перешкоджають збереженню нашої культурної спадщини. Ми сподіваємося, що це дослідження зацікавить наших земляків, стане поштовхом для уважнішого ставлення до навколишнього світу, адже від нас залежить, яке обличчя матимуть наші сади і парки через роки для наступних поколінь.

Державно-приватне партнерство у сфері збереження об'єктів культурної спадщини на федеральних землях Австрії

Юліанна Баланюк

Постіндустріальний етап розвитку, до якого перейшли провідні країни світу, стає причиною вагомих змін у світовому культурному просторі. В кожній країні культурний процес набуває особливого значення з погляду іміджу країни, зростання регіональної загальнотериторіальної та локальної культурної ідентичності регіонів, конкурентоздатності та інвестиційної привабливості. Відомий фахівець теорії культурної індустрії Чарльз Лендрі зазначав, що «[…] культурні ресурси – це матеріал для створення базових цінностей міста, сировина, яка приходить на зміну вугіллю, сталі і золоту»[17].

У Європейських країнах існують різні моделі здійснення культурної політики, у межах яких кожна держава має свої особливості формування й реалізації стратегії політики і державного управління щодо об'єктів культурної спадщини, які потребують збереження та захисту.

Починаючи з 80-х років XX століття культурна політика європейських країн базується на принципі децентралізації повноважень. У державах з федеративним адміністративним устроєм, таких як-от Німеччина, Бельгія, Австрія, право прийняття рішень у галузі регіональної культурної політики сьогодні, як і тоді, повністю належить регіональній адміністрації. У компетенції державної влади перебувають лише допоміжні або певні координаційні функції. Роль державного управління об'єктами культурної спадщини не є визначальною, основну роль відіграють громадські організації і місцева влада.

Загальні положення з охорони пам'яток культури Німеччини зафіксовані у федеральних законодавчих актах, що стосуються територіального планування і будівництва. Їх конкретизація винесена на рівень суб'єктів федерації (земель), які мають право приймати власні закони про охорону пам'яток, створювати відповідні відомства і визначати повноваження різних органів управління в цій сфері.

Охорона культурної спадщини Австрії нормативно регулюється «Законом про охорону пам'яток» 2000 р. Це федеральний закон, оскільки охорона пам'яток в Австрії, на відміну від Німеччини, – федеральна справа. Крім цього, цей закон регулює діяльність Федерального управління у справах пам'яток (Bundesdenkmalamt) – державного департаменту, що відповідає за культурну спадщину Австрії. Це управління було створено імператором Францом Йозефом I у 1853 році, як комісія, з метою збереження об'єктів національної спадщини Австрійської імперії, їх охорони, реставрації та каталогізації.

Варто також зазначити, що імператор Франц Йозеф I дуже прихильно ставився до українців у складі Австрійської імперії. У 1849 році імператор зробив Буковину окремим коронним краєм, послабивши тим польський вплив у цьому регіоні. Він також сприяв розбудові українських міст і, зокрема своїм указом від 20 серпня 1863 року, затвердив план будівництва майбутнього архітектурного шедевру у місті Чернівцях – резиденції митрополитів Буковини і Далмації, яка сьогодні є центральним корпусом Чернівецького

17 Лэндри Ч. Креативный город. – М. : Издательский дом «Классика XXI», 2001. – С. 31.

національного університету імені Юрія Федьковича та занесена 2011 року до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО. Вклад імператора Франца Йозефа I в культурне життя Австрійської імперії був дуже вагомим.

Охорону історичних пам'яток Австрії в рамках роботи Федерального управління у справах пам'яток здійснюють 9 регіональних відділень (Landeskonservatoraten)[18].

Позитивним у досвіді культурної політики європейських країн та Австрії зокрема є період кінця 90-х років минулого століття, пов'язаний з посиленням зацікавленості перспективами інвестицій у культуру і розумінням її принципової значущості, здатності слугувати різним політичним цілям і стратегіям, спрямованим на соціальний розвиток та вирішення суспільних проблем. У цей період почали створюватися інститути державно-приватного партнерства, які передбачають розвиток ринку культурних цінностей, спільної участі держави і приватного бізнесу у розвитку цього ринку, в економічно ефективних культурних проектах.

Концептуально державно-приватне партнерство в Австрії розглядається як один із способів залучення позабюджетних фінансових джерел для забезпечення і розвитку державної інфраструктури, надання державних послуг, здійснення державної політики. Ряд потенційних переваг державно-приватного партнерства (розподіл ризиків між державним та приватним партнерами, більш ефективна реалізація проектів) спостерігається частіше в державах з більш розвиненим ринком державно-приватного партнерства та відповідним законодавством, в Австрії ж застосовується більш спрощений підхід[19]. Загалом органи державної влади Австрії зацікавлені в залученні приватного сектора до співпраці у сфері державно-приватного партнерства у зв'язку з економічними та управлінськими перевагами такого механізму.

Австрійський досвід залучення приватного сектора до участі у здійсненні державної політики у різних сферах бере свій початок ще в XIX столітті. Приміром, певна частина австрійської залізничної мережі була побудована саме в рамках здійснення державно-приватного партнерства. 1874 року Австрія уклала з приватним консорціумом концесійну угоду про здійснення будівництва, фінансування, а також експлуатації відрізка залізничного сполучення між комунами Штайнах і Рід, який отримав назву «Залізниця кронпринца Рудольфа»[20].

У середині 1990-х років як експеримент здійснювалася реалізація різних проектів у межах державно-приватного партнерства, проте фактичний рівень приватного інвестування в реалізацію такого роду проектів залишався вкрай низьким. Ситуація дещо змінилася лише з початком нового тисячоліття, коли зросли державні потреби в інвестиціях, це активізувало здійснення державної політики щодо сприяння залученню приватного сектора[21].

В Австрії на сьогодні перелік сфер економічних відносин і соціального забезпечення, для розвитку яких укладаються договори про державно-приватні партнерства, досить невеликий. Більшість проектів у рамках державно-приватного партнерства було реалізовано в області розвитку транспортної інфраструктури, соціального забезпечення і охорони здоров'я, культури[22].

---

18 Bundesdenkmalamt [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://bda.gv.at/de/über-uns/

19 Bastin J. Public-Private Partnerships: A Rewiev of International and Austrian Experience // Public Private Partnership / Studiengesellschaft für Wirtschaft und Recht / Wirtschaftsuniversität Wien. – Vienna, 2003. – 23 P.

20 Elsner B. Austria. // PPP in Europe. – London: CMS Legal Services EEIG, 2010. – P. 5 – 8.

21 Bastin 2003, Partnerships.

22 Erlach P. Public Private Partnerships in Austria (Approaches on PPP in City and Regional Logistics in Austria). – 15.11.2002. – P. 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bestufs.net/download/Workshops/BESTUFS_I/Malaga_Sep02/BESTUFS_Malaga_Sep02_Dorner_Econsult_2.pdf>

В Австрії не існує спеціального профільного нормативно-правового акту, який безпосередньо регулює відносини державно-приватного партнерства. Такого роду відносини регулюються загальними нормами цивільного законодавства.

Відповідно, в прийнятті спеціального законодавства, що регулює застосування інституту державно-приватного партнерства, на думку ряду австрійських експертів, немає особливої необхідності. Проте деякі автори відзначають, що законодавство, яке здійснює правове регулювання державно-приватного партнерства, зараз є недостатнім, а стосовно окремих питань дозволяє подвійне тлумачення, що є недопустимим[23].

Законодавство Австрії є досить стабільним, більшість змін вноситься у зв'язку із змінами в нормативно-правових актах Європейського Союзу або у зв'язку із наданням рекомендацій відповідними міністерствами.

Австрійський експерт П. Ерлах виокремив такі чотири моделі державно-приватного партнерства, найчастіше реалізовані в Австрії:

1) модель управління об'єктом, відповідно до якої компанією з боку приватного сектора здійснюється управління і керівництво об'єктом, що перебуває у власності державного партнера, від імені державного партнера, при цьому витрати і ризики лежать на державному партнері;

2) модель розвитку і управління об'єктом, відповідно до якої виконання зобов'язань зі здійснення проектування, будівництва, фінансування, а також експлуатації об'єкта передається приватному партнеру відповідно до положень договору. У порівнянні з попередньою зазначеною моделлю, яка є відносно простою, ця передбачає значно ширше коло обов'язків, виконання яких може брати на себе приватний партнер. До переваг такої моделі належить оптимізація здійснення проекту загалом, а також зменшення кількості потенційних координаційних проблем, що виникають у зв'язку з переходом від однієї стадії реалізації проекту до наступної;

3) в області розвитку комунальної інфраструктури застосовується модель ліцензування, за якою державний партнер надає компанії з боку приватного сектора ліцензію на здійснення будівництва інфраструктурного проекту, а приватний партнер забезпечує необхідне фінансове забезпечення проекту у вигляді позик державному партнеру. Після завершення будівництва інфраструктурний об'єкт переходить у власність держави, а приватний партнер отримує грошове відшкодування зазначених раніше інвестиційних витрат за період часу, вказаний у договорі про державно-приватне партнерство; при цьому розмір відшкодування не залежить від використання інфраструктурного об'єкта, щодо будівництва та фінансування якого був укладений договір;

4) у сфері комунальної інфраструктури часто застосовується модель співпраці, згідно з якою відповідним органом державної влади разом з приватним партнером створюється спільне підприємство, відповідальне за фінансування, будівництво та експлуатацію інфраструктурного об'єкта, причому управління і керівництво цим підприємством здійснюється обома партнерами. Відповідно до цієї моделі державний партнер зберігає

23 Bastin J. Public-Private Partnerships: A Rewiev of International and Austrian Experience // Public Private Partnership / Studiengesellschaft für Wirtschaft und Recht / Wirtschaftsuniversität Wien. – Vienna, 2003. – 23 P.

повноваження, що дозволяють здійснювати прямий вплив на всі стадії реалізації проекту з використанням досвіду і компетенції, а також капіталів приватного сектора[24].

Також як один із прикладів проектів, реалізованих відповідно до названих моделей, можна навести будівництво вантажного терміналу Ґрац Верндорф. Об'їзна дорога в Ебельсберґе є об'єктом інфраструктури, будівництво якого реалізували в рамках державно-приватного партнерства, де приватним сектором було здійснено будівництво та первинне фінансування цього об'єкту. Державно-приватне партнерство щодо будівництва та забезпечення системи очищення стічних вод у Вайдгофен-ан-дер-Тайя реалізується відповідно до моделі, що має на меті будівництво, експлуатацію та передачу об'єкта від приватного партнера державному[25].

Співпраця у вигляді державно-приватного партнерства успішно застосовується в Австрії і щодо будівництва об'єктів шкільної інфраструктури, будівель судів, а також деяких адміністративних будівель. Прикладами таких є будівля суду в Іннсбруку, а також будівлі школи і дитячого садка у Відні[26].

Для Іннсбрука (Федеральна земля Тіроль) актуальним є і здійснення державно-приватного партнерства у сфері охорони об'єктів культурної спадщини. Столиця Тіроля дуже багата на пам'ятки, в яких відображено різноманітність та особливості окремих регіонів Тіролю. Серед них домінують чудові придворні будівлі, які сьогодні, як і раніше, свідчать про єдиний королівський двір Австрії Габсбурґів за межами державної столиці. Інтенсивний розвиток економіки, транспортної інфраструктури, будівельна діяльність негативно впливають на історичний культурний ландшафт Тіролю. Тому збереження культурної спадщини, зокрема резиденцій, замків, міських ансамблів, є першочерговим завданням культурної політики федеральної землі. Для кращої реалізації поставленої мети використовують і певні моделі державно-приватного партнерства, особливо коли питання збереження стосується міських забудов, а саме: пільги для власників будівель, що мають історичну та культурну цінність. Серед основних переваг від держави для власника історичної будівлі можна виокремити такі: пільги та субсидії, значне зниження суми податку на нерухомість та земельного; дозвіл на збільшення орендної плати, у випадку, якщо власник здає будівлю в оренду; додаткові дотації для збереження об'єкта (від федерального уряду та муніципалітету), програми підтримки, надання грантів. Усі ці питання регулюються регіональним відділенням Федерального управління у справах пам'яток.

Досвід показав, що система державно-приватного партнерства в реалізації державної політики, зокрема і у галузі збереження культурної спадщини, на умовах концесії дає позитивний результат. Охорона культурної спадщини у кожній країні завжди залишиться під юрисдикцією профільних міністерств, проте жорстка державна вертикаль, де провідна роль належить регіональній владі і органам місцевого самоврядування у тісному співробітництві із громадою приноситиме позитивний результат в охороні і збереженні культурної спадщини, що яскраво демонструють федеральні землі Австрії.

---

24 Erlach P. Public Private Partnerships in Austria (Approaches on PPP in City and Regional Logistics in Austria). – 15.11.2002. – P. 6. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bestufs.net/download/Workshops/BESTUFS_I/Malaga_Sep02/BESTUFS_Malaga_Sep02_Dorner_Econsult_2.pdf>

25 Bastin J. Public-Private Partnerships: A Rewiev of International and Austrian Experience // Public Private Partnership / Studiengesellschaft für Wirtschaft und Recht / Wirtschaftsuniversität Wien. – Vienna, 2003. – 23 P.

26 Elsner B. Austria. // PPP in Europe. – London: CMS Legal Services EEIG, 2010. – P. 5 – 8.

Присутність постаті Андреаса Гофера у міському середовищі Іннсбрука

Світлана Герегова, Микола Стецюк

Вступ

Історична пам'ять є найвагомішим здобутком кожної нації. Вона спонукає до розуміння певних, «усталених» віками, норм, традицій, історичних подій, суспільного й культурного життя з цінностями різних періодів, і таким чином уособлює інформаційну функцію культури «за вертикаллю», тобто від минулого до майбутнього, від покоління до покоління. Можна погодитись із вміщеним в одному із словників середньовічної культури поясненням дефініції «пам'ять суспільства»: «… це процес, за допомогою якого суспільство актуалізовує і переформульовує своє сприйняття минулого як невід'ємної складової своєї ідентичності»[27].

Ретроспективне освоєння власної історії є ціннісною передумовою або ж підґрунтям кращого розуміння перспектив майбутнього. Розумний і виважений підхід до цієї проблеми зумовлює якісний аспект вкладених інвестицій у майбутнє наступних поколінь. Особливу актуальність, на нашу думку, ця теза набула в період поширення глобалізаційних тенденцій та новітніх інформаційних технологій у сучасному світі, що мають об'єктивний, універсальний характер і спонукають всі національні культури активно пристосовуватися до цих процесів. Говорячи про євроінтеграцію як складову глобалізаційних процесів, науковець П. Скотт констатує, що глобалізація – це не тільки (а може, й не стільки) зближення економік, скільки злиття цінностей. І варто замислитись над його тезою: «Європа – це не просто територія, це спосіб мислення»[28]. З огляду на це надзвичайно цінним є діалог культур, їх взаємовплив, взаємопроникнення та провідні тенденції сучасної соціокультурної динаміки, проте аж ніяк не «розчинення» у бурхливому «котлі» глобалізаційних процесів певної національної культури із притаманними лише їй особливостями.

Сьогодні науковці, намагаючись зрозуміти феномен історичної пам'яті та пояснити механізм її впливу на утвердження національної свідомості, вдаються до певного переосмислення, зокрема й проблеми міського простору. Адже місто можна вважати головним осередком, де формується історичний наратив. І, незважаючи на процеси глобалізації та мегаурбанізації, архітектурні середовища міст залишаються носіями «багатоаспектної категорії пам'яті»[29]. Необхідно правильно розставляти акценти у співвідношенні нового і старого у сучасному міському середовищі: не допускати конфлікту між ними, намагатись привести до взаємодії.

---

27 Yuryk Y. Displaying multidimensional category memory in architectural and design works in the medium cities / Yuryk Y. // Canadian Journal of Science, Education and Culture. – Toronto : «Toronto Press», 2014. – 1. (5) (January-June). – Volume II. – P. 727.

28 Скотт П. Академические ценности и организация академической деятельности в эпоху глобализации [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://logosbook.ru/hee/art004.html.)

29 Гири П. Память // Словарь средневековой культуры / под ред. А. Я. Гуревича. – М. : РОССПЭН, 2003. – С. 342-343.

У просторах міст простежується здійснення матеріалізації «пам'яті» за допомогою монументальних засобів. Якщо вести мову про символічні простори або ж «місця пам'яті», то у цьому сенсі неабияке значення мають історичні пам'ятки, що ніби «вкрапляються» у міське середовище. Важливо, щоб у контексті нових функцій міст, пам'ятки, маючи в собі історико-культурне змістове навантаження, «вписувались» у сучасне міське довкілля. Такого роду історичні пам'ятки мають нагадувати прийдешнім поколінням про певні важливі події в історії краю або ж про постаті, які відіграли вагому роль у наслідках цих подій, адже загальновідомим є механізм «включення у пам'ять як увічнення».

Торкаючись проблеми присутності пам'яток минулого у сучасному міському просторі, надзвичайно важливим є ознайомлення із досвідом збереження та використання культурних пам'яток старовини в різних європейських країнах. Це стало більш реальним у сучасних умовах посилення інтегрованості народів, їхньої взаємодії, особливо на європейському континенті. У цьому контексті, зазначимо, що теоретичний аспект наукової розвідки був підкріплений візуальними спостереженнями її авторів, отриманими в результаті спільного міжнародного проекту *«The Presence of the Past in Urban Space»* (PREPUS) – «Присутність минулого в міському просторі» університетів Леопольда Франца м. Іннсбрук (Австрія) та Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (Україна), спрямованого на поглиблення міжкультурної комунікації.

Враховуючи існування певних особливостей історичного розвитку тірольців, можна виокремити важливі моменти присутності минулого у сучасному міському середовищі Іннсбрука – столиці Тіролю. Зокрема, впадає в очі збереження автентичності пам'яток старовини (пам'ятка повинна значною мірою зберігати свою форму та матеріально-технічну структуру, історичні нашарування, а також роль у навколишньому середовищі!).

Також варто відзначити благоговійне ставлення тірольців до видатних історичних осіб, насамперед, до імператора Священної Римської імперії Максиміліана I, а також до Андреаса Гофера, якому судилося стати не лише національним героєм тірольців, а ще й фактично «торговою маркою» регіону.

Хто ж такий Андреас Гофер, й чому його постать заслуговує на таке почесне місце в історичній пам'яті тірольців, й, зокрема, на монументальне пошанування у міському середовищі Іннсбрука?

Для відповіді на це запитання, вважаємо за необхідне подати історичну довідку, наголосивши на боротьбі за незалежність тірольців у 1805–1809 рр., та визначити роль у цій боротьбі Андреаса Гофера.

Історичні події 1805-1809 рр. у Тіролі: передумови повстання

В ході Третьої коаліційної війни проти Наполеона Тіроль, коронна земля Австрійської імперії, був окупований Баварією – союзницею Франції. Зазнавши поразки в битві під Аустерліцом 2 грудня 1805 року, Австрія вийшла з війни переможеною та згідно з Пресбурзьким миром поступилася Баварії Тіролем і Форарльберґом[30].

30 Oberhofer A. Der Andere Hofer. Der Mensch hinter dem Mythos. - Innsbruck : Wagner, 2009. – S. 261.

Наступні чотири роки баварського правління були позначені намаганнями перетворити Тіроль – колишню коронну землю Австрійської імперії – на провінцію Баварського королівства, органічну його частину. Ці намагання полягали в проведенні політики централізації, що включало, зокрема, зміну адміністративного устрою на баварський лад: «Найбільш виразно прагнення до нівелювання цієї частини краю виявлялося у вливання в абсолютистичну державу Баварію шляхом розбиття колишнього графства Тіроль на адміністративні округи Інн, Айзак та Етч […] та офіційне скасування назви «Тіроль» через продаж однойменного родового замку»[31]. Роздроблення регіону та скасування його автохтонної назви стало серйозним викликом для тірольців, які вважали себе одним народом та протягом свого історичного розвитку сформували власне уявлення державного ладу. Так, під впливом окупації та прагнення Баварії підкорити край «у німецькій частині Тіролю сформувалося патріотичне відчуття спільної приналежності до Тіролю […] Сукупність привілеїв для краю призвело в Тіролі до власної уяви про державу […], до власного «державного розуміння», яке повинно було співвідноситися з подібним розумінням у Баварії»[32].

Політика Баварії передбачала також заходи, спрямовані на включення Тіролю в єдину економічну систему королівства. Ця політика полягала у здійсненні реформ, які передбачали запровадження в обіг нової валюти, зменшення податкових привілеїв. Про погіршення добробуту в краї можна зрозуміти, наприклад, з послання Merkantilmagistrat міста Боцен, що в Південному Тіролі, до баварських інстанцій: «Жодних покупців, ніяких грошей, загальна стагнація бізнесу»[33]. Промовистим є також лист Андреаса Гофера до боценського мельника Josef Rössler від 3 травня 1808 року, в якому майбутній лідер повстання скаржився на важке фінансове становище: «[S]ie söchen wohl harte zeiten, mehr als was ich Jhme(n) schuldig Bin, umglich haben, nirgent khein gelt sein, ich wisset nit wass ßagen oder Thuen»[34]. На економічне становище населення краю негативно вплинув і той факт, що кордони до Австрії та Італії були фактично закриті через високі мита, а надії тірольців на те, що Баварія стане стане новим ринком збуту для їхніх товарів, не справдилися через повільну інтеграцію регіону[35].

Найсуттєвішим же чинником, який підштовхнув тірольців до повстання проти баварської окупації, стали реформи у релігійній сфері. Варто зазначити, що політика Баварії щодо розбудови єдиної, централізованої держави стосувалася, зокрема, релігії. Так, урядовим указом 1806 року час богослужіння було перенесено на п’яту годину ранку. Крім того, було зменшено кількість святкових днів. Населення Тіролю, однак, ігнорувало це розпорядження та продовжувало відзначати скасовані свята[36].

Таким чином, зазначені вище фактори спричинили незадоволення тірольців тим станом справ, який склався після окупації краю Баварією, що заклало підвалини для висловлення цього незадоволення у формі повстання. Як зазначав сам Андреас Обергофер,

31 Там само. – S.264.
32 Там само. – S. 264-265.
33 Там само. – S.272.
34 Там само. – S.272.
35 Там само. – S.276.
36 Там само. – S. 278-279.

«повстання можна розглядати як вияв глибокого конфлікту між традиційною структурованою спільнотою та сучасною державою, що є на шляху свого ставновлення, який виявляється як протиставлення регіональної автономії та центральної державної влади.»[37]

Хід повстання та місце у ньому Андреаса Гофера

Варто наголосити, що повстанню передували контакти між Тіролем та Австрією, підтримувані через торговців. Ще 1805 року, коли австрійські війська відступали з регіону, ерцгерцог Йоганн, прощаючись із тірольцями, виголосив полум'яну промову, яка в друкованій формі поширилася краєм. Також відомо, що 10-11 листопада того ж року з ерцгерцогом бачився Андреас Гофер, який під час зустрічі з ерцгерцогом пообіцяв «зробити для Австрії все, коли зірка надії засяє знову»[38].

Андреас Гофер народився 22 листопада 1767 року в Зандгофі в родині трактирника (вирісши, він успадкував батькову справу). Як торговець Гофер об'їздив увесь Тіроль і завів багато знайомств, а 1797 року, наприкінці Першої коаліційної війни проти Наполеона, командував загоном стрільців. З 1806 року «der Sandwirt», як іще називали Гофера, брав участь у підготовці до заколоту проти баварського панування [39].

В січні 1809 року Гофер разом з іншими представниками тірольського руху опору прибули до Відня з метою обговорити деталі майбутнього бунту. Узгоджений у ході зустрічей між тірольцями та представниками австрійського двору план передбачав «розгром та захоплення розміщених у Тіролі баварських або інших ворожих військ… захоплення мостів і доріг […]»; крім того, було дано розпорядження готувати зброю, амуніцію та провіант[40].

Початком повстання можна вважати 11 квітня 1809 року, коли за наказом Андреаса Гофера тірольці вступили в бій з баварцями на штерцинзьких болотах; за два дні до цього Австрія оголосила Франції та Баварії війну, а Гофера було призначено командиром пассайєрських стрільців. Уже через місяць, 20 травня, Гофер став верховним командиром повстанців[41]. А після третьої Берґізельської битви 13 серпня, в ході якої баварці зазнали поразки, «зандський трактирник» перейняв на себе й цивільне управління краєм. Повернувшись через два дні після битви до Іннсбрука, Гофер постав в очах тірольців не лише як захисник регіону, а й його управитель; імовірно, саме це спонукало його особисто написати в листі до кайзера Австрії: «Бажання та довіра усього народу випала Вашому покірному слузі, що нище підписався [Гофера. – Прим. авт.]». Це свідчить про те, що Гофер вважав себе обранцем тірольського народу[42].

Таким чином, на період з 15 серпня по 22 жовтня 1809 року Андреас Гофер був регентом Тіролю. Примітно, що Гофер, виходячи з патерналістських поглядів на суспільний і державний устрій, ототожнював свою посаду регента з роллю батька тірольців

37 Там само. – S.264.

38 Там само. – S.291.

39 Hofer, Andreas // Deutsche Biographie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.deutsche-biographie.de/gnd118552325.html#ndbcontent_leben.

40 Oberhofer A. Der Andere Hofer. Der Mensch hinter dem Mythos. – Innsbruck : Wagner, 2009. – S. 295.

41 Там само. – S. 311.

42 Там само. – S. 319.

(«Landesvater»). Про це свідчить, зокрема, той факт, що згідно з указом від 17 вересня 1809 року до Гофера слід звертатися «Herr Vater» (пан батько)[43]. Водночас, маючи змогу стати таким собі диктатором у період свого регентства, Гофер усе ж не зробив цього, а делегував частину повноважень своїм радникам[44].

Події жовтня-листопада 1809 року склалися не на користь тірольців. Згідно з мирною угодою від 14 жовтня Австрія мусила відмовитися від Тіролю; баварські війська знову захопили регіон. Четверта Берґізельська битва, яка відбулася 1 листопада, закінчилася для повстанців розгромом. Гофер мусив рятуватися втечею, проте відмовився від закликів покинути Тіроль. 28 січня 1810 року Гофера видали французам, які ув'язнили його в Мантуї; 20 лютого «der Sandwirt» стратили за наказом Наполеона. У Мантуї він і був похований.

Уже через чотири роки було порушено питання перенесення праху тірольського народного героя на батьківщину та належне його вшанування. Rudolf Granichstaedten-Czerwa пише: «Вимога щодо перенесення праху Хофера до Тіролю висловлювалася вже у 1814 році капітаном Йоганном Ремпельмаєром та старшим лейтенантом Карлом бароном фон Цаллєм, вони направили її до Надвірної воєнної ради у Відні, поттім 18 серпня 1814 це було прохання старшого лейтенанта Тірольсього піхотного корпусу, Йоганна Гензбахера, далі в липні 1816 Йозеф Гормаєр в своєму журналі «Архів» […] а також капітаном Едуардом бароном фон Штернбах під час його походу через Мантуа в 1821 році […] та зрештою знову тірольским краєвим урядом»[45]. Водночас варто зазначити, що у Відні побоювалися політичних наслідків перепоховання Гофера – борця за свободу Тіролю. Зрештою, «цісар Франц наважився перепоховати прах Гофера в Іннсбруці»[46].

Підсумовуючи внесок Андреаса Гофера у визвольну боротьбу Тіролю, варто зазначити, що його постать мала виняткове значення. «Зандський трактирник» був уособленням тірольського селянства, користувався загальною повагою та відігравав об'єднуючу роль під час повстання. Щирий патріот Тіролю, Гофер став символом боротьби свого народу й до сьогодні вважається національним героєм.

Ушанування пам'яті про Андреаса Гофера

Отже, з огляду на те значення, яке мав Андреас Гофер під час визвольних змагань тірольців 1805–1809 року, видається зрозумілим той факт, що його постать шанують і сьогодні. Насамперед, варто зазначити, що рештки Гофера були повернені з Мантуї й урочисто перепоховані 1823 року в Гофкірсі, де 1834 року було поставлено пам'ятник [47].

Загалом, Андреасу Гоферу в Іннсбруку присвячені три пам'ятники, кожен з яких унікальний і утворює власну композицію. Ми б хотіли більш детально описати

43 Там само. – S. 321-322.

44 Hofer, Andreas // Deutsche Biographie [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.deutsche-biographie.de/gnd118552325.html#ndbcontent_leben.

45 Granichstaedten-Czerva R. Die Überführung der Gebeine Andreas Hofers von Mantua nach Innsbruck // Südtiroler Haus-Kalender. – 1978. – S. 45-47.

46 Там само.

47 Wieser H. Die Innsbrucker Hofkirche ist seine letzte Ruhestätte // Ostt. Bote. – 2001. – S. 51.

пам'ятник рішучому лідеру опору, що встановлений на Бергізлі, оскільки цей пам'ятник відіграє особливу роль для тірольців: бронзова статуя на десятитонному п'єдесталі, Андреас Гофер представлений у крислатому капелюсі з прапором у руці; по обидва боки від нього зображені два орли з розпростертими крилами, а саме: тірольський та двоголовий австрійський орел. На фасаді постаменту вирізьблено напис: *«За Бога, Цісаря та Вітчизну»*.

Цікавою є історія створення пам'ятника. У листопаді 1880 року Комітет з питань створення меморіалу Андреасу Гоферу звернувся до Генріха Натера (1844-1892) й офіційно доручив йому розробку проекту пам'ятника. Його проект був прийнятий комітетом з незначними змінами, але зазнав неабиякої критики. У 1889 році через хворобу Генріху Натеру довелося полишати роботу кілька разів, і 13 квітня 1892 року митець раптово помер[48].

Архітектор Хайнц Мікш контролював завершення статуї, яка була вилита з руди у Відні. 19 серпня 1892 року статуя прибула до Іннсбрука і була поміщена на Бергізель[49]. Понад рік пам'ятник залишився покритий, а 28 вересня 1893 був відкритий в присутності імператора Франца Йозефа I.

Варто зазначити, що пам'ятник Андреасу Гоферу в майбутньому став найважливішою Тірольською історичною пам'яткою, адже навколо нього відбувались мітинги, присвячені вирішенню політичного питання Південного Тіролю.

Рис. 1. Пам'ятник Андреасу Гоферу біля музею «Тірольська панорама».

Рис. 2. Пам'ятник Андреасу Гоферу у центральній частині Іннсбрука.

48 Oberhofer A. Andreas Hofer als Ikone, Idol, Reliquie, Popanz, Objekt, Statue? – Bielefeld, 2011. – 333 S.

49 OÖ-Gruppe bekennt sich zu RAF-Symbolen auf Hofer-Denkmal // Oberösterreichische Nachrichten vom 31. August 2009.

Крім згаданих пам'ятників, присвячених національному герою Андреасу Гоферу, цікавість представляє майстерно виконана статуетка, приурочена до 100-літнього ювілею повстання 1809 року (Рис. 4). Вона презентує Андреаса Гофера у традиційному вигляді: у його крислатому капелюсі і з прапором у руці. Поруч (знизу) обов'язковий символ – орел.

Рис. 3. Скульптурна композиція на місці перепоховання Андреаса Гофера у Надвірній церкві.

Рис. 4. Статуетка Андреаса Гофера, приурочена до 100-літнього ювілею повстання 1809 року.

Підтвердженням важливості повстання тірольців проти Наполеона 1809 року є той факт, що до його 200-річчя, 6 травня 2009 року Австрійський монетний двір випустив пам'ятну монету із назвою «Спротив тирольців» (рис. 5). Розміщення ж на монеті портрета національного героя Андреаса Гофера є визнанням його ролі у означеній історичній події. На задньому плані зображена Джузеппіна Неґреллі із Південного Тіролю із знаменом у руках, яка символізує нерідко забуту роль героїчних жінок-борців Тіролю. Монета виготовлена із срібла, номіналом 5 євро. Загалом випущено 75 тис. монет[50].

Так уже склалось, що вулиці у містах і навіть невеликих селищах нерідко названі іменами відомих людей. Не оминула ця участь і Андреаса Гофера, ім'ям якого названа одна із вулиць Іннсбрука. (Рис. 6)

Штрихом памяті про національного героя для тірольців є й памятна дошка, де вміщена лаконічна інформація про Андреаса Гофера: роки народження й смерті, зазначено місце останнього спочинку і, звичайно, його участь у повстанні.

50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.gcoins.net/ru/blog/view/4102

Використання образу Андреаса Гофера як «торгової марки» Тіролю

Популярність імені Андреаса Гофера серед тірольців зумовила те, що його образ активно використовують у рекламі та туризмі. Таким чином, через утворення асоціацій з постаттю Гофера формується бренд Тіролю, в якому образ «des Sandwirts» займає ключове місце.

Варто зазначити, що важливу роль відіграє впізнаваність постаті Гофера серед туристів. Так, згідно з проведеним 2008 року опитуванням 69% зі 167 опитаних туристів знали про Андреаса Гофера. Цікавими виявилися дані за країнами походження: постать Гофера відома 93,8% туристів з Німеччини, 86,4% туристів з Австрії, 53,8% туристів із Швейцарії та країн ЄС[51].

Варто підкреслити, що ім'я Гофера використовується у назвах різних установ, зокрема готелів, для того, щоби викликати в гостей відповідні асоціації та вказати на географічні чи історичні особливості. Так, власники тірольських готелів, названих ім'ям «зандського трактирника», зазначали, що таким чином прагнуть підкреслити належність до регіону та його культури. Щодо останньої, то майже в кожному з таких готелів можна знайти обставлену в традиційному тірольському стилі кімнату, або ж «Hoferstube», яка передає пов'язаний з ім'ям тірольського народного героя дух традицій краю[52].

Слід також зазначити, що магазини німецької мережі «Aldi» в Австрії носять назву «Hofer».

Рис. 5. Дошка на вулиці, названій ім'ям Андреаса Гофера.

Рис. 6. Вивіска магазину мережі «Hofer» в Іннсбруці.

51 Strauß B. und Ohnewein T. (K)ein vergessener Tourismusheld // Andreas Hofer. Ein Tourismusheld?! – Un eroe del turismo?!. - Innsbruck-Wien-Bozen : StudienVerlag, 2009. – S. 510-511.

52 Herntei M., Pechlaner H. und Lange S. Andreas Hofer als Teil eines Hotelnamens // Andreas Hofer. Ein Tourismusheld?! – Un eroe del turismo?!. - Innsbruck-Wien-Bozen : StudienVerlag, 2009. – S. 482-484.

Висновки

З давніх-давен згадки про видатні історичні події та пов'язані з ними імена передавались різними засобами, насамперед, через усну народну творчість, через літописні, а пізніше – друковані джерела. У цьому контексті окремо виділяється збереження історичної пам'яті через матеріальні артефакти, які шанувались і передавались із покоління в покоління або ж були забуті, або занедбані з певних причин, і тому потребують особливої уваги сьогодні.

В *Іннсбруці чітко прослідковується унікальне поєднання будівель та монументального мистецтва часів Максиміліана I та модерних будинків XX – XXI ст. Варто відзначити належне ставлення владних структур щодо охорони та збереження об'єктів старовини з умілим застосуванням цих об'єктів у туристичній галузі.* Характеризуючи ставлення *тірольців* до пам'яток минулого, можна стверджувати, що вони значну увагу приділяють не лише їх збереженню, а й популяризації, напевно, розуміючи, що будь-який поступальний рух на шляху прогресу не тільки зумовлюється, але й цілковито ґрунтується на його житті попередньому.

Пам'ять про національного героя Андреаса Гофера та про його участь у історичних подіях у Тіролі 1809 року досить активно зберігається у міському середовищі Іннсбрука. Насамперед, це проявляється у присвячених йому монументальних скульптурних композиціях, що несуть значне історико-змістовне навантаження. Крім цього, важлива роль «зандського трактирника» в історії Тіролю початку XIX століття сприяла тому, що пам'ять про нього живе не лише в пам'ятниках і музеях, а й у назвах різних установ – від магазинів до готелів. Отже, ім'я Андреаса Гофера сьогодні широко використовується для формування регіонального бренду Тіролю, що можна вважати уособленням поєднання минулого із сучасним у міському середовищі Іннсбрука.

Культура міжнаціонального співіснування

Катерина Пазюк, Вікторія Мазур

Політична дискусія щодо кордонів Південного Тіролю та його приналежності до Австрії чи Італії сягає своїм корінням кінця Першої світової війни. Та все ж ми мусимо відзначити, що історія цього регіону колишньої Австро-Угорської монархії багато в чому залежала і від стосунків тих національних меншин, що її населяли. Тож автори цієї статті ставили собі за мету розкрити питання: якими було співіснування різних націй землі Тіроль до поділу та після (1919). Не менш важливими і актуальним питанням можемо вважати відображення мультикультурності землі Тіроль у міському середовищі.

Результати, здобуті на місці проведення дослідження за підтримки австрійських колег – студентів університету м. Іннсбрука, продемонструють зміни, що відбулися, та умовиводи.

У період Античності Тіроль населяли рети та іллірійці, а близько 15 року до н.е. ці території були завойовані римлянами і приєднані провінції Реція. У XI-XII ст. на території Тіролю, що входила до складу Священної Римської імперії, існував ряд феодальних держав. 1363 року територією графства Тіроль заволоділи Габсбурґи.

Для початку необхідно чітко визначитись зі змістом географічного поняття «земля Тіроль». Отже, Тіроль – це адміністративно-територіальна одиниця у складі Австрії, одна із її «земель». Поруч із цим Південний Тіроль є автономною провінцією у складі Італії, з німецькомовною більшістю населення: на 2011 рік кількість населення, що спілкується німецькою складала 62,2%. У випадку із Південним Тіролем застосовується також назва Провінція Больцано; врешті, в складі Італії існує регіон Трентіно-Альто-Адідже, до котрого, окрім самого Південного Тіролю, входить ще й провінція Трентіно з італомовною більшістю. Починаючи із XIV ст., територія сьогоднішнього регіону Трентіно-Альто-Адідже являла собою єдине ціле разом з іншими частинами Тіролю, будучи складовою Габсбурзької монархії[1].

При розгляді міжнаціональних взаємовідносин на території землі Тіроль не можливо не згадати про патент (указ) Йозефа II від 1781 року (у деяких джерелах від 2 січня 1782 року)[2]. Саме цим законодавчим актом проголошувалась релігійна толерантність, тобто свобода віросповідання і зрівняння в правах римо- та греко-католиків. Вважаємо, що цей акт також є прямим свідченням проживання різноетнічного населення як в Австрійській імперії загалом, так і в її окремих регіонах. Варто зазначити, що єврейська громада Австрії вважає указ Йозефа II чи не визначальним актом Нової історії[3]. Євреї, разом із австрійцями та італійцями, мали вагомий вплив на соціально-економічний

1 Мінгазутдінов І. Сепаратизм Південного Тіролю у контексті міжетнічних проблем в Європі // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – № 1. – С. 17.

2 Studia Judaica Austriaca. Bd.I. Das Judentum im Revolutionsjahr. – Wien, 1974. – S. 137.

3 Там само – S. 138.

та політичний розвиток Тіролю. Недарма навіть на сьогодні у місті Іннсбруку є Ізраїльський культурний дім із синагогою для молитов (див. рис. 1).

Рис. 1. Синагога м. Іннсбрука (наші дні).

Безумовно, в період правління Габсбурґів німецькомовні мешканці австрійського Тіролю не мали причин для нарікань щодо обмеження своїх прав, так само поводились і німецькомовні жителі Південного Тіролю із столицею в Больцано. У свою чергу, італомовне населення на півдні Тіролю відчувало потребу у національному самовизначенні, яку посилило створення незалежної об'єднаної Італійської республіки у 1800 році[4]. Після цієї події значним впливом став користуватись «іредентистський рух», котрий виступав за приєднання провінції до Італії. Таким чином, ми можемо виснувати, що ситуація поділу землі Тіроль не виникла нізвідки, їй передували дискусії щодо приналежності цієї частини Східних Альп до тієї або іншої держави чи не з кінця 19 століття[5].

Наприкінці Першої світової війни Італія почала намагання анексувати в Австрії не лише італійський Тренто, але й ту територію австрійських володінь, що розташовувалась на південь, де на 1918 рік 86% населення було німецькомовне, 4% – ладиномовне, 3% – італомовне та решта – носії інших мов[6]. Італія окупувала Південний Тіроль, за згодою з Антантою, заявивши про його суто італійську природу. Та все ж розглянутий нами етнічний склад Південного Тіролю між 1880 та 1910 роками свідчить

4 Гриценко О. Поділити та поєднати (або історія одного регіону) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dialogs.org.ua/ru/cross/page1331.html

5 Scharr K. «Harmonische Landschaften» – Bevölkerung und Kultulandschaft in der deutschsprachigen Geographie am Beispeil der Region Sudtirol-Trentino // Europa Regional. – 2010. – № 4. – S. 176.

6 Юськів Х. Південний Тіроль: історична ретроспектива політико-правового конституювання та функціонування територіальної автономії // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. – 2015. – № 16. – С. 67.

про абсолютно протилежне явище – переважна більшість мешканців на південь від Трентіно була німецькомовною. Так, число німців у 1880 році тут становило 90,6%, або 186 087 особи, ладини складали 4,3%, або 8 822 особи, італійці ж – 3,4%, або 6 884 особи. У 1910 році італомовне населення складало 2, 9%, німецькомовне – 89%, ладиномовне – 3,8%. Зростає кількість населення, що спілкується інакшими, ніж італійська чи німецька, мовами із 1,7% у 1880 році до 4,3% станом на 1910 рік.

Трагічні події Великої війни не могли не знайти відгук у сучасних музейних колекціях, меморіальних дошках та пам'ятках. Неподалік гірського масиву Доломіті, де і дислокувались солдати ворожих сторін: Австрії та Італії, знайдено численні матеріальні джерела періоду 1914–1918 років, а документи щодо чисельності солдат підтверджують їх різну національність (див. рис. 2).

Рис. 2. Кладовище загиблих вояків періоду Першої світової війни, м. Брунек, Італія.

У контексті подій Першої світової війни необхідно відзначити, що на сьогодні у місті Брунеку пам'яткою є кладовище, де поховані солдати – представники різних національностей та віросповідань, котрі населяли Австро-Угорську імперію та воювали на її боці у 1914–1918 роках. На цьому пам'ятному місці розташовано могили як вояків-християн, так і іудеїв та мусульман; саме ж кладовище поділено на сектори, відповідно до релігійного обряду поховання.

По завершенню Першої світової війни внаслідок підписання Сен-Жерменської мирної угоди 1919 року провінції Трентіно і Больцано (Південний Тіроль) відійшли від Австрії до Італії. Якщо італомовне населення Трентіно раділо, оскільки увійшло до складу своєї держави, то німецькомовне населення – південні тірольці – втратили право на власне самовизначення. Необхідно зауважити, що й кількість населення, котре визначало німецьку як мову спілкування, скорочувалося і на 1921 рік становило 75,9%. Міжнаціональний конфлікт у цій частині Тіролю загострювався. Ведучи переговори з Антантою, Рим аргументував волевиявлення Тіролю фактично підробленою картою, де топоніміка

була замінена італійською. Ця ситуація перегукується із тією, що відбувалась в іншій частині колишньої Австро-Угорської імперії, у Північній Буковині, де новий румунський уряд діяв таким самим чином, перейменовуючи міста, вулиці та площі[7].

Звісно, розгляд поділу землі Тіроль можливий лише в контексті тих територіальних змін, які відбулися в Центрально-Східній Європі після падіння імперії Габсбурґів. Адже мова на післявоєнних мирних конференціях велася не лише про Східні Альпи, але й про Татри, Карпатські гори. Все ж із 1919 року історія Південного Тіролю розвивалася у статусі італійської провінції. І хоча місцевим жителям – переважно німецькомовному населенню – король Італії обіцяв дотримання їхніх прав та ідентичності, вони дуже скоро були порушені. Населення ж Північного Тіролю не забувало про колишню єдність земель, назви вулиць у Іннсбруку носять назви міст Південного Тіролю, а одна із площ міста має назву – Südtirolplatz (площа Південного Тіролю).

Щоб краще зрозуміти ситуацію, яка відбувалась у провінції Трентіно і Больцано після Першої Світової війни, варто згадати також Рапалльську мирну угоду 1920 р. – договір про кордон між Італією та Югославією, підписаний 12 листопада в м. Рапалло. За цим договором Італія відмовилась від зазіхань на Далмацію. Кордон між Італією та Югославією був встановлений у місці, де розходились річки Соча і Сава. У результаті договору до Італії відійшли території, на 70% заселені слов'янами.

Кордон був розділений на 70 секторів, на кожному з яких розташовувалися основні орієнтири – каміння, пронумероване від 1 до 70 («Hauptgrenzsteinen»). Подібний камінь-орієнтир був поставлений і між Австрією та Італією (Brennerpass) (див. рис. 4). Орієнтир виконаний з білого мармуру і був побудований 1921 року та відкритий у присутності італійського короля Віктора Еммануїла III. Упродовж історії написи були змінені кілька разів.

Рис. 3. Камінь-орієнтир поділу Південного та Північного Тіролю.

7 Південний Тіроль як «комплексна консоціація» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://newzz.in.ua/mir/1148853455-pivdennij-tirol-yak-kompleksna-konsociaciya.html

Рис. 4. Бреннер. Балкон, з якого Беніто Муссоліні проголосив промову на честь приєднання Південного Тіролю до Італії.

У складі Італії німецькомовні тірольці стали національною меншиною. Крім того, зовсім скоро обіцянки італійського уряду поважати їх права було порушено. Після приходу до влади 1922 року Беніто Муссоліні почалась кампанія з асиміляції тірольців[8].

Тірольцям заборонялося користуватись німецькою мовою, пригнічувалась національна культура. Було заборонено друкування газет рідною мовою і викладання німецької мови у школах. Тірольські назви міст та сіл замінювались на італійські.

Проводилось насильне виселення місцевого населення. Союз фашистської Італії та нацистської Німеччини поставив тірольців на межу зникнення. Їм пропонувалось або переселитися до Третього рейху та покинути батьківщину, або залишитись і піддатися повній італіянізації. У таких умовах культура національних меншин, переважно місцевого німецькомовного населення, почала занепадати (див. рис. 6).
Отже, в «італійському» Тіролі відсоток німецькомовного населення з 1918 по 1922 рр. впав з 86% до 75,9%, проте у зв'язку з італіянізацією місцевого населення, цей відсоток інтенсивно зменшувався. У результаті після 1938 року 78 тисяч жителів покинули регіон.

У роки Другої світової війни багато тірольців служили в частинах Вермахту – у спеціальних гірських дивізіях альпійських стрільців.

Національні меншини в цей період також зазнавали переслідувань. У Больцано був створений концентраційний табір, в який привозили для катувань та знищення євреїв, італійських партизан та німецько-австрійських дезертирів (див. рис. 6).

Табір отримав дурну славу 1944-1945 рр. через надзвичайну жорстокість одного з наглядачів – Михайла Зайферта (німця українського походження), який вбивав, ґвалтував та настільки жорстоко поводився з ув'язненими, що отримав прізвисько «Больцанське чудовисько»[9].

---

8 Haas H. Das Südtirolproblem im Nordtirol von 1918-1938 // Dissertation zur Erlangung des Doktorades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Leopold-Franzens-Universität Innsbruck. – Innsbruck, 1984. – S. 16.

9 Venegoni Dario. Männer, Frauen und Kinder im Durchgangslager von Bozen. Eine italienische Tragödie in 7800 persönlichen Geschichten. – Bolzano, 2004.

В «австрійському» Тіролі, м. Іннсбрук, також був концентраціний табір Reichenau як доказ того, що масове знищення національних меншин, зокрема євреїв, було поширене і в цій частині Тіролю.

Після закінчення Другої світової війни був створений добровольчий напіввійськовий «Комітет визволення Південного Тіролю», відмітною особливістю якого було прагнення уникнути поранення або загибелі людей. Усі акції були спрямовані проти будівель або споруд і проводилися вночі, щоб уникнути випадкових людських жертв. Пізніше, у 1961 році, Комітетом був проведений підрив опор ліній електропередач, який знеструмив провінцію і викликав припинення подачі електрики на промислову Північ Італії. Ця подія увійшла в історію під назвою «Вогняна ніч», і світова громадськість дізналася про становище німецькомовної громади в Італії. Політичними прихильниками південнотірольського сепаратизму і загальнотірольского іредентизму – руху за анексію території іншої держави на підставі етнічної належності та попереднього володіння – є народна партія, а також Союз Південного Тіролю, Свобода Південного Тіролю, Демократична партія Південного Тіролю.

5 вересня 1946 р. міністр внутрішніх справ Італії, австрієць за походженням (народився в Тренто) уклав угоду з міністром закордонних справ Австрії Карлом Грубером про передачу Південного Тіролю Італії на умові надання йому автономії[10].

Мирний договір 1947 року підтвердив кордон Італії з Австрією станом на 1919 рік. Німецькомовній меншості Південного Тіролю гарантували повну рівність прав з італомовним населенням. Був створений автономний регіон Трентіно-Альто-Адідже. Італія, однак, де-факто ігнорувала угоду, а національні меншини продовжували зазнавати дискримінації. Австрія звинуватила Італію у невідповідності, Італія ж, зі свого боку, дорікала Австрії у підтримці пангерманізму та пронацистських рухів, а також тероризму в 1960-х роках у Південному Тіролі. Політика Італії щодо гноблення національних меншин призвела до створення у 1965 році Визвольного комітету Південного Тіролю (der Befreiungsausschuß Südtirol - BAS) – організації, спрямованої на возз'єднання Тіролю і Австрії. Комітет складався з австрійців[11]. Він по-своєму прагнув домогтися національної автономії для Південного Тіролю. Щоб уникнути людських жертв, акції проти громадських приміщень і споруд проводилися вночі. Щоб перервати подачу електроенергії для функціонування верхньоіталійської промисловості у 1961 році були підірвані електричні пілони. Ця акція була названа «вогняною ніччю», і світ таким чином повинен був дізнатися про становище німецькомовного населення в Італії. Після цього переговори про автономію були відновлені і остаточно реалізовані наприкінці 60-х років. Далі наведено частину договору, яка регулювала відносини Італії з Австрією:

---

10 «Durch Respekt für die Freiheit» Vor sechzig Jahren verstarb der aus dem altösterreichischen Tirol stammende Alcide de Gasperi, italienischer Ministerpräsident (1945–1953) und einer der Gründerväter der Europäischen Union. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://austria-forum.org/af/Wissenssammlungen/Essays/Zeitgeschichte/Alcide_de_Gasperi

11 Ein Prozeß der Anachronismen // Die Zeit. – 1963. № 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.zeit.de/1963/50/ein-prozess-der-anachronismen

«РОЗДІЛ III. АВСТРІЯ (СПЕЦІАЛЬНА ПОСТАНОВА), СТАТТЯ 10
Італія заключить чи підтвердить угоду з Австрією, щоб гарантувати безперешкодні пасажирські та вантажні перевезення між Північним та Південним Тіролем.
Союзні та Об'єднані держави прийняли до відома ті постанови, за якими Уряди Австрії та Італії досягли згоди 5 вересня 1946 р.[12]»

Лише в 1960 році Бруно Крайський (міністр закордонних справ Австрії з 1953 р.) зважився поставити питання про Південний Тіроль на розгляд XV сесії ООН. Ще 10 травня в своєму інтерв'ю Associated Press радник Гшнітцер повідомив, що Австрія торкнеться питання своїх колишніх територій восени 1960 року. 3 червня в м. Іннсбруку відбулася конференція з питань Південного Тіролю, а 28 червня було прийнято рішення в раді міністрів Австрії. Як доказ важливості південно-тірольської проблеми згадувалося дослідження Allensbach-Institut für Demoskopie (Алленбахській інститут демоскопії, Німеччина), за результатами якого 82% жителів Південного Тіролю (67% – представники національних меншин) виступили за возз'єднання з Австрією[13].

У той же час італійська сторона намагалася переконати ООН, що питання це несерйозне і взагалі належить до внутрішньої компетенції Італії. З цією заявою виступив 11 червня 1960 року міністр закордонних справ Антоніо Сеньї – майбутній президент Італії.

Для загальносвітових процесів момент, справді, виявився не надто вдалим: ООН активно займалася питанням деколонізації народів Африки. На малюнку карикатуриста Пауля Флора були зображені чорношкірі тубільці в національному одязі, які на правах господарів зустрічають у дверях ООН делегацію Південного Тіролю. Підпис під малюнком промовляв: «Ось і екзотичні приїхали!». У південних тірольцях, за словами австрійського політолога Фелікса Ермакори, «бачили або дурнів, або затятих націоналістів, або безнадійних ідеалістів»[14].

Рис. 5. Фелікс Ермакора «Південний Тіроль та Батьківщина Австрія».

12 Мирний договір з Італією (Париж, 10 лютого 1947 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://archive.is/20120912034753/www.pravoteka.ru/pst/4/1690.html#selection-427.0-433.27

13 Ermacora F. Südtirol und das Vaterland Österreich. – Wien-München: Amalthea-Verlag, 1984. – S. 85.

14 Там само – S. 82.

Такі два чинники, як деколонізація Африканського континенту і холодна війна стали причиною байдужості і Європи, і ООН до південнотірольського питання. На тлі глобальних світових змін воно здавалося не таким значним і абсолютно незрозумілим. Італія, в свою чергу, прагнула відмовити ООН від розгляду південнотірольського питання, називала обурених «неонацистами, замаскованими під демократів, інфікованими пангерманізмом і австрійським расизмом»[15]. Саме цю фразеологію австрійський тележурналіст Герд Бахер назвав згодом «абсолютно дивовижною аргументацією», підбиваючи під південнотірольське питання[16].

Прем'єр-міністр Італії Фернандо Тамброні, ще в 1956 році стверджував, що ніякого південнотірольського питання зовсім не існує; за 4 роки, 25 червня 1960 року, писав листи канцлеру Австрії Юліусу Раабу, намагаючись вмовити його не розглядати це питання в ООН, а передати його на розгляд суду в Гаазі.

Чималі труднощі викликало і формулювання питання. Італійцям не подобалась назва, запропонована Крайським – «австрійська меншість в Італії». Глава делегації Гаетано Мартіно сказав на прес-конференції, що не існує австрійської мови, раси чи релігії, тому він не розуміє, що таке австрійська меншість. Вдалося знайти компромісне рішення – «Статус німецькомовного населення провінції Больцано (Південний Тіроль)». Під таким заголовком питання було включено до порядку денного Генеральної Асамблеї.

Член делегації Південного Тіролю журналіст Фрідл Фолгер (1914–1997) писав: «Ми приземлилися о 8:10 за американським часом. Перед нашим виходом весь інтер'єр ретельно обприскали ДДТ. Американці намагалися захистити себе від небезпеки європейських хвороб. Але з аеропорту нас забрали співробітники австрійської місії, так що ми уникли митних формальностей. Мій номер був розташований на 11-му поверсі готелю. Я зіткнувся з дуже дивними будинками і потоком автомобілів [...]. Яскраві вогні Бродвею засліпили мене. Я подумки порівнював хмарочоси Рокфеллер-центру і халупи наших хуторів. Надіслав вітання Статуї Свободи і подумав: може, ООН теж принесе Південному Тіролю хоч трохи свободи?»[17].

В ООН було три комісії – з політичних питань, з питань нової політики і з юридичних питань. Крайський домагався, аби південно-тірольську проблему розглядала політична комісія. У своєму виступі він сказав: «Ми зовсім не хочемо роздувати південно-тірольське питання або перебільшувати його, але просимо розглянути його в ім'я зміцнення миру в Європі»[18].

Потім Крайський нагадав, що Південний Тіроль 600 років входив до складу Австрії, і процитував Черчилля: «Я не знаю іншого питання, яке більше ніж це підходило би для розгляду в ООН». На це Мартіно заявив, що Черчилль помиляється, після чого в рядах британської делегації виникло замішання.

---

15 Widmann F. Es stand nicht gut um Südtirol: 1945-1972. – 2. Auflage. –Bozen, 2012. – S. 510.

16 Südtirol Feuernacht – Zwischen Hoffnung und Gewalt // Regie: Birgit Moser-Schuöker. – RAI. – Bozen, 2010.

17 Vollger F. Mit Südtirol am Scheideweg / Erlebte Geschichte. – Innsbruck: Haymon Verlag, 1997. – S. 205.

18 Südtirol Feuernacht – Zwischen Hoffnung und Gewalt // Regie: Birgit Moser-Schuöker. – RAI. – Bozen, 2010.

Наприкінці 1969 року Італія та Австрія досягли угоди, за якою «регіон отримував права розширеної автономії, зростав вплив тірольців на національну політику в провінції, німецька мова отримувала відповідний статус, визнавалася німецька назва території – «Південний Тіроль». Однак Італія не поспішала втілювати ці положення в життя. Остаточно питання Південного Тіролю було врегульоване в 1992 році. Італія надала німецькомовним жителям регіону Трентіно-Альто-Адідже право здобувати освіту німецькою мовою, вони стали ширше представлені в муніципальних органах влади і змогли безпосередньо звертатися до Міжнародного суду ООН в Гаазі[19].

У 1992 році австрійські власті оголосили ООН про припинення протиріч з Італією з питання Південного Тіролю. У 2001 році він отримав статус окремої німецькомовної провінції, розташованої на півночі Італії[20]. Відповідно до Статуту регіону Трентіно-Альто-Адідже уряд гарантує збереження культурних і мовних відмінностей окремих етнічних груп. Також був утворений регіональний парламент, в який входять 70 виборних депутатів. Парламент володіє не тільки законодавчою владою на регіональному рівні, але також обирає президента, двох віце-президентів і міністрів автономії, при цьому протягом терміну повноважень обраного парламенту пост президента регіону поперемінно повинні посідати представники німецької та італійської громад[21].

Підсумовуючи сказане, можемо стверджувати, що культура міжнаціонального співіснування проявлялась в усіх сферах людської діяльності жителів федеративної землі Тіроль з часів імперії Габсбурґів. Також специфіка міжнаціонального співіснування в цій частині колишньої Австро-Угорської імперії залишає помітний слід у міському середовищі і сьогодні.

Отже, мультикультурність стосувалась наступних сфер життя мешканців Тіролю: освіти та науки, релігії, політики, побуту.

Приміром, різноетнічний склад школярів розглядався як особлива можливість для взаємного збагачення. Міжкультурне навчання створювало умови для роботи через конфлікти, релігійні забобони та стереотипи між етнічними групами та розробки стратегій співіснування.

Можемо спостерігати, що і на сьогодні міжкультурна освіта спрямована проти будь-якої релігійної та культурної асиміляції.

Врешті, як уже зазначалось, і на сьогодні в Іннсбруці вільно діють різні релігійні конфесії, поруч із католицькою громадою, чисельною є також іудейська спільнота міста. Мультикультурність автори спостерігали навіть під час служби у католицькому храмі, де представники різних націй та етнічних груп мали можливість ведення служби та прочитання канонічних книг рідною мовою.

---

19 Solsten E. Austria a Country Study. Washington: GPO for the Library of Congress, 1994. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://countrystudies.us/austria/128.htm

20 Special Statute of the Trentino-Alto Adige / Südtirol Region. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.provinz.bz.it/downloads/autonomy_statute_eng.pdf

21 Там само.

Незважаючи на культурні стереотипи та національні протиріччя, громади землі Тіроль, як в Іннсбруці, так і в Больцано, сприяють збереженню мовної унікальності кожної етнічної групи, плекають толерантність серед памолоді, спрямовують свої зусилля проти асиміляції (за сприяння ООН).

Вулиці Іннсбрука: політичний та історичний аспекти

Аліна Ексман та Богдан Куделько

Історія – свідок минулого,
світло істини, жива пам'ять.
Цицерон

Назви вулиць слугують для орієнтування на місцевості в межах села, містечка чи міста і є невід'ємним елементом сучасності. Назви вулиць з'явилися давно, проте в межах будь-якого міста навряд чи вдасться знайти хоча б одну, ім'я якої не змінювалося впродовж всієї історії певного поселення. За назвами вулиць можна простежити етапи життя визначних людей та події, які були пов'язані не тільки з окремим селищем, містечком тощо, але і з цілим регіоном та країною. Вивчаючи ж історичні зміни в найменуваннях вулиць, можна перенестися в минуле, відчути себе людиною Середньовіччя, епохи Відродження, долучитись до буремного, багатого на події XX століття!

Взагалі, доволі часто назви вулиць слугують «своєрідним» провідником в історії для сучасних людей, пов'язуючи їх із важливими подіями певного періоду розвитку суспільства. Вулиці називають на честь видатних особистостей та подій, щоби підкреслити їхню вагому роль. Нерідко вони мають безпосередній зв'язок з певною місцевістю. Це спонукає населення мимоволі задуматися над тим, на честь кого, чи чого названа та чи інша вулиця. Інтерес мотивує до подальшого пошуку інформації щодо того чи іншого історичного персонажу або події.

На нашу думку, основною функцією вулиць є зв'язок минулого із сучасністю. Необхідність популяризації важливих для історії розвитку громадянського суспільства подій або персоналій, імена яких знайшли своє відображення зокрема й у назвах вулиць, актуалізує тему нашого дослідження.

Перша згадка про місто Іннсбрук датується 1187 роком. Упродовж наступних двох століть поступово з'являються і назви міських вулиць. Перші найменування означали різні місця у місті або об'єкти на вулицях чи алеях. Наприклад, у 1485 була створена Spruchgasse, на якій розташовувався міський суд, де свій вирок «виголошував» суддя; Badgasse, на якій розташовувалася міська купальня, тощо.

З розвитком і розширенням міста створювалися нові вулиці, а старі робилися довшими. Це призвело до того, що з 1775 року кожному будинку почали надавати свій порядковий номер, а 1787 року міською радою було прийнято рішення про встановлення табличок з назвами вулиць на початку та в кінці кожної з них. Спочатку ці таблички були дерев'яними, але згодом їх замінили металевими[1]. У XIX столітті розпочався новий етап побудови вулиць міста. Причиною цього були не лише подальший розвиток та розширення міста в географічному плані, але й демографічному. Збільшення населення вимагало створення нових територій у межах міста для розселення нових жителів. Через це будувалися нові частини міста на територіях колишніх пасовищ та полів. З'являються нові вулиці, як-от: Museum-, Gilm-, Karlstraße (сьогодні – Wilhelm-Greil-Straße)[2].

---

1 Straßennamen Innsbruck, Stand 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.innbruck.at/io30/browse/Webseiten/Content/Statistik/Publikationen

2 Stolz O. Geschichte der Stadt Innsbruck. – Innsbruck, 1959. – S. 229-230.

Wilhelm-Greil-Straße (рис. 1-3) названа на честь бургомістра Вільгельма Грайля (1850–1928). Він перебував на своїй посаді з 1897 по 1923. За час його керівництва розпочинається якісна розбудова міста та розвиток його інфраструктури та комунальних служб. Також відкриваються нові школи та проводяться нові маршрути для місцевих потягів. Вільгельма Грайля називають творцем «сучасного Іннсбрука».

Крім цього, в нових районах виникає потреба у виключно житлових зонах. У таких зонах створюються вулиці Saggengasse (сьогодні Kaiserjägerstraße (рис. 4-5)), Claudiastraße або Adolf-Pichler-Straße (сьогодні – Conradstraße) тощо.

Claudiastraße (Рис. 6-7) названа на честь Клаудії де Медічі (1604–1648) – тосканської принцеси з дому Медічі, доньки великого герцога Тоскани Фердинандо I та лотаринзької принцеси Крістіни, дружини герцога Урбіно Федеріко Убальдо, згодом — ерцгерцога Передньої Австрії Леопольда V. Вона була регент Тіролю у 1632–1646 роках. За її правління Іннсбрук став чистим містом, вільним від сміття, відходів та проституції. Перелюбство суворо каралося. Відьми безжально переслідувалися, однак з виконанням всіх інструкцій. Використовувалось право на помилування. Вбивці дітей карались більш поблажливо. Вулиці міста були вимощені. Робилось багато заходів щодо запобігання пожеж та епідемій. Правителька сприяла пожвавленню торгівлі, розвитку ремесел. Для виробництва шовку були висаджені тутові дерева. У Больцано 1635 року був заснований торговий магістрат – двосторонній німецько-італійський спеціальний суд, що займався справами з питань комерції, там же був створений ярмарок.

Adolf-Pichler-Straße була названа на честь тірольського поета і науковця Адольфа Піхлера (1819–1900). Він був професором геології в Іннсбрукському університеті. 1848 року брав участь у захисті Тіролю від італійців. Його поетичні твори користувалися великим успіхом на його малій Батьківщині.

Conradstraße названа на честь Франца Конрада фон Гетцендорфа (1852–1925) – австро-угорського фельдмаршала, начальника Генерального штабу австро-угорських військ напередодні та під час Першої світової війни. Фактично керував усіма діями австрійської армії – насамперед на карпатському фронті. Після вступу на престол нового імператора Карла 28 лютого 1917 року був понижений у званні та призначений командуючим 11-ої армії, яка перебувала в Тіролі, й керував нею до 15 липня 1918 року.

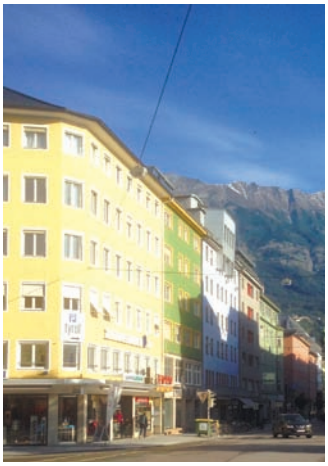

Рис.2. Клаудіаштрассе.

Рис.1. Вулиця Вільгельма Грайля.

Проте не тільки розширення міста викликало побудову нових вулиць. Вони були потрібні і для вирішення транспортних проблем, а також для прокладення найкоротшого шляху до залізничного вокзалу. Проект побудови вокзалу включав у себе і створення нових вулиць, як-от: Bahnstraße, Rudolfstraße (сьогодні – Brixner Straße), а у східній частині міста – Maximiliansstraße (сьогодні – Salurner Straße).

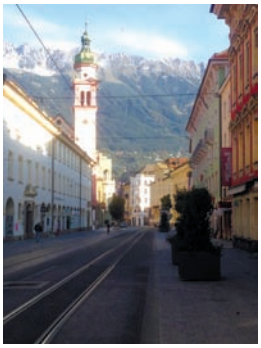

Рис. 3. Брікснерштрассе.

Рис. 4. Вулиця Марії Терезії.

Brixner Straße названо на честь міста Бріксен (італ. Брессаноне), що знаходиться у провінції Больцано (Південний Тіроль). Більшість населення Брессаноне, як і всього Південного Тіролю, розмовляє німецькою мовою. Натомість італійською – лише 27%. Місто було передане Італії за результатами Сен-Жерменського мирного договору (1919), після завершення Першої світової війни. *Salurner Straße* названо на честь комуни Салюрн (італ. Салорно) в Італії, що розташована в провінції Больцано. Так само, як і Бріксен, було передане Італії за результатами Першої світової війни.

Як вже зазначалося, більшість вулиць Іннсбрука були утворені та отримали свою назву у XIX столітті. Згідно з доповіддю «Straßennamen in Innsbruck», на 2009 рік у місті існувало 625 вулиць, алей, променадів, площ, назви яких були упорядковані за різними категоріями. Близько 300 таких назв були присвоєні на честь людей, пов'язаних з Іннсбруком, Тіролем або Австрією. Наприклад, *Maximiliansstraße* (мал. 17-18) названа на честь Максиміліана I Габсбурґа (1459–1519) – 31-ого імператора Священної Римської імперії, ерцгерцога Передньої Австрії та Тіролю, який походив з династії Габсбурґів. Відомий реформатор державних систем Німеччини та Австрії, а також один з архітекторів багатонаціональної держави Габсбурґів, що охопила не тільки Європу, а й заморські колонії.

Maria-Theresien-Straße (Рис.10). Ця вулиця названа на честь Марії Терезії (1717–1780) – ерцгерцогині Австрії, імператриці Священної Римської імперії, засновниці династії Габсбурґ-Лотаринген. Правління Марії-Терезії – це епоха активних реформ. Вона входить до числа представників династії, що користувались найбільшою популярністю. Старша донька імператора Священної Римської імперії Карла VI Габсбурґа. Саме за її правління Буковина 1775 року перейшла під владу Австрії.

Другою за величиною категорією є назви, пов'язані з будівлями, площами або напрямками, наприклад: Saurweinweg, Frauenanger тощо. Далі ідуть категорії, назви яких пов'язані з місцевостями, районами, горами, тваринами, водними об'єктами[3].

3 Gruber V. Die bauliche Entwicklung Innsbrucks im neunzehnten Jahrhundert (1780–1904). – Innsbruck, 1976. – S. 34-61; Kraler T. Die historische und politische Bedeutung des Innsbrucker Straßennamen. – Innsbruck, 1976. – S. 4-5.

Політичний аспект

Міжвоєнний період

Назви вулиць не тільки допомагають орієнтуватися у місті, але й несуть певну інформацію. Вони можуть вказувати на місцезнаходження церков (Kirchgasse, die Kirche – церква), описувати функції (Hauptplatz, haupt – головний) або знайомити з історією. Деякі вулиці Іннсбрука нагадують про певні політичні події або персонажів. Кожна політична епоха залишила свої характерні назви на карті вулиць міста. Це стосується особливо XX століття, коли політична система змінювалася кожні декілька десятків років. Тому не дивно, що саме в цьому столітті з'являються нові назви або змінюються старі. Особливо активно цей процес розпочався після завершення Першої світової війни. За результатами війни Австро-Угорська імперія розпалася, і вже з самостійною Австрією був підписаний Сен-Жерменський мирний договір, згідно з яким територія Південного Тіролю перейшла до Італії. Через це тірольська преса назвала цей договір «ганебним»[4]. Згодом розпочалося перейменування вулиць Іннсбрука в районі залізничного вокзалу. Всі зміни у найменуваннях цього періоду пов'язані саме з Південним Тіролем, щоб підкреслити свою незгоду з рішенням договору. Серед перейменованих вулиць слід назвати такі: Margarethenplatz – на Bozner Platz, Rudolfstraße – на Brixner Straße, Kaiser-Wilhelm-Straße – на Salurner Straße тощо.

Bozner Platz названо на честь міста Боцен (італ. Больцано), що знаходиться в Італії і є столицею провінції Больцано. Одне з небагатьох міст сучасного Південного Тіролю, де більшість населення (70%) розмовляє італійською, а не німецькою мовою.

Перейменування вулиць залежало як від політичного, так і від економічного становища у Тіролі в міжвоєнний період. Після Першої світової війни у Тіролі була катастрофічна економічна ситуація, що супроводжувалася голодними демонстраціями та бунтами. На початку 20-х рр. XX століття становище почало покращуватися, але вже у 1929 році відбувся крах на біржі у Нью-Йорку, що дало початок світовій економічній кризі. Це спричинило невдоволення серед населення і збільшення радикалізації політичних партій. До влади у Австрії прийшов Енґельберт Дольфус (1892–1934), який був канцлером до своєї смерті у 1934 році. Був прихильником незалежності Австрії та італійського фашизму. У 1933 році Дольфус забороняє австрійську нацистську партію. Муссоліні також радив йому заборонити і ліві партії. Дольфус встановлює в країні диктатуру. Перейменування деяких вулиць на честь колишнього канцлера ознаменувало еру внутрішніх протиріч та нестабільності. Вбитий прихильниками аншлюсу з гітлерівською Німеччиною. На честь нього у 1934 році було названо площу перед театром – *Dollfußplatz* (рис. 5) та ще дві вулиці, які зберігали свої назви до 1938 року[5].

---

4 Kraler T. Saint Germain im Spiegel der Presse 1919 // Diplomarbeit Universität Innsbruck. – Innsbruck, 2003.

5 Adreßbuch der Stadt Innsbruck und der Nachbargemeinden Hötting-Mühlau-Amras. – Innsbruck, 1937.

Рис. 5. Колишня площа Енґельберта Дольфуса.

Період націонал-соціалізму

Після аншлюсу Австрії та приходу до влади нацистів зміни відбулися і в Іннсбруку. Ці зміни стосувалися не тільки назв вулиць та площ, але й остаточно змінилися межі міста. До нього приєднали сусідні поселення, що призвело до надання вулицям нових імен та перейменування старих; особливо популярними були імена людей, які співпрацювали з націонал-соціалістами. Також для підсилення ролі цих осіб у суспільстві використовувалися такі звання як «Мученик руху». Одними з найвідоміших таких тірольських «Мучеників націонал-соціалізму» були Фрідріх Вурніг та Сільвестр Фінк, на честь яких назвали вулиці.

Фрідріх Вурніг був членом руху опору проти режиму Дольфуса в Австрії та лідером однієї з СС-груп Тіролю й достатньо відомою людиною у певних колах.

Сільвестр Фінк був помічником м'ясника та членом штурмового загону СА. Фінка убито комуністами та соціал-демократами на зібранні НСРПН (NSDAP) під час штурму залу з націонал-соціалістами.

У часи націонал-соціалізму на карті з'явилася вулиця *Schönererstraße*, названа на честь Ґеорґа Ріттера фон Шенерера (1842–1921) – лідера німецького національного руху в Австрії, діяльність якого стала в подальшому підґрунтям аншлюсу та переходу під керівництво Третього Рейху. Був ідеологом пангерманізму і німецького націоналізму в Австрії, радикальним противником політики католицизму і затятим антисемітом. Варто зазначити, що ідеї Шенерера мали вплив на молодого Адольфа Гітлера: Шенерер став для нього політичним прикладом[6].

Ще одним яскравим взірцем перейменування у часи нацистів стала Dollfußplatz, що, як вже зазначалося, була названа на честь канцлера Енґельберта Дольфуса, якого вбили саме націонал-соціалісти. Проте після аншлюсу дана площа отримала назву *Adolf-Hitler-Platz*[7].

Після завершення Другої світової війни

Закінчення правління режиму нацистів призвело до змін, що стосувалися й назв вулиць. Багато топонімів, пов'язаних з попередньою владою, були повністю стерті зі згадок у громадянському суспільстві. Вулиці було названо по-новому або перейменовано

6 Lochner R. Georg von Schönerer – ein Erzieher zu Großdeutschland. – Bonn, 1942. – S. 3-4.

7 Adressbuch der Gau-Hauptstadt Innbruck. – Innbruck, 1939.

у попередні. Наприклад, Wurnigstraße та Sylvester-Fink-Straße отримали свої старі назви: Fallmeyerstraße та Schneeburggasse відповідно. Зрозуміло, що Adolf-Hitler-Platz повинна була повністю зникнути з громадського життя Іннсбрука… І досі ця площа не має власної назви[8].

У післявоєнний період впродовж тривалого часу не тільки у суспільстві, але й у місцевій політиці існувала проблема щодо вшанування жертв нацизму шляхом перейменування деяких міських об'єктів на їхню честь. Після війни не існувало жодних пам'ятників, пам'ятних табличок або вулиць, які мали імена жертв попереднього режиму. І таке непорозуміння між різними прошарками населення та влади існувало аж до 1980 року, коли вперше було перейменовано три вулиці, аби вшанувати жертв нацистського режиму: Prof.-Franz-Mair-Gasse, Edith-Stein-Weg та Richard-Berger-Straße. Така затримка у вшануванні постраждалих людей виникла через небажання згадувати націонал-соціалістичний режим, який у післявоєнний час довго перебував під табу[9]. На сьогодні в Іннсбруку існує 9 вулиць, які названі на честь жертв нацизму[10].

Prof.-Franz-Mair-Gasse названа на честь Франца Маіра (1910–1945), який був професором та борцем опору проти нацистів. Він публічно виступав проти режиму та підтримував контакти з такими групами опору як Біла Троянда (Weiße Rose) та Союзники (Alliierten). Під кінець Другої світової війни заснував разом зі своїми колишніми учнями власну «Групу Франца Маіра» («Gruppe Franz Mair»). Він помер 6 травня 1945 року у результаті отриманих у бою ран.

Edith-Stein-Weg була названа на честь німецького філософа Едіт Штайн (1891–1942) – католицької святої, яку вбили у концтаборі Аушвіц-Біркенау через її єврейське походження. У 1998 році папа Іван Павло II канонізував Едіт Штайн і тим самим зробив її святою, а вже у 2000 році проголосив її покровителькою європейського континенту.

Висновки

Іннсбрук налічує 625 вулиць, кожна з яких має власну історію. Вони є символами, які презентують нам імена осіб або визначні події, що гідні пошанування. Насамперед це стосується людей, які відіграли важливу роль у політичному, громадському житті, у медицині, освіті чи літературі. І таке вшанування особистостей, які зробили вагомий внесок в історію Іннсбрука чи Тіролю, та й Австрії загалом, є особливо необхідним для сучасного та майбутнього поколінь. Це важливо не лише для опосередкованого вивчення громадянами історії свого краю, держави загалом, а й для виховання патріотизму.

Історію не можна забувати, а навпаки, варто досліджувати, акцентуючи увагу на аналізі негативних моментів, щоб уникнути повторення або схожих ситуацій у майбутньому.

На нашу думку, в Іннсбруку більшого визнання заслуговують жертви нацистського режиму, оскільки на їхню честь названо лише 9 вулиць. Але, як було зазначено, процес вшанування цих людей почався відносно нещодавно – через замовчування теми нацизму загалом у всій Австрії.

---

8 Jahrbuch und Einwohnerverzeichnis der Landeshauptstadt Innsbruck 1946/1947.

9 Schreiber H. Widerstand und Erinnerung in Tirol 1938-1998. – Innsbruck-Wien. – S. 121-124.

10 Kraler T. Die historische und politische Bedeutung der Innsbrucker Straßennamen. – 2009. – C. 6-20

Розвиток університету та вищих навчальних закладів у місті Іннсбруку

Ірина Урсуляк

Історія народу та країни є надзвичайно цінною для майбутніх поколінь, адже не хлібом єдиним живуть люди. Зберігаючи та шануючи звичаї й традиції своїх пращурів, їхні носії всебічно розвиваються. Зараз освіта відіграє важливу роль у житті людей, більшість із яких прагнуть здобути професію. Я можу проаналізувати університетське життя в Іннсбруці, виходячи з власного досвіду. Протягом двох тижнів я не лише дізналася найважливішу інформацію про Іннсбруцький університет, а й зібрала відомості про те, як історія впливає на сучасну систему освіти; довідалася, чи зберігаються старі традиції і яким чином студенти дізнаються про них. Мене справді вразило, як легко та безперешкодно можна отримати доступ до історичних джерел про розвиток університету, про відомих особистостей, які тут навчалися, і кожен, хто зацікавлений у вивченні історії та сучасного життя університету, може скористатися допомогою співробітників або студентів. Дружня атмосфера значно полегшила моє дослідження. Оскільки Іннсбруцький університет імені Леопольда і Франца досі посідає провідне місце у сфері вищої освіти Австрії, я почну з розповіді про розвиток університету.

Іннсбруцький університет існує з 1669 року. Отож мова йде про один із найстаріших університетів Австрії. У той же час він є національним університетом Тіролю, Ліхтенштейну та Форарльберґу а також Люксембургу – але більше з історичних, ніж з географічних причин. Цей вищий навчальний заклад був заснований імператором Леопольдом I (1640–1705). Вам обов'язково слід відвідати його, якщо Ви, подорожуючи, завітаєте до Іннсбрука. Спочатку в університеті було чотири факультети. Потім він втратив статус вищого навчального закладу та був переформований на ліцей. Та, власне, першопочатково він і був ліцеєм. Лише 1826 року університет знову отримав статус вищого навчального закладу – завдяки імператору Францу I (1768–1835). Відтоді він називається університетом імені Леопольда і Франца.

Як і багато німецькомовних університетів, Іннсбруцький університет також постраждав від націонал-соціалізму. Чимало визначних науковців змушені були залишити свою роботу під час війни. Особливої популярності вищий навчальний заклад набув у 2005 році: в бібліотеці університету були знайдені цінні копії листів імператора Фрідріха II (1194–1250) та Конрада IV (1228–1254).

Листи мають надзвичайно велику історичну вагу. Припускають, що вони були передані до Іннсбруцького університету з ліквідованого монастиря у XVIII столітті. Сьогодні в університеті є 16 факультетів, корпуси яких розташовані в різних частинах міста. До найвідоміших студентів цього вищого навчального закладу належить, наприклад, кардинал Клеменс фон Гален (1878–1946), видатний борець опору проти націонал-соціалізму, канонізований у 2005 році папою Бенедиктом XVI.

З історії університету

Оскільки період створення Іннсбруцького університету затягнувся на багато років, точний рік заснування невідомий. Про вищу школу для Тіролю вперше було згадано в програмі реформ у документі «Земельний устрій», який був складений очільником християнського повстання Міхаелем Гейсмаєром (1526) і передбачав, що Тіроль в сфері освіти повинен покладатися лише на себе. Коли воєнні дії стали перешкоджати тірольським студентам відвідувати місцеві та зарубіжні університети, потреба у заснуванні вищої школи стала нагальнішою.

Безпосередньою підставою для заснування університету стали погрози експансіоністської Франції захопити передньоавстрійський Фрайбурґ-у-Брайсгау та Фрайбурзький університет[1].

Звичайно, окрім цього були й інші вагомі причини, як-от зміцнення істинної віри серед студентства шляхом створення нового католицького центру або міркування, що заснування університету посприяє тому, що батьки не будуть відправляти своїх синів в університети далеко закордон і, таким чином, гроші, які могли бути витрачені на це, зберігатимуться в країні[2].

Місцем для створення нового університету з кінця XVI століття розглядався лише Іннсбрук. Основними причинами для спорудження Іннсбруцького університету були такі:

1. Оскільки Тірольська династія припинила своє існування, земля втратила велике джерело прибутку, й заснування університету повинно було це компенсувати. Університет мав замінити графську резиденцію.
2. Прибуток повинен був надходити також від іноземних студентів, і гроші мали залишатися в межах федеральної землі, оскільки молодь верхньоавстрійських земель більше не мусіла їхати за кордон. Тіроль також був підхожим місцем для університету, адже туди могли легко дістатися як німці, так і італійці.
3. Найближчому університету, у Фрайбурзі, загрожувала окупація Францією.
4. Католицькі університети перебували під загрозою витіснення протестантськими університетами[3].

1562 року під час правління імператора Фердинанда I (1503–1564) єзуїти відкрили гімназію в Іннсбруці, яка дуже швидко набула популярності.

1569 року завдяки старанням ерцгерцогині Мадлен († 1590) виник ще один осередок для єзуїтів у Галль-ін-Тіролі. Після багатьох переговорів щодо об’єднання обох колегій 1603 року розпочали нове будівництво гімназії в Іннсбруці. Урочисте відкриття відбулося у 1606 році. Спроби побудувати вищий навчальний заклад не припинялися наступними роками, але реалізувати їх було неможливо. І тільки в рішенні імператора від 19 квітня 1668 року була поставлена вимога, щоб органи влади взяли на

1 Probst J. Geschichte der Universität in Innsbruck seit ihrer Entstehung bis zum Jahre 1860. – Innsbruck, 1869.

2 Hippler B. Die Entstehungsgeschichte der Universität Innsbruck. – Innsbruck, 1988. – S. 1.

3 Oberkofler G. & Goller P. Geschichte der Universität Innsbruck (1669–1945). – Frankfurt a. M./Wien, 1996. – S. 1.

себе обговорення із земствами щодо проекту університету. Резолюція обіцяла також підтримати та посприяти цій давно запланованій роботі.

Верхньоавстрійський уряд та надвірна палата Австрії у своїй відповіді на рішення імператора у вересні 1669 року запропонувала Іннсбрук як найпридатніше місто для спорудження майбутнього університету, оскільки тут вже навчали логіці та моральній теології, а отримувати необхідні кошти для фінансування університету можна було від соляних шахт.

Після позитивної відповіді імператора 15 жовтня 1669 року до Галь-ін-Тіролю було передано наказ підвищити ціни на сіль. Восени того ж року розпочали проводити лекції з фізики. За згодою імператора восени 1670 року було засновано третю кафедру філософії, де вивчали метафізику. Хоча настоятель ордену єзуїтів не хотів брати на себе зобов'язання щодо майбутніх взаємовідносин, орден єзуїтів мав великий вплив на Іннсбруцький університет[4].

Рис. 1. Стара будівля Іннсбруцького університету.

У кінці 1970/1971 навчального року були проведені перші екзамени з філософії, а окрім того, виникли передумови для створення кафедр на інших факультетах. Трирічний курс навчання слугував тоді як підготовка до трьох вищих факультетів: теології, юриспруденції та медицини[5].

Далі виникло запитання, який академічний ступінь повинні були отримувати студенти. Тому уряд та надвірна палата звернулися до імператора з проханням надати дозвіл присвоювати академічні ступені студентам. У 1672 році імператор дозволив філософському факультету надавати ступені бакалавра та магістра.

Першим ректором став представник Таємної ради Йоганн Ґеорґ Ґрафф Кюніґл (Johann Georg Graff Künigl) (1628–1697)[6].

4 Hippler B. Die Entstehungsgeschichte der Universität Innsbruck. – Innsbruck, 1988. – S. 2.

5 Oberkofler G. & Goller P. Geschichte der Universität Innsbruck (1669–1945). – Frankfurt a. M./Wien, 1996.

6 Hippler B. Die Entstehungsgeschichte der Universität Innsbruck. – Innsbruck, 1988. – S. 3.

Від Леопольдівського університету до університету імені Леопольда і Франца (1671-1826)[7]

1671-1675 рр.	Поступово в університеті починають діяти католицько-теологічний, юридичний (1671-1672), а також медичний факультети (1674-1675).
1673 р.	25 березня 1673 року імператор дає дозвіл трьом факультетам на присвоєння академічного ступеня кандидата наук. Цього ж року створені символи університетської гідності: скіпетр, університетська та факультетська печатка.
1677 р.	Іннсбруцький університет отримує повне право на законне існування, «як і Віденський, Празький та інші старі університети», завдяки листу імператора Леопольда I (26 квітня 1677 року) та ухвалі папи Інокентія XI (28 червня 1677 року). Відтоді теологічний факультет також користується правом присвоювати академічні ступені.
1681 р.	3 жовтня 1861 року імператор Леопольд I затвердив привілеї та статут як два найдавніші документи Іннсбруцького університету.
1684 р.	Хроніка єзуїтського коледжу свідчить, що кількість університетських слухачів складає 421 особу.
1781-1782 рр.	У листі від 29 листопада 1781 року імператор Йозеф II повідомляє про ліквідацію Іннсбруцького університету: «Відтепер кількість великих університетів на території земель Австрії та Богемії потрібно обмежити до трьох: у Відні, Празі та на Галичині; Іннсбруцький та Ґрацький університети, а також університет міста Брно ліквідувати». 14 вересня 1782 року був виданий імператорський наказ: «Його цісарсько-королівська Величність воліє ліквідувати та переформувати Іннсбруцький університет, щоб надалі замість нього існував лише ліцей».
1791 р.	30 листопада 1791 року імператор Леопольд II ухвалює рішення про відновлення Іннсбруцького університету на початку 1792/1793 навчального року.
1792-1793 рр.	У 1792-1793 рр. кількість професорів університету складала 21 особу, а кількість слухачів 282 особи.
1810 р.	25 жовтня 1810 року король Баварії Максиміліан Йозеф вдруге в історії ліквідовує Іннсбруцький університет після повстання тірольських селян 1809 року. Король завжди сприяв роботі університету, який перестав функціонувати після приєднання Тіролю до Баварії в ході Наполеонівських війн. Максиміліан залишає Іннсбруку філософсько-теологічний ліцей. Тірольські студенти під владою Баварії змушені відвідувати університети в Інгольштадті та в Ерлангені.
1814-1826 рр.	Після повернення Тіролю до Австрії 1814 року здійснюють інтенсивні спроби для відновлення Іннсбруцького університету. В 1826 році ці спроби були успішними.
27 січня 1826 р.	Австрійський імператор Франц I ухвалює рішення про відновлення Іннсбруцького університету з двома факультетами: «Я даю згоду на переформування ліцею на Іннсбруцький університет з докторами філософії та вивченням юриспруденції […]».
30 квітня 1826 р.	Святкування відновлення університету – відкриття Іннсбруцького університету: старий ректорський скіпетр з років заснування близько 1670 року символізує продовження існування старого Іннсбруцького «Леопольдівського університету». Ректор Йозеф Маурер, цісарсько-королівський професор природного та австрійського кримінального права висловлює подяку: «З відчуттям радісного розчулення в цей святковий день другого відродження нашого університету я приймаю з рук Вашої величності та міністерства університетський скіпетр […]». – Вручення ректорського скіпетру, цього «святого залишку від першого заснування університету в 1673 році» супроводжувалось святковою ходою стрільців на іподромі перед залом.
13 червня 1826 р.	Імператор Франц затверджує назву «Університет імені Леопольда і Франца». 10 березня 1826 року уряд Тіролю передав відповідне бажання ректора до Відня: «Міністерство з великою повагою звертається до Вашої Величності з проханням дозволити, щоб великий університет носив назву на честь благородних засновників та реставраторів Леопольда і Франца».
Осінь 1826	У 1826/1827 навчальному році університет налічує 16 професорів, 479 студентів, а також близько п'ятдесяти майбутніх хірургів.
1826-1869 рр.	Іннсбруцький університет імені Леопольда і Франца поступово перетворюється на університет широкого профілю.
4 листопада 1857 р.	Іннсбруцький католицько-теологічний факультет, який був ліквідований 1822 року на користь духовних семінарій у Тренто та Брессаноне, знову відновлюють та передають під керівництво ордену єзуїтів. Починаючи з XIX століття більша частина студентів теологічного факультету були родом з католицьких регіонів Німеччини. На початку XX століття збільшилась кількість студентів-теологів із заокеанських країн, насамперед із Сполучених Штатів Америки. Велика кількість священиків високого рангу з Габсбурзької монархії, Німеччини та США здобували освіту в Іннсбруці.

7 Von der Leopoldischen Universität zur Leopold-Franzens-Universität 1669–1826 / Leopold-Franzens-Universität. – Band 7. – Innsbruck, 1997. – S. 2-5.

11 квітня 1869 р.	Іннсбруцький університет знову працює в повному обсязі: після того як медичний факультет майже шість років був ліквідований, імператор Франц Йозеф дає згоду на відновлення роботи цього факультету, який був єдиним місцем навчання для майбутніх лікарів на заході Габсбурзької монархії. Між 1816-1817 та 1869-1870 рр. при Іннсбруцькому університеті існувало лише так зване «медично-хірургічне навчання» для здобування освіти хірургів та акушерок за два навчальні роки, а з середини тридцятих років за три роки. Тірольські лікарі в проміжку між 1810 та 1869 роками зазвичай здобували освіту у Віденському, а також у Празькому університетах. У 1870 році на чотирьох факультетах університету викладали 48 професорів. Вони навчали 499 студентів.

Від чотирьох факультетів у 1869 році до шістнадцяти факультетів сьогодні

У 1869-1870 рр. діяльність Іннсбруцького університету імені Леопольда і Франца була повністю відновлена разом з чотирма класичними факультетами. Попри скасування католицько-теологічного факультету та короткостроковий поділ філософського факультету в роки панування нацизму, ця організаційна структура збереглась до сьогоднішніх днів[8]. Лише через сто років після відновлення роботи університету 3 листопада 1969 року було створено ще один факультет: будівництва та архітектури.

У ході реалізації закону про організацію навчального процесу в університеті 1975 року відбувся поділ філософського факультету, а також факультету права та державознавства: колегії юридичного факультету і факультетів соціології та природознавства були створені під час літнього семестру в 1976 році.

Таким чином, Іннсбруцький університет поряд з Віденським та Ґрацьким був одним із трьох «університетів широкого профілю» в Австрії. На семи факультетах (католицько-теологічному, юридичному, медичному, факультеті гуманітарних наук, соціології та економіки, а також архітектури та будівництва) працювало 2 500 людей у галузі науки та природознавства[9].

1975-1976 рр. У зв'язку з реформою вищої освіти відбувся поділ філософського університету на факультет гуманітарних наук та факультет природознавства; окрім того, було засновано факультет соціології та економіки і юридичний факультет, який прийшов на заміну факультету права та державознавства.

2004 рік. Із введенням закону про університет у 2002 році було затверджено новий план щодо створення п'ятнадцяти менших вузькоспеціалізованих факультетів. Першого січня 2004 року було відділено медичний факультет, а відтак споруджено медичний університет.

2012 рік. Із заснуванням факультету педагогіки (колись School of Education) в Іннсбруцькому університеті з'явився 16-й факультет[10].

За спиною Іннсбруцького університету довга історія, адже йому вже понад 300 років і сьогодні він пропонує велику кількість різноманітних спеціальностей, а також можливість проводити наукові дослідження в багатьох перспективних фахових галузях.

---

8 Huter F. Die Fächer Mathematik, Physik und Chemie an der Philosophischen Fakultät zu Innsbruck bis 1945 // Veröffentlichen der Universität Innsbruck 66, zugleich Forschunger zu Innsbrucker Universitätsgeschichte 10. – Innsbruck, 1971.

9 Pelinka A. & Maislinger A. Wirtschaft und Kultur // Zeitgeschichte. Teil 2 / Handbuch zur neuen Geschichte Tirols. – Band 2. – Innsbruck, 1993. – S. 56.

10 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uibk.ac.at/universitaet/profil/geschichte/zeittafeln.html

Іннсбруцький університет сьогодні є найбільшим та найважливішим науково-дослідним та освітнім закладом на заході Австрії, який налічує 28 000 студентів та понад 4 000 працівників. Університет пропонує 41 спеціальність на бакалавраті, включаючи педагогічні спеціальності, 56 спеціальностей на магістратурі та 27 спеціальностей на докторантурі (станом на 2015/2016 навчальний рік) у галузях архітектури, гуманітарних наук, природознавства, правознавства, соціології, економіки, а також – теології та технічних наук.

На архітектурному, біологічному факультетах, на факультеті фармакології, психології, економіки, а також на педагогічних спеціальностях, на міжнародній економіці для навчання на бакалавраті діють спеціальні правила відбору. Так само і щодо магістратури з психології. Наступні п'ять напрямків роботи зміцнюють профіль дослідницького університету:

Територія Альп. Людина та навколишнє середовище: Вплив людей на альпійську екосистему та наслідки цього впливу досліджують так само, як і роль території Альп у культурному обміні між Північчю та Півднем. Метою дослідження є також знайти основи і стратегії сталого використання та розвитку території Альп.

Культурні зустрічі – культурні конфлікти. Культурні зустрічі та конфлікти завжди впливали на долі людей. Зрозуміти їх причини та впливи стало необхідним для сучасного світу. Тому це міждисциплінарне дослідження має вже довгу традицію в Іннсбруцькому університеті.

Молекулярні біологічні науки. Комплексний та мультидисциплінарний навчально-дослідницький заклад присвячує себе дослідженню структури, функцій та взаємозв'язку біологічних макромолекул, а також низькомолекулярних сполук, які важливі для росту клітин, обміну речовин та розвитку.

Фізика. Як науковий фундамент, який допомагає нам розуміти природу, фізика продукує важливі імпульси для технологічних інновацій. Дослідження в галузі астрофізики, астрофізики частинок, атомній, прикладній та квантовій фізиці в Іннсбруцькому університеті є в значній мірі інтернаціоналізованими.

Наукові обчислення. Завдяки ретельно розробленим математичним алгоритмам, інноваційним обчислювальним моделям та новим високоефективним комп'ютерам сьогодні можна детально вивчати складні наукові питання на комп'ютерах. Тут проводяться всі дослідження в галузі IT та технологічних наук. Окрім цих центрів дослідження при університеті є чотири міжфакультетні дослідницькі платформи й майже сорок дослідницьких центрів, які сприяють міжнародному обміну та кооперації.

Окрім цих напрямків існують чотири науково-дослідницькі платформи для різних факультетів та близько 40 науково-дослідних центрів, які служать для поєднання та зростання міжнародної прозорості досліджень.

Розташований у серці Альп, Іннсбруцький університет пропонує найкращі умови для навчання та наукового дослідження. Міжнародні рейтинги підтверджують провідну роль Іннсбруцького університету в навчанні та проведенні фундаментальних досліджень.

У нижченаведеній таблиці можна побачити розвиток Іннсбруцького університету в минулому році (2017). Було досягнуто разючих успіхів у багатьох галузях. Підтвердженням цьому є більше публікацій та доповідей, зростання позабюджетних коштів і значно покращені пропозиції навчання та післядипломної освіти. Близько 40%

науковців та студентів приїжджають із-за кордону, й більше 72% публікацій у наукових журналах на пошуковій платформі Web of Science в 2016 році були створені у співавторстві з іноземцями. Цю орієнтацію на міжнародну співпрацю підтверджують актуальні рейтинги університету, в яких університет характеризують як відкритий до світу міжнародний вищий навчальний заклад. Показники є доказом того, що Іннсбруцький університет докладає значних зусиль, аби позиціонувати себе якомога кращим у національному та міжнародному університетському житті. Зараз, як і колись, Іннсбруцький університет слугує опорою для тірольського суспільства та має значний вплив на регіон.

Як головний науково-дослідний та освітній заклад Іннсбруцький університет може пишатися великою кількістю випускників, які стали визначними особистостями, а також тим, що він став місцем новаторських відкриттів: крижана мумія людини. Мабуть, жодне з археологічних відкриттів останніх років так не зворушило людей, як знахідка мумії 5 300-літньої давності в одязі та зі спорядженням у кризі льодовика на висоті 3 200 м над рівнем моря. 19 вересня 1991 року подружжя з Нюрнберґа, Еріка та Гельмут Сімони, в сідловині Хауслабйох (нім. Hauslabjoch) знайшли крижану мумію, яку в Австрії називають «Етці». Офіційне вивільнення мумії з криги відбулося 23 вересня 1991 року колишнім головою Інституту судової медицини Іннсбруцького університету професором Райнером Хенном (Rainer Henn)[11].

Окрім того, Іннсбруцький університет тісно пов'язаний з Чернівцями. Вже багато років університети двох міст співпрацюють, багато людей з Чернівців навчалися або працювали в Іннсбруцькому університеті. Наприклад, Герміне Поппеллер – посол Австрії в Україні. Вона вивчала германістику та романістику в Іннсбруцькому університеті, 5 років викладала в університеті іноземних мов Ханґук в Сеулі в Південній Кореї та 2 роки працювала в Афро-азіатському інституті у Відні. З 15 квітня 2015 року Герміне Поппеллер є Послом Австрії у м. Києві. Будемо сподіватися, що співпраця між Іннсбруком та Чернівцями й надалі розвиватиметься, а університет буде засобом комунікації між містами.

Загальна кількість студентів	28 290 (осіб)
Із них – іноземних студентів	11 347 (40,1%)
Випускники	4 016
Навчальні дисципліни	126
Заняття	близько 4 000/семестр
Із них – наукових занять	3 206 (осіб)
Із них – ненаукових занять	1 461 (осіб)
Публікації	3 563
Публікації, розміщені на інформаційній платформі Web of Science	1 305
Із них – у співавторстві з іноземцями	946 (72,5%)
Загальний бюджет	265,8 млн. євро
Позабюджетні кошти та власні доходи	49, 6 млн. євро

11 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uibk.ac.at/forschung/alpine_vorzeit/

Університетське життя

Як національний університет Тіролю, Больцано, Форарльберґу та князівства Ліхтенштейн, Іннсбруцький університет прагне до живого обміну думками та знаннями. У рамках виконання різного виду діяльностей університет виконує важливі суспільні завдання для регіону і є відкритим для всіх у своїх дослідженнях та навчанні[12].

Озираючись на своє минуле університет плекає його у спогадах:

1938–2008 рр. «Переслідувана наука» (нім. «Vertriebene Wissenschaft») – цією серією фотографій університети м. Іннсбрука 2008 року згадували про тих членів Іннсбруцького університету, яких 70 років тому – після аншлюсу 12 березня 1938 року, виключили з університету та вигнали – через «політичні» та «расові» причини – як це називалося на націонал-соціалістичному жаргоні[13].

340 років Іннсбруцькому університету. З нагоди святкування 340-річного ювілею з дня заснування Іннсбруцького університету зачитують уривки з історії Іннсбруцької альма-матер. На завершення свята університетський архів презентує також постаті чотирьох лауреатів Нобелівської премії, які викладали в університеті: Фріц Прегль (1869–1930 рр.), Адольф Віндаус (1876–1959), Ганс Фішер (1881–1945), Віктор Франц Гесс (1883–1964)[14].

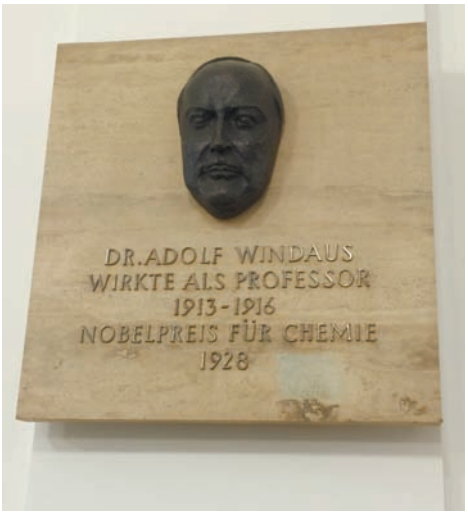

Рис. 2. Меморіальна дошка доктору Фріцу Преглю.

Рис. 3. Меморіальна дошка доктору Адольфу Віндаусу.

12 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uibk.ac.at/universitaet/profil/universitaetsleben.html.de

13 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uibk.ac.at/ipoint/dossiers/archiv-1938-2008-vertriebene-wissenschaft/; Archiv «Vertriebene Wissenschaft» der Universität Innsbruck.

14 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uibk.ac.at/ipoint/dossiers/uni-im-rueckspiegel/archiv.html

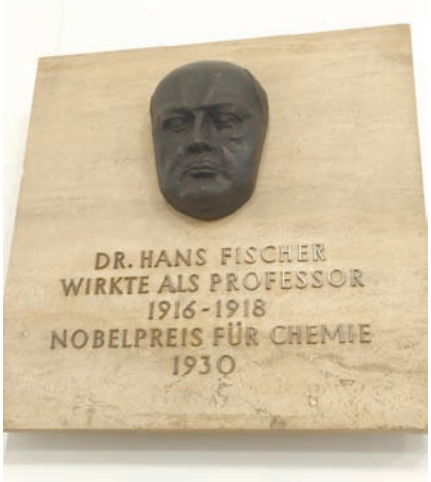

Рис. 4. Меморіальна дошка доктору Гансу Фішеру.

Рис. 5. Меморіальна дошка доктору Віктору Францу Гессу.

Меморіал Іннсбруцького університету. Ні один із університетських монументів не викликав стільки протестів, як скульптура орла перед центральним корпусом. Він нагадує про загиблих членів університету в Першій та Другій світових війнах, імена яких зазначені на меморіальних дошках, а також про жертв націонал-соціалізму та фашизму[15].

Нагороди

З 1848 року Іннсбруцький університет у рамках Великого дня нагородження вшановує особистостей, які зробили суттєві внески для університету чи досягли значних наукових успіхів:

Академічні нагороди.

Присудження докторського ступеня.

Нагородження професорів, вчених та наукових співробітників, які пішли у відставку.

Варті уваги місця

Ботанічний сад кафедри ботаніки Іннсбруцького університету є навчально-дослідницьким комплексом університету. З 1906 року цей сад у Гьоттінґу (нім. Hötting – частина міста Іннсбрука), за яким була прикріплена кафедра ботаніки, відкритий також

15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uibk.ac.at/ipoint/dossiers/uni-im-rueckspiegel/976634.html

і для відвідувачів. Альпійський сад Пачеркофель – важливий не лише для досліджень в Альпах, але й цікавий для відвідувачів.

Архів «Бреннера» – дослідницький інститут Іннсбруцького університету. Він існує за підтримки федеральної землі Тіроль (відділ культури), міста Іннсбрука та Південного Тіролю (відділ культури) і є регіональним тірольським / південнотірольським й надрегіональним орієнтованим на всю Австрію літературним архівом. Назва архіву запозичена від періодичної газити «Бреннер» («Der Brenner»)[16].

В університеті є дві бібліотеки: стара та нова. Ті, хто хочуть заглибитись в атмосферу давніх часів, можуть відвідати приміщення старої бібліотеки і відчути дух минулого.

Археологічний музей Іннсбрука – колекція копій та оригіналів

Колекція оригіналів та копій з гіпсу Іннсбруцького університету має довгу традицію, яка сягає другої половини *XVII* століття. З самого початку вона не була створена спеціально для потреб університетської освіти. Перш ніж університет отримав копії, довгий час вони виконували естетичну функцію при розбудові княжих дворів, а також слугували для прикрашання салонів у будинках буржуазії. З іншого боку, колекція була наочним матеріалом у нещодавно заснованих академіях мистецтв та майстернях скульпторів, оскільки античне мистецтво вважалося критерієм та взірцем для тогочасного художнього мистецтва. Малювання та моделювання за зразками колекції було частиною навчального плану, і майбутні художники та скульптори у такий спосіб ознайомлювались з античними часами[17].

Архів архітектури

Завданням архіву є збирання документації та наукових опрацювань матеріалів з архітектури та будівельного мистецтва починаючи з XIX століття. Основна увага приділяється розвитку архітектури в центральних альпійських регіонах, як-от Тіролі, Південному Тіролі та їхніх сусідніх регіонах Тренто й Форарльберґ. Оскільки «Історія будівництва» є основним предметом дослідження кафедри архітектури та архітектурних конструкцій, її документують та аналізують. Інформація про інженерні споруди в гірських регіонах та специфічні умовами й складнощі їх будівництва доповнює колекцію архіву. До тематики архіву належить також традиційна сільська архітектура альпійського регіону[18].

Виставковий зал історії мистецтв

Колекція інституту історії мистецтв Іннсбруцького університету переважно присвячена мистецтву Тіролю XX – початку XXI століття і охоплює всі жанри сучасного

16 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uibk.ac.at/botany/botanical_gardens/

17 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uibk.ac.at/archaeologie-museum/geschichte.htm; Fick S. (Hrsg.) Atriumhaus. Das Zentrum für Alte Kulturen. – Innsbruck, 2009.

18 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://archiv-baukunst.uibk.ac.at/aufgaben.php

мистецтва (креслення, живопис, скульптуру, графіку, фотографію, інсталяцію, нові засоби комунікації і т.д.).

Колекція виникла після Другої світової війни завдяки подарованим або ж купленим речам. До сімдесятих років основна увага колекції була зосереджена на автопортретах митців. Починаючи з митців міжвоєнного часу, як-от Альбін Еггера-Лінца та Ернста Непо (Ernst Nepo), в колекції представлені роботи майже всіх видатних тірольських художників після 1945 року: Макса Вайлера (Max Weiler), Франца Леттнера (Franz Lettner), Гайнца Граппмайра (Heinz Gappmayr), Освальда Обергубера (Oswald Oberhuber) або Ґерхільд Діснер (Gerhild Diesner).

Щорічно в рамках сприяння розвитку мистецтва в Тіролі колекція виставкового залу поповнюється новими надбаннями, які сюди з 1986 року на довготривале користування передають музеї, відповідно постійно доповнюючи та збільшуючи зібрання. Ернст Камелле (Ernst Caramelle), Петер Коґлер (Peter Kogler), Мартін Гостнер, Ельмар Тренквальдер (Elmar Trenkwalder) – це лише деякі з тих авторів, які сьогодні збагачують колекцію своїми цінними роботами. Працюючи з колекцією, інститут історії мистецтв організовує виставки та робить публікації[19].

Рис. 6. Стара бібліотека університету сьогодні.

Рис. 7. Університетська та крайова бібліотека.

19 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.uibk.ac.at/kunstgeschichte/sammlung/kunstsammlung/; Uni Innsbruck: Rektorenteam präsentiert Programm für die kommenden Jahre. In: www.uibk.ac.at. Abgerufen am 9. Juni 2016; Kunstuniversität Linz (Hrsg.): Friedrich Achleitners Blick auf Österreichs Architektur nach 1945 // Linzer Vorlesungen. – Birkhäuser. – Basel 2015, –S. 310-311.

Висновки

Іннсбруцький університет імені Леопольда і Франца є найбльшим освітнім та науково-дослідним закладом у Західній Австрії. Його вважають національним університетом австрійських федеральних земель Тіролю та Форарльбергу. Історично таку ж функцію університет виконував для Південного Тіролю та Тренто, для Ліхтенштейну та Люксембурґу, хоча він втратив там своє значення, коли в цих містах були засновані власні вищі навчальні заклади. Зважаючи на кількість студентів, Іннсбруцький університет є найбільшим освітнім закладом у Тіролі, який випередив міста Тренто та Больцано. Австрійські університети та вищі навчальні заклади відомі на міжнародному рівні, й федеральна земля пропонує велике різноманіття навчальних закладів. Окрім традиційних університетів, в Австрії є багато університетів прикладних наук та діє реформа вищої освіти про навчання та дослідження на наукових основах з практичним значенням. Окрім державних закладів, в Австрії є й приватні університети. Освіта завжди відігравала важливу роль для розвитку культури народу та держави, особливо важливим був та є університет: з одного боку, це просто заклад, а з іншого – альма матер, яка подарувала світу чимало здібних науковців, дослідників, винахідників. Ув історії Австрії та Тіролю Іннсбруцький університет був невід'ємною частиною становлення країни. Сьогодні він не втратив свого значення і нагадує молодому поколінню про те, скільки труднощів потрібно було подолати для розвитку вищої освіти та про те, що це слід цінувати.

Між минулим та сьогоденням.
Як змінювався Тірольський національний театр

Олександра Микитюк

В одному зі своїх інтерв'ю Рольф Болвін, який багато років пропрацював директором Німецької театральної спілки, сказав: «Іноді допомагає тільки мистецтво». Звичайно, з цим не можна не погодитися. Але виникає наступне питання: чи правильне це твердження у світі, який, здається, скрізь палає вогнем?

І справді: чим неспокійніші часи, тим все більше люди ставлять собі це запитання. Відповіді, яких вони очікують від культури, чи не найрізноманітніші.

Без театру, музики та мистецтва життя було б нестерпним, особливо в Тіролі, який здавна відомий як земля театрів. Цей край посеред гір має взаємопов'язані та цілісні звичаї. Традиції беруть свій початок з часів пізнього Середньовіччя й існують до сьогоднішнього дня. Подібний розвиток завжди викликає жваву зацікавленість, яку викликав також і у мене, коли вперше приїхала до Іннсбрука в рамках проекту PREPUS «Присутність минулого в міському середовищі». Так, у Тірольських звичаях виявилася дивовижна триєдність автора, актора та глядача, які, не зважаючи на те, що мають різні завдання, завжди залишаються свідомими того, що вони служать одній більшій єдності – театру.

Отож театральний сезон 2017/2018! Коротко про все

Перш ніж розглянути історію Тірольського національного театру (ТНТ), звернімо увагу на одну визначну подію – новий театральний сезон 2017/2018. 17 вересня під супровід фанфар відбулося відкриття свята на честь нового сезону. Багато подій для дітей, уривки з нової танцювальної постановки, погляд за куліси, майстер-класи, кулінарні смаколики – все це було в програмі театрального свята. За тиждень, а саме 23 жовтня, ТНТ розпочав новий сезон прем'єрою «Оповідання Гофмана» Жака Оффенбаха. В цій опері Гофман сам був головним героєм, а сюжети написаних ним трьох оповідань «Піщана людина», «Радник Креспель» та «Пригоди в новорічну ніч» стали тут подіями його власного життя. За інсценізацію та декорації в ТНТ відповідав Таддеус Штрассберґ, який встиг відзначитися успіхом вже раніше – завдяки операм «Винова краля» та «Бал-маскарад». Кульмінаційною стала вистава з різкими й одночасно кумедними діалогами під назвою «В опалі» («Geächtet»), яка 2016 року була названа «іноземною п'єсою року» в спеціалізованому журналі «Theater heute» *(в пер. з нім. «Театр сьогодні»)*. Різне походження, різна релігія, колір шкіри та погляди – процес пошуку самого себе не такий вже і простий. Наскільки можуть почуватися пригніченими люди в такому конфлікті показано в п'єсі американського письменника пакистанського походження Аяда Ахтара під назвою «В опалі» – легкій комедії характерів, яка справді зворушує. Про неперевершену п'єсу класики «Фауст» можна буде прочитати далі. Але показували не лише «Фауста», сюжет якого не втратив

актуальності і до сьогоднішнього дня, а й також трагедію Шекспіра «Макбет» у жанрі танцювальної п'єси. Ґаза Валґа, відповідальний як за хореографію, так і за постановку цієї п'єси, впевнений, що творчість Шекспіра демонструє водночас найпрекрасніше та найжахливіше[1]. На мою думку, це справді так, адже добро та зло вважаються найжорстокішою парою у світовій літературі. Те, що починалося як кохання закінчується страшною трагедією. П'єса дуже сильна та вражаюча – тому Ґаза Валґа відмовився від історичних декорацій і натомість дія в його постановці відбувається в сучасних умовах. Це був короткий огляд кількох вистав в Тірольському національному театрі. А як виглядає картина загалом? Всі вистави, мюзикли, опери, танцювальні п'єси, зінґшпілі, концерти симфонічної музики відбувалися у різних місцях: у будівлі національного та камерного театру, у студії, в Іннсбруцькому конгрес-центрі, на сцені для репетицій, в єзуїтській колегії Канізіянум та в концертному залі Тірольської національної консерваторії[2]. В рамках цього сезону в Тірольському національному театрі та в Симфонічному оркестрі Іннсбрука було представлено 380 різних п'єс, звичайно, з повторенням. Серед них було 22 прем'єри, 3 поновлені постановки та 5 вистав, які поставлені на сцені вперше (див. рис. 1).

Рис. 1. Прем'єри та поновлені постановки в ТНТ (Театральний ілюстрований журнал «Фігаро!», випуск 29, вересень/жовтень 2017).

1 Тірольський національний театр та Симфонічний оркестр Іннсбрука // Фігаро! [Театральний ілюстрований журнал]. – Випуск 29. – Вересень/жовтень, 2017.

2 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.landestheater.at/ueber-uns/spielstaetten/

Від назви «Будинок комедії» до сьогоднішньої – «Тірольський національний театр»

Як змінювалася назва театру в Іннсбруці впродовж років? Які сліди минулого досі впізнавані?

Найвизначніший період у житті Іннсбруцького театру розпочався з правлінням ерцгерцога Леопольда V у 1619 році. Вже саме святкування весілля Леопольда V (1586–1632) з донькою флорентійського князя Клаудією де Медічі (1604-1648) 1626 року[3] дали свої результати: князь хотів, щоби при його дворі театральне мистецтво культивували за італійським зразком. Архітектор Крістоф Гумп, родоначальник династії архітекторів, яка правитиме сто п'ятдесят років, ретельно вивчив тоді італійські театри у Флоренції та Пармі і 1629 року зробив з приміщення для гри з м'ячем на площі Реннплатц справжній театр, *того ж року велика сцена Леопольда V* отримала назву *«Будинок комедії»*[4].

У роки правління Фердинанда Карла (1646–1662) Іннсбрук перетворився в один із центрів придворного театру та музики бароко. А вже 1652 року під час однієї зі своїх подорожей Північною Італією молодий князь познайомився з новими італійськими оперними театрами. Важливо сказати, що сьогоднішній національний театр був збудований після знесення цього оперного театру в 40-х роках XIX ст. У XXI ст. споруду перебудували, аби вона відповідала вимогам сучасного театру. 1653 року Крістоф Гумп розпочав будівництво *княжого Будинку комедії* по іншу сторону вулиці Реннвеґ – тобто там, де сьогодні стоїть національний театр. Цей другий театр був зроблений за венеціанським зразком. Цікаво, що два важливих на той час культурних центри, Дрезден та Ганновер наслідували приклад княжого Будинку комедії[5].

Втім після від'їзду герцогського двору з Іннсбрука 1717 року адаптований театр почав занепадати без свого наставника. Простіше кажучи, *театр Іннсбрука втратив своє ім'я*. Лише зі суспільними змінами у XVIII ст. робота театру, а насамперед п'єси, які ставилися, зазнали нового розквіту. Слід зазначити, що всі національні сцени на території монархії виникли за часів Йозефа II[6].

Історики зазначають, що заснування національного театру, наприклад, в м. Лінці відбулося 1782 року завдяки графу Розенберґу; а 1783 року в м. Ґраці «земельний театр» було перейменовано на «національний». Також і Іннсбруцький театр з середини восьмидесятих років XVIII ст. носив титул *«цісарсько-королівський придворний національний театр»*. Утім

---

3 Zu den Hochzeitsfeierlichkeiten vgl. die Schilderungen bei Senn W. & Streiter L. Musik und Theater am Hof zu Innsbruck / Geschichte der Hofkapelle vom 15. Jahrhundert bis zu deren Auflösung im Jahre 1748. – Innsbruck: Österreichische Verlagsanstalt, 1954. – S. 221-224.

4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.landestheater.at/ueber-uns/geschichte/

5 Hölbling F. Theater in Innsbruck. Überblick über drei Jahrhunderte // Festschrift, hrsg. vom Theaterausschuß des Landes Tirol und Stadt Innsbruck. – Innsbruck: Tyrolia, 1967. – 168 S.

6 Йозеф II (13 березня 1741, Палац Шеннбрун, Відень – 20 лютого 1790, Відень) з 1765 по 1790 рік був першим з династії Габсбурґів-Лотаринзьких, хто став імператором Священної Римської імперії. З 1765 по 1780 рік Йозеф II обіймав посаду співправителя австрійськими володіннями разом зі своєю матір'ю Марією Терезією, сам титул імператора працював тільки на його престиж. З 1780 року правив як Ерцгерцог Австрії самостійно. Йозеф II вважається представником епохи освіченого абсолютизму і здійснив ряд амбіційних реформ.

Гьолблінґ зазначив, що Іннсбруцький театр уже мав цей титул на той час. Немає жодного офіційного підтвердження щодо присвоєння цієї назви і ймовірно, що найменування з'явилося у відповідь на посилення старань створити регулярні вистави, які були б загальновизнаними. Якщо порівнювати розвиток театру в Іннсбруці, Лінці[7] та Ґраці[8], то вдається встановити паралелі між всіма трьома адміністративними центрами вісімнадцятого століття: в період до шістдесятих років вісімнадцятого століття характерним було існування мандрівних театральних труп, які виступали не лише в містах Австрії, але також і в Німеччині. З цієї причини з'явилося зацікавлення в регулярних німецьких виставах, що відобразилося у вісімдесятих роках у назві цього постійного театру як «національний театр». І Фуріх, і Флейшманн уникають поняття «національний театр» у своїх роботах з історії театру, і тому в них також не можна знайти підтвердження про те, що театр офіційно називався «національним». «Розвиток в Лінці, Ґраці та Іннсбруці відбувався подібним чином, і з цього випливає той факт, що цей термін вже до вісімдесятих років втратив своє значення через те, що його надто часто вживали – він приївся. Зрештою, ледь чи не кожен стаціонарний театр претендував на цей титул для себе, і так первинне значення терміну відійшло на задній план»[9].

Для історії Іннсбруцького професійного театру важила та передумова, що в місті був театр при дворі з необхідним обладнанням, а також театр з глядацьким залом та сценою ще з часів розквіту придворного мистецтва у Тіролі, які змогли послугувати для гри німецьких та італійських акторських груп. Коли трупи-гастролери стали все на довше затримуватися у місті, в Іннсбруці відбувся перехід до постійного театру.

1786 року завдяки Йозефу II Іннсбруцький театр вперше отримав справжні податкові пільги. У своєму указі імператор постановив, щоб на тутешню сцену щорічно виділялись дві тисячі гульденів. Загалом імператор Йозеф II зробив дуже багато для Іннсбруцького театру. Тому 1805 року цісарсько-королівський придворний національний театр було перейменовано на *«Королівський баварський придворний національний театр»*.

Ця назва неодноразово повторюється впродовж неспокійних часів. Але потім в деяких джерелах з'являється нова назва – «Іннсбруцький міський театр» без жодних пояснень, хто та коли змінив назву. Останнє перейменування відбулося 1945 року: Іннсбруцький національний театр став *Тірольським національним театром*, або скорочено – *ТНТ* .

Рис. 2. Найстаріша збережена фотографія театру, зроблена Антоном Ґратлом у період між 1886 та 1893 роками (Фердінандеум, Іннсбрук).

7 Fuhrich F. Theatergeschichte Oberösterreichs im 18. Jahrhundert. – Wien, 1986.

8 Fleischmann K. Das steirische Berufstheater im 18. Jahrhundert. – Wien, 1974.

9 Simek U. Das Berufstheater in Innsbruck im 18. Jahrhundert / Theater im Zeichen der Aufklärung in Tirol. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1992. – 282 S.

Рис. 3. Тірольський національний театр сьогодні.

Іннсбруцький театр часів дворянства

Те, що рівень суспільства зростав, спонукало дворянство у XVIII столітті сприяти розвитку такого театру в Іннсбруці, який відповідав би новим смакам.

Наставником та меценатом став Йозеф Іоганн Непомук Леопольд граф Феррарі Окк'єпо та Кіавецци. Сім'я Феррарі оселилася в Іннсбруці в сімдесятих роках XVII ст. Їхні володіння знаходилися в Імсті, Тауферсі та Вілтені, де подвір'я Феррарі і сьогодні нагадує про великі маєтки.

Про театрально-письменницькі спроби пера Феррарі повідомляє нам театральний щорічник 1779 року: «Граф Феррарі […] також дав знову дві свої п'єси. […] Ці п'єси називалися «Адріанус у Зірієн» та «Зіроес, король Персії»[10].

Феррарі справді був дуже зацікавлений культурою, і тому складно оцінити його позицію. Втім інтерес до сцени був очевидно його особистим захопленням. Театр отримував фінансову підтримку з публічного фонду, тому розквіт Іннсбруцького театру залишався зв'язаним найближчими роками. Умови для театру були суттєво покращені діяльністю дворянства: акторам було вдвічі збільшено зарплату, а кожен член театру у випадку хвороби отримував потрібні ліки.

У перший рік успішного фінансування, а саме 1774 року, ще не відбулося формування Іннсбруцького ансамблю. Трупа була майже ідентичною тій, що утворилася наступними роками. Зміни декорацій у пантомімі «Зачарований пояс духа повітря Аероастра» свідчать якраз про хороше оснащення Іннсбруцької сцени люками, підвісними системами та змінними декораціями. До невідомих на той час молодих виконавців, які згодом стали успішними, належали Елеонора Артінн – майбутня дружина Емануеля Шиканедера, Мамзель Дюррінг, Терезія Шіуманн, Анна Віттманн, сам Емануель Шиканедер, а також балетмейстер Йозеф Горнунг, який після Іннсбрука працював в Аугсбурзі та Реґенсбурзі разом з Шопфом. Грали в театрі чотири рази на тиждень – в неділю, вівторок, четвер та суботу. Загалом шістнадцять вистав, але

10 Театральний щорічник за 1779 рік, с. 107.

сьогодні це число набагато більше (під час театрального сезону 17/18 лише в жовтні – 35 вистав!). Театральна діяльність фінансувалася частково знову з публічного фонду, з якого на цей рік було виділено найбільшу суму на театр. З січня по грудень 1775 року було виплачено 7 тисяч 732 гульдени. Театральна програма ігрового сезону не збереглася, тому можна припустити, що вона була подібною до програми наступного року. З огляду на наповнення програми сезон з січня до початку жовтня 1776 року був прекрасним. Ансамбль (трупа) в 1775 році загалом не змінився, про це свідчить також і театральний щорічник 1777 року[11]. Під час цього театрального сезону великим успіхом користувалися прем'єри Шиканедера, але про нього більше в наступному розділі.

Загалом упродовж театральних сезонів із січня 1776 року до кінця вересня 1787 року, коли трупа розійшлася, було зіграно найрізноманітніші п'єси: 49 комедій, 20 вистав, 16 трагедій, 4 драми та тільки 7 зінґшпілів. Із них 9 були одноактними, всі ж інші мали по кілька актів. Серед робіт, які ставилися в театрі, 45 були в оригіналі німецькомовними, 35 – перекладами, а також обробками з французької (16), англійської (12) та італійської (7) мов[12]. З усіх 87 п'єс 33 були продуктом Віденського національного театру, при чому 21 п'єса того ж року була в репертуарі як Віденського, так і Іннсбруцького театрів. Деякі зі старіших драм, які ставилися цими роками у Тіролі, більше не входили до репертуару Віденського національного театру, зате показувалися раніше у Віденському театрі біля Каринтійських воріт. У будь-якому випадку, можна спостерегти запозичення театральної програми за прикладом Віденського національного театру. В Іннсбруці прослідковується домінування німецькомовних літераторів. Втім серед них є також австрійські автори і навіть перекладачі: Гафнер, Кепнер, Ґеблер, Пельцер, Клемм, Штефані та Курц-Бернардон.

Підсумовуючи можна сказати, що впродовж трьох років у придворному театрі гастролював ансамбль, репертуар якого прагнув своїм різноманіттям врахувати смаки кожного. Іннсбруцький придворний театр за часів дворянства був першою спробою Тіроля створити для своїх громадян місце розваг та відпочинку. Можна припустити думку про безсумнівно високу майстерність трупи. Частина її членів була заслуженими виконавцями, які отримали визнання також і в театральному щорічнику.

Тірольська драма за років Просвітництва

Хоча низка збережених драм років просвітництва у Тіролі вказує на літературну продуктивність того часу, важливо встановити певний зв'язок між активною театральною діяльністю та резонансом у літературі краю.

Під час дослідження драматичних творів, як і під час опису історії театру цього часу, складність виявилася в тому, що велика кількість джерел не збереглася.

Для висунутого до обговорення питання щодо драми в літературі перш за все повинні бути враховані такі два компоненти: вплив ідей Просвітництва на літературну

11 Simek U. Das Berufstheater in Innsbruck im 18. Jahrhundert / Theater im Zeichen der Aufklärung in Tirol. – Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft, 1992. – 282 S.

12 Там само.

творчість і взаємозв'язок Іннсбруцького театру з літературною діяльністю, пов'язаною з ним.

При цьому слід зазначити, що мало хто з відомих драматургів того часу був тірольцем. Багато авторів опинилися в Іннсбруці через свою професійну діяльність: наприклад, Бертольді; інші ж, навпаки, були родом з Тіроля і оселилися в Іннсбруці впродовж свого кар'єрного життя: наприклад, Рошманн-Гьорбурґ; а ще дехто, ані був родом звідси, ані мешкав тут тривалий час – найвідомішим представником цієї групи був Емануель Шиканедер, який надовго залишив свій слід, підтримавши тірольські мотиви. Прикладами таких робіт є драма «Філіппіна Вельзер» (1780) та комедія «Тірольський Вастль» (1796). Обидві п'єси стали предметом ґрунтовної дискусії біографів Коморжинскі та Гонолка, і тому повторне вивчення цих творів зайве[13].

Слід відзначити три характерні особливості розглянутих далі авторів:

вони були родом з Тіроля і жили тут тривалий час, через що міг відбутися взаємовплив їхнього особистого розвитку та їхнього інтелектуального оточення;

якщо вони народилися не в Тіролі, то почувалися через довге перебування в цьому краї як тірольці і у своїх драматичних роботах або посилалися конкретно на ситуацію в Тіролі, або ж розробляли твори для Іннсбруцького придворного театру;

у будь-якому випадку, вони сповідували ідеї Просвітництва, вводили їх до своїх творів і писали насамперед для професійного театру.

Звичайно, сьогодні навряд чи можливо вивести узагальнені твердження щодо історії драматичних творів, втім найважливіші драми дуже влучно передавали стиль того часу, а для публіки були захопливими та цікавими.

Емануель Шиканедер

Розглядаючи історію музики та театру міста Іннсбрука у XVIII столітті, слід обов'язково назвати ім'я Емануеля Шиканедера – автора лібрето до твору Моцарта «Чарівна флейта», актора, співака, режисера, драматурга та керівника театру. 1773 року він дебютував як комедійний актор серед спілки акторів Мозера, 1778 року став їхнім режисером. 1780 року разом зі своєю трупою прибув до Зальцбурґа, де познайомився з Вольфґанґом Амадеєм Моцартом; 1785 орендував на короткий період часу у Відні театр біля Каринтійських воріт і в 1785-1786 роках грав у Хофбурґтеатрі.

Коли імператор Йозеф II відмовив Шиканедеру в будівництві театру на території гласісу довкола Відня, той вирушив 1787 року до Реґенсбурґу, а 1789 року повернувся до Відня, де керував театром Ауф-дер-Віден і ставив також багато власних комедій та опер. У цьому ж театрі 1791 року він зіграв роль Папагено в прем'єрі Моцартової «Чарівної флейти», до якої написав лібрето[14].

1801 року заснував та відкрив театр Ан-дер-Він, в якому з невеликими паузами до 1806 року займав посаду художнього керівника, а також працював актором та

13 v. Komorzynski E. & Schikaneder E. Ein Beitrag zur Geschichte des deutschen Theaters. – Wien, 1951.

14 Там само.

драматургом. У 1807–1809 рр. керував театром Брно, 1811 року через Штайр повернувся до Відня, де і помер – в бідності та з помутнінням розуму. Загалом він створив 44 лібрето до опер та зінґшпілів, 55 драматичних творів (з них 9 – з музикою). Його доробок побудував місток від п'єс з персонажем німецької комедії Гансвурстом до сценічного світу Фердинанда Раймунда та Йоганна Нестроя[15].

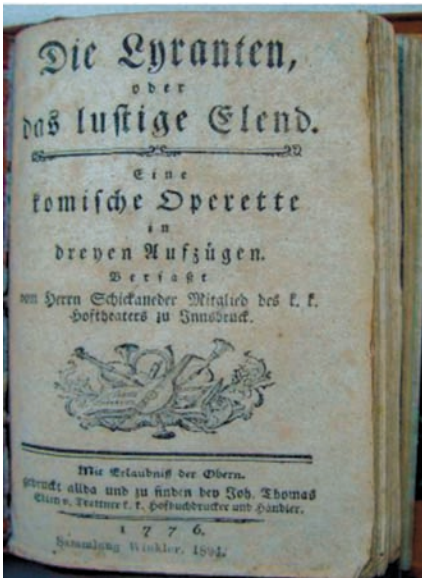
Die Lyranten,
oder
das lustige Elend.
Eine
komische Operette
in
dreyen Aufzügen.
Verfaßt
vom Herrn Schickaneder Mitglied des k. k.
Hoftheaters zu Innsbruck.
Mit Erlaubniß der Obern.
gedruckt allda und zu finden bey Joh. Thomas
Eben v. Trattner k. k. Hofbuchdrucker und Händler.
1776.

Рис. 4. Лібрето «Ліранти, або Веселі злидні» (Тірольський національний музей Фердінандеум).

1776 року Емануель Шиканедер опублікував в Іннсбруці одну зі своїх перших драматичних спроб на кшталт «комічної оперети» в трьох актах під назвою «Ліранти, або Веселі злидні». Як стверджує сам автор, він написав також пісні до п'єси. Власне кажучи, «Ліранти» – це зінґшпіль, тобто мова йде про драматичний твір з музичними номерами. Тут є деякі відповідності опері комік та північно-німецьким операм того часу. В центрі уваги – прості мелодії. Типово для таких п'єс, щоб головні персонажі мали власні «вступні арії» або ж виконували частину твору для інструментального ансамблю чи хору в кінці акту. Серед музичних композицій «Лірантів» дуже популярною була арія «Ein Weibsbild ist ein närrisch Ding» (*в пер. з нім. «Жінка – істота дурна»*). Ця арія, а також сюжет п'єси нагадують дещо пізнішу п'єсу Йоганна Нестроя «Злий дух Лумпацівагабунд». Музика не збереглася ані в друкованому вигляді, ані в манускрипті.

П'єса «Ліранти» принесла Шиканедеру успіх як драматургу та композитору, так і як актору-співаку. За змістовим наповненням вона несе ідеї Просвітництва і деякими своїми деталями вказує на майбутнє: Ліранти – це три студенти, котрі, як і сам автор, стали мандрівними акторами. Птах, молодий чоловік з порядної сім'ї, покинув батьківський дім і хотів би повернутися назад. Легкодух (роль якого виконував

15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://austria-forum.org/af/AEIOU/Schikaneder%2C_Emanuel.

сам Шиканедер) каже: «Для роботи я не створений»; і Ціпок, трохи підстаркуватий тип, який відмовився від жінок на користь алкоголю. Очевидно, що прикладами для сцен стали ситуації з реального життя. Також і для створення пісень, вміло вписаних у канву твору, автор черпав натхнення з реального світу. П'єсу часто показували, а тексти пісень неодноразово ставилися на музику різними композиторами. Відтворити оригінальну музику Шиканедера здається вже не можливим. Еґон Коморжинскі, один з перших відомих дослідників особистості Шиканедера, вбачав Легкодуха прототипом Папагено з «Чарівної флейти». Зокрема він вказував на те, що всі пісні, які супроводжують п'єсу, були розроблені прямо на основі дії в ній. Коморжинскі вважав, що п'єсу «Ліранти» слід розглядати як першу «народну п'єсу», тобто як п'єсу з життя народу. З впевненістю можна сказати, що ця, можливо, перша п'єса Шиканедера впродовж вісімнадцятого століття була успішною на малих німецькомовних сценах. Більше про життя Шиканедера в Іннсбруці дізнаємося з короткої біографії його племінника Карла – сина брата Шиканедера, Урбана. Карл писав, що його дядько 1773 року приєднався до мандрівної театральної трупи під керівництвом Андреаса Шопфа в Аугсбурзі. В «Готському театральному щорічнику», з якого і Коморжинскі міг отримати багато інформації, Шиканедер зазначається як актор та керівник театру в трупі Шопфа в Іннсбруці. Отже, він міг приєднатися 1773 року до трупи, якою на той час керував Андреас Шопф. У виданні «Готського театрального щорічника» за 1775 рік є повідомлення про п'єсу (балет) з назвою «Нова пантоміма. Зачарований пояс духа повітря Аероастра» авторства пана балетмейстера Йозефа Горніґа, яку ставила місцева спілка німецьких акторів та митців цісарсько-королівського придворного театру в Іннсбруці. Шиканедер грав роль чарівника[16].

Сліди Ґете в Іннсбруці

«Іннсбрук велично лежить посеред широкої та багатої долини, поміж високих гір та скель. Спершу хотілось тут залишитися, але це місце не давало мені спокою. […] Підіймаючись від Іннсбрука наверх стає все гарніше, словами цього не передати»[17].

Третього жовтня 1786 року Ґете розпочав свою першу подорож до Італії. До цього часу він вже встиг здобути ім'я славетного поета і близько десяти років служив Карлу Августу, герцогу Саксен-Веймар-Ейзенаху. Ґете нишком вибрався з курортного міста Карлсбад і вирушив під ім'ям Йоганн Філіп Мьоллер через такі міста, як Мюнхен, Міттенвальд, Шарнітц, Зеефельд, Іннсбрук, Бреннер, Трієнт та Венецію до Риму, а потім до Неаполю та навіть до Сицилії. Тіроль, звичайно, був лише проміжною станцією на шляху до омріяного краю; письменник тут надовго не затримався. В Іннсбруці він

16 Sonnek A. & Schikaneder E. Theaterprinzipal, Schauspieler und Stückeschreiber // Schriftenreihe der Internationalen Stiftung Mozarteum. – Band 11. – Kassel, 1999.

17 Beyer A. & Miller N. (Hrsg.) Johann Wolfgang Goethe. Italienische Reise. – Carl Hanser Verlag: München, 1992.

пробув лише дві години, дуже вже невідкладним було бажання «реалізувати ідею, яка вже майже застаріла в моїй душі»[18].

Подорожні нотатки Ґете, що збереглися в щоденниках («Щоденник з подорожі Італією для пані фон Штейн») та листах до Шарлотти фон Штейн і «Веймарських друзів», були опубліковані 1829 року в «Італійській подорожі». Вже навесні 1790 року Ґете вирушить до Італії вдруге, щоб поспішити назустріч герцогині Анні Амалії, яка тоді подорожувала Італією ще з серпня 1788 року. Цього разу Ґете також зупинився в Іннсбруці, а саме в старій частині міста в невеличкому готелі під назвою «У золотого орла», на третьому поверсі. На честь відвідин з Саксен-Веймару влаштували бал. Приймала гостей донька Марії Терезії – Марія Елізабет. 7 червня 1790 року через перевал Ферн, Партенкірхен та Аугсбурґ вирушили назад до Веймару.

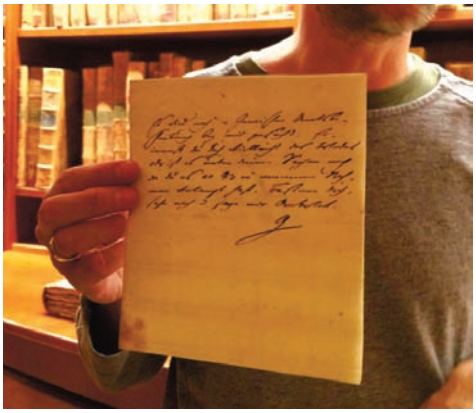

Рис. 5. Підпис Гете (Фердінандеум, Іннсбрук).

Як письменник, Ґете був одним із найвпливовіших представників періоду «Бурі і натиску» в драматичній літературі. Своїми ранніми творами такими, як «Гец фон Берліхінген», та пізнішими – наприклад, «Фаустом», він став також одним із засновників веймарського класицизму. Його сценарії належали і досі належать до тих п'єс, які ставлять найчастіше в театрах. Іннсбруцький театр поставив «Гец фон Берліхінген» вже 1810 року, звичайно, тоді ще в стилі лицарської драми та великої «історично-драматичної картини часів Середньовіччя»[19].

Драматичний твір всього життя Ґете – «Фауст» – потрапив до будинку на Реннвег через дванадцять років після смерті Ґете і приніс разом з тим успіх актрисі, що виконувала роль Гретхен – Кароліні Шмітц. Бенефіс актриси Іннсбруцького театру став також і місцевим «бенефісом» пана таємного радника. Прем'єра відбулася тоді ще в старій будівлі Будинку комедії.

Які ж сліди Ґете в Іннсбруці є і сьогодні? 17-ого вересня театральне свято в Іннсбруці відкрило новий театральний сезон 17/18. Класика, «Фауст» Ґете, перша частина трагедії в постановці Йоганнеса Райтмаєра буде вперше показана в цьому

18 Там само.

19 Hölbling F. Theater in Innsbruck. Überblick über drei Jahrhunderte // Festschrift, hrsg. vom Theaterausschuß des Landes Tirol und Stadt Innsbruck. – Innsbruck: Tyrolia, 1967. – 168 S.

сезоні на сцені великої будівлі театру 7-ого жовтня 2017 року. «Фауст», безсумнівно, досі актуальний і належить навіть до обов'язкової програми у школах та театрах.

Це театральна п'єса, яку найбільше цитують у німецькомовному просторі і, яка є буквально роботою всього його життя. Можна знайти найрізноманітніші речі з написами авторства Ґете. Наприклад, кружки, на яких написано: «Ось тут я справді чоловік!» чи «Спинися, мить! Прекрасна ти!». Або ж навіть шторки для душу зі словами: «Теорія завжди, мій друже, сіра, а древо життя – золоте». Однак на цьому крилаті фрази письменника не закінчуються: «Ну і до чого ж я довчивсь? Як дурнем був, так і лишивсь», «Хто йде вперед, той завше блудить», «Ім'я – то звук і дим». Усі ці цитати взяті з першої частини «Фауста». Почавши написання твору у віці двадцяти одного року, Ґете завершить його у вісімдесят два, за рік до смерті. У «Фаусті» письменник порушує важливі і складні питання кохання, правди, свободи волевиявлення, відповідальності, добра та зла. Вчений та дослідник Фауст сповнений нетерплячості та незадоволення, і палке бажання оволодіває ним як на інтелектуальному, так і на чуттєвому рівнях.

Іннсбруцька постановка Йоганнеса Райтмаєра знайшла особливо цікавий підхід до класики світової літератури. В ході п'єси Райтмаєр вирішує міняти ролі акторів. Фауст, якого грав Андреас Вобіґ, перетворюється на Мефістофеля, а Крістоф Шлаґ, будучи Мефістофелем, стає Фаустом. Обидві фігури з початку п'єси постають перед глядачем як близнюки і показують дві сторони однієї людини. Це також добре видно з костюмів Анке Древес. Фауст одягнутий в спортивні штани та піджак, Мефістофель – так само. Це дозволило побачити двоїстість фігур. «Я хотів би відійти від невірно інтерпретованої сили тяжіння Землі. «Фауст» є, власне кажучи, життєрадісною трагедією, а не пафосною драмою в пошуках сенсу», – так висловився Йоганнес Райтмаєр щодо власної інтерпретації твору[20].

Але що думають про свої ролі головні актори? Андреас Вобіґ (Фауст), як і кожна людина, шукає пояснення незрозумілим речам, але не будь-якою ціною, на відміну від Фауста. Вобіґ переконаний: якщо для всього є пояснення, то це позбавляє можливості бачити «дива». Він хоче зберегти для себе ілюзії та фантазії, де розум сягає меж. Що ж стосується Мефістофеля, «який завжди заперечує», то це не має руйнівного впливу на Крістофа Шлаґа. Він вважає, що Мефістофель є антитезою чи принципом, який не може завадити людям знищити свою душу, продавши її.

Андреас Гофер – нетлінний кумир?

«Чоловіки, настав час», – так звучить лаконічний заклик Андреаса Гофера до повстання. Кожному школяру Тіроля відома ця крилата фраза щодо повстання проти Наполеона та його намісників у Баварії. Сьогодні його меморіал виступає як заклик до ведення місцево-патріотичної політики – на превеликий жаль самопроголошених «прогресивних» громадян. Вони зіштовхнулися з палким патріотизмом Андреаса Гофера та

20 Das also ist des Teufels Kern // Sonderbeilage der Tiroler Tageszeitung. – September, 2017.

з християнськими західноєвропейськими цінностями[21]. Хоч з повстання 1809 року минуло понад двісті років постать Андреаса Гофера досі актуальна в Тіролі та Іннсбруці зокрема. Поет-революціонер з Південного Тіролю Норберт К. Казер та британський історик-марксист Ерік Гобсбаум із захватом назвали Гофера «партизаном». Те, що він бунтував проти французів, неабияк вражало. Тому цій темі присвячено чимало уваги і в літературі, навіть Францом Краневіттером. Та чи був Андреас Гофер для нього героєм?

Франц Краневіттер народився 1860 року в Нассерайті в окрузі Імст і вже дитиною пізнав, що таке сувора боротьба за існування. Він відвідував гімназії в Больцано, Галлі та Іннсбруці, потім вивчав германістику. Однак після смерті батька Франц покинув навчання, щоб жити надалі як вільний письменник[22]. Ще студентом він написав свої перші вірші. Завдяки ним Франц познайомився з Адольфом Піхлером, який суттєво вплинув на погляди юнака. Ліберальні, національні та антиклерикальні ідеї сформували його мислення, що сильно позначилося на перших драмах Франца. Це викликало чимало «за» і «проти» щодо чоловіка, який мусив би багато років боротися за батьківщину.

Драма «Андре Гофер» 1902 року була бунтарською п'єсою: так змалював Краневіттер своїх героїв. Завдяки ретельному вивченню історії Краневіттер прийшов до переконання, що образ Андреаса Гофера – легенда. Своїми виставами він хотів розвіяти цю легенду. Андреас Гофер не був для Краневіттера героєм, в якому символічно втілювалась би доля народу, а був наївним селянином, який дозволив втягнути себе в беззмістовну останню боротьбу. Гофер Франца зазнав поразки. Твір викликав протести. Прем'єра відбулася 1902 року в місті Майнінґені; у Відні п'єса зникла з театральної програми після трьох показів, а в Іннсбруці вистава 3 грудня 1903 року перетворилася на театральний скандал. Це супроводжувалося, з одного боку, акціями, щоб зірвати п'єсу: свистінням та криками, з іншого – шаленими оплесками прихильників. Очевидно, що люди не хотіли, щоб знищили їхній міф. Гофер сумнівається в чомусь? Гофер зазнає краху? Та куди так дійдеш?! Через обурення, яке Краневіттер викликав п'єсою «Андре Гофер», він мав би й сам потрапити в плетиво сумнівів. Адже скандалу йому зовсім не хотілося. Навпаки, майбутній творець серії драм «Сім смертних гріхів», якими 1981 року розпочнеться історія тірольських народних п'єс, був переконаний, що зробив великий крок своєю драмою, після скандальної прем'єри якої мусив, звичайно, чекати понад п'ятдесят років, доки драму знову почали ставити у Тіролі. Отож це було 1959 року. До програми Тірольського національного театру повернувся «Андре Гофер», і в залі одразу ж з'явилося кілька рядів скептиків. Та, звичайно, провокації довкола Краневіттера були згладжені, і скандалу вдалось уникнути.

13 січня 2018 року добре відомий син Тіролю знову з'явився на сцені Тірольського національного театру у п'єсі Франца Краневіттера. Директор театру Томас Краус у своїй постановці «Андре Гофер» далі розгортає перед глядачем грані цієї історичної

21 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://info-direkt.eu/2017/11/22/warum-andreas-hofer-immer-aktuell-bleibt/

22 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://orawww.uibk.ac.at/apex/uprod/f?p=TLL:2:0:::P2_ID:376

фігури зі Стефаном Рідлом у головній ролі. Як сказав Томас Краус в одному зі своїх інтерв'ю: «Андре Гофер» Краневіттера – це для мене, перш за все, психограма однієї з найзахоплюючих історичних постатей, і не тільки в історії Тіролю. Це також і візія політичних підходів, яка має багато паралелей у сучасному світі»[23].

Дуже цікаві факти стосуються також двох дат. Прем'єра «Андре Гофера» пов'язана з двома річницями: 4 січня було вісімдесят років від дня смерті Франца Краневіттера, а 22 листопада минулого року відзначали 250-річчя з дня народження Андреаса Гофера. Отже, Андреас Гофер – нетлінний кумир, чи не так?

Край у горах: між традицією та сучасністю

Тіроль покладається на свої традиції і заразом відкритий до світу. Він поєднує старе з новим, а регіон – зі всім світом. Культура Тіролю сформована країною та людьми, традицією та сучасністю. Кожна частина цього культурного ландшафту має своє місце та історію, особливо Тірольський національний театр та Симфонічний оркестр Іннсбрука. Театр, танці та музику об'єднує насамперед спільне місце проведення заходів – сцена. У Тіролі кожен з цих видів мистецтва має чисельні різноманітні пропозиції. Я була дуже вражена, що театр має історію настільки багату на події, які не тільки повторюються, а й доповнюють одні одних. Культурна пропозиція є справді багатогранною та привабливою: драматичний театр, музичний театр, танці, симфонічний оркестр, театральна педагогіка, святкові тижні класичної музики та багато іншого – тут знайдеться щось на кожен смак. Особливо радісно від очікування появи нового майданчика для гри в Будинку музики – новому місці для зустрічей митців, музикантів, акторів, викладачів, студентів та тих, хто цікавиться музикою у Тіролі. Під одним дахом буде об'єднано представників різних носіїв культури та музичні навчальні заклади. Загалом з 2018 року в Будинку музики в Іннсбруці буде 9 нових членів: університет Моцартеум, Тірольська національна консерваторія, Інститут музикознавства, Тірольська спілка духової музики, Тірольський співочий союз тощо.

Іннсбруцький Будинок музики зростає на очах: поруч з Тірольським національним театром, який має багате історичне минуле, бачимо сучасну архітектуру та інтегративну складову нового закладу одночасно. Ось так воно – між традицією та сучасністю.

23 Тірольський національний театр та Симфонічний оркестр Іннсбрука // Фігаро! [Театральний ілюстрований журнал]. – Випуск 30. – Листопад/грудень, 2017-Січень, 2018.

Пам'ятні місця Іннсбрука в історичній ретроспективі

Вікторія Циганюк

Австрія – надзвичайно приваблива в культурному плані країна, і це не тільки її гірські пейзажі і зелені луки, а й історичні пам'ятники, що зберігають відгомін, багату історію і пам'ять про гідних громадян країни.

Історична пам'ять – це здатність зберігати і передавати з покоління в покоління знання про історичні події, історичних діячів минулих епох, національних героїв, про традиції і колективний досвід освоєння соціального і природного світу тощо. Історична пам'ять, різноманітність культури та давня історія провінції Тіроль відображені в окремих зразках монументального мистецтва, зокрема пам'ятних спорудах та меморіальних дошках регіону. Особливо значимі сакральні пам'ятки Тіроля, що гармоніюють з тамтешніми церквами, монастирями та дрібними крижовими пам'ятниками[1]. Споруди, меморіали, меморіальні дошки Іннсбрука здебільшого описують історичні події або персоналій, які наче хочуть розповіси про час, коли їх лише створювали. Головне місто Тіролю Іннсбрук лежить біля південних схилів Північного хребта (Нордкетте), в місці злиття річок Інн і Зілль. Починаючи з кельтських часів, тут жили люди, але саме по собі місто стало відоме з XIII століття, коли герцог Леопольд III почав вершити суд на місці, де тепер розташований Хофбурґ. Його онук Максиміліан I в середині 1490-х зробив місто імперською столицею, перетворивши тихе альпійське містечко в одне з найвідоміших міст Європи.

Хоча Іннсбрук – місто маленьке, проте напрочуд багате пам'ятками культури та мистецтва. Обійти його історичну частину можна за годину, зате кожен об'єкт у центрі Іннсбрука заслуговує на особливу увагу. Важливо, що місто є дуже атмосферним, адже розташоване біля підніжжя хребта Карвендель і з усіх боків оточене горами, так що милуватися засніженими вершинами Альп можна просто в центрі колишньої столиці Австрії.

Провінційна частина столиці Тіролю вирізняється величним ансамблем будівель та пам'ятних споруд, які до сих пір віддзеркалюють королівський двір Австрії часів Габсбурґів, але й вдало поєднуються з архітектурними шедеврами XX століття.

Більшість пам'яток історії Іннсбрука розташовані в межах Старого міста – між долиною річки Інн і вулицею Ґрабен (Graben), прокладеною на місці рову, який колись оточував середньовічне ядро міста. Головна вулиця Іннсбрука – Марії Терезії – впирається у величну стіну Північного хребта, що знаменита своєю мальовничою панорамою. А ось вулиця Герцога Фрідріха, що продовжує її, оточена безліччю старих кварталів і в північному кінці впирається в крихітну площу зі всесвітньо відомим еркером Goldenes Dachl – «Золотий дах».

Будинок із золотим дахом (Das Goldene Dachl)

Das Goldene Dachl (Будинок із золотим дахом) – найвідоміша пам'ятка міста. Це колишня резиденція ерцгерцога й імператора Священної Римської імперії Максиміліана I,

1 Grebe A. Kunstdenkmäler in Tirol. – Innsbruck, 1970.

що правив Німеччиною, Австрією і Тіролем у кінці XV – на початку XVI століть. Розташована вона в пішохідному центрі міста, тому не помітити її просто неможливо. Свою назву будинок отримав через знамениту «Золоту королівську ложу», яка являє собою еркер, а дах конструкції викладений позолоченою черепицею.

У 1500 році імператор Максиміліан I наказав прилаштувати до будівлі вишуканий еркер – балкон, що виступає з фасаду будинку. Справу доручили авторитетному архітектору Ніколаусу Тюрінгу. Еркер повинен був стати розкішним, адже цим архітектурним жестом планувалося не лише відзначити майбутнє весілля імператора, але й припинити чутки про фінансові труднощі Імперії.

За словами історика Хервіґа Братза, насправді саме Максиміліан I керував будівництвом еркера. Імператор вирішив не будувати нову будівлю, а «перетворити» простий будинок на псевдоновий архітектурний шедевр на першому поверсі та відкриту лоджію на другому поверсі[2]. За часів правительства Максиміліана I Іннсбрук був центром Європи. Там, де зараз розважаються десятки туристів, сотні років тому проходили лицарські турніри[3]. Отже, балкон із золотим дахом був розроблений передусім для того, щоб служити королівським партером, де імператор та його імператорський антураж могли сидіти і насолоджуватися фестивалями, турнірами та іншими подіями, що відбувалися на площі нижче.

Ширина будівлі сягає 16 м, а даху – лише 3,7 м. Знаменитий золотий дах, що покриває еркер, складається з 2 738 мідних черепичних плиток, вкритих золотом. Двоповерховий балкон підтримують витончені різьблені колони. Під козирком сяючого даху проходить різьблений карниз з рослинними орнаментами. На різьблених панелях під перилами балкона зображені сцени з танцюристами та акробатами.

У багатьох сучасних туристів виникає запитання: «Чому золотий дах створений не із золота?» Відповідь є дуже простою і прозаїчною: Максиміліан I був не настільки багатим, щоб використовувати для декору еркера золото, тому і повелів викласти дах своєї резиденції блискучими пластинками міді, які б яскраво сяяли на сонці. Оскільки в той час далеко не всі могли відрізнити золото від міді, на багатьох гостей будинок справляв неабияке враження. «Нічого собі, який багач править цією країною»,– думали люди.

Рис. 1. Золотий дах.

2 Brätz H. & Felmayer J. Neues zum Goldenen Dachl / Innsbruck und seine verlorene Geschichte. [Vorwort von Walter Klier]. – Münster, 2006. – 150 S.

3 Felmayer J. Das Goldene Dachl in Innsbruck. Maximilians Traum vom Goldenen Zeitalter. – Edition Tirol, Reith i. A. 1996. – 156 S.

Під дахом видніються фрески із зображеннями містичних звірів. Стіна другого поверху прикрашена фресками, на яких зображений Максиміліан I – праворуч від виходу з першою дружиною Марією Бургундською, а зліва – з другою дружиною – Бьянкою Марією Сфорца[4]. Нижня частина балкона прикрашена гербами восьми територій, що належали Максиміліану, а фреска на стіні зображує двох лицарів з прапорами Священної Римської імперії і Тіролю.

Крім того, на загальному фоні фасаду еркера виділяються два герби. На одному – пара грізних левів, на другому – змія, що пожирає немовля. Герби примітні тим, що ілюструють непросте сімейне життя імператора Максиміліана.

Першою дружиною імператора була Марія Бургундська, графиня Голландії і єдина дочка Карла Сміливого; на її гербі зображена пара левів. Цей шлюб, за мірками того часу, був не просто вдалим, а на рідкість щасливим. Максиміліан любив молоду дружину, в своїх листах він називав її «найкрасивішою жінкою, яку коли-небудь бачив», та й Марія теж кохала свого чоловіка. Про це свідчить інтимний факт з життя імператора – після весілля подружжя вирішило не будувати собі роздільні спальні, а спати в одному ліжку – небачене на ті часи бажання для представників аристократії[5].

За п'ять років шлюбу Марія подарувала Максиміліану двох спадкоємців і була вагітна третьою дитиною, коли трагічно загинула на полюванні, впавши з коня. Кажуть, Максиміліан до кінця свого життя тужив за загиблою дружиною. Яскравим доказом цього є мініатюра, яка ілюструє трагічний епізод загибелі Марії. Саме вона прикрашала часослов Максиміліана. Крім того, імператор постійно карбував зображення коханої на монетах і медалях, замовляв її портрети.

Після смерті, згідно із заповітом імператора, його серце відправили в Брюґґе і закопали поряд з гробницею Марії. Місцеві жителі вважають, що герб Марії Бургундської на фасаді будинку із Золотим дахом – надто красномовний доказ щастя імператора в сімейному і особистому житті, адже фалос одного з левів на емблемі будинку Бургундських герцогів виконаний з особливою увагою до анатомічних деталей: мовляв, таким чином автор герба для резиденції імператора підкреслив, що шлюб Максиміліана і Марії Бургундської був щасливим і плідним.

А ось на гербі другої дружини Максиміліана – Бьянки Марії Сфорца, представниці відомої міланської династії, зображена змія, що пожирає немовля. Місцеві вірять, що це знак, адже другий шлюб імператора був невдалим. І, правда, подружжя не відчувало одне до одного навіть найменшої симпатії, дітей у них не було, та й на самому весіллі, яке, до речі, організовував в Мілані Леонардо да Вінчі, Максиміліан бути присутнім не зміг, а роль нареченого виконував його представник.

Але, хоча другий шлюб Максиміліана був невдалим навіть за критеріями п'ятнадцятого століття, ніякої символіки в тому, що на гербі фамільного будинку Бьянки Марії зображена змія, яка пожирає немовля, вбачати не варто. Знаменита емблема зі

4 Morscher L. & Großmann G.-U. Das goldene Dachl in Innsbruck // Mit einem Beitrag von Anja Grebe zum Bildprogramm. –Regensburg: Schnell & Steiner, 2004.

5 Die Geschichte des «Neuen Hofes» in Innsbruck // Tiroler Tageszeitung. – № 100/13. – Innsbruck, 1967.

змією – просто герб сардинського роду Вісконті, який правив Міланом з 1277 по 1447 рік. Потім Мілан разом з родинним гербом успадкував Франческо Сфорца – засновник династії Сфорца[6].

Верхній балкон, звідки, згідно з хроніками, наречені вітали радісну юрбу, також прикрашений і балюстрадою, і ліпниною, і старовинними фресками. Цікаво, що один дерев'яний рельєф зображує так званий «мавританський» танець, що прийшов з Андалусії і користувався особливою популярністю в той час. Втім, варто відзначити, що всі представлені на фасаді цієї будівлі рельєфи є точними копіями оригінальних, створених в кінці XV століття. Однак автентичні прикраси вдалося зберегти, і нині вони зберігаються в Державному Тірольському музеї, відомому як Фердінандеум, розташованому також в Іннсбруку.

У 1996 році в будинку був відкритий музей, присвячений імператору Максиміліану I[7]. Експозиція складається з 6-ти кімнат і розповідає не тільки про життя неординарного і впливового політичного діяча середньовічної Європи, а й про безліч цікавих фактів з історії Тіролю часів пізнього Середньовіччя.

Зараз в будинку із золотим дахом проводять цивільні церемонії одруження для жителів Іннсбрука. Доступ на балкон відкритий, так що можна помилуватися фресками і балюстрадами, помахати рукою перехожим, уявивши себе імператором або його дружиною.

Площа перед будівлею земельного уряду як місце пам'яті. Пам'ятник звільненню

Як підсумував глава французького військового уряду, Пірр Войзард (1896–1982), план зведення пам'ятника, який повинен вшанувати австрійських борців опору та полеглих солдатів союзників, було оприлюднено, коли французькі війська замінили американські в якості окупаційної влади в Тіролі та Форарльберзі в липні 1945 року[8]. Пропозицію майора Жана Паско розкритикував архітектор французького військового уряду, оскільки пам'ятник загороджував парк і займав увесь простір перед дорогою.

На відміну від Радянського військового меморіалу, спорудженого у Відні того ж року, в пам'ятнику Іннсбруку показані лише австрійські символи. На ньому є напис «PRO LIBERTATE AUSTRIAE MORTUIS» («Мертвий за свободу Австрії») у формі герба дев'яти австрійських провінцій.

Вражаюча особливість цього пам'ятника – це його непридатність бути в центрі якихось церемоній. Не було урочистого відкриття, і монумент ніколи «не використовували» якимось чином. Починаючи з моменту його будівництва і роками, його називали пам'ятником мовчання.

---

6 Das «Goldene Dachl» Innsbrucks liebenswertes Wahrzeichen // Sud-West-Illustrierte. – № 21, 5 Jg. – Innsbruck, Aug.1964. – S. 2.

7 Там само. – S. 3.

8 Pfaundler-Spat G. Tirol-Lexikon. Ein Nachschlagewerk über Menschen und Orte des Bundeslandes Tirol. – Innsbruck: StudienVerlag, 2005.

Рис. 2. Пам’ятник звільнення.

У 1967 році в опублікованих спогадах головнокомандувач і військовий комісар Бесоуарт (1889–1982) зауважив: «Деякі песимісти не в змозі передбачити, що пам’ятник буде знесений відразу після виходу французької окупації. Сьогодні ми із задоволенням відзначаємо, що цей пам’ятник зараз є одним із художніх скарбів міста Іннсбрука»[9]. Зараз пам’ятник цінується серед тірольської громади як особливий скарб не лише історичного, але й мистецького значення.

На початку XXI століття замість монумента, що «вшановує жертв політичної боротьби за свободу в Тіролі» планувалось побудувати підземну парковку для машин, але уряд Австрії, як і локальний уряд Іннсбрука, ніколи не розглядав цю пропозицію. Це було неможливо, тому що Австрія взяла на себе зобов’язання поважати, захищати та зберігати всі пам’ятники союзників.

Франц Гайнц Гай у своїй статті «Das Befreiungsdenkmal in Innsbruck» наголошує, що зараз ансамбль привертає особливу увагу до себе, оскільки з роками «враження неприступної архітектури […] ще більше підсилюється неструктурованою природою неживого простору в повсякденному житті […]»[10].

9 Hye F.-H. Das Befreiungsdenkmal in Innsbruck (1948) – ein Tiroler Monument österreichischer Nachkriegsgeschichte // Broschüre des Heeressportverein. – Innsbruck, 01. Sep. 1985. – S. 4.

10 Hye F.-H. Das Befreiungsdenkmal in Innsbruck (1948) – ein Tiroler Monument österreichischer Nachkriegsgeschichte // [Ivo Greiter] 10 Jahre Französisches Honorarkonsulat. – Innsbruck, 2004. – S. 119.

Колона Святої Анни

Рис. 3. Колонна святої Анни.

Колона Святої Анни (Annasäule) височить у самому центрі головної вулиці міста Іннсбрука – вулиці Марії Терезії. Вона була зведена 1706 року в пам'ять про звільнення Тіролю від Баварських військ. Звільнення відбулось 26 липня 1703 року – якраз у день Святої Анни.

Смерть останнього іспанського короля з династії Габсбурґів у 1701 році спонукала практично всю Європу до затяжної війни, яка отримала назву «Війни за іспанську спадщину». Священна Римська Імперія і сусіднє Баварське курфюрство опинились по різні боки барикад, і Баварія почала наступати.

Баварське курфюрство захопило Іннсбрук 22 червня 1703 року, проте за місяць надійшов наказ залишити Тіроль, і ця область була звільнена та врятована від подальшого кровопролиття. Уже в 1704 році на регіональній раді було вирішено звести пам'ятний монумент про цю подію[11].

Annasäule звели після трирічного захисту тірольцями державних міських маєтків від баварських військ. Коринтійська мармурова колона була спроектована італійським скульптором Крістофором Бенедетті, офіційна інавґурація відбулася 26 липня в Аннатазі.

На п'єдесталі знаходяться чотири статуї святих, всі дивляться в різні боки . Це статуї Св. Анни, Св. Георгія та тірольських покровителів Кассана і Вігілія. Увінчує колону, на висоті 13 метрів, фігура Пресвятої Богородиці[12].

---

11 Die Innsbrucker Annasäule. – Verein Ferdinandeum. – Band 26/29. – S. 503; Innerebner A. Ein altes Denkmal im neuen Kleide. Was nur wenige über Innsbrucks weltbekannte Annasäule wissen // Dolomiten. – № 25. – 1957. – S. 3.

12 Die Annasäule in neuem Schmuck // Tin Narb. – № 110. – 1948. – S. 4.

Образ Діви Марії викликає особливий інтерес. Вона зображена у вигляді так званої «жінки, одягненої в сонце», котра є персонажем Одкровення Іоанна Богослова, який розповідає про Кінець Світу. Цей образ має особливе значення, адже символізує саме християнство.

Варто відзначити, що всі чотири скульптури біля підніжжя колони, а також сама статуя Діви Марії поки що є лише копіями, виготовленими в XX і XXI століттях. Оригінали зберігаються в Старому Ландхаусі, розташованому на тій же вулиці, і в монастирі Ґеорґенберґ, що знаходиться в 25-ти кілометрах на схід від Іннсбрука.

Пам’ятник Андреасу Гоферу на пагорбі Берґізель

Берґізель – узвишшя на півдні Іннсбрука, що було місцем чотирьох вирішальних битв тірольського народного повстання під проводом Андреаса Гофера (1767–1810) у 1809 році. Коли після битви при Ваграме між Наполеоном і Австрією було укладено перемир’я, за умовами якого Тіроль був знову частиною Баварії, і його зайняли 40 000 французів, баварців і саксонців, Гофер підняв прапор повстання. Він зібрав загін тірольців у кілька тисяч чоловік і розбив французів під проводом Лефевра. Іннсбрук знову вітав переможний загін Гофера, якого згодом було обрано народним вождем, головнокомандувачем і правителем Тіролю.

Гофер керував Тіролем до укладення Віденського мирного договору (1809), за що був нагороджений австрійським імператором золотим ланцюгом і медаллю. Коли прийшла звістка про умови миру, за яким Тіроль визнавався як земля Баварії, Гофер і його товариші були приголомшені і не знали, що робити[13].

Спочатку Андреас підкорився долі і видав прокламацію, в якій переконував народ підкоритися рішенню імператора, але, отримавши неправдиві відомості про вступ австрійських військ до Тіролю і їхні тріумфальні перемоги, він зважився взятися за зброю. Ворог завойовував одну долину за іншою. Тому Гофер, не бажаючи покидати Тіроль, з дружиною і дітьми втік у гори, але був схоплений і привезений до Мантуї, де за вироком військового суду його розстріляли (10 лютого 1810 року)[14].

Пам’ятник полководцю стоїть на плато Берґізель в історичному центрі міста. Велетенська бронзова статуя розташована на десятитонному п’єдесталі. Гофер зображений як рішучий командир у крислатому капелюсі і з прапором у руці. По обидва боки національного героя розташовані два орли з розпростертими крилами, зокрема й австрійський двоголовий орел. На фасаді постаменту вирізьблений напис: «За Бога, Імператора та Вітчизну» (Für Gott, Kaiser und Vaterland).

У листопаді 1880 року Комітет з питань створення меморіалу Андреасу Гоферу звернувся до Генріха Натера (1844–1892) і офіційно доручив йому (в квітні 1888 року) розробку проекту пам’ятника. Його проект був прийнятий комітетом з незначними змінами, але зазнав неабиякої критики. «Повернувшись до Відня, Генріх Натер відразу ж тяжко

13 Annasäule. Innsbruck Brunen // Tirol. – II Folge. – 1929.

14 Andreas-Hofer-Denkmal // Tiroler Kunstkataster [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.tirol.gv.at/kunst-kultur/kunsrkataster/kunsrkataster

захворів і вже не зміг більше продовжувати роботу над пам'ятником власноруч. Він так і не дожив до його завершення. 13 квітня 1892 року митець раптово помер[15].

Рис. 4. Пам'ятник Андреасу Гоферу.

Архітектор Хайнц Мікш контролював завершення процесу створення статуї, яку вилили з руди у Відні. 19 серпня 1892 року статуя прибула до Іннсбрука «безпечним транспортом і була поміщена на Берґізель»[16]. Понад рік пам'ятник залишився покритий, а 28 вересня 1893 був відкритий у присутності імператора Франца Йозефа I.

Пам'ятник Андреасу Гоферу швидко став найважливішою Тірольською історичною пам'яткою 1914 року. Всі основні політичні мітинги міжвоєнного і післявоєнного періодів, особливо в контексті питання Південного Тіролю, проходили саме тут.

Статуї в Надвірній церкві

Максиміліан I, якого ще називають останнім лицарем Європи, планував, що в Гофкірхе – «Надвірній церкві» – буде встановлений його особистий монументальний мавзолей. У центрі церкви – мармуровий саркофаг, ось тільки тіла імператора в ньому немає, Максиміліан покоїться під ступенями вівтаря капели Святого Ґеорґа у Нойштадті, а його серце, як вже зазначалось, поховане в Брюґґе.

Головне, заради чого варто відвідати церкву – величезні бронзові статуї предків і родичів імператора, серед яких і дружини Максиміліана. Передбачалося, що статуй буде 40, але майстри виготовили лише 28 бронзових фігур: після смерті Максиміліана його

15 Oberhofer A. Andreas Hofer als Ikone, Idol, Reliquie, Popanz, Objekt, Statue? – Bielefeld, 2011. – 333 S.

16 OÖ-Gruppe bekennt sich zu RAF-Symbolen auf Hofer-Denkmal // Oberösterreichische Nachrichten vom 31. Aug. 2009

нащадки вирішили не витрачатися і поклали край дорогій забаві, але навіть часткова реалізація амбіційного задуму імператора вражає всіх і кожного.

Професор Норберт Гьольцль з Іннсбрука вдало описав бронзові скульптури в статті «Das goldene Zeitalter»: у результаті бронзові велетні – як живі, а кожна деталь костюма виконана з дивовижною ретельністю: можна розгледіти і малюнок з мережив на рукавах, і фактуру тканини на бантах. Головний у чорній свиті Максиміліана – легендарний король Артур. Це логічно, адже імператор Священної Римської імперії (цей титул Максиміліан отримав в 1508 році) не міг не вважати короля Артура своїм предком. А ще саме в Гофкірхе знаходиться найбільший у світі орган, він датований 1500 роком і дожив до наших днів практично без змін[17].

Якщо відволіктися від бронзових статуй і заглянути в Срібну капелу церкви, яка отримала свою назву від встановленої тут срібної статуї Діви Марії, то можна помітити, що статуя Мадонни наче схилилася у напрямку до могили іншого правителя Тіролю – ерцгерцога Фердинанда II (1529–1595). Поруч же можна побачити гробницю з білого мармуру, тут покоїться перша дружина ерцгерцога – Філіппіна Вельзер (1527–1580).

Цікаво, що Філіппіна походила з роду підприємців і патриціїв Вельзерів, тобто стати дружиною ерцгерцога походження їй не дозволяло. Попри це правитель Тіролю і син імператора Фердинанда I таємно обвінчався зі своєю коханою 1557 року, після чого Філіппіна цілих шість років жила в замку Кршивоклат, де її і відвідував чоловік. Про таємний шлюб свого сина імператор Фердинанд I (1503–1564) дізнався за два роки після одруження, в 1559 році[18]. Шлюбний союз імператор повністю не визнав, а діти, які народилися в шлюбі, були виключені з лінії спадкоємства Габсбургів, проте їм присвоїли дворянські титули, та й загалом імператор не став наполягати на тому, щоб його син негайно розірвав стосунки з Філіппіною.

Коли ж після смерті свого батька Фердинанд II став правителем Тіролю, він перевіз дружину і дітей в замок Амбрас. Еріх Еґґ, відомий історик та народознавець кінця XX – початку XXI століття, зауважив, що, будучи дружиною правителя Тіролю, Філіппіна присвячувала себе доброчинності і медицині. Померла ж перша дружина Фердинанда II 1580 року і була похована в Гофкірхе[19].

До речі, офіційно Папою Римським таємний шлюб Фердинанда II був визнаний лише в 1576 році, тобто за 4 роки до смерті Філіппіни, коли їхній старший син Андреас став готуватися до посвячення в кардинали[20]. Андреас повинен був довести, що він був народжений у легітимному шлюбі. Папа вислухав Фердинанда II, прийняв його клятву, і морганатичний шлюб Філіппіни Вельзер з правителем Тіролю визнали законним.

---

17 Hölzl N. Das goldene Zeitalter. Der Traum Kaiser Maximilians 1502-2002. Das größte Kaisermonument des Abendlandes. – Edition Tirol, 2001.

18 Primisser G. Denkmähler der Kunst und des Alterthums in der Kirche zum Heiligen Kreuz in Innsbruck. – Innsbruck, 1812. – S.115.

19 Там само. – S. 112.

20 Egg E. Das Grabdenkmal Kaiser Maximilian I. und die Silberne Kapelle / Führer durch Innsbruck: Die Hofkirche in Innsbruck. – Innsbruck, 1958. – S. 29.

Рис. 5. Статуї у Надвірній церкві.

Рис. 6. Тріумфальні ворота.

Тріумфальні ворота

В Іннсбруку, як і в багатьох європейських столицях, є Тріумфальні ворота, побудовані на зразок тріумфальної арки з деякими архітектурними, історичними та властивими саме цій нації особливостями. Тріумфальні ворота знаходяться на вулиці Марії Терезі. Вони були зведені на місці старих в'їзних воріт (Vorstadttor) до міста з південного його боку. Старі ворота розібрали, а нову арку побудували з їхнього матеріалу. Відмінність Іннсбруцьких воріт від схожих арок у всій Європі полягає в тому, що спочатку вони були побудовані з каменю і до цього дня стоять у своєму первозданному вигляді. Будівництвом керував Костянтин Вальте. Початковий варіант ліпного декору виконав Йоганн Баптист Гаґґенауер.

Урочисте відкриття Тріумфальних воріт було приурочено до дня весілля принца Леопольда II (1747–1792) з принцесою Марією-Людовікою (1745–1792). Будівництво арки відбувалося під суворим наглядом королеви Марії Терезії (1717–1780), яка хотіла зробити незвичайний подарунок своєму синові.

Ворота побудовані 1765 року і практично в незмінному вигляді стоять і зараз. Зміні піддалися лише декоративні елементи і скульптурні групи, які були заново виконані з мармуру і замінили старі гіпсові. Це сталося в 1774 році під керівництвом скульптора Бальтазара Молла (1717–1785)[21].

Одна сторона воріт вважається святковою, а друга траурною, оскільки в день відкриття раптово помер чоловік Марії Терезії Франц Стефан. Втрата для Марії Терезії була величезною. Подружжя прожило разом двадцять дев'ять років, у них було шістнадцять дітей. Імператриця важко переживала втрату і впродовж п'ятнадцяти років, до самої смерті, не знімала жалоби.

Скульптурна композиція воріт ділиться на дві «смислові» частини. Північна сторона відображає печаль за загиблим імператором. Рельєфи південного боку з профілями молодят висловлюють радість з приводу весілля. Інші скульптурні мотиви зображують

21 Amt der Tiroler Landesregierung [Kulturabteilung (Hrsg.)] // Kulturberichte aus Tirol. 60. Denkmalbericht. – Innsbruck, 1956.

символи Габсбурзької монархії, портрети подружжя герцогів Лотарингії (родичів імператора) і ерцгерцога Австрії з орденом Золотого Руна, інші пам’ятні символи і події.

Фонтан Леопольда

Невеликий, але разючий фонтан з круглим басейном був побудований в Іннсбруку в середині XVII століття. Над архітектурою працювали австрійські художники та інженери, з метою створення максимального ефекту руху води. Так було створено витвір мистецтва, який став одним із символів міста Іннсбрука.

У наш час цей фонтан асоціюється виключно з життям самого Леопольда V, його політичною та релігійною кар’єрою. Особистість ерцгерцога була настільки видатною, що йому вдавалося поєднувати важко поєднувані речі: хорошу репутацію, посаду єпископа і дозвілля, властиве дворянам.

Жив знаменитий австрієць у 1600-х роках, прославляючи династію князів Тіролю на всю дворянську Європу. Приблизно в цей же часовий відрізок на вершині палацового фонтану було встановлено монумент вершнику на коні[22].

Пам’ятник періодично реставрують, підфарбовуючи постарілі деталі. Символічний фонтан Леопольда V є чудовим доповненням до декору фасаду імператорської резиденції і служить окрасою пейзажу дворянського саду. Оточений красивим зеленим газоном, фонтан випускає дрібні струмки холодної води, яка ллється з різних скульптур, встановлених у послідовності художнього сюжету.

Архітектура фонтану створювалася в період розквіту барокової класики, рясно прикрашеної класичними елементами у вигляді міфологічних героїв, стародавніх богів і національних героїв. Конструкція фонтану Леопольда не стала винятком: майстри та художники додали до його архітектурного ансамблю відразу кілька невеликих статуй, що уособлюють всім відомі божества. В історії об’єкта був період вилучення цих скульптур, які здалися надто оголеними для поєднання з фігурою єпископа.

Отже, оригінальні статуї прибрали на кілька десятиліть, не руйнуючи їх. Сьогодні образи міфологічних богів знаходяться в міському сховищі старовини, всі охочі можуть побачити їх у тірольському провінційному музеї. Скульптури, які встановлені на фонтані Леопольда V, створені працями сучасніших майстрів і є точними копіями оригінальних робіт.

Існує незвичайна легенда, ніби один з богів на фонтані виконує бажання, якщо потерти долонею його тіло.

Сьогодні для тірольців особливо актуальною постає проблема ставлення до минулого, ламання традиційних стандартів і стереотипів мислення, а в свідомості людей стикаються несхожі, а часом і протилежні ціннісні системи. Сенс будь-якої історичної події і значення діяльності того чи іншого історичного персонажа можуть піддатися радикальному переосмисленню протягом життя одного і того ж покоління.

22 Leopoldsbrunnen wieder beschadigt // Tiroler Tageszeitung. – № 249/5. – 1967.

Приємно зазначити, що більшість історичних подій та персоналій землі Тіроль не є забутими, а збереглися у вигляді пам'яток культури, меморіалів, пам'ятників та меморіальних таблиць, будучи тамтешньому населенню добрими вказівками для подальшого життя.

Яскравим прикладом може служити фонтан Рудольфа (Rudolfsbrunnen), який є не тільки витонченою прикрасою міста, а й головним символом об'єднання земель Тіролю та Австрії. Крім того, тірольський народознавець Еріх Еґґ в праці «Kunstschätze in Österreich» вказує, що встановлений на площі Боцнер на честь 500-річного ювілею об'єднання земель фонтан-пам'ятник зображує герцога Рудольфа IV (1339–1365), який зіграв вирішальну роль у приєднанні Тірольского краю – своєю хитрістю правитель переконав герцогиню Тіролю і Каринтії Маргариту Маульташ (1318–1369) передати йому права на володіння Тірольським графством[23].

Сім років свого правління представник сімейства Габсбурґів вів політику об'єднання земель, за що і був удостоєний настільки привабливого пам'ятника в столиці Тіролю.

Бронзова скульптура заввишки близько 2-х метрів була виготовлена відомим скульптором Фрідріхом Шмідтом і гармонійно доповнює складну конструкцію фонтану, що розташований у центральному районі міста. Особливо вражають істоти, які охороняють фонтан Рудольфа – грифони. Кожен із них тримає в лапах гербовий щит і прапор, які вважаються символом єдності австрійських земель.

Тірольці вірять, що саме цей фонтан захищає їхні землі від ворожих зазіхань і служить символом могутності австрійського народу.

Ще одним прикладом історичної пам'яті Тіролю можна назвати пам'ятник ученому, письменнику, одному з найвидатніших діячів 19-го століття в Тіролі Адольфу Піхлеру (Adolf Pichler Denkmal). Як геолог і мінералог він досліджував структуру Альп. Адольф Піхлер був відомий своїми літературними творами, його описами та розповідями про лісорубів, браконьєрів, контрабандистів, пустельників, а також історіями про події Визвольної війни. Пам'ятник науковцю був виконаний 1901 року Едмундом Клотцом, а офіційне відкриття відбулося 16 травня 1909 року[24].

Велетенська бронзова статуя вченого заввишки 3 метри зображує митця, який задумливо дивиться в далечінь, нахилившись уперед. Одягнений Адольф Піхлер у костюм, у лівій руці він тримає капелюх, а в правиці геолога – молот.

Окремої уваги заслуговує пам'ятник «Батько та Син», що розташований перед Оттобурґом і нагадує про боротьбу за свободу тірольців у 1809 році. Інша назва пам'ятника – «anno 9».

У праці Карла Клаара «Die Ottoburg in Innsbruck» знаходимо чіткий опис пам'ятника: дві фігури, що стоять перед річкою Інн, – тірольські вояки – батько з сином, які шукають франко-баварського ворога. Бронзовий пам'ятник був створений тірольським художником Крістомом Платтнером і зведений в 1914 році після 100-річчя пам'яті про тірольську

23 Rudolfsbrunnen Innsbruck // Sonderpostmarkenserie «Kunstschatze in Osterreich». – Wien.

24 Der Adolf-Pichler-Platz und seine bewegte Geschichte // Innsbruck informiert. – Rathausprojekt Innsbruck. – Aug. 2000. – S. 10.

боротьбу за свободу між мостом річки Інн і Оттобурґом[25]. Пам’ятник сьогодні нагадує містянам про головну заслугу простих мешканців Іннсбрука – визволення своїх територій з-під франко-баварського панування. Саме це є черговим зразком присутності історичного минулого в сучасному житті населення Іннсбрука і всієї землі Тіроль.

Звичайно, пам’ять про минуле свого народу зміцнює зв’язок між поколіннями, між індивідуумами в спільноті. Тому дуже приємним є той факт, що елементи Середньовіччя присутні в Тіролі й в наші дні, а саме: в Старому місті Іннсбрука, що зберігає в своїх стінах 800-річну історію. Пам’ятні місця міста розповідають про його бентежне минуле, багатовічну культуру та видатних постатей.

Історичним минулим міста можна тільки захоплюватися – воно було і важливим транзитним регіоном для древніх римлян, і областю, завойованою остготами, і навіть столицею Передньої Австрії в складі герцогства Баварії.

Прогабсбурзький патріотизм зробив Іннсбрук центром тірольського опору в період франко-баварської окупації, Наполеонівських воєн, і місто навіть служило столицею лідера опору Андреаса Гофера в 1809 році. Зараз роль Іннсбрука звузилася до центру регіонального бізнесу і культури, однак він і досі є одним із найкрасивіших міст країни, в якому навіть двічі проводились Олімпійські ігри.

Майже тисячолітня історія залишила тут шлейф пам’яток на будь-який смак. Вражає факт унікального поєднання монументального мистецтва часів Максиміліана I і модерних будинків XX-XXI століть. Сьогодні тут можна знайти пам’ятки від ранньої готики до сучасності.

25 Klaar K. Die Ottoburg in Innsbruck // [Forsch] Mitteilungen zur Geschichte Tirols und Vorarlberg. – 1913. – 189 S.

Розвиток шкіл Тіролю в XIX-XXI ст.

Анастасія Майщук

1. Вплив реформи Марії Терезії на розвиток шкільництва у Тіролі

Реформаторська діяльність Марії Терезії у 1770 році охопила практично всі сфери життя в Австрії. Однією з найголовніших реформ для країни була шкільна реформа, яка мала великий вплив на формування та організацію системи початкової та середньої освіти у Тіролі. Марія Терезія прийняла «Загальний шкільний порядок для німецьких нормальних, народних та тривіальних шкіл» (з 17 століття так називали школи, в яких викладали лише базові предмети) у всіх без винятку цісарсько-королівських коронних землях. Було проголошено, що з цих пір освіта є обов'язковою. Цією реформою було передбачено три типи шкіл: 1) народні – з навчанням рідною мовою; 2) у невеликих містах – «тривіальні» (один чи два класи) школи; 3) в містах – так звані нормальні, чотирикласні школи з навчанням німецькою мовою, саме ці школи готували учнів для продовження освіти у середніх школах або гімназіях, та університетах. Навчальними закладами для отримання базової та повної середньої освіти залишалися гімназії, саме для них були розроблені спеціальні навчальні програми та плани. В усіх навчальних закладах на території Австрійської імперії, включно з Тіролем, вводили німецьку мову, що було частиною загальнодержавної політики онімечування населення держави[1].

У цей самий період освіта на Буковині була дуже обмеженою. Перед приєднанням Буковини до Австрії (1774 року) стан освіти відзначався низьким рівнем. До приходу австрійської влади на Буковину тут діяли тільки духовні школи (священицькі й дяківські). Однією з найкращих була монастирська школа в містечку Путна. Австрійська влада застосувала низку заходів для піднесення освіти в цьому краї, відкриваючи школи. 1784 року вводиться новий тип шкіл – «нормальні» школи. Одна була відкрита в Чернівцях з учителем Антоном де Маркі (Anton de Marqui), а друга – в Сучаві з учителем Ф. Таллінґером (F. Tallinger). Ці школи були двокласними і в перший рік існування вже нараховували 68 учнів у Чернівцях і 60 у Сучаві. Учні повинні були вивчити три групи предметів: а) читання, письмо, лічбу; б) німецьку, латинську та грецьку мови; в) основи природознавства, географії, стилістики та ведення господарства.

Однак за браком вчителів та через німецьку мову викладання ці школи перетворилися на тривіальні. Тут викладали лише письмо, лічбу та читання, а з 1785 року школи реорганізували.

2. Формування та організація системи початкової та середньої освіти в землі Тіроль

Австрія стала сучасною державою в період високого лібералізму 1867–1879 рр., основи якого є дійсними і до сьогоднішнього часу. П'ять конституційних законів,

1 Vocelka K. Österreichische Geschichte 1699-1815. Glanz und Untergang der höfischen Welt. Repräsentation, Reform und Reaktion im Habsburgischen Vielvölkerstaat. – Wien, 2001. – S. 28-29.

санкціонованих кайзером Францом Йозефом I 21 грудня 1867 року, назавжди змінили країну.

Вони були передумовою для шкільного права, створеного в контексті «Травневих законів» (Maigesetze), згідно з якими керівництво і нагляд за освітою та навчанням передавалося владі міста. Церква мала тільки право управляти і контролювати релігійну освіту. Оскільки церковне і селянське населення Тіролю відхилило державну шкільну інспекцію, Тірольський Сейм став етапом десятирічної запеклої боротьби між лібералами і консерваторами.

Хоча питання про «шкільну інспекцію» все ще розглядалося в Тіролі, наступний удар надійшов з Відня. У квітні палата депутатів розпочала перемовини про загальну реформу шкільного навчання, які закінчилися 14 травня 1869 р., після прийняття закону про народні школи імперії «Reichsvolksschulgesetz». За словами ініціаторів цього закону, діти повинні бути морально та релігійно освіченими та забезпечені знаннями й ремеслами, необхідними для подальшого життя[2].

Для досягнення цієї мети обов'язкове відвідування школи було продовжено з 6 до 8 років, а вибір предметів, запропонованих початкової базою, був розширений, і з'явилися такі нові предмети, як історія природи, географія, історія батьківщини, геометрична морфологія, співи та фізичне виховання.

Нещодавно заснована 3-річна школа для містян «Bürgerschule», яка приєдналася до п'ятого класу початкової школи або також могла тривати протягом восьми років, додатково запропонувала такі предмети: історію природи, природознавство, математику, креслення та правопис[3].

В останні роки, що передували початку війни, система освіти в Тіролі розвивалася добре після десятиліть застою. Були поліпшені персональні та матеріальні ресурси шкіл, а також показано важливість добре освіченого населення для розвитку економічних і культурних умов країни.

Закон про створення державних початкових шкіл, який був прийнятий 1910 року, визначив стандарти якості шкільних будівель для початкових шкіл відповідно до сучасних критеріїв і забезпечив створення загальноосвітніх початкових шкіл по всій країні[4].

3. Типи шкіл у Тіролі

Дитячі садочки

У першій половині 19 століття в результаті індустріалізації все більше матерів працювали – так склалося, що більшість дітей залишалося без нагляду, і тому з'явилась потреба у дитячих садочках. Перший дитячий садочок Святого Миколая («St. Nikolaus») відкрився у Тіролі 1832 року.

---

2 Auer W. Kriegskinder. Schule und Bildung in Tirol im Ersten Weltkrieg. – Innsbruck, 2008. – S. 9.

3 Там само. – S. 10.

4 Там само. – S. 19.

7 жовтня 1870 р. у Куфштайні дитячий садок відкрив доктор Матеус Хоерфартер. Він став засновником цих закладів для дітей у країні, оскільки його дитячий садок, який був розроблений згідно з принципами Фребеля, став моделлю для інших садків, що невдовзі були засновані в Іннсбруку, Мерані та інших місцях.

У 1913-1914 навчальному році в Тіролі було вже 143 вихователі дитячих садків та 12 510 вихованців. 2 077 дітей відвідували застарілі дитячі садочки з 44 вихователями. В останні роки перед війною було побудовано багато нових садків та початкових шкіл.

Незважаючи на зусилля Хоерфартеса, система дитячих садків у Тіролі була досить слабо розвиненою порівняно з Віднем та іншими містами через низький ступінь індустріалізації та ідеологічну стійкість духовенства[5].

Початкова школа

На початку 20 століття почався значний підйом тірольської початкової школи. У 1913 році в Тіролі налічувалося 946 613 осіб. У 895 місцевих громадах, які утворили 842 шкільні спільноти, в 1 299 загальноосвітніх початкових школах налічувалося 147 693 дітей.

Однією з таких шкіл є початкова школа Амрас (Volksschule Amras). Перше приміщення школи було побудовано в 1793 році на вулиці Філіппіни Вельзер. Друге приміщення звели 1893 року. У цій школі, яка працювала впродовж тривалого часу та була двокласною, жив учитель і паламар. У підвалі проходили репетиції для місцевої групи і національного костюмованого клубу «Die Amraser». З 1938 року через кількість учнів було вже 4 класи. Третє переміщення школи проходило в 1978-1979 роках. Другий етап будівництва був завершений 1984 року. Громадські зали та зали для репетицій доступні місцевим традиційним клубам. Нині в початковій школі Amras розміщуються 8 класів. З 1992 року особлива увага приділяється класам інтеграції. З осені 2007 року початкова школа Амрас має нову сучасну будівлю. У підвалі розміщені нова бібліотека і багатофункціональна кімната, над якою розташовані 3 поверха класних приміщень з прилеглими кімнатами для групи продовженого дня.

Рис. 1. Перша будівля школи Амрас.

5 Там само. – S. 24.

Загальноосвітні середні школи

Гімназія була класичною формою середньої школи до 1914 року. Вона надавала гуманістичну загальну освіту, що ґрунтувалася на латині і грецькій мові, і доповнювалася математичними і науковими дисциплінами. Вибір предметів був досить великим і включав в себе релігію, латину, греку, рідну мову, історію і географію; своєю чергою такі предмети, як математика, філософія, природознавство й фізика були обов'язковими для вивчення. У багатьох містах гімназія виступала лише альтернативою державній школі, що забезпечувало кращий доступ до середньої професійної освіти. У 1914 році в Тіролі було шість загальноосвітніх гімназій – в Іннсбруку, Бріксені, Галлі, Мерано, Тренто і Роверето. Чотири приватних гімназії були в містах Бріксен (Вінцентінум), Тренто (архиєпископська гімназія) і Вольдер (Бенедиктинська). У другій половині 19 століття з'явилися різні спеціальні форми гімназії, які базувалися на типі класичної гімназії з сучасним спрямуванням[6].

Однією з таких гімназій є гімназія Рейтмана, заснована в 1965 році в місті Іннсбруку. Вона стала першою гімназією в Західній Австрії, яка запровадила навчання в старших класах за модульною системою. Гімназія Рейтмана пропонує три різних відділення, які учні повинні обрати при вступі на навчання в гімназію з 5-го класу. У європейській гімназії особливу увагу приділено мовам; чотири іноземні мови викладаються до закінчення (німецька, англійська, латина і французька, а також італійська чи іспанська). У реальній гімназії (Realgymnasium) особливу увагу приділяють природничим наукам – біології, хімії та фізиці, учні проходять обов'язкове стажування з цих предметів. Третій тип школи – спортивна гімназія, для вступу до якої необхідно скласти іспит.

Рис. 2. Федеральна гімназія / Федеральний навчальний заклад, Іннсбрук.

Середня школа (Realschule) була прийнятою в 1868 році як загальноосвітня школа 2-го ступеня і створила справжню конкуренцію гімназії. В цій школі надавали «вищу освіту, беручи за основу сучасну літературу і природничі дисципліни». Замість

6 Там само. – S. 44.

класичних мов викладалися англійська, французька чи італійська мови. Такі школи існували в Іннсбруку, Мерані, Тренто і Роверето.

Середня школа з акцентом на природничих науках (Realgymnasium) була в 1908 році новоствореною формою середньої школи з латиною і сучасною іноземною мовою замість грецької мови та більш широким вибором предметів[7].

Однією з таких шкіл є федеральна реальна гімназія (Bundesrealgymnasium), заснована 1853 року як гімназія з математичною та науковою орієнтацією. Першопочатково школа знаходилася в будинку, де був розташований Золотий дашок (Goldenes Dachl). У 1854 році гімназія переїхала на площу Бознерплятц. У 1876 році багатьом учням було відмовлено у навчанні через брак місця, тому 1890 року гімназія знову переїхала, цього разу в приміщення колишньої лікарні на площі Адольфа Піхлера. Під час Першої світової війни навчання в гімназії призупинилося, а будівля на площі Адольфа Піхлера використовувалась як військовий шпиталь.

Уже в 1945 році реальна гімназія відновила свою діяльність як перша середня школа. У 1962 році набула чинності велика шкільна реформа, в ході якої школа отримала назву «Федеральна реальна гімназія міста Іннсбрука». У травні 1969 року була створена асоціація батьків і, таким чином, вперше встановлено батьківське представництво.

Після довгих років затримки 1986 року затвердили реконструкцію школи, її перенесли у 1989–1992 роках на вулицю Гумпштрасе (сьогодні Caritas Integrationshaus).

Реформована гімназія (Reformrealgymnasium) була запроваджена 1908 року після багаторічних зусиль з реформування. Вона привертала до себе увагу зменшенням вимог і модернізацією навчального контенту: скоротилася кількість уроків з латини, географія та історія були розділені, матеріал математики був скорочений і оновлений за допомогою технічних аспектів, кількість уроків хімії було збільшено, малювання і гімнастика стали обов'язковими предметами. Два дні на тиждень були виділені для фізичних вправ, ігор на відкритому повітрі і практичних занять. У 1908 році Реформовану гімназію засновали в Куфштайні.

Рис. 3. Реформована реальна гімназія, Куфштайн.

7 Там само. – S. 28.

Усі перераховані середні школи були доступні тільки хлопчикам. Для дівчаток з 1910 року в Іннсбруку – реформована гімназія з модифікованою навчальною програмою, приватна гімназія та приватний ліцей Ордену Святої Урсули (Privatlyzeum der Ursulinen).

Ліцеї для жінок з шістьма гімназійними класами були запроваджені 1900 року; основним видом діяльності було вивчення сучасних іноземних мов[8]. У 1904 році монахині ордену святої Урсули з Іннсбрука відкрили ліцей: першу школу для дівчат в Тіролі. Під час Першої світової війни й у важкі економічні роки попит на кваліфіковану освіту і підготовку жінок збільшився. Громада черниць Ордену Святої Урсули розумно відреагувала на нову ситуацію: ліцей був перетворений на реформовану реальну гімназію, а потім на жіночу загальноосвітню середню школу.

4. Йозеф Поль

Народна школа Трьох Святих «Volksschule Dreiheiligen» виділяється серед інших шкіл Іннсбрука. Вона є першою справжньою початковою школою, яка була заснована в 1775 році в одному з районів міста. Спершу школа була чотирикласною, де хлопці та дівчата навчалися окремо. Пізніше з'явилася комерційна школа малювання та моделювання в новозбудованій початковій школі. Від початку заснування школи і до сьогоднішнього дня, вона зазнала великих змін як ззовні, так і всередині. Друга світова війна сильно вплинула на функціювання школи. В підвалі будівлі було підготовлено велике бомбосховище проти повітряних ударів, через це уроки проводилися лише до обіду. Наприкінці війни в школі розмістили біженців усіх націй та рас, які жахливо зруйнували та забруднили класні приміщення. Найважчими для школи були перші роки після війни, коли класи були переповненими, не вистачало місця, а час на проведення уроків скоротили. У 1974 році відбулися кардинальні зміни, саме в цей час до школи після великої перерви у навчанні знову були зачислені дівчата, а класи з цього часу стали змішаними[9].

Але школа відома не лише своєю історією, спорудою чи системою викладання, а й тим, що тут у 1894–1901 роках, саме в початковій школі для хлопчиків «Knabenvolksschule», працював відомий австрійський музикант та ботанік Йозеф Поль.

Будучи молодим учителем, Й. Поль здебільшого подорожував долинами й горами Північного і Південного Тіролю зі своїм записником. Він написав багато есе про гірський та рослинний світ землі Тіроль. Крім того, він займався тірольською народною піснею і написав багато пісень на тірольському діалекті. Деякі з них, як-от «Die Kasermandln» або «Mei Hoamatl Have It in Zillertal», стали народними піснями. З 1924 по 1938 рік він керував чоловічим хором «Die Wolkensteiner», для якого відредагував близько 30 пісень Освальда фон Волькенштейна. На першому концерті хору Йозеф Поль співав першим басом; концерт мав такий успіх, що його довелося повторити. Саме після цього концерту всі виступи хору завершувалися загальними оплесками.

8 Там само. – S. 46.

9 Aschauer A. 125 Jahre Volksschule Dreiheiligen. – Innsbruck, 2001.

У 1938 році Йозеф Поль був удостоєний премії ім. В. А. Моцарта; він, як ніхто інший, заслужив її, адже зробив великий внесок у розвиток народної пісні і став відомим далеко за межами Тіролю. Й. Поль мав видатні здібності не лише в музиці, він також отримав почесний докторський ступінь з філософії Університету Іннсбрука[10].

5. Akademisches Gymnasium як найстаріша школа в Іннсбруку

У місті Іннсбруку знаходиться одна з найстаріших шкіл німецькомовного світу – Академічна гімназія Іннсбрука. Вона заснована 1562 року єзуїтами під час контрреформації. На початку 19-го століття австрійська поразка в наполеонівських війнах призвела до того, що Тіроль опинився під баварським царюванням. Саме тому 1806 року в гімназії було запроваджено баварську навчальну програму, яка знову замінили австрійської програмою навчання в 1814 році. У той час обов'язковими предметами, які вивчалися, були релігія, латина, грека, рідна мова, географія, історія, математика, природнича історія, фізика та філософія. Учні мали змогу вибрати такі факультативні предмети, як іноземні мови, каліграфія, стенографія, мистецтво, музика та гімнастика. Теперішня будівля гімназії була споруджена в 1909-1910 роках у безпосередній близькості від єзуїтської церкви, обласного музею (Landesmuseum Ferdinandeum) та історичної будівлі, де зараз розташовується теологічний факультет університету. В останні роки війни гімназія була перенесена в Штайнах-ам-Бреннер, а потім – у Цюрс-ам-Арльберґ. Лише у жовтні 1945 року, а саме через п'ять місяців після закінчення Другої світової війни, навчання відновилося в Іннсбруку. Вже після війни, через те, що кількість учнів збільшилась, а місця для нових не вистачало, були розроблені плани для розширення будівлі гімназії. З 1957 року фактично існували дві гімназії, що займали одне приміщення. Нарешті в 1965 році була створена нова гімназія, а корпус учнів та вчителів розподілявся між тими, хто залишився в «старій» AGI та «новій» гімназії по вулиці Райтманнштрассе. Після двох років реконструкції та тимчасового переселення біля аеропорту школа повернулася до історичної будівлі в осінньому семестрі 2007 року. Цікавим є те, що, починаючи з 1996 року, школа була двомовною зокрема, у предметних галузях географії та економіки, а також у біології та природоохоронній науці.

Ще з початку заснування гімназії, серед випускників, які її закінчили, налічується близько 45 чоловіків та жінок, які зробили неоціненний внесок у розвиток науки та освіти і стали відомими на весь світ. У числі випускників академічної гімназії є знамениті письменники і діячі мистецтва. Серед них – відомий письменник та професор геології Адольф Піхлер (1819–1900), поетичні твори якого користувалися великим успіхом. Найвідомішим випускником гімназії є Александер ван дер Беллен (нар. 1944) – австрійський економіст і політик, а також лідер Партії Зелених з 1997 по 2008 роки. У 2016 році виставив свою кандидатуру на президентських виборах та переміг. Нині він є президентом Австрії[11].

---

10 Tiroller Heimatblätter. – 1940. – S. 130-139.

11 Bundesgymnasium und 1. Bundesrealgymnasium in Innsbruck // Festschrift zum 400-jährigen Jubiläum des Gymnasiums Innsbruck.

Рис. 4. Академічна гімназія у Іннсбруку.

6. Актуальна статистика шкіл

Актуальна статистика освітніх закладів у Тіролі є такою:

Навчальні заклади	Кількість	Учні
Вищі загальноосвітні школи	26	-
Середні школи	106	-
Музичні школи	27	-
Приватні школи	14	-
Спеціальні школи	25	-
Народні школи	361	-

Якщо порівняти Іннсбрук з Чернівцями, то ситуація виглядатиме таким чином: у місті Чернівцях функціонують такі навчальні шкільні заклади:

Навчальні заклади	Кількість	Учні
Загальноосвітні школи I-III ступенів	44	23 663
Спеціалізовані школи I ступеня	7	2 402
Спеціалізовані школи I — II ступенів	5	3 123
Ліцеї	14	1 897
Гімназії	7	3 063
Школа-інтернат	1	143
Приватні школи	2	257

7. Шкільні традиції, збережені до сьогодення

Австрія – це країна, яка славиться своїми звичаями і традиціями, більшості з яких вже сотні років, а то й більше. Незважаючи на це, австрійці цінують та вшановують культурну спадщину, яку для них залишили їхні предки. Особливо цікавими є шкільні традиції, які з'явились ще на початку 19 століття. Історичний регіон Тіроль є одним з небагатьох, де їх вдалося зберегти наступним поколінням[12].

До найвідоміших та найстаріших шкільних традицій належать «шультюте» («Schultüte»), які з'вилися на початку 19 століття. Це паперовий або пластиковий конус для подарунків. Коли діти вирушають першого дня до школи, їхні батьки або дідусі з бабусями дарують їм прикрашений конус, наповнений іграшками, шоколадом, солодощами та різним шкільним приладдям. Незважаючи на те, що ця традиція не є суто австрійською, спочатку «шультюте» стали досить популярними у великих містах, а вже потім цієї традиції почали дотримуватися і в провінціях / сільській місцевості[13]. На відміну від німецьких, ці «шультюте» у Тіролі та по всій території Австрії в кожній місцевості розфарбовують у свій колір.

Інша традиція, яка передувала подарункам у конусах, називалася «шкільний крендель» («Schulbrezel»). Раніше школярам, які йшли в перший клас, вчитель розповідав, що в підвалі або на горищі школи є дерево, на якому ростуть кренделі («Brezelbaum»). У перший день навчання вчитель пригощав кренделями дітей; через один або два тижні на дереві вже не залишалося нічого, це означало, що воно благословило дітей на навчання. Спочатку громада міста брала на себе витрати на кренделі, але пізніше батькам було запропоновано самим за них платити, що в кінцевому підсумку привело до того, що стали дарувати щось інше, а саме «шультюте».

Існує ще одна цікава традиція, яка збереглася і досі: учні й батьки в перший день навчання приходять у національному одязі. Цього дня також проводиться богослужіння в церкві конфесії тієї громади, на території якої стоїть школа.

Незважаючи на те, що ці традиції були започатковані століття тому, їхнє завдання залишається незмінним: вони повинні показати школярам, що навчання в школі є цікавим, та не налякати їх у перший же день, а навпаки заохотити до високих досягнень у навчанні.

12 Vocelka K. Geschichte Österreichs. Kultur – Gesellschaft – Politik. – München, 2004.

13 Löwe H.-G.: Schulanfang. Ein Beitrag zur Geschichte der Schultüte. – Dresden, 2014.

Список рисунків

Усі фотографії та рисунки зроблені учасниками проекту, якщо не зазначене інше джерело.

Чернівці вирушають до Іннсбруку 2017

Рис. 1: Зліва направо: керівники проекту з Чернівців Світлана Герегова та Лариса Олексишина; керівник проекту з Іннсбрука Курт Шарр, проректор університету Іннсбрук Бернгард Фюґеншу, керівник проекту з Іннсбрука Ґунда Барт-Скалмані.
Рис. 2: Навчальна аудиторія в університеті, яка була надана у розпорядження Чернівецьких студентів.
Рис. 3: Музей-архів Фердинандеум, в якому студенти мали можливість працювати над своїми дослідженнями.
Рис. 4: Деякі експонати музею Народного мистецтва в Іннсбруці, як, скажімо, ці маски, засвідчили, що в традиціях буковинців та тірольців є подібні елементи.
Рис. 5: Під куполом Надвірної церкви з директором музею Карлом Берґером (ліворуч).
Рис. 6: Під час роботи конференції «Кордони в Альпійському просторі»
Рис. 7: На вершині Північного Хребта (Nordkette), 1905 м над рівнем моря.
Рис. 8: Музей під відкритим небом Крамзах. Відеопроекція про родинні чвари за сімейний спадок, озвучена на тірольському діалекті.
Рис. 9: Відвідування церкви Святого Штефана та святого Лаврентія в абатстві Вільтен.
Рис. 10: Пам'ятна дошка з 1920-х років з цитатою Й. В. Гете про м. Бреннер, написана ним під час подорожі до Італії.
Рис. 11: Біля будівлі Крайового уряду, в якому ми зустрічалися з депутатом паном доктором Гансом Гайсом (ліворуч).
Рис. 12: Вигляд на історичний готель «Pragser Wildsee».
Рис. 13: Воєнне кладовище в м. Брунек.
Рис. 14: Як правильно замісити хліб у Південному Тіролі?
Рис. 15: Екскурсію в музеї Дітенгайм проводила нам його директор пані Бріґітте Штраус. Зліва направо: Наталя Масіян, Бріґітте Штраус, Інна Кіцул, Курт Шарр, Ґунда Барт-Скалмані.
Рис. 16: Вокзал залізничного вузла Тоблах у Південному Тіролі.
Рис. 17: Музей під відкритим небом на Lagazuoi. Доломіти у вересні.

Іннсбрук: Розвиток міста з точки зору містобудування та фізіономіка альпійського міста у Габсбурзькій монархії

Рис. 1: Типові будинки у середмісті по вулиці Герцога Фрідріха. Вони простягаються більше в глибину, ніж у ширину. Що особливо характерно для будинків у Іннсбруці, то це численні еркери різноманітної форми. Фото: у північному напрямку.
Рис. 2: «Зовнішнє передмістя» з виглядом на Тріумфальну арку. Вже неможливо розпізнати будинки середмістя, більше мова йде про житлові будинки та крамниці. Фото: вулиця Марії-Терезії, південний напрямок.
Рис. 3: Від Ринкової площі в напрямку півночі: ряд будинків у частині міста Анпруґґен (Маріягільф). Дуже добре можна розпізнати типові будинки середмістя, споглядаючи з Ринкової площі чи з мосту через річку Інн.
Рис. 4: У вілловій частині Заґґену передусім впадає у вічі вільна забудова. Вілли мають переважно два-три поверхи і оточені садами. На фото: вулиця Елізабетштрассе в напрямку на північ.
Рис. 5: Повністю інший вигляд в тій самій частині міста. Житловий масив в Заґґені має переважно завершену забудову. Фото: вулиця Гете, в напрямку на північ.
Рис. 6:Сучасний вигляд вулиці Прадлєрштрассе з її закритою забудовою. Раніше вона

називалася «Князівським шляхом» та з'єднувала в XVI столітті Гофбурґ з палацом Амбрас. Фото: у південному напрямку.
Рис. 7: Масив Айххоф у Прадлі є колишнім селищем для переселенців з Південного Тіролю. Будівлі чотириповерхові та зведені здебільшого паралельно до дороги. Фото: у північному напрямку.
Рис. 8: Багатоповерхові будівлі перш за все впадають у вічі в Олімпійському Селі. Окремі з них, що мають понад 20 поверхів, сягають висоти 60 м. На фото: вулиця Андер-Лан-штрассе, в напрямку південного сходу.

Архівні та бібліотечні зібрання Північного Тіролю
Рис. 1: Фрагменти архівосховищ Крайового архіву Тіролю.
Рис. 2, 3: Вигляд реставраційної майстерні у Крайовому архіві Тіролю.
Рис. 4, 5: Фрагменти архівосховищ Міського архіву м. Іннсбрука.
Рис. 6: Актовий запис про смерть Володимира Зарубіна з України від сходження снігової лавини, на час його перебування у трудовому таборі St. Jodok Lager Schmirn 13 листопада 1944 р. (З фондів Міського архіву м. Іннсбрук).
Рис. 7: Книга ректорів Іннсбруцького університету за 1900–1925 рр. (титул).
Рис. 8: Ернст Груза, ректор Іннсбруцького університету 1896/97 (Архів університету. Ректори Інсбруцького університету, Т. II, 1900–1925).
Рис. 9: Облікова картка студента теологічного факультету Іннсбруцького університету Михайла Гриценка (Michael Hrycenko), уродженця м. Золочів (нині Львівської області) за 1944/45 навчальний рік.
Рис. 10: Фрагмент зібрань Тіролінезіі з бібліотеки Фердинандеум.
Рис. 11: Фрагмент адміністративної карти королівств Галичини і Лодомерії з великим герцогством Краківським та герцогствами Аушвіц, Затор та Буковина. Карл Куммерер фон Куммерсберґ (1855). Із фондів університетської і крайової бібліотеки.
Рис. 12: Титул видання Йоганна Георга Обріста «Тарас Григорович Шевченко, малоруський поет» (ескізи до біографії). З фондів університетської і крайової бібліотеки.

Вплив розвитку конфесій на міське середовище Іннсбрука з XIX ст.
Рис. 1: Вид на Собор Святого Якова на площі Соборній, 6
Рис. 2: Церква шпиталю Святого Духа (вулиця Марії Терезії, 2).
Рис. 3: Церква Святого Яна Непомуцького на вулиці Іннрайн.
Рис. 4: Пам'ятник на згадку про погроми на площі Ландхауз.
Рис. 5: Синагога, вигляд зсередини.
Рис. 6, 7: Церква Ісуса Христа по вулиці Ріхарда Вагнера, 4.
Рис. 8: Іннсбруцький собор.
Рис. 9: Іннсбруцький собор.
Рис. 10, 11: Іннсбруцький собор, вигляд зсередини.
Рис. 12: Канізіанум (вулиця Чурченталєрштрассе, 7).

Віденська сецесія в архітектурі як характеристика періоду на межі століть: Іннсбрук – Чернівці
Рис. 1: Чернівці, вул. Штейнбарга, 19.
Рис. 2: Іннсбрук, вул. Конрадштрассе, 6.
Рис. 3: Чернівці, вул. Шептицького, 25.
Рис. 4: Іннсбрук, вул. Іннрайн. Картуш на ризаліті будівлі.
Рис. 5: Іннсбрук, палац Гофбурґ.
Рис. 6: Іннсбрук, вул. Клаудіаштрассе, 12.
Рис. 7: Чернівці, вул. Федьковича, 32.
Рис. 8: Іннсбрук, Критий ринок, Набережна Герцога Зіґмунда, 3.

Рис. 9: Іннсбрук, міська лазня, вул. Залурнер, 6.
Рис. 10: Художній музей міста Чернівців, Центральна площа 10.
Рис. 11: Іннсбрук, Перша Тірольська пекарня, вул. Галлєрштрассе, 93 (фото 50-х років). (E. Rössner, Plakatausschnitt, Innsbruck, 1911, zit. nach http://www.austrianposters.at).

Присутність минулого у парках Чернівців та Іннсбрука
Рис. 1: Матеус Меріан. Замок Амбрас, 1649 (Walde, Kurt: Der Innsbrucker Hofgarten und andere Gartenanlagen in Tirol. 1964). (https://de.wikipedia.org/wiki/Schloss_Ambras).
Рис. 2. Фонтан у Хофґартені.
Рис. 3. Альпійська гірка

Присутність постаті Андреаса Гофера у міському середовищі Іннсбрука
Рис. 1: Пам'ятник Андреасу Гоферу біля музею «Тірольська панорама».
Рис. 2: Пам'ятник Андреасу Гоферу у центральній частині Іннсбрука.
Рис. 3: Скульптурна композиція на місці перепоховання Андреаса Гофера у Надвірній церкві.
Рис. 4: Статуя Андреаса Гофера, приурочена до 100-літнього ювілею повстання 1809 року. Майстерно виконана статуя презентує Андреаса Гофера у крислатому капелюсі та з прапором в руці. Поряд з ним орел – як невід'ємний символ.
Рис. 5: Дошка на вулиці, названій ім'ям Андреаса Гофера.
Рис. 6: Вивіска магазину мережі «Hofer» в Іннсбруці.

Культура міжнаціонального співіснування
Рис. 1: Синагога м. Іннсбрука (наші дні).
Рис. 2: Кладовище загиблих вояків періоду Першої світової війни, м. Брунек, Італія.
Рис. 3: Камінь-орієнтир, що розташований на кордоні Австрії та Італії, м. Бреннер.
Рис. 4: Бреннер. Балкон, з якого Беніто Муссоліні зачитував свою промову на згадку про приєднання Південного Тіролю до Італії.
Рис. 5: Фелікс Ермакора «Південний Тіроль та Батьківщина Австрія».

Вулиці Іннсбрука: політичний та історичний аспекти
Рис. 1: Вулиця Вільгельма Грайля.
Рис. 2: Клаудіаштрассе.
Рис. 3: Брікснерштрассе.
Рис. 4: Вулиця Марії Терезії.
Рис. 5: Колишня площа Енґельберта Дольфуса.

Розвиток університету та вищих навчальних закладів у місті Іннсбруку
Рис. 1: Стара будівля Іннсбруцького університету.
Рис. 2: Меморіальна дошка доктору Фріцу Преглю.
Рис. 3: Меморіальна дошка доктору Адольфу Віндаусу
Рис. 4: Меморіальна дошка доктору Гансу Фішеру.
Рис. 5: Меморіальна дошка доктору Віктору Францу Гессу.
Рис. 6: Стара бібліотека університету сьогодні.
Рис. 7: Університетська та крайова бібліотека.

Між минулим та сьогоденням.
Як змінювався Тірольський національний театр
Рис. 1: Прем'єри та поновлені постановки в ТНТ (Театральний ілюстрований журнал «Фігаро!», випуск 29, вересень/жовтень 2017).

Рис. 2: Найстаріша збережена фотографія театру, зроблена Антоном Ґратлом у період між 1886 та 1893 роками (Фердінандеум, Іннсбрук).
Рис. 3: Тірольський національний театр сьогодні.
Рис. 4: Лібретто «Ліранти, або Веселі злидні» (Тірольський національний музей Фердінандеум).
Рис. 5. Підпис Гете (Фердінандеум, Іннсбрук).

Пам'ятні місця Іннсбрука в історичній ретроспективі

Рис. 1. Золотий дах.
Рис. 2. Пам'ятник звільнення.
Рис. 3: Колонна святої Анни.
Рис. 4. Пам'ятник Андреасу Гоферу.
Рис. 5. Статуї у Надвірній церкві.
Рис. 6. Тріумфальні ворота.

Розвиток шкіл Тіролю в XIX-XXI ст.

Рис. 1: Перша будівля школи Амрас. (www.vs-amras.tsn.at).
Рис. 2: Федеральна гімназія / Федеральний навчальний заклад, Іннсбрук. (https://de.wikipedia.org/wiki/Bundesrealgymnasium_Innsbruck).
Рис. 3: Реформована реальна гімназія. (www.heimat-kufstein.atbildergalerie).
Рис. 4: Академічна гімназія, Іннсбрук.

Список авторів з Чернівців

Баланюк Юліанна
К. політ. наук, асистент кафедри архітектури, факультет архітектури, будівництва та декоративно-прикладного мистецтва Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Білоус Ольга
Студентка[1] спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», факультет історії, політології та міжнародних відносин

Герегова Світлана
К. іст. н., доцент кафедри Історії України, факультет історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Гергелійник Оксана
Студентка спеціальності «Німецько-український переклад», факультет іноземних мов

Ексман Аліна
Студентка спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», факультет історії, політології та міжнародних відносин

Куделько Богдан
Студент спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», факультет історії, політології та міжнародних відносин

Кулик Марко
Студент спеціальності «Німецько-український переклад», факультет іноземних мов

Мазур Вікторія
Студентка спеціальності «Історія», факультет історії, політології та міжнародних відносин

Майщук Анастасія
Студентка спеціальності «Німецько-український переклад», факультет іноземних мов

Масіян Наталя
Начальник відділу використання інформації документів держархіву, Державний архів Чернівецької області

---

1 Всі студенти навчаються в Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича

Микитюк Олександра
Студентка спеціальності «Німецько-український переклад», факультет іноземних мов

Олексишина Лариса
К. ф. н., доцент кафедри германського, загального та порівняльного мовознавства, факультет іноземних мов Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Пазюк Катерина
Студентка спеціальності «Історія», факультет історії, політології та міжнародних відносин

Прозорова Альона
Студентка спеціальності «Німецько-український переклад», факультет іноземних мов

Равлюк Марина
Студентка магістратури спеціальності «Німецько-український переклад», факультет іноземних мов

Стецюк Микола
Студент магістратури за спеціальністю «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії (міжнародна інформація)», факультет історії, політології та міжнародних відносин

Урсуляк Ірина
Студентка спеціальності «Німецько-український переклад», факультет іноземних мов

Циганюк Вікторія
Студентка спеціальності «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», факультет історії, політології та міжнародних відносин

Науково-популярне видання

Курт Шарр, Ґунда Барт-Скалмані

Сучасність минулого в урбаністичному просторі Чернівці-Іннсбрук

Українською мовою видання підготували *Герегова С. В. та Олексишина Л. Г.*
Літературна редакторка *Інга Кейван*
Макет *Альони Олійник*

Підписано до друку 24.01.2019. Формат 70×100 1/16.
Умов.-друк. арк. 29,17. Обл.-вид. арк. 30,76.

Видавництво «Книги – XXI»
Адреса для листування:
а/с 274, м. Чернівці, 58032, Україна
тел.: +380 (372) 586021, моб. +380 (98) 7150181
booksxxi@gmail.com
books-xxi.com.ua

Свідоцтво про державну реєстрацію
ДК № 5259 від 16.12.2016 р.